

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

*До 60-річчя
Західноукраїнського
національного університету*

**ГЕОСТРАТЕГІЯ УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ
ВИКЛИКІВ І ЗАГРОЗ**

МОНОГРАФІЯ
за редакцією
доктора економічних наук, професора Андрія КРИСОВАТОГО
та доктора економічних наук, професора
Оксани ТУЛАЙ

Тернопіль – Братислава
ЗУНУ – БУЕМ
2025

УДК 327: 339(477)
Г 35

*Рекомендовано до друку вченою радою
Західноукраїнського національного університету
(протокол № 6 від 22 лютого 2023 року)*

Рецензенти

Олександр Шевчук, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин і суспільних наук Національного університету біоресурсів і природокористування

Віталій Макар, доктор політичних наук, завідувач кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Ігор Крупка, доктор економічних наук, професор кафедри аналітичної економії та міжнародної економіки Львівського національного університету імені Івана Франка

Г 35

Геостратегія України в контексті глобальних викликів і загроз / за науковою редакцією доктора економічних наук, професора Андрія Крисоватого та доктора економічних наук, професора Оксани Тулай : монографія. Тернопіль: ЗУНУ, 2025. 320 с.

ISBN 978-80-89654-90-1;
EAN 9788089654901

Монографія присвячена аналізу сучасних викликів та трансформації у геостратегічному соціально-економічному та правовому середовищі в умовах глобалізації, військових конфліктів та нестабільності.

Видання об'єднує дослідження провідних науковців із різних галузей знань, які вивчають вплив глобальних змін на Україну та інші країни. Авторський колектив зосередив увагу на ідейно-теоретичних засадах геостратегічних трансформацій. Предметною сферою аналізу є детермінанти геопросторових змін, зокрема досвід охорони здоров'я під час пандемії COVID-19, соціально-економічні фактори ризикової поведінки молоді, а також соціальна напруга у суспільстві. Розглянуто соціальні, економіко-правові й фінансові виклики, з якими зіткнулася Україна в умовах війни. Висвітлено геостратегічні пріоритети України в контексті сталого розвитку. Проаналізовано фінанси сталого економічного відновлення.

Монографія є цінним ресурсом для науковців, викладачів, студентів, політиків та фахівців зацікавлених у сучасних тенденціях розвитку суспільства й економіки в умовах глобальних викликів і загроз.

За редакцію, зміст і достовірність даних, а також встановлення фактів плагіату матеріалів, розміщених у монографії, відповідальність несуть автори.

ISBN 978-80-89654-90-1;
EAN 9788089654901

УДК 327: 339(477)

© А. Крисоватий, О. Тулай, 2025

© ЗУНУ, 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
------------------------	---

РОЗДІЛ 1. ІДЕЙНО-ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ГЕОСТРАТЕГІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	7
--	---

1.1. Адміністрування майнових податків у контексті формування доходів місцевих бюджетів: досвід Нідерландів та Румунії (А. Крисоватий, Ф. Ткачик)	8
1.2. Інтеграційні та дезінтеграційні процеси в Європі в умовах геополітичних викликів ХХІ століття (Н. Стахова, В. Адамик)	21
1.3. Формування політики європейської інтеграції України із отриманням «кандидатського статусу»: роль національного парламенту, політичних партій та громадянського суспільства (Б. Ференс).....	38
1.4. Трансформація геостратегічного простору: теоретико-методологічні підстави прикладних досліджень (К. Базилюк).....	51

РОЗДІЛ 2. ДЕТЕРМІНАНТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ГЕОПРОСТОРУ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ І ЗАГРОЗ	63
--	----

2.1. Ефективні варіації кризового досвіду трансформації систем охорони здоров'я ЄС та України у період пандемії коронавірусу SARS-CoV-2 (О. Тулай, С. Нитка).....	64
2.2. Вплив соціально-економічного середовища та особистих соціально-психологічних факторів на ризикову поведінку та здоров'я молоді у сучасному суспільстві (Н. Дубровіна, М. Гудакова, С. Грасер, В. Грімбергер).....	83
2.3. Дослідження причин та показників соціальної напруги суспільства у Словаччині (Е. Нежинський, Я. Пеліова, Л. Гур'янова, Н. Дубровіна).....	101

РОЗДІЛ 3. УКРАЇНА В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ: СОЦІАЛЬНІ, ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ТА ФІНАНСОВІ ВИКЛИКИ	111
---	-----

3.1. Кредитна політика банківського сектору України в умовах воєнного стану (О. Дзюблук).....	112
---	-----

3.2. Виклики стратегічним комунікаціям України та Америки в умовах широкомасштабної російської агресії: публічна діяльність члена палати представників конгресу США Вікторії Спартц (на матеріалах провідних українських новинних інтернет-ресурсів липня-грудня 2022 р.) (В. Гулай, В. Максимець)	135
3.3. Військова культура українського суспільства (В. Добіжа)	148
3.4. Торгово-економічна співпраця України та США (С. Лясковець)	158

РОЗДІЛ 4. ГЕОСТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНИ В ГЛОБАЛЬНИХ ВИМІРАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ 171

4.1. Міжнародна політика у сфері сталого розвитку охорони здоров'я: досвід країн ОЕСР та України (О. Тулай, Н. Карпишин).....	172
4.2. Національне господарство України у ланцюгах доданої вартості ЄС (О. Пирог, В. Катан).....	185
4.3. Енергетична безпека – визначальна складова економічної безпеки України (Н. Метеленко, А. Попова).....	195
4.4. Моделювання потреб внутрішніх ринків для забезпечення електроенергією в умовах нестабільного зовнішнього соціально-економічного й політичного середовища в Україні (Ю. Костін, В. Шведкий)	222
4.5. Напрямки поступового рішення геостратегічних пріоритетів формування та регулювання виробництва і торгівлі парфумерно-косметичними товарами в Україні (В. Акмен, С. Сорокіна)	245
4.6. Реалізація сучасних цілей сталого розвитку в контексті геостратегічних пріоритетів України (І. Мартусенко).....	263

РОЗДІЛ 5. ФІНАНСИ СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ В УМОВАХ НОВИХ ВИКЛИКІВ..... 279

5.1. Фінансові інвестиції: трансформаційні зміни в умовах цифровізації (Л. Алексєнко).....	280
5.2. Розвиток інституційних засад банківського регулювання: методико-прикладні підходи (Л. Алексєнко).....	291
5.3. Вибір пріоритетних напрямів фінансування покращення житлових умов внутрішньо переміщених осіб в умовах сучасних викликів і загроз (Л. Алексєнко).....	300

ПЕРЕДМОВА

Сучасний світ переживає період значних геостратегічних, соціально-економічних і політичних трансформацій, які зумовлені глобалізацією, технічним прогресом, пандеміями, регіональними конфліктами та загостренням геополітичних викликів. Україна, перебуваючи на перетині інтересів ключових геополітичних гравців, особливо гостро відчуває вплив цих процесів. У таких умовах особливого значення набуває глибоке наукове осмислення детермінант і наслідків глобальних змін, а також пошук дієвих шляхів адаптації до нових реалій.

Монографія є результатом комплексного дослідження, яке об'єднало зусилля науковців, експертів і практиків із різних галузей знань. У роботі детально проаналізовано ключові аспекти сучасних геостратегічних трансформацій, висвітлено виклики, які стоять перед Україною та іншими країнами, а також запропоновано інструменти для їх подолання.

Перший розділ розкриває ідейно-теоретичні основи геостратегічних трансформацій, зокрема, досвід європейських країн, інтеграційні процеси в Європі та роль громадянського суспільства у формуванні європейської політики України. Другий розділ аналізує соціально-економічні й демографічні фактори, які визначають ризики та можливості для суспільств у контексті глобальних загроз, таких як пандемія COVID-19. У третьому розділі особлива увага приділяється викликам, з якими зіткнулася Україна через військову агресію. Автори аналізують економічні, соціальні та культурні аспекти, що сприяють адаптації країни до надзвичайних умов. У четвертому розділі розглянуто стратегічні пріоритети сталого розвитку України, такі як енергетична безпека, фінансування охорони здоров'я, інтеграція у світову економіку.

Завершує монографію п'ятий розділ, присвячений фінансовим аспектам відновлення економіки в умовах сучасних викликів.

Монографія стане корисною для науковців, економістів, політиків, викладачів, студентів і всіх, хто цікавиться глибоким аналізом сучасних глобальних процесів і їхнього впливу на Україну та світ. Автори висловлюють вдячність усім, хто долучився до створення монографії, і сподіваються, що представлені результати сприятимуть формуванню нових підходів до вирішення глобальних і локальних викликів.

РОЗДІЛ 1

ІДЕЙНО-ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ГЕОСТРАТЕГІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

1.1. Адміністрування майнових податків у контексті нарощування доходів місцевих бюджетів: досвід Нідерландів та Румунії

Андрій Крисоватий,

*доктор економічних наук, професор,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна;*

Федір Ткачик,

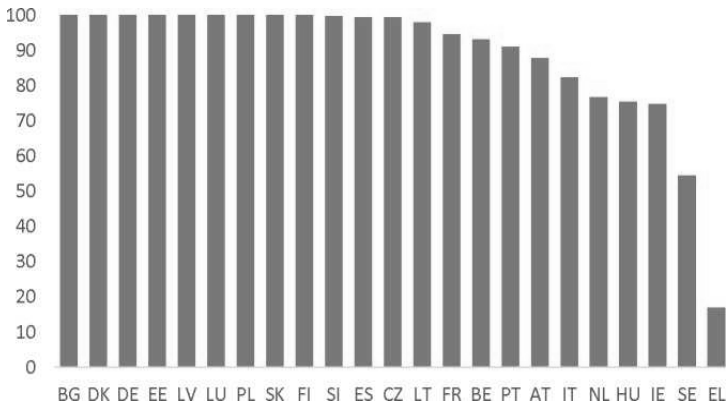
*кандидат економічних наук, доцент,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна*

Сучасні тренди майнового оподаткування потребують модернізаційних рішень у контексті ефективної реалізації регулюючої і фіскальної функцій. Податки на майно відіграють одну з ключових ролей у нарощуванні фінансового потенціалу місцевих бюджетів більшості розвинених країн світу. Майже всі держави-члени Європейського Союзу оподатковують житлову й комерційну нерухомість, а також земельні ділянки, але не завжди за однаковою ставкою або з використанням ідентичного підходу визначення податкової бази чи методики застосування преференцій. Однак в окремих країнах база оподаткування є більш розгалуженою, оскільки оподатковуються також інші види рухомого і нерухомого майна: транспортні засоби, обладнання й устаткування, нематеріальні активи, предмети розкоші¹.

Місцеві органи влади часто визначають ставки та акумулюють надходження від податку на майно. У більшості держав-членів ЄС остаточна ставка принаймні одного регулярного податку на майно визначається відповідальним муніципалітетом, який здійснює адміністрування податку і також контролює процес його сплати до відповідного бюджету. В цих випадках національне податкове законодавство зазвичай передбачає максимальні та/або мінімальні ставки податку. Місцевий характер податків на майно також

¹Maior P. L. Does the European Union Have its own System of Fiscal Federalism? Paper delivered to the 2nd International Conference on European and International Political Affairs, organized by ATINER, Athens, Greece. 2004. 27–29 May. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/61009123.pdf>

демонструє той факт, що майже в усіх державах-членах ЄС більшість доходів забезпечується місцевими органами влади (рис. 1).

Рис. 1. Відсоток надходжень від податків на нерухоме майно, що адмініструються на рівні місцевого самоврядування в країнах ЄС у 2020 р.¹

Прогресивність щодо вартості майна не дуже поширена у країнах Європейського Союзу. У восьми державах-членах є принаймні один із кількох регулярних податків на нерухоме майно, що має ознаки прогресивності щодо вартості нерухомості. Шість із цих країн (Данія, Греція, Франція, Литва, Австрія та Португалія) мають більше одного регулярного податку на житлову нерухомість (Recurrent taxes on residential property (RRPT)), і прогресивність застосовується лише до одного з податків, тоді як в Ірландії та Латвії використовується прогресивний розклад ставок оподаткування для єдиної періодичної власності. У Греції, Франції, Литві та Португалії система податкових ставок включає базову неоподатковувану надбавку («нульову ставку»).

Деякі держави-члени ЄС надають сприятливий режим оподаткування нерухомості, зайнятої власником, у формі податкових пільг за відсотками по іпотеці та/або звільнення від податків або знижок для нерухомості, зайнятої власником. У деяких державах-членах

¹ Leodolter A., Princen S., Rutkowski A. Immovable Property Taxation for Sustainable and Inclusive Growth. European Economy – Discussion Papers 156, Directorate General Economic and Financial Affairs (DG ECFIN), European Commission. 2022. URL: https://economy-finance.ec.europa.eu/publications/immovable-property-taxation-sustainable-and-inclusive-growth_en

власники нерухомості все ще можуть повністю або частково вираховувати відсотки за іпотечним кредитом зі свого доходу, навіть якщо деякі держави-члени нещодавно обмежили спектр податкових пільг або поступово їх скасовують. Крім того, декілька держав-членів надають звільнення від сплати податку на нерухомість або знижки спеціально для майна, яким володіє власник¹.

Звернімо увагу, що J. Mikesell досліджує цікавий досвід Нідерландів щодо ефективного делегування повноважень адміністрування податку на нерухомість органам місцевого самоврядування. Зокрема, він стверджує: «Муніципалітети відповідальні за всі етапи адміністрування податку на нерухомість: ведення обліку майна, оцінювання (за ринковою вартістю), а також справляння до бюджету. Муніципалітети у Нідерландах можуть вимагати від власників майна подавати декларації з інформацією про свої ділянки, а власники зобов'язані надати свій висновок про оціночну вартість майна. І власник, і орендар зобов'язані надавати інформацію про оренду, а податок сплачують як користувачі, так і власники майна»².

Оцінювальна вартість нерухомості у Нідерландах (WOZ-value) визначається муніципалітетами на щорічній основі. Муніципалітети надають ці оцінки іншим відповідним державним організаціям, які зобов'язані використовувати таку інформацію для цілей оподаткування. Такий аспект було задокументовано в окремому законі – Спеціальному законі про оцінку нерухомості (Wet Waardering Onroerende zaken or Wet WOZ), згідно з яким нагляд і моніторинг якості оцінки має здійснювати незалежна організація. Цією організацією є Нідерландська рада з оцінки нерухомості (Waarderingkamer). Муніципалітети несуть відповідальність за виконання Спеціального закону про оцінку нерухомості, а також за достатньо підготовлений та кваліфікований персонал щодо забезпечення процесів адміністрування майнових податків.

Водночас адміністрування прибуткового податку, невід'ємною частиною якого є майновий податок, здійснюється Національною

¹Leodolter A., Princen S., Rutkowski A. Immovable Property Taxation for Sustainable and Inclusive Growth. European Economy - Discussion Papers 156, Directorate General Economic and Financial Affairs (DG ECFIN), European Commission. 2022. URL: https://economy-finance.ec.europa.eu/publications/immovable-property-taxation-sustainable-and-inclusive-growth_en

²Mikesell J. L. International Experiences with Administration of Local Taxes: A Review of Practices and Issues. 2011. URL: https://www.researchgate.net/publication/267794839_International_Experiences_with_Administration_of_Local_Taxes_A_Review_of_Practices_and_Issues

податковою та митною адміністрацією (Dutch Tax and Customs Administration)¹. Платники податку зобов'язані подавати декларацію, однак податкова та митна адміністрація забезпечує процес попереднього заповнення відповідної форми податкової декларації. Вона використовує різні доступні базові реєстри, такі як Базовий реєстр кадастру і Реєстр осіб (мешканців) для формування декларацій про нарахування податку на майно та інструкцій щодо його своєчасної оплати. Платники податку (власники майна) отримують значення WOZ-value від органів місцевого управління. Платнику податків потрібно лише вказати, чи згоден він із формою і даними податкової декларації, попередньо заповненою податковою та митною адміністрацією. Муніципалітет несе повну відповідальність за адміністрування податків на майно у Нідерландах. Для змін об'єктів нерухомості та будівництва/знесення органи муніципальної влади мають переконатися, що дані, які використовуються для оцінки, відповідають реєстраційним дозволам на будівництво та базовій реєстрації адрес і будівель. Для платників податків фактично немає «обов'язку подавати декларації», проте вони зобов'язані надавати інформацію, коли від відповідних підрозділів муніципалітету надходить інформаційний запит. Ефективність податкового адміністрування в цьому контексті є точним процесом, частково це забезпечується внаслідок періодичних звірок з кадастровою базою реєстрації та базовими реєстраційними адресами і будівлями та «щорічною перевіркою» платників податків².

Основні елементи майнового оподаткування, зокрема види, ставки, пільги податків тощо, які функціонують у Нідерландах та Румунії, відображено в табл. 1.

Незважаючи на те, що податки на майно становлять невелику частину румунської податкової системи (лише 0,6% ВВП у 2017–2020 рр.), вони є важливими для органів місцевого самоврядування, оскільки податки на майно акумулюються та використовуються виключно адміністративно-територіальними одиницями. Специфікація оподаткування майна в Румунії полягає в диференційованих підходах оподаткування певного типу нерухомості, які не відображають ринкову вартість оподатковуваних об'єктів.

¹About the Tax Administration. URL: <https://www.belastingdienst.nl/wps/wcm/connect/en/individuals/individuals>

²Property Valuation and Taxation in The Netherlands. A case study conducted by the Netherlands Council for Real Estate Assessment. URL: <https://www.registrucentras.lt/bylos/dokumentai/conferency/Netherlands%20version.pdf>

Таблиця 1

**Основні елементи податку на нерухоме майно
для фізичних осіб у Нідерландах та Румунії
(за станом на 2019 р.)**

Країна	Податок	База оподаткування	Податкова ставка	Преференції
Нідерланди	Муніципальний податок на нерухоме майно	Величина щорічно встановлюється регіональною владою (муніципалітетом).	Ставки податку різні для кожного муніципалітету. Для комерційної та приватної нерухомості застосовуються різні ставки.	Немає інформації.
	Орендна плата	Вартість орендних приміщень у регульованому секторі*. Величина щорічно встановлюється муніципальною владою.	За станом на 2019 р. застосовується ставка 0,561%.	Неоподатковуваний поріг залежить від загальної вартості нерухомості.
Румунія	Місцевий податок на будівлі, що перебувають у власності	Оподатковувана вартість, як правило, визначається уповноваженим оцінювачем будівель.	Будинки оподатковуються залежно від їх використання: 0,08%–0,2% (за рішенням місцевої ради) від оподаткованої вартості житлових будинків; 0,2%–1,3% для нежитлових будівель, якщо вони були побудовані, придбані або оцінені протягом попередніх 5 років, інакше 22%.	Немає інформації.
	Земельний податок	Площа (м ²)	Фіксована сума за м ² , виходячи з певних критеріїв (розташування, площа, категорія використання).	Власникам погіршених або забруднених ділянок, які не входять до території благоустрою, можуть надаватися пільги зі сплати земельного податку.

* Якщо в оренду здається більше десяти приміщень, орендна плата за які є нижчою від порогової суми орендної плати (720,42 євро на місяць у 2019 р.).

Для нерухомості у вигляді житлових будинків податок розраховується на підставі величин, встановлених чинним законодавством, і залежить від будівельних матеріалів, віку, комунікацій та площі, також будинок індексується відповідно до

рейтингу населеного пункту і зони його розташування. Для цілей оподаткування нежитлових будівель вартість розраховується на базі затверджених звітів про оцінку майна або на основі документів про передачу (купівлю) майна. Що стосується оподаткування земельних ділянок, то база розраховується на основі вартості в національній валюті (лей) за 1 гектар, встановленої місцевими радами в межах мінімального та максимального діапазону, передбаченого Податковим кодексом Румунії, а також залежить від рейтингу місцевості та зони, в межах місцевості. Для транспортних засобів сума податків розраховується виходячи з об'єму двигуна шляхом множення кожної групи в 200 см³ або її частки на суму, передбачену Податковим кодексом¹.

Емпіричний моніторинг засвідчив, що майнові податки в Румунії загалом покривають невелику частину бюджетних ресурсів місцевої влади. Для всіх 103 муніципалітетів Румунії податки на майно становили лише 12,8% загальних доходів місцевих бюджетів у 2020 р., з яких 9,7% надходили від податків і зборів на нерухоме майно у вигляді житлових та нежитлових будівель, 1,9% – від податків і зборів, пов'язаних з оподаткуванням земельних ділянок, і 1,2% – з податку на транспортні засоби. Що стосується оподаткування будівель, то більшість зібраних податків надходить від юридичних осіб, які платять у 2,6 рази більше, ніж фізичні особи (це співвідношення залишалось незмінним протягом 2017–2020 рр.). Інакше кажучи, фізичні особи сплачують 28%, а юридичні особи – 72% податків на нерухомість (житлові і нежитлові будівлі) в муніципалітетах².

В результаті моніторингу недоліків у механізмі адміністрування майнових податків у Румунії звернемо увагу на використання регресивного підходу: чим вища вартість майна, тим нижча ставка податку на майно. Водночас спостерігаються дисбаланси оподаткування нерухомості в периферійних районах великих міст, оскільки будівлі в цих районах класифікуються так, ніби вони

¹Rădulescu C. V., Bodislav D. A., Negescu-Oancea D. M. Increasing the Efficiency of the Fiscal System – a Parallel between Poland and Romania. Globalization and its Socio-Economic Consequences. 2020. URL: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/pdf/2021/03/shsconf_glob20_08016.pdf

²Rădulescu C. V., Bodislav D. A., Negescu-Oancea D. M. Increasing the Efficiency of the Fiscal System – a Parallel between Poland and Romania. Globalization and its Socio-Economic Consequences. 2020. URL: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/pdf/2021/03/shsconf_glob20_08016.pdf

розташовані в місцевостях з нижчим рейтингом (позначаються як сільські райони), їх оподатковувана вартість відповідно нижча за їхню реальну вартість. Також вкажемо на проблему, яка полягає в тому, що диференційоване ставлення до власності фізичних та юридичних осіб створює викривлення через ухилення від сплати податків компаніями, які реєструють комерційні будівлі від імені фізичних осіб тощо.

Органи місцевого самоврядування (повіти і муніципалітети) у Румунії несуть відповідальність за впровадження та адміністрування податку на землю і податку на нерухомість в межах наділених повноважень, а саме: нарахування податків, збір і аналіз даних про майно, формування та виставлення рахунків, справляння податків до бюджету, а в разі необхідності – застосування примусових дій щодо його належної сплати. З урахуванням таких аспектів для управління власними бюджетними доходами муніципалітети повинні були розробити або придбати власні системи адміністрування. В підсумку це призвело до фрагментації інформаційних систем з обмеженою сумісністю із національними адміністративними системами. Тому зараз можливість ділитися цими даними обмежена через різноманітні та фрагментовані інформаційні платформи. За оцінками НАСРІ (National Agency for Cadastre and Land Registration), станом на початок 2022 р. в Румунії зареєстровано в кадастрі 45% із приблизно 40 млн земельних ділянок і будівель. Імовірний час для повного або систематичного кадастрового покриття займе близько 10 років. Проте для адміністрування податку на майно це не є значною проблемою, тому що оподаткування відбувається за принципом самодекларування¹.

Основними іманентними ознаками місцевих бюджетів в Україні є такі, як територіальна належність, соціальна орієнтованість, корелятивність та залежність від економічного і природно-ресурсного потенціалів територіальної громади, специфічність формування й функціонування місцевих бюджетів залежно від побудови міжбюджетних відносин у державі тощо.

¹Romania: Technical Assistance Report on Improving Revenues from the Recurrent Property Tax. Country Report No. 2022/198. June 29, 2022. INTERNATIONAL MONETARY FUND. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2022/06/28/Romania-Technical-Assistance-Report-on-Improving-Revenues-from-the-Recurrent-Property-Tax-520127>

Водночас місцеві бюджети можна ідентифікувати як засіб акумулювання і перерозподілу доходів, необхідних для забезпечення впливу органів місцевого самоврядування на соціально-економічний розвиток територій та фінансування регіональних програм¹. Кожен орган влади повинен мати свої фінансові джерела, достатні для вирішення соціально-економічних завдань регіону.

Для української системи оподаткування майна важливою є активна взаємодія таких інституцій як профільні комітети Верховної Ради України, Міністерство фінансів України, Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України, Державна податкова служба України, Державна казначейська служба України; органи місцевого самоврядування (обласні, районні, місцеві, селищні, сільські ради); громадські організації; платники податків тощо.

Інституційна роль органів державного управління, беззаперечно, є провідною на всіх стадіях процесу адміністрування майнових податків, оскільки вони формують організаційно-правове підґрунтя та здійснюють контроль за дотриманням податкового законодавства.

Органи місцевого самоврядування відповідно до Конституції України встановлюють місцеві податки і збори, а в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» зазначено, що місцеві бюджети мають бути достатніми щодо здійснення органами місцевого самоврядування наданих їм законом повноважень для забезпечення мешканців відповідних громад якісними публічними послугами. Зокрема, органи місцевого самоврядування, керуючись ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування», уже мають певні фіскальні компетенції, а саме:

- розгляд прогнозу місцевого бюджету, затвердження місцевого бюджету, внесення змін до нього;
- затвердження звіту про виконання відповідного бюджету;
- встановлення місцевих податків і зборів відповідно до Податкового кодексу України;
- ухвалення рішень щодо здійснення місцевих запозичень;
- ухвалення рішень щодо передачі коштів з відповідного місцевого бюджету;

¹Gorikhovskiy M., Oganesyanyan V. Formation of fundamentals of Staroushytsk territorial community in Ukraine development strategy on the basis of SWOT-analysis. Journal SEPIKE Special Edition Ukraine. 2022. P. 2. P. 31–37.

–ухвалення рішень щодо надання відповідно до чинного законодавства пільг по місцевих податках і зборах, а також по земельному податку;

–встановлення для підприємств, установ та організацій, що належать до комунальної власності відповідних територіальних громад, розміру частки прибутку, яка підлягає зарахуванню до місцевого бюджету;

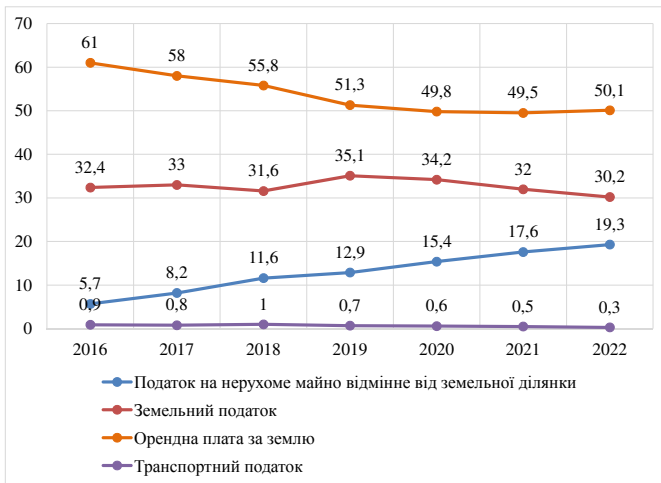
–затвердження ставок земельного податку відповідно до Податкового кодексу України;

–ухвалення рішень, пов'язаних зі створенням спеціальних вільних та інших зон¹.

В українській практиці податок на майно складається з податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, транспортного податку, а також плати за землю. Найбільшу питому вагу займає орендна плата за землю, незважаючи на певне зменшення від 61% у 2016 р. до 50,1% у 2022 р. Таку ж тенденцію має земельний податок: 32,4% у 2016 р. та незначне зменшення у 2022 р. – 30,2%. Майже у 4 рази збільшилась питома вага податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки: з 5,7% у 2016 р. до 19,3% у 2022 р. Питома вага транспортного податку є незначною в загальній структурі, проте, вона за період, що досліджувався зменшилась в понад 2 рази: від 0,9% в 2016 р. до 0,35% в 2022 р. (рис. 2).

Слід зазначити, що питома вага податку на нерухоме майно, відмінне від земельного податку, стабільно зростала протягом досліджуваного періоду; питома вага земельного податку в 2019 р. зросла порівняно з 2016 р. на 2,7 п. п., проте надалі спостерігалось постійне її зменшення; орендна плата за землю скорочувалася до 2021 р., а протягом наступних двох років її питома вага дещо збільшилась; питома вага транспортного податку після незначного зростання в 2018 р., в наступні роки демонструвала стійку тенденцію до зменшення.

¹Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>

Рис. 2. Динаміка питомої ваги компонентів податку на майно, 2016–2022 рр. %¹

На нашу думку, дискусійним є підхід до формування бази оподаткування податку на нерухоме майно в Україні, ґрунтуючись на ідентифікації площі нерухомого майна, відмінного від земельної ділянки, оскільки цей підхід не враховує індивідуальні й оригінальні відмінності об'єктів нерухомості, нівелює вартісний показник, а також не відповідає принципу справедливості фіскального федералізму. В цьому сенсі вважаємо за доцільне використовувати інструменти фіскального федералізму в діяльності органів місцевого самоврядування під час визначення елементів і коригуючих коефіцієнтів податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки. Водночас розширення фіскальних повноважень органів місцевого самоврядування в Україні з урахуванням досвіду Нідерландів щодо автономізації встановлення ставок податку на нерухомість органами місцевого самоврядування продукуватиме нарощування доходів місцевих бюджетів для забезпечення сталого розвитку територіальних громад. Поряд з цим, спостерігатимемо синергійний ефект у результаті диверсифікації можливостей органів місцевого самоврядування (виконавчі й фінансові

¹Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/national-budget/incomes>

підрозділи зокрема) здійснювати відповідні заходи щодо забезпечення погашення податкового боргу зі сплати податків на майно, а також податку на доходи фізичних осіб.

Загалом, прагматизм Нідерландів та Румунії, а також більшості країн Європейського Союзу доводить, що ефективно побудована система майнового оподаткування може продукувати низку ефектів для держави, регіонів, територіальних громад і платників податків. Зокрема:

Фіскальний ефект – нарощування фінансових ресурсів територіальних громад за рахунок надходжень майнових податків до місцевих бюджетів.

Соціальні ефекти: 1) індивідуального характеру – приріст чистого багатства у перспективі, задоволення власних житлових потреб, громадська безпека і порядок, диверсифіковані муніципальні послуги тощо; 2) колективного характеру – податкові преференції у сфері оподаткування майна закладів дошкільного виховання, шкільної та вищої освіти, охорони життя і здоров'я громадян, культури та мистецтва, правоохоронних органів, охорони навколишнього природного середовища тощо.

Економічні ефекти – внесення відповідних даних про наявних об'єктів нерухомого майна комерційного призначення, що сприятиме формуванню уніфікованого реєстру для цілей оподаткування, а також слугуватиме базисом для побудови прозорого механізму використання майна (житлового, нежитлового, землі) для цілей отримання доходів власниками та орендарями, що сприятиме зростанню рівня зайнятості в регіоні, покращенню ділового та інвестиційного клімату, акумулюванню бюджетних ресурсів громади тощо.

Інфраструктурні та екологічні ефекти – розвиток соціально-культурної інфраструктури (особливо сільських територій); стимулювання екологічно безпечних, ресурсо- та енергозберігаючих технологій, розвиток відновлюваних джерел енергії (за рахунок податкових преференцій); благоустрій житлових районів міст, забезпечення безбар'єрного доступу до об'єктів життєво важливої інфраструктури тощо.

Список використаних джерел

1. Maior P. L. Does the European Union Have its own System of Fiscal Federalism? Paper delivered to the 2nd International Conference on European and International Political Affairs, organized by ATINER, Athens, Greece. 2004. 27–29 May. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/61009123.pdf>
2. Leodolter A., Princen S., Rutkowski A. Immoveable Property Taxation for Sustainable and Inclusive Growth. European Economy – Discussion Papers 156, Directorate General Economic and Financial Affairs (DG ECFIN), European Commission. 2022. URL: https://economy-finance.ec.europa.eu/publications/immovable-property-taxation-sustainable-and-inclusive-growth_en
3. Mikesell J. L. International Experiences with Administration of Local Taxes: A Review of Practices and Issues. 2011. URL: https://www.researchgate.net/publication/267794839_International_Experiences_with_Administration_of_Local_Taxes_A_Review_of_Practices_and_Issues
4. About the Tax Administration. URL: <https://www.belastingdienst.nl/wps/wcm/connect/en/individuals/individuals>
5. Property Valuation and Taxation in The Netherlands. A case study conducted by the Netherlands Council for Real Estate Assessment. URL: <https://www.registrucentras.lt/bylos/dokumentai/conferency/Netherlands%20version.pdf>
6. Rădulescu C. V., Bodislav D. A., Negescu-Oancea D. M. Increasing the Efficiency of the Fiscal System – a Parallel between Poland and Romania. Globalization and its Socio-Economic Consequences. 2020. URL: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/pdf/2021/03/shsconf_glob20_08016.pdf
7. Stiftung F.B. The inequity of the fiscal system in Romania: The case of property tax. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/bukarest/16861.pdf>
8. Romania: Technical Assistance Report on Improving Revenues from the Recurrent Property Tax. Country 0Report No. 2022/198. June 29, 2022. INTERNATIONAL MONETARY FUND. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2022/06/28/>

- Romania-Technical-Assistance-Report-on-Improving-Revenues-from-the-Recurrent-Property-Tax-520127
9. Gorikhovskyi M., Oganesyanyan V. Formation of fundamentals of Staroushytsk territorial community in Ukraine development strategy on the basis of SWOT-analysis. *Journal SEPIKE Special Edition Ukraine*. 2022. P. 2. P. 31–37.
  10. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>
  11. Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/national-budget/incomes>

1.2. Інтеграційні та дезінтеграційні процеси в Європі в умовах геополітичних викликів ХХІ ст.

Наталія Стахова,

кандидат економічних наук, доцент,

Західноукраїнський національний університет,

м. Тернопіль, Україна

Вікторія Адамик,

кандидат економічних наук, доцент,

Національний університет «Львівська політехніка»,

м. Львів, Україна

У дослідженнях останніх десятиліть науковці зосередили увагу на теорії та практиці економічної інтеграції, натомість про дезінтеграцію майже не йшлося.

Процес регіональної міжнародної економічної інтеграції на європейському континенті розпочався з підписання трьох угод у 1950-х роках, які сприяли створенню таких інституцій, як Європейське об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС) у 1951 році, Європейське економічне співтовариство (ЄЕС) у 1958 році та Євратом (Європейське співтовариство з атомної енергії) у 1958 році. Це було обумовлено історичними обставинами та підкріплено багатосторонніми дебатами у сфері політики, економіки й безпеки. Серед передумов євроінтеграції можна виділити такі:

– уникнення повторення провалів у державній і міжнародній політиці, які спричинили дві світові війни у ХХ ст. й поширення націоналізму;

– економічне спустошення, спричинене руйнуваннями під час війни;

– поява двох лідерів на світовій арені – США та Радянського Союзу – з конкуруючими економічними та політичними ідеологіями;

– розподіл Європи на Схід і Захід та потреба в захисті від радянської експансії.

– потреба у підвищенні стандартів життя й економічних зрушеннях з метою встановлення довготривалого миру й безпеки та недопущення фашизму й комунізму;

– необхідність примирення Франції й Німеччини як основи майбутньої стабільності у Західній Європі¹.

Слід зазначити, що згідно зі статтею 49 Договору про Європейський Союз, будь-яка європейська країна, яка не тільки поважає цінності ЄС, але й зобов'язується їх впроваджувати, може подати заявку на вступ до цього інтеграційного блоку. Протягом кількох десятиліть відбулося кілька хвиль розширення, що включали не тільки країни «старого світу», але й приєднання держав колишнього Східного блоку.

Аргументи на користь майбутньої європейської інтеграції, висунуті лідерами країн Вишеградської групи, були засновані на геополітиці: по-перше, радянські війська все ще перебували в країнах Центральної та Східної Європи, по-друге, невдалий переворот у серпні 1991 року продемонстрував нестабільність політичної ситуації та потенційну можливість незворотних змін у Радянському Союзі. По-третє, існувало розуміння, що перехідний період в економіках постсоціалістичних країн буде затяжним, а успішні економічні реформи можливі лише за умов політичної стабільності.

Одним із фундаментальних політичних документів, що стосувався подальшого розвитку європейського інтеграційного процесу і запобігання негативних наслідків розширення ЄС, була «Agenda 2000», опублікована Європейською комісією 16 червня 1997 року. Цей документ визначав підходи політичних інституцій ЄС до співпраці з країнами Центральної і Східної Європи (ЦСЄ), які були кандидатами на вступ.

У 2004 році Європейський Союз пережив найбільше розширення з початку інтеграційного процесу: Латвія, Литва, Естонія, Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина, Словенія, Кіпр і Мальта приєдналися до ЄС.

У 2007 році Болгарія та Румунія приєдналися до Європейського Союзу. Останнє розширення ЄС відбулося у 2013 році, коли Хорватія вступила до ЄС.

Однак кілька десятиліть зближення не запобігли виникненню дезінтеграційних процесів у Європі. Історія показує, що

¹Spolaore, E. What Is European Integration Really About? A Political Guide for Economists. June 2013. 24 pp.; Комар Н. В. Зони вільної торгівлі: еволюція і ефекти для країн-учасниць. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2015. № 1. С. 68 – 79.

дезінтеграцію, як правило, спричиняє невдоволення соціальними, економічними, політичними умовами, які часто викликають обурення серед громадян тих чи інших держав-учасниць інтеграційного договору. Окрім цього, глобалізація, одним з проявів якої є лібералізація торгівлі у всьому світі, дещо зменшила відносні переваги торговельних блоків¹.

Інтеграція та дезінтеграція є тісно взаємопов'язаними процесами. Для вивчення процесів дезінтеграції в Європі необхідно розглядати всі фактори і ситуаційні зміни, які впливають як на формування, так і на хід інтеграції, а також дезінтеграції.

Німецький політолог і соціолог К. Дойч ідентифікує кілька причин, що сприяють розвитку процесів дезінтеграції:

- швидке збільшення економічного, політичного або військового навантаження на державу в цілому, її економічних агентів, населення або окремих компонентів;

- зміцнення регіональних, економічних, соціальних і дипломатичних відмінностей швидше, ніж будь-які позитивні інтеграційні процеси;

- неспроможність політичних еліт і урядів вчасно та ефективно впроваджувати необхідні реформи;

- закритий характер економічних і політичних еліт;

- зменшення адміністративних і політичних можливостей державних управлінських органів;

- швидший ріст політичної активності і соціальної мобілізації, ніж освоєння національної політичної культури.

Враховуючи вищезазначені причини дезінтеграції, основною проблемою можна визначити конфлікт економічних інтересів, які часто більш відкрито виражені, ніж політичні інтереси.

Дезінтеграційні процеси детерміновані різними чинниками, притаманними моделям економічної дезінтеграції європейського континенту (див. рис. 1).

Таким чином, дезінтеграція, що виникла через конфлікт інтересів, спричинена примусовим характером інтеграції – під тиском країни-гегемона чи внаслідок внутрішньої або зовнішньої кризи, яка може

¹Задоя А. О., Боцула А. П. Міжнародні інтеграційні та дезінтеграційні процеси: суперечливі наслідки. Академічний огляд. 2017. № 1. С. 92 – 98; Євроінтеграційний портал: Європа – Україна. URL: <https://eu-ua.org/eksport-yes/eu-trade-helpdesk>.

привести до розпаду інтеграційного об'єднання на окремі частини, що прагнуть до максимальної самостійності та незалежності.

Рис. 1. Європейські моделі дезінтеграції¹

В іншому разі місце має *латентна дезінтеграція*. Характер дезінтеграційних процесів за цією моделлю не означає повного розпаду взаємовідносин, виділяється інтеграційне ядро; країни, що входять у нього, зацікавлені в подальшому співробітництві.

Відцентрові тенденції у інтеграційних об'єднаннях можуть виникати через ряд значущих причин:

- 1) нерівність у розподілі доходів серед країн-учасниць;
- 2) циклічна, прогресивна або застійна диференціація економічного та соціального розвитку, постійне погіршення інтегрованих економік;
- 3) постійні зміни в інвестиційній динаміці, рівнях зайнятості, безробіття, ВВП і інфляції;
- 4) наявність соціальних напружень через високу соціальну диференціацію серед населення країн-учасниць інтеграції;
- 5) відсутність значного покращення економічних показників слабших партнерських країн, які змушені брати участь у інтеграції;
- 6) неспроможність інтеграційних органів подолати нерівномірність у рівнях економічного, соціального, інфраструктурного, фінансового, екологічного, технологічного розвитку серед країн-учасниць;
- 7) неефективність економічного зростання через низьку додану вартість спільно вироблених товарів, послуг та інвестицій; додаткові транзакційні витрати на інтеграційні заходи;

¹Якубовський С. О. Процеси економічної дезінтеграції та їх моделювання. *Вісник Міжнародного Слов'янського університету. Серія «Економічні науки»*. 2012. Том XV. № 2. С. 3 – 8.

8) відсутність спільної стратегії, тактики, пріоритетів, цілей, критеріїв, економічних політик та ефективних механізмів їх впровадження;

9) несумісність культурного та інституціонального розвитку;

10) розбиття учасників процесу інтеграції на «активні» і «пасивні» сторони, що призводить до політичних конфліктів і зниження ефективності економічного співробітництва.

Негативні наслідки дезінтеграції можна умовно розділити на кілька категорій (див. рис. 2).

Рис. 2. Негативні наслідки дезінтеграційних процесів¹

Незважаючи на очевидні згубні наслідки дезінтеграції, цей процес, з точки зору окремих вчених і політиків, може мати низку переваг.

Звичайно, розширення Європейського Союзу (ЄС) на схід призвело до значних змін і викликів, особливо в контексті внутрішніх відмінностей та збереження культурної спадщини. Ось деякі аспекти, які варто врахувати:

¹Якубовський С.О. Процеси економічної дезінтеграції та їх моделювання. Вісник Міжнародного Слов'янського університету. Харків : Серія «Економічні науки». Том XV. №2. 2012. С. 3-8.

– **збереження автономії у політиці**, дезінтеграція від інтеграційного союзу дозволяє країнам знову отримати свободу у прийнятті політичних рішень. Інтеграція часто передбачає узгодження національних інтересів для виконання спільних політик і стратегій, що не завжди відповідає пріоритетам окремих країн;

– **захист національних інтересів**, інтеграція може підсвітити національних виробників і споживачів до підвищеної конкуренції з інших країн-членів. Хоча це приносить користь споживачам через доступніші та, можливо, вищої якості товари, це може завдати шкоди вітчизняним галузям, які не конкурентоспроможні. Дезінтеграція може відновити тарифні бар'єри, захищаючи місцевих виробників і стабілізуючи економіку;

– **збереження культурних цінностей**, інтеграція часто передбачає стандартизацію норм і правил, що може розмивати національну культурну унікальність. Спільні стандарти та вимоги ринку можуть висувати на перший план продукти та послуги, які не мають національної специфіки для культури, що може призвести до втрати традиційних національних продуктів. Дезінтеграція може дозволити країнам зберігати свої культурні цінності і традиції, уникнувши стандартизаційних тисків;

– **внутрішні відмінності**, розширення ЄС на схід об'єднало країни з різним рівнем економічного розвитку та внутрішніми відмінностями. Це різноманіття, яке збагачує культурно та економічно, також створює виклики в плані економічної конвергенції та соціальної єдності;

– **нерівності у населенні та території**, ЄС охоплює різноманіття за розміром населення та територією, від густонаселених країн, як Німеччина, до менших держав, таких як Кіпр. Управління такими різницями має важливе значення для забезпечення збалансованого розвитку та справедливого представництва всередині союзу.

Узагальнюючи, хоча інтеграція до ЄС приносить користь, таку як економічний ріст та політична стабільність, вона також вимагає компромісів, які не завжди відповідають національним інтересам або цілям збереження культурної спадщини. Дезінтеграційні процеси, з іншого боку, можуть забезпечити гнучкість у прийнятті політичних рішень та захисту національної ідентичності, але також можуть призвести до економічної ізоляції та втрати можливостей для співпраці

та розвитку. Балансування цих факторів є ключовим для подолання складнощів інтеграції та дезінтеграції в європейському контексті.

Розширення Європейського Союзу на схід супроводжувалося не лише включенням численних економічно відсталих регіонів, але й збільшенням кількості країн з помітними внутрішніми контрастами. Загальне населення, що проживає в країнах ЄС, перевищує 500 мільйонів осіб. Тим часом, розміри населення окремих країн варіюються від 417,5 тисяч осіб (Кіпр) до 81,8 мільйона осіб (Німеччина), що становить різницю в 196 разів. Загальна площа території ЄС перевищує 4,4 мільйона квадратних кілометрів, коливаючись від 316 квадратних кілометрів (Мальта) до 632,8 тисяч квадратних кілометрів (Франція), що становить різницю в 2000 разів.

На основі ВВП на душу населення (в PPP виразі), країни Європейського Союзу можна поділити на чотири групи:

1. 10 досить заможних країн Західної та Північної Європи (включаючи Ірландію):

– ці країни мають ВВП на душу населення понад 110% середнього для ЄС;

– до них входять такі країни як: Німеччина, Франція, Нідерланди, Швеція, Данія, Австрія, Ірландія, Бельгія, Фінляндія та Люксембург;

– ці країни мають високий рівень економічного розвитку і роблять великий внесок в загальний ВВП ЄС.

2. Італія і Німеччина:

– як Італія, так і Німеччина мають регіони з ВВП на душу населення вище середнього для Центральної Європи, але також мають райони, що стикаються з економічними викликами;

– в Італії є економічні розбіжності між північчю і півднем, тоді як в Німеччині є різниці між східними і західними регіонами.

3. 7 невеликих і середніх країн Середземномор'я:

– ці країни мають ВВП на душу населення нижче середнього для Центральної Європи, але в межах 30% від нього;

– до них входять країни, такі як Іспанія, Португалія, Греція, Кіпр, Словенія та Мальта;

– хоча ці країни стикаються з економічними викликами, вони користуються членством у ЄС і мають різні рівні економічної інтеграції та розвитку.

4. 9 східноєвропейських країн:

– ці країни мають ВВП на душу населення в діапазоні від 30% до 70% від середнього для ЄС за останні роки;

– до них входять такі країни, як Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина, Болгарія, Румунія, Хорватія, Литва та Латвія;

– ці країни історично мають нижчий рівень економічного розвитку порівняно з Західною і Південною Європою, але показують чіткі тенденції зменшення розбіжностей через економічний розвиток і зусилля з інтеграції.

Люксембург вирізняється значною кількістю «крос-бордер» працівників, які вносять свій внесок у ВВП, але не враховуються в його населенні, оскільки проживають у сусідніх країнах, таких як Німеччина, Франція та Бельгія.

У «старих» країнах-членах ЄС міжрегіональні розбіжності переважно зумовлені наявністю кількох макрорегіонів із різною історією економічного розвитку (наприклад, Західна і Східна Німеччина) і спеціалізацією (наприклад, Північна, Центральна і Південна Італія). Ці різниці іноді підсилюються етнічною різноманітністю. Наприклад, у Бельгії процвітаючий Брюссель зі своїм змішаним населенням (ВВП на душу населення становить 256% від середнього для ЄС) контрастує з економічно відсталим Валлонією (на рівні 128% від середнього для ЄС), де переважає французька мова.

За даними Євростату, найбагатшими регіонами Європейського Союзу є Внутрішній Лондон (539 % від середнього рівня ВВП на душу населення у ЄС), Велике герцогство Люксембург (266 %), Брюссель (207 %), Гронінген (198 %) та Прага (173 %)¹.

Розширення ЄС у 2004 році та наступні роки відіграли значну роль у зануренні Європейського Союзу у фазу кризи. Незважаючи на тривалий період інституційної підготовки до вступу в ЄС, новоприйняті члени були помітно менш розвиненими порівняно з переважною більшістю країн ЄС-15 (за винятком Греції та Португалії). Зростаюча неоднорідність у соціально-економічному просторі ЄС значно ускладнила умови для прийняття спільних політичних рішень у різних сферах. Будь-яке «середнє» рішення могло б значно відрізнятись від оптимальних рішень для окремих держав-членів.

¹Archick, K. The European Union: Questions and Answers. Congressional Research Service. October 28, 2021. URL: <https://sgp.fas.org/crs/row/RS21372.pdf>.

Ця ситуація створила передумови для ескалації суперечностей у процесі прийняття спільних рішень, що трансформувались у значні загальнополітичні розбіжності, які виникають через різні перспективи та пріоритети розвитку.

Крім того, наявність різноманітного історичного досвіду та специфічних культурних традицій за таких умов призводить до суттєвих конфліктів з різних фундаментальних питань між євроінтеграційним центром (комунальними органами ЄС) та окремими державами-членами, що є перешкодами для розвитку європейської інтеграції. Навіть у межах євроінтеграційних інституцій зростаюча неоднорідність параметрів розвитку країн-членів ставить під сумнів ефективність координаційних процесів та формулювання узгоджених позицій.

Незважаючи на значні консультаційні та організаційні підготовки, що тривали понад шість років, приєднання країн Центральної та Східної Європи до ЄС (2004-2013) переважно було обумовлене політичними цілями. Темпи адаптації цих країн до умов інтеграції виявилися загалом повільнішими, ніж очікувалося на етапі прийняття рішень. З приєднанням Болгарії та Румунії до ЄС обговорення у керівних інституціях ЄС щодо подальших планів розширення були зупинені до повномасштабного вторгнення росії в Україну. Щодо Західних Балкан було вирішено, що кожна країна приєднається до ЄС, виходячи з її готовності та відповідно до індивідуальних планів, без встановлення конкретних термінів.

У межах ЄС на різних рівнях суспільно-політичної організації розпочалася переоцінка багатьох принципів, що керували лідерами європейської інтеграції. Регулярні опитування населення країн-членів ЄС свідчили про зміни в громадських настроях і оцінках фактичної ефективності процесу європейської інтеграції. Політиків, які відстоювали європейську ідею, дедалі частіше змінювали націоналісти та євроскептики. Цей процес, відомий як «ренесанс націоналізму», охопив більшість країн-членів ЄС і набув критичного значення в деяких з них.

Варто сказати про оцінки Жака Делора, колишнього президента Європейської комісії та ключового архітектора потужної хвилі європейської інтеграції, яка призвела до формування сучасних структур ЄС. Делор висловлював серйозне занепокоєння щодо

процесу розширення ЄС і оцінював ймовірність розпаду ЄС після його розширення в 2004 році як 50%. Він наголошував на необхідності для ЄС знайти реалістичний шлях для подальшої співпраці з більш ніж 27 країнами-членами.

Первинним джерелом кризових процесів у розвитку ЄС стали значні суперечності та асиметрія в механізмах Єврозони та у проголошеній політиці завершення формування ЄВС.

Однією з ключових ідей сформованої у 1990-х рр. моделі європейської інтеграції була концепція «оптимальних валютних зон» Р. Мандела, що розглядалось як потужний каталізатор економічного зростання, який діятиме завдяки істотному зниженню трансакційних витрат та усуненню валютних ризиків. Однак на практиці монетарна політика не була підкріплена відповідними механізмами фіскального перерозподілу і, таким чином, результати її впровадження істотно відхилялися від запланованих параметрів. Крім цього, до зони євро увійшли країни з істотно відмінними у структурному та інституційному аспектах економіками. За цих умов не могла бути дотримана ключова монетарна передумова – відповідність між грошовою пропозицією та потенціалом зростання економіки.

Як зазначають експерти з макроекономіки, єдиний рівень процентних ставок у Єврозоні створює «асиметричні імпульси» в країнах, де темпи інфляції та зростання відхиляються від середніх показників. Крім того, для країн-членів Єврозони стає неможливим для національних урядів використовувати комбінацію монетарних та фіскальних інструментів через централізацію функцій монетарного впливу на рівні Європейського центрального банку (ЄЦБ) та Європейської системи центральних банків, якими він керує.

Фактичний розпад класичної системи національного макроекономічного регулювання призвів до того, що бюджетні та фінансові інструменти залишилися в межах національної юрисдикції. Однак, позбавлені можливості самостійно визначати монетарну політику, країни-члени Єврозони більше не можуть ефективно регулювати свій зовнішній баланс економічних операцій або коригувати дефіцити поточного рахунку у своєму платіжному балансі.

Централізація функції встановлення цілей та реалізації монетарної політики в Єврозоні призвела до формування певної

усередненої політики для всіх країн-членів – як сильних, так і слабких. Ніде в світі, окрім пострадянських держав, глобальна фінансово-економічна криза 2008–2009 років не спричинила такого потужного та тривалого сліду соціально-економічної дестабілізації з далекосяжними політичними та соціально-психологічними наслідками, як у регіоні ЄС, особливо в його ядрі – Єврозоні.

Так, у 2009 – 2010 рр. на теренах Євросоюзу виникли суттєві проблеми, джерелом яких стала Греція. Впродовж десятиліття уряд Греції брав значні позики на міжнародних ринках капіталу для погашення дефіциту бюджету та дефіциту торговельного балансу. Інвестори дедалі більше знепокоювалися через високий рівень суверенного боргу Греції на тлі світової фінансової кризи; процентні ставки за грецькі облігації зростали, відповідно позики Греції дорожчали. На початку 2010 р. Греція ризикувала не погасити свій державний борг. Занепокоєння ринку швидко поширилося на кілька інших країн Єврозони з високим, потенційно нестійким рівнем державного боргу, включаючи Ірландію, Португалію, Італію та Іспанію. Боргові проблеми цих країн створили ризик для європейської банківської системи, сповільнили економічне зростання та призвели до зростання безробіття в багатьох країнах Єврозони¹.

Європейські лідери та інституції ЄС відреагували на кризу та намагалися зупинити її поширення за допомогою різноманітних політичних механізмів. Щоб уникнути дефолту, Греція, Ірландія, Португалія та Кіпр отримали позики від ЄС та Міжнародного валютного фонду (МВФ), але були змушені запровадити жорсткі заходи економії. Лідери Єврозони також схвалили план рекапіталізації іспанських банків. Інші ключові ініціативи включали створення постійного механізму фінансової допомоги ЄС (механізм європейської стабільності) для надання екстреної підтримки країнам Єврозони та єдиного банківського нагляду, а також зусилля ЄЦБ заспокоїти фінансові ринки шляхом купівлі значної частини європейських суверенних боргів та надання значних кредитних вливань у європейську банківську систему.

Криза Єврозони почала зменшуватися наприкінці 2012 р., оскільки ринкова довіра поступово відновлювалася, а ситуація почала стабілізуватися в більшості країнах Єврозони. Ірландія

¹Комар Н., Савельєв Є., Сіскос С., Дарвіду К. Greece: a European mechanism of the exit from the crisis. *Journal of European economy*. 2019. № 1(68). С. 31–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jee_2019_18_1_5.

вийшла з програми фінансової допомоги ЄС-МВФ у грудні 2013 р.; Португалія зробила це в травні 2014 р., а Кіпр – у березні 2016 р. Допомога ЄС іспанським банкам припинилася в січні 2014 р. Проте багато країн-членів продовжували відчувати слабе економічне зростання та високий рівень безробіття. Економіка та банківська система Греції залишалися особливо проблемними¹.

На тлі боргової кризи у Єврозоні і незадоволеності населення зниженням добробуту на теренах ЄС почав відроджуватися націоналізм. Євроейфорія за кілька десятиліть змінилася на євроскептицизм. Поступово наростала хвиля політичних заяв політиків найвищого рівня, які ставили під сумнів перспективи ЄС.

Найбільш відчутною ознакою політичної кризи європейської інтеграції стало рішення Великобританії про вихід з ЄС, ухвалене за результатами референдуму 2016 р. – т. зв. «Брекзит» (англ. «*Britain*» + «*exit*»).

Велика Британія довгий час вважалася однією з найбільш євроскептичних членів ЄС, причому багато британських лідерів та громадян традиційно остерігалися передавати занадто багато суверенітету Брюсселю. 52% британських виборців підтримали вихід з ЄС (проти 48%). На цей результат значною мірою вплинули кілька факторів, зокрема економічне незадоволення, страхи перед глобалізацією та імміграцією, а також антиєстеблішментні та антиєлітні настрої.

Однак переговори між Великою Британією та ЄС щодо угоди про вихід виявилися складними і тривалими. Основною перешкодою було питання збереження відкритого кордону між Північною Ірландією (частина Великої Британії) та Республікою Ірландія (член ЄС). Для вирішення цієї проблеми у 2019 році Великобританія та ЄС домовилися зберегти статус Північної Ірландії як де-факто учасника митного союзу ЄС та єдиного ринку.

Однак, оскільки домовленості щодо Північної Ірландії після Брекзиту набули чинності в січні 2021 р., торгівля між Північною Ірландією та Великою Британією була дещо ускладнена, посилювалися політичні та соціальні розбіжності всередині Північної Ірландії та суттєво порушилися відносини Великобританії та ЄС.

¹Комар Н. В. Вигоди та втрати Греції в процесі європейської інтеграції. *Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини»*. 2018. Випуск 45. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/intrel/article/view/9409>; Achick, K. The European Union: Questions and Answers. *Congressional Research Service*. October 28, 2021. URL: <https://sgp.fas.org/crs/row/RS21372.pdf>.

Великобританія була другою за величиною економікою ЄС поряд з Німеччиною та Францією та вважалася однією з «великої трійки».

Деякі дослідники вважають, що ЄС зайняв надто жорстку позицію у переговорах з Великою Британією щодо торговельної угоди після Brexit, не дозволяючи Сполученому Королівству вибірково скористатися перевагами членства в ЄС без виконання необхідних зобов'язань. Цей підхід частково був спрямований на те, щоб відлякати інші держави-члени та євроскептиків від роздумів про вихід з ЄС, що могло б ще більше розколоти блок.

Деякі політики ЄС висловлювали побоювання, що Великобританія може стати економічним конкурентом, особливо якщо вона значно відійде від стандартів ЄС щодо захисту навколишнього середовища, праці або державної допомоги таким чином, що це дасть британським підприємствам конкурентну перевагу в торгівлі за рахунок зниження витрат¹.

Інші експерти стверджують, що Брекзит зменшує вплив ЄС на світовій арені, адже дипломатичний, військовий та економічний внесок Великобританії у потужність Євросоюзу на світовій арені був значний. Водночас є протилежна думка – без протидії Великобританії інтеграційні процеси всередині ЄС інтенсифікуються (табл. 1).

Попри те, що, на перший погляд, негативні наслідки виходу Великобританії зі складу ЄС перевищують позитивні ефекти, більшість з них не проявилися повною мірою. У сучасних геополітичних реаліях спостерігається тенденція до відновлення взаємної довіри обох сторін і посилення співпраці в майбутньому на нових, вигідних умовах.

Найскладнішим викликом для Європи у XXI ст. стала неспровокована агресія росії проти України та її повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 р. Незважаючи на те, що війна в Україні суттєво порушила політичну, економічну й соціальну стабільність в регіоні, країни ЄС знайшли можливості для консолідації зусиль для протистояння кризі, а інтеграційні настрої знову почали переважати, адже ситуація вимагає рішучої лідерської поведінки з боку Євросоюзу загалом та кожної країни-члена зокрема.

¹Clarke, H., Goodwin, M., Whiteley, P. Brexit: Why Britain Voted to Leave the European Union. Cambridge: Cambridge University Press. 2017. 256 pp.; Archick, K. The European Union: Questions and Answers. Congressional Research Service. October 28, 2021. URL: <https://sgp.fas.org/crs/row/RS21372.pdf>.

Таблиця 1

Наслідки Брекзиту для Великобританії та Європейського Союзу¹

Негативні наслідки	Позитивні наслідки
1	2
Велика Британія втратила свій голос в найвищих політичних органах ЄС, що впливає на баланс сил і процеси прийняття рішень.	Вільний вибір політики Британії, що не обмежений умовами та цінностями інтеграційного об'єднання.
	Вихід Великої Британії з ЄС може стати каталізатором для зміцнення інтеграції всередині ЄС, збільшення повноважень наднаціональних органів та активізації співробітництва країн-членів у галузі безпеки.
Загроза безпеці: Brexit ускладнив міжнародне співробітництво у боротьбі з тероризмом та затриманням злочинців.	Після Брекзиту євроскептики втратили свою найбільшу підтримку в ЄС.
Ризики для європейського співробітництва у сферах освіти та науки.	Перспективи Великобританії відновити соціально-економічну стабільність в країні завдяки можливості відстоювання інтересів національних виробників та споживачів.
Лондон втрачає свій статус фінансової столиці світу.	Посилення політичного й економічного лідерства Німеччини в Європі.

¹Згруповано за: Життя після Brexit. 10 знакових наслідків виходу Британії з ЄС для країни, Європи та всього світу. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/vihid-britaniji-z-yes-yaki-naslidki-brekzita-dlya-vsogovsytu-ostanni-novini-50066923.html> ; Ніколаско С. Брексіт: причини та можливі наслідки виходу Великобританії з ЄС. 2018. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15165/1/Nikolaenko.pdf>.

Продовження табл. 1

1	2
<p>Потенційні порушення соціальної та політичної стабільності. Необхідність переорієнтації виробництва, що пов'язано із виходом Британії зі спільного ринку ЄС. Загальне зменшення обсягів економіки ЄС та її значення для світової економіки через скорочення частки ЄС в загальному населенні світу (з 7 до 6,1 %), у світовому ВВП (з 23,8 до 20 %) та в експорті (з 33,9 до 30,3 %). Посилення міграційної кризи через відмову Британії від прийняття незаконних мігрантів.</p>	

Російсько-українська війна активізувала процеси співпраці у сферах, які залишалися без особливої уваги десятиліттями, такі як рух до енергетичної незалежності, оновлення пакту про надання притулку та міграції, модернізація інструментарію безпеки й оборони та збільшення гнучкості механізму ухвалення рішень. Крім цього, новий статус України та Молдови як кандидатів на вступ у ЄС змусив Євросоюз переглянути свої відносини в межах східного партнерства. Так, першочерговим завданням було визначено розробку надійної та конструктивної дорожньої карти на шляху до ЄС. Це також передбачає розгляд альтернативних та інноваційних рішень, таких як пропозиція щодо європейського політичного співтовариства, яке водночас могло б запропонувати політичну структуру для всього континенту після війни¹.

¹Conversation on «Russia's war in Ukraine and the future of European integration». 16.09.2022. URL: <https://www.realinstitutoelcano.org/en/activities/conversation-on-the-ukrainian-war-and-the-future-of-the-european-integration/>

Від початку війни Євросоюз продемонстрував вражаючу солідарність у відповідь на вторгнення росії в Україну – від двосторонньої підтримки, включаючи надання зброї та фінансової допомоги, до запровадження безпрецедентного режиму санкцій проти росії. ЄС як інституція створив механізми інтеграції в галузі оборони та безпеки.

Поки що рано говорити про повоєнні перспективи європейської інтеграції. Війна оголила слабкі місця в європейській політиці та показала неспроможність одностайно вирішувати всі політичні питання, попри економічну конвергенцію та очевидну зацікавленість у безпеці регіону. На порядку денному стоїть низка питань з подолання соціально-економічної кризи, вироблення дієвого сценарію відносин з росією та запобігання політичній дезінтеграції через поведінку окремих країн-членів.

Список використаних джерел

1. Spolaore, E. What Is European Integration Really About? A Political Guide for Economists. June 2013. p. 24.
2. Комар Н. В. Зони вільної торгівлі: еволюція і ефекти для країн-учасниць. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2015. №1. С. 68-79.
3. Задоя А. О., Боцула А. П. Міжнародні інтеграційні та дезінтеграційні процеси: суперечливі наслідки. *Академічний огляд*. 2017. № 1. С. 92-98.
4. Євроінтеграційний портал: Європа – Україна. URL: <https://eu-ua.org/eksport-yes/eu-trade-helpdesk>.
5. Якубовський С. О. Процеси економічної дезінтеграції та їх моделювання. *Вісник Міжнародного Слов'янського університету. Серія «Економічні науки»*. Том XV. №2. 2012. С. 3-8.
6. Шнирков О. І., Філіпенко А. С., Резнікова Н. В. та ін. Процеси економічної дезінтеграції в сучасному світовому господарстві: моногр. за ред. О. І. Шниркова. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2018. 159 с.
7. *Integration Processes and Policies in Europe: Contexts, Levels and Actors* / ed. Blanca Garcés-Mascareñas. Switzerland: Springer, 2016. 209 p.
8. Комар Н. В., Гайдуцький А. П. Навчально-методичний комплекс з дисципліни «Євроінтеграція та міжнародне

- публічне управління»: навч.метод. посіб. Тернопіль: ТНЕУ, 2020. 175 с.
9. Archick, K. The European Union: Questions and Answers. *Congressional Research Service*. October 28, 2021. URL: <https://sgp.fas.org/crs/row/RS21372.pdf>.
  10. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Action plan on Integration and Inclusion 2021-2027. Brussels, 24.11.2020 COM (2020) 758 final. URL: https://ec.europa.eu/home-affairs/system/files_en?file=2020-11/action_plan_on_integration_and_inclusion_2021-2027.pdf.
  11. Комар Н. В., Савельєв Є. В., Сіккос Є., Дарвіду К. Greece: a European mechanism of the exit from the crisis. *Journal of European economy*. 2019. № 1(68). С. 31-53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jee_2019_18_1_5.
  12. Комар Н. В. Вигоди та втрати Греції в процесі європейської інтеграції. *Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини»*. 2018. Випуск 45. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/intrel/article/view/9409>.
  13. Комар Н. В., Белюх Т. В., Пилипчук К. С. Brexit: виклики для Європейського союзу. *Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини»* 2019. Випуск 46. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/intrel/index>.
  14. Clarke, H., Goodwin, M., Whiteley, P. Brexit: Why Britain Voted to Leave the European Union. Cambridge: Cambridge University Press. 2017. 256 pp.
  15. Життя після Brexit. 10 знакових наслідків виходу Британії з ЄС для країни, Європи та всього світу. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/vihid-britaniji-z-yes-yaki-naslidki-brekzita-dlya-vsogovitu-ostanni-novini-50066923.html>.
  16. Ніколаєнко С. Брексіт: причини та можливі наслідки виходу Великобританії з ЄС. 2018. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15165/1/Nikolaenko.pdf>.
  17. Conversation on Russia's war in Ukraine and the future of European integration. 16.09.2022. URL: <https://www.realinstitutoelcano.org/en/activities/conversation-on-the-ukrainian-war-and-the-future-of-the-european-integration/>.

1.3. Формування політики європейської інтеграції України із отриманням «кандидатського статусу»: роль національного парламенту, політичних партій та громадянського суспільства

Богдан Ференс,

*кандидат політичних наук, заступник секретаря
Української частини Парламентського комітету асоціації
між Україною та ЄС*

Процес європейської інтеграції, особливо з набуттям Україною «кандидатського статусу», нерозривно пов'язаний із формуванням спільного політичного простору України та ЄС, в якому важливу роль має відігравати парламент. Саме на рівні прийняття законодавчих актів визначається, яким чином буде здійснюватися зовнішньополітична діяльність, за рахунок яких ресурсів будуть впроваджуватися необхідні кроки у напрямку наближення різних сфер господарювання до європейських норм та стандартів, а також хто саме буде відповідати за виконання взятих на себе зобов'язань в рамках двостороннього співробітництва.

Відповідно до Конституції України єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України, тому законодавча функція є, хоча й не єдиною, але пріоритетною для парламенту. Ця функція стосується передусім законопроектної діяльності, процесу обговорення законодавчих актів з урахуванням підготовленої експертизи, а також прийняття необхідних рішень¹.

Окрім законопроектної діяльності, доцільно виокремити такі прерогативи парламенту: можливість проведення моніторингу щодо результатів імплементації органами виконавчої влади рекомендацій Європейської комісії, Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, обговорення питань, від вирішення яких залежить остаточний результат у поглибленні співробітництва з ЄС, формування делегацій для участі у міжпарламентських формах співпраці.

¹Конституційне право України / за ред. В. Я.Тация, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики. Київ., 1999. 376 с.

Для того, щоб з'ясувати, на якому рівні застосування вищезазначених функцій дозволить посилити роль парламенту у поглибленні співробітництва з ЄС, необхідно зупинитися на викликах і можливостях, з якими зіштовхуються національні парламенти держав-членів, а також кандидатів на вступ у ЄС.

Процес інтеграції всередині Європейської спільноти доволі сильно вплинув на роль національних парламентів та внутрішніх законодавчо-виконавчих відносин. Проте інституції чи суб'єкти рідко сприймають втрату влади без будь-якого опору. І це справедливо для національних парламентів.

Дебати щодо дефіциту демократії в країнах Європейського Союзу, передусім щодо їхнього інтересу до збереження своєї влади, стимулювали парламенти до реалізації низки інституційних реформ, спрямованих на подолання змін владних повноважень, зумовлених європейською інтеграцією.

У період 1990-х рр. низка досліджень, серед яких праці Ф. Лаурсена і П. Спіроса¹, П. Нортон², змальовували доволі невтішну картину занепаду парламентської влади, яка підтверджувала думку, що національні парламенти «залишилися осторонь процесів». Як зазначав дослідник Д. Вайлер, інтеграція в ЄС змінює баланс між виконавчою та законодавчою владою держави. На його думку, парламентський контроль на національному рівні, особливо у великих державах-членах, є більше ілюзією, ніж реальністю³.

Однак з того часу ситуація дещо змінилася. Національні парламенти навчилися протистояти такій загрозі і впровадили більш чіткі правові рамки на моніторинг процесів, пов'язаних з європейськими справами. Зокрема, враховується право отримувати від національних урядів більш повну інформацію про впровадження тих чи інших норм, підготовку позицій та результатів переговорів з євроінституціями. Національні парламенти також професіоналізувалися шляхом створення комітетів з європейських справ та впровадження процедур (формальних або неформальних) для залучення їхніх спеціалізованих постійних комітетів до процесу перевірки. Ще однією можливістю,

¹Laursen F., Spyros P. The Changing Role of Parliaments in the European Union. Maastricht : EIPA, 1995. P. 1–20.

²Norton P. Conclusion: Addressing the Democratic Deficit. National Parliaments and the European Union / ed. by Ph. Norton. London : Frank Cass, 1996. P. 177–193

³Weiler J. H. H. The Constitution of Europe: «Do the New Clothes have an Emperor» and Other Essays on European Integration. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 364 p.

якою почали користуватися законотворці, було посилення процедури перевірки за рахунок встановлення або розширення права парламентів висловлювати свої позиції щодо політики ЄС.

Наразі у парламенті кожної країни-члена ЄС функціонують комітети з європейських справ, але існує різниця в кількості таких комітетів. Участь постійних комітетів або створення спеціалізованих підкомітетів має перевагу за рахунок збільшення чисельності депутатів, залучених до формування європейського порядку денного.

Тоді як деякі парламенти видають письмові заяви, інші повідомляють уряду про свою позицію з європейських питань в усній формі на засіданнях комітету. Існують також парламенти, які використовують обидві процедури. Найголовніше, що наслідки таких заяв відрізняються. У деяких випадках уряд юридично або політично має зобов'язання відповідно до заяви свого парламенту. Ця «процедура мандата» означає, що національний представник має слідувати парламентським інструкціям під час обговорення європейської політики в Раді ЄС. Однак у багатьох випадках ці заяви є лише вираженням думки парламенту і не мають обов'язкової сили.

Щоб визначити рівень парламентського впливу в питаннях ЄС, варто визначити, яку роль відіграє парламент у внутрішніх справах, оскільки процедури парламентської перевірки покликані відновити баланс виконавчої та законодавчої влади, на який впливає європейська інтеграція. У дослідженні «Європеїзація національних парламентів» К. Ауел¹ розподіляє національні парламенти держав-членів на групи. Відповідно до групи більш впливових парламентів належать північно-європейські країни, зокрема Данія, Фінляндія, Швеція, а також Німеччина та Нідерланди.

На відміну від них, відносно слабкі парламенти можна ідентифікувати в південних державах-членах, таких як Кіпр, Греція, Португалія та Іспанія, а також в Бельгії, Ірландії та Люксембурзі. Австрія, Франція, Італія та Мальта знаходяться десь посередині між цими двома крайнощами.

Натомість як парламенти нових держав-членів Центрально-Східної Європи, так і кандидатів на таке членство продовжують

¹Auel K. Europeanisation of National Parliaments. Handbook of Comparative European Politics / ed. by J. Magone. Jondon : Routledge, 2015. P. 366–385.

зазнавати труднощів, які стосуються впровадження законодавства ЄС у своє правове поле.

Дещо наближена ситуація спостерігається також у залученні українського парламенту до процесу імплементації Угоди про асоціацію, а також суміжних питань, що виникають у цьому контексті. Загалом в Україні інституційний механізм координації встановлюється рішеннями, ухваленими урядом і паралельно парламентом, відповідно до існуючих правил і процедур. Донині немає жодного конкретного всеохоплюючого правового документа, який би структурував інституційну співпрацю між урядом, парламентом, адміністрацією президента щодо європейської інтеграції. Співробітництво між різними гілками влади відбувається в рамках існуючих правових норм, які структурують відносини, що, за замовчуванням, відповідають інтересам основних політичних сил. Адже, незважаючи на прихід до влади проєвропейської коаліції у 2014 р., підписання та ратифікацію Угоди про асоціацію, правову базу щодо адаптації українського законодавства та координації усіх задіяних органів державної влади в рамках виконання взятих на себе зобов'язань не було оновлено.

Робота різних інституцій, зокрема парламенту, не може відбуватися без адекватного планування. У цьому контексті також виникають певні труднощі, оскільки уряд розробляє свій План дій з огляду на вимоги та терміни, які містяться в Угоді про асоціацію¹. ВР України схвалила свою Дорожню карту, яка враховує пропозиції Кабінету Міністрів України. Однак у підсумку такий документ не повною мірою враховує перелік тих законодавчих актів, які мають бути прийняті першочергово.

З точки зору найкращої практики в країнах, що вступають до ЄС, багато законопроектів, пов'язаних з ЄС, схвалювалися за пришвидшеною процедурою і рідко піддавалися ретельному парламентському контролю. Парламенти відігравали опосередковану роль. Це пояснюється тим, що уряди мали сильний політичний мандат, а також спроможність розробляти закони, пов'язані з ЄС, тобто європейська інтеграція перебувала під контролем виконавців. Парламенти лише формально схвалювали

¹Decision of the Cabinet of Ministers, 25 October, 2017. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/zakhodiv-z-implemen-tatsii-ugodi-mizh-ukrainoyu-ta-es-vid-25-zhovtnya-2017-roku.pdf>.

законопроекти, оскільки обидві інституції координували свої дії, у тому числі щодо підготовки до прийняття законодавства ЄС¹.

Однак практично в Україні урядові законопроекти доволі часто не відповідають необхідному рівню якості і не завжди мають спрямування на реалізацію Угоди про асоціацію. Таким чином, парламент вимушений відігравати свою роль у процесах, пов'язаних з ЄС, включаючи перевірку дотримання законодавства, відповідності законодавчих актів праву ЄС, постзаконодавчу перевірку та сприяння співпраці між постійними комітетами.

Ще однією проблемою, яка негативно впливає на роботу парламенту, є затримки у реформуванні парламентських структур і внутрішніх процедур. Недоліки українського законодавчого процесу пов'язані з тим, що депутати, використовуючи своє право законотворчої ініціативи, продукують велику кількість законодавчих актів без належної якості. Таке право з боку депутатів є недостатньо регульованим і їм не вистачає суттєвих і законних обмежень, таких як ті, що містяться в інших парламентах. Наприклад, правила процедури у Бундестазі вимагають мінімальної кількості підписів народних депутатів лише для реєстрації законопроекту.

Посилення впливу парламенту на формування спільного політичного простору за рахунок інституціонального співробітництва в рамках Угоди про асоціацію не може відбуватися без належної спроможності Комітету з питань інтеграції України до ЄС. Цей комітет є постійним комітетом, який наділений законодавчими, контрольними та організаційними функціями. Однак з огляду на невелику кількість як членів комітету, так і співробітників секретаріату, забезпечувати належний контроль у процесі адаптації законодавства та координації виконавчих органів влади доволі складно.

Окрім роботи із законодавством у процесі поглиблення політичного простору з ЄС, саме міжпарламентська співпраця відіграє важливу роль. Зовнішня комунікація парламентарів відбувається у форматі Парламентського комітету асоціації, який було створено відповідно до Угоди про асоціацію, Парламентської асамблеї Євронест (міжпарламентської платформи, до складу якої входять депутати Європейського парламенту та країн-членів Східного партнерства) та груп дружби (депутати ВР України та окремих парламентів держав-членів).

¹The Development of an Institutional Framework for the Implementation of the Association Agreements in Georgia, Moldova and Ukraine. URL: http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/603879/EXPO_STU%282018%29603879_EN.pdf?fbclid=IwAR0eoCQ_7m c3XO067-ZB4Vdlgsx KVVYPPW73-9SSy_eBF-42roAl6Rxxk1g.

У процесі аналізу також необхідно розрізнити формальний та неформальний аспекти транснаціонального співробітництва, а також з'ясувати відмінності між індивідуальною та інституційною взаємодією. Формальне співробітництво передбачає використання інституціоналізованих сфер, таких як COSAC (Конференція комітетів з європейських справ) або конференції спікерів парламентів держав-членів. Але поряд з цими формальними та інституціоналізованими механізмами взаємодії існують також численні неофіційні контакти між окремими посадовими особами та представниками, деякі з яких стали більш формалізованими з часом.

Зазначені комунікаційні майданчики є доволі корисними і, за умови їхнього ефективного використання, результати спільної роботи у вигляді прийнятих заключних документів, резолюцій, рекомендацій можуть містити практичну складову. Разом з тим, оцінюючи поточну роботу зазначених транснаціональних міжпарламентських мереж, можна припустити, що значна частина прийнятих документів має доволі формальний характер.

Один з найбільш практичних інструментів, який сприяє поглибленню багатостороннього співробітництва, є налагодження та системна підтримка особистих контактів між депутатами різних парламентів та представниками відповідних структурних підрозділів. Інколи саме за допомогою неформальних комунікацій можна донести базові позиції у контексті прийняття важливих рішень Європейським парламентом і постійними комітетами. Однак результативність такої роботи залежить від глибинного розуміння внутрішньополітичної ситуації, яка склалася в ЄС, професійної кваліфікації та існування необхідного дипломатичного досвіду як у депутатів, так і представників секретаріатів.

Таким чином, для збільшення ролі парламенту в процесі формування спільного політичного простору з ЄС необхідно оновити правову базу та посилити інституційну спроможність як профільного комітету, який опікується європейськими справами, так і секторальних комітетів та структурних підрозділів. Базова складова такої спроможності полягає у наборі кваліфікованих кадрів та відповідному фінансовому забезпеченні.

Одним з основних факторів, від якого залежить рівень впливу парламенту, є політичний контекст, бажання та здатність політичних

еліт пріоритезувати питання європейської інтеграції у внутрішньо-політичному дискурсі. Рівень підтримки євроінтеграційного напрямку в суспільстві або, навпаки, існування в політичному просторі анти-європейських настроїв також є важливими факторами, від яких залежить успішність процесу транснаціоналізації¹.

Крім того, держави-члени, які приєдналися до ЄС, мають тенденцію до більш жорстких процедур контролю, ніж держави-кандидати. Це можна пояснити тим фактом, що значущість справ в рамках ЄС з часом зростає через вплив на внутрішню політику держав-членів².

З огляду на те, що концепцію транснаціоналізації варто розглядати з точки зору системних контактів, які відбуваються між представниками національних парламентів, діяльність яких не зосереджується лише на внутрішніх питаннях, багаторівневий характер цього явища вимагає від національних парламентів ефективно діяти як на регіональному, так і на національному та рівні ЄС.

Для Верховної Ради України корисним досвідом може бути запровадження кращих європейських практик врядування, адаптованих до українських реалій. Адже навіть парламенти Швеції та Фінляндії запозичили дуже багато елементів моніторингу та контролю щодо питань ЄС у Данії. Тісна міжпарламентська співпраця як у багатосторонньому форматі, так і на двосторонньому рівні дозволяє використовувати рольові моделі механізмів інституційної координації та адаптації законодавства у найдосвідченіших держав-членів ЄС.

Однак, розробляючи практичні механізми посилення впливу парламенту на формування спільного політичного простору з ЄС, не варто ігнорувати залучення до цього процесу політичних партій та народних депутатів. Якщо оцінювати ситуацію об'єктивно, то не завжди партії та народні депутати готові повноцінно занурюватися у європейські справи. І така ситуація не лише характерна для України. Доволі часто для них набагато важливішими є питання внутрішньополітичного характеру, за рахунок яких можуть зростати рейтинги електоральної підтримки. Таким чином, чим більший резонанс та вплив у національному дискурсі будуть мати

¹ Raunio T. Holding Governments Accountable in European Affairs: Explaining Cross-National Variation. *Journal of Legislative Studies*. 2005. № 11(3-4). P. 319–342.

² Winzen T. European integration and national parliamentary oversight institutions. *European Union Politics*. 2013. № 14(2). P. 297–323.

питання євроінтеграції, тим ймовірніше будуть долучатися до роботи над їхнім вирішенням політичні партії та народні депутати.

Міжпартійне співробітництво на рівні України та ЄС не відповідає потребам часу. Основна причина полягає у суттєвих відмінностях формування та функціонування інституту політичних партій в політичних просторах обох сторін. Адже політичні партії – це не завжди лише влада і доступ до ресурсів. Діяльність політичних партій в ЄС, окрім участі у виборах, полягає також у поширенні ідей та просуванні цінностей, які базуються на ідеологічних засадах.

Важливість співпраці між українськими політичними партіями та європейськими транснаціональними партіями полягає у встановленні системної політичної комунікації, а також просуванні не лише власних вузькопартійних цілей, й загальнодержавних інтересів України на рівні ЄС. Адже саме європейські транснаціональні партії можуть впливати на процеси прийняття рішень за рахунок парламентсько-представницької (Європейський парламент) та урядово-бюрократичної функції (Європейська рада та Рада ЄС), а також використовуючи можливості делегувати своїх представників на міністерські посади у Європейській комісії.

Разом з тим, не варто переоцінювати значущість транснаціональних політичних партій у загальній структурі політичного простору Європейського Союзу. У цьому розрізі національний рівень політичної активності є базовим і саме він задає імпульс для функціонування наднаціональних партійних утворень. Формування генеральної партійної лінії на європейському рівні залежить передусім від ідеологічних та програмних позицій національних партій держав-членів. За рахунок такої складної мережі міжпартійних взаємовідносин виникає багаторівневий простір кооперації.

Ще однією відмінною рисою є ідеологічний розподіл та міжпартійна конкуренція правих, лівих та центристів. Хоча варто зазначити, що сучасні тенденції поступово нівелюють таку жорстку категоризацію, оскільки виникає певна подібність партійних програм і методів досягнення визначених цілей партій різних ідеологічних напрямів. Окремої уваги заслуговує загрозлива тенденція до зростання підтримки праворадикальних

та популістських партій у багатьох державах-членах ЄС, які просувають антиєвропейські настрої¹.

Допоміжним інструментом функціонування та розширення політичного простору ЄС слугує діяльність політичних фондів, які ідеологічно близькі до політичних партій. Саме вони як міжнародні неурядові організації яскраво ілюструють транснаціоналізацію в дії. Наприклад, такі міжнародні фонди як Фонд ім. Фрідріха Еберта та Фонд ім. Конрада Аденауера, визначають сферу своєї діяльності поза межами Німеччини та Європейського Союзу. Вони також потрапили під вплив процесу європеїзації.

По-перше, стратегічні завдання та їхні дослідницькі програми піддалися певній трансформації. Політичні фонди змушені виходити за межі насамперед національних рамок для вирішення глобальних питань і проблем транскордонної політики, що стосуються безпеки, торгівлі, біженців, прав людини та навколишнього середовища².

Ще однією особливістю транснаціоналізації політичних фондів та аналітичних центрів є використання цих організацій як неформальних інструментів проектування своїх інтересів за кордоном. Європейські фонди просувають насамперед загально-європейську ідентичність шляхом формування політичної культури та міжпартійної комунікації поза межами ЄС, інтегруючи таким чином політичні простори різних країн. Модель «мозкових центрів» стала об'єктом політики розвитку та організаційним інструментом як для зміцнення потенціалу у формуванні політики, так і для сприяння громадянському суспільству, орієнтуючись на західний зразок.

На більш практичному рівні транснаціональні політичні фонди, які працюють в Україні, регулярно надають консультації представникам своїх сестринських політичних партій, забезпечують публічну платформу для візитів та участі політиків різного рівня у локальних та міжнародних заходах, а також відіграють базову роль у застосуванні неформальної дипломатії. Такі випадки наявні тоді коли донесення тих чи інших позицій у доволі чутливих питаннях не може відбуватися на офіційному дипломатичному рівні.

¹Ференс Б. В. Проблематика формування політичного простору України та ЄС. Європейські історичні студії. 2016. № 4. С. 32–43. URL: <http://eustudies.history.knu.ua/489-2/>.

²Stone D. Think Tanks and Policy Advice in Countries in Transition Paper prepared for the Asian Development Bank Institute Symposium. URL: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/156673/adbi-dp36.pdf>.

Однак базовим завданням, яке перед собою ставлять політичні фонди, є налагодження та посилення саме міжпартійного співробітництва. Аналізуючи стан та особливості співпраці українських політичних партій з європейськими партійними утвореннями, можна констатувати незначний рівень формалізації (мається на увазі повноправне членство або набуття статусу спостерігача у таких транснаціональних партіях) та несистемний характер комунікації. Як правило, існування такої співпраці або інтеграція з метою отримання членства використовується українськими партіями здебільшого як піар, щоб демонструвати відданість європейським цінностям, або як своєрідна підтримка, яка може допомогти у внутрішній політичній боротьбі.

За станом на сьогодні структура політичного простору ЄС формується за рахунок правоцентристів, до складу яких входять християнсько-демократичні та консервативні партії держав-членів; соціал-демократів, які об'єднують соціалістичні, соціал-демократичні та лейбористські національні партії; лібералів, зелених, лівих, євроскептиків та крайніх правих.

Незважаючи на відмінності у політичних традиціях України та Європейського Союзу, вбачається доцільним визначити рівень кооперації політичних партій. По-перше, така співпраця існує між Європейською народною партією та деякими політичними партіями України (партії «Батьківщина», «Європейська солідарність»). По-друге, найбільше наднаціональне утворення Партія європейських соціалістів, ПЕС (англ. Party of European Socialists) офіційно не має партнера в Україні, однак підтримує контакти з партнерськими рухами та організаціями, які сповідують принципи соціал-демократії, зокрема з СД – платформою – рухом, який було засновано у 2012 р. з метою просування цінностей соціал-демократії та підвищення політичної культури в Україні. ПЕС– європейська партія, що складається з 33 соціалістичних, соціал-демократичних і робітничих партій з країн-членів Євросоюзу та Норвегії.

Недоліком у просуванні інтересів України в євроінституціях є фокусування зовнішньополітичним відомством уваги переважно лише на консультаціях з представниками найбільшої політичної фракції ЄНП. Натомість контакти з соціал-демократами є доволі слабкими. І така ситуація спричинила дещо сприятливі умови для налагодження

контактів та лобіювання своїх інтересів представниками росії до повномасштабного вторгнення. З метою поглиблення співробітництва з європартіями необхідно посилити взаємодію з політичними групами провідних політичних сил в рамках механізмів міжпарламентського діалогу Україна – ЄС; розширювати рамки політичного діалогу із ідеологічно спорідненими європартіями через участь українських представників у різноманітних заходах, конгресах, з'їздах; просувати ідею отримання повноправного членства в ідеологічно близьких європартіях, яке б дозволило українським представникам брати безпосередню участь в їхній діяльності та впливати на внутрішній процес прийняття рішень.

Таким чином, саме за рахунок системної співпраці політичних партій відбувається ухвалення необхідних важливих рішень на рівні ЄС та України, які в подальшому слугують поглибленню інтеграції спільного політичного простору. Такі рішення, як правило, не можуть прийматися без належної експертної оцінки та проведення відповідних консультацій з представниками громадянського суспільства. У зв'язку з цим неурядові громадські організації, мозкові центри, адвокаційні мережі формують транснаціональну групу акторів, важливість якої у посиленні транснаціональних зв'язків на рівні України та ЄС постійно зростає. Аналітичні центри, як правило, взаємодіють із соціальними рухами та неурядовими організаціями, формуючи тематичні коаліції з метою підготовки необхідної експертизи. Крім цього, аналітичні центри створили власні транснаціональні мережі. Наприклад, у Центральній та Східній Європі існує регіональна мережа інститутів відкритого суспільства PASOS¹.

Інтеграція українських неурядових організацій у такі мережі дозволить отримати доступ до європейського експертного транснаціонального середовища, що буде сприяти акумулюванню ресурсів та посиленню інституційного співробітництва. Громадські організації також беруть участь у міжнародних процесах обміну політичним досвідом, де вони для поширення певних політичних ідей та практик виходять за межі аналізу політики окремо взятої країни. Наприклад, українські неурядові актори в рамках такого співробітництва стають своєрідними засобами просування таких

¹Stone D. Think Tanks and Policy Advice in Countries in Transition Paper prepared for the Asian Development Bank Institute Symposium. URL: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/156673/adbi-dp36.pdf>.

тем, як лібералізація, приватизація, антикорупційні стратегії, права людини, гендер, конституційна реформа та ін. Процес відбувається за рахунок передачі ідей, а також врахування програмних цілей транснаціональних неурядових організацій. Українське громадянське суспільство у деякому відношенні відіграє роль посередника, який забезпечує синтез та адаптацію «міжнародних практик», щоб відповідати національному контексту та законодавчим вимогам. Однак більш важливим є розвиток досвіду українських неурядових організацій у напівофіційних глобальних політичних партнерствах, які колективно формуються бізнесом, професійними асоціаціями, міжнародними організаціями та урядами як партнерство для забезпечення глобальних суспільних благ.

Спільність принципів та цінностей громадянського суспільства України та ЄС слугує найбільш дієвим драйвером, який наповнює таке співробітництво практичними результатами і допомагає консолідувати підтримку України у протистоянні російській агресії. Позиції громадянського суспільства в ЄС дедалі більше знаходять своє відображення у рішеннях євроінституцій. Однак фокус лише на внутрішніх питаннях не допоможе подолати виклики, які стоять перед найближчими сусідами і партнерами. Європейським громадським організаціям варто посилити свою присутність поза межами ЄС, допомагаючи таким чином громадянському суспільству в Україні стати інституційно зрілим і відносно самодостатнім суб'єктом транснаціоналізації політичного простору.

Список використаних джерел

1. Конституційне право України / за ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики. Київ., 1999. 376 с.
2. Ференс Б. В. Проблематика формування політичного простору України та ЄС. Європейські історичні студії. 2016. № 4. С. 32–43. URL: <http://eustudies.history.knu.ua/489-2/>.
3. Ференс Б. В. Транснаціоналізація політичного простору України та Європейського Союзу : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04. Київ, 2017. 232 с.
4. Auel K. Europeanisation of National Parliaments. Handbook of Comparative European Politics / ed. by J. Magone. Jondon : Routledge, 2015. P. 366–385.

5. Decision of the Cabinet of Ministers. 25 October. 2017. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/zakhodiv-z-implementatsii-ugodi-mizh-ukrainoyu-ta-es-vid-25-zhovtnya-2017-roku.pdf>.
6. Laursen F. , Spyros P. The Changing Role of Parliaments in the European Union. Maastricht : EIPA, 1995. P. 1–20.
7. Norton P. Conclusion: Addressing the Democratic Deficit. National Parliaments and the European Union / ed. by Ph. Norton. London : Frank Cass, 1996. P. 177–193.
8. Raunio T. Holding Governments Accountable in European Affairs: Explaining Cross-National Variation. *Journal of Legislative Studies*. 2005. № 11(3-4). P. 319–342.
9. Stone D. Think Tanks and Policy Advice in Countries in Transition Paper prepared for the Asian Development Bank Institute Symposium. URL: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/156673/adbi-dp36.pdf>.
10. Stone D. Think Tanks and Policy Advice in Countries in Transition Paper prepared for the Asian Development Bank Institute Symposium. URL: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/156673/adbi-dp36.pdf>.
11. The Development of an Institutional Framework for the Implementation of the Association Agreements in Georgia, Moldova and Ukraine. URL: http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/603879/EXPO_STU%282018%29603879_EN.pdf?fbclid=IwAR0eoCQ_7mc3XO067-ZB4Vdlgsx_KVWYPPW73-9SSy_eBF-42roAl6Rxd1g.
12. Weiler J. H. H. The Constitution of Europe: «Do the New Clothes have an Emperor» and Other Essays on European Integration. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 364 p.
13. Winzen T. European integration and national parliamentary oversight institutions. *European Union Politics*. 2013. № 14(2). P. 297–323.

1.4. Трансформація геостратегічного простору: теоретико-методологічні підстави прикладних досліджень

Ксенія Базилюк

кандидат технічних наук, доцент

Національний університет «Львівська політехніка»,

м. Львів, Україна

Традиційно геополітику розглядають як науку про вплив географічного простору держав на їхні політичні цілі й інтереси. На сьогоднішній день поняття геополітики є значно ширшим і трактується як наука про зв'язок і взаємодію географічного простору і політики.

Основною категорією геополітики є простір (форма існування). Простір і територія в геополітиці не є тотожними, бо крім державної території включають зовнішні зв'язки держави, тобто середовище, на яке держава поширює свій вплив.

Геополітичний простір – середовище, яке здійснює вплив на формування відносин між державами і простір поширення зовнішньополітичних інтересів окремих держав.

Сьогодні поняття простору не дорівнює території. Для сучасної геополітики територія – це не лише адміністративно-територіальна одиниця, а політичний, економічний і культурний простір, у межах якого реалізується здійснення влади країни і поза яким держава постає як іноземна, зовнішня сила. Державна територія є тим простором, в якому здійснюється верховна влада держави, водночас територія є обмеженою кордонами частиною земної кулі.

Геополітичний простір – географічна інтерпретація багатовимірного комунікаційного простору (військово-політичного, економічного, демографічного, соціокультурного, інформаційного і т.д.), що об'єднує політичну, соціальну, духовну і економічну сферу діяльності людей загальною ідеєю. Визначається кордонами розповсюдження військово-політичної, економічної і технологічної могутності держави.

В основі дослідження геополітики знаходиться її об'єкт – геополітична структура світу. На даний час науці відомі різні

просторові моделі для її представлення. Геополітична структура світу, яка відображає баланс сили на певному історичному етапі, отримала назву світосистеми. Світосистемний підхід або розгляд світу як деякої цілісності відносять до основних теоретичних передумов виникнення глобалістики.

Геополітика і глобалістика тісно пов'язані. Як і будь-яка сфера знань, глобалістика має свою історію. Ця історія нараховує всього декілька десятиріч, тому коректніше говорити про етапи становлення глобалістики. На сьогоднішній день слід виділяти три етапи становлення глобалістики, при цьому потрібно враховувати специфіку глобалістики, оскільки глобалістика – це не просто наука, тобто система теоретичного знання, а певне знання, що відображає специфіку соціально-політичних процесів, які відбуваються у світі. Тому етапи становлення глобалістики – це одночасно і глобальні етапи еволюції людства¹.

Перший етап – це 60-і рр. XX ст. Цей період характеризувався небувалим зростанням об'ємів виробництва, що стало загрожувати можливостям природи компенсувати їх вплив. На цьому етапі виник так званий Римський клуб, який і поклав початок глобальній проблематиці світового розвитку.

Другий етап – від середини 70-х р. до середини 80-х рр. XX століття. У цей час спостерігалась посилена реконструкція економіки, викликана песимістичними прогнозами доповідей Римського клубу, нафтовою кризою, загостренням економічних суперечностей між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються.

Третій етап – це етап, що розпочався з середини 80-х рр. XX ст. Був спричинений зміною політичної мапи світу, тобто зникненням табору соціалізму. Цей етап характеризується тим, що на перше місце вийшли соціально-політичні процеси, які носять глобальний характер.

Підоб'єктом геополітики в науковому сенсі розуміють філософські засади осмислення проблем планетарного простору, геополітичних процесів та явищ у світовій спільноті як системі. Предмет філософії геополітики – це взаємовідносини між геополітичними суб'єктами при вирішенні світових і регіональних проблем з врахуванням всіх видів простору. Геополітика з точки зору політики концентрує увагу на політичних явищах і процесах, але водночас намагається дати

¹Концептуальні засади філософії геополітики як нового соціально-філософського напрямку XXI століття / В. Г. Воронкова // *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2010. Вип. 41. С. 18–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpqgzdia_2010_41_4.

географічну інтерпретацію та аналіз географічних явищ та процесів. У контексті геополітики розрізняють два напрямки: 1) геополітика приписуюча або доктринально-нормативна (до неї слід віднести німецьку школу геополітики, пов'язану з іменем Хаусхофера); 2) геополітика оціночно-концептуальна (типові представники – Маккіндер, Спідмен, Коен), різниця між якими існує в контексті нормативної і концептуальної політичної науки.

Війна в Україні назавжди змінили світ, здійснюючи переформатування як світової політики, так і регіональної мапи світу. Безпекові бюрократично-управлінські структури Євросоюзу, НАТО, ООН зазнали відчутного тиску з боку нових суспільно-політичних, економічних, військових, інформаційних та гуманітарних загроз і викликів. Стало очевидним, що світова система безпеки, побудована на принципах колективної відповідальності двадцятого сторіччя, потребує суттєвої трансформації. Це, у свою чергу, поставило на порядок денний питання щодо спроможності сучасних політичних та бізнеселіт і управлінського істеблішменту адекватно реагувати на вияви нових системних криз, викликів і загроз. За цих умов ефективність управлінської діяльності інститутів публічної влади у внутрішній і зовнішній політиці полягає не тільки у вдосконаленні аналітичного інструментарію щодо визначення ключових суспільних проблем, а й у спроможності формувати інституційні та громадянські механізми¹.

Процес трансформації постає доволі складним та багатовекторним. Традиційно трансформація позначає зміну чого-небудь, перетворення системи різного масштабу, глибини, спрямованості, спричинені внутрішніми або зовнішніми факторами. Існує точка зору², що трансформації відбуваються на певних етапах розвитку, так званих точках біфуркації, коли системи дуже чутливо реагують на будь-які впливи. Точки біфуркації відображають збуджений стан систем, що знаходяться немовби на перехресті, і навіть незначні зовнішні коливання можуть призвести до зміни подальших еволюційних шляхів, переходів до інших атракторів. Безумовно, трансформації можуть

¹Телешун С. Виклики та загрози світовому порядку: погляд з України / С. Телешун // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2016. 3–4 (83–84). С. 28–41.

²Поченчук Г. М. Закономірності трансформаційних процесів національної економіки / Галина Михайлівна Поченчук // *Економічний аналіз* : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. Том 16. № 1. С. 123–129.

протікати й еволюційно, поступово, послідовно, але в такому разі вони є менш відчутними¹. При цьому еволюція у вигляді трансформації не передбачає понять доброго чи поганого, всі зміни оцінюються через людське сприйняття, тобто проходять соціальну оцінку.

Трансформацію доцільно трактувати як міждисциплінарне поняття. Так в економічних науках трансформація та трансформаційні процеси розглядаються як якісна зміна економічної системи^{2,3,4}. У той же час, у соціології дослідження соціальних трансформацій відносять до окремих проблем трансформаційних суспільств. В юридичних та політичних науках трансформація має своє використання в теорії трансформації, наприклад, як один із способів перетворення норм міжнародного права в норми внутрішньодержавного.

Варто зазначити, що змістовно тотожними є поняття трансформації та трансформаційного процесу, оскільки за своєю суттю трансформація – це зміна, перетворення виду, форми, істотних властивостей і т. ін. Це означає, що трансформація є процесом, а отже має часову тривалість. Трансформаційний процес, у свою чергу, повинен відображати динаміку функціонування та зміни системи.

Отже, важливою характеристикою трансформації є її часове протікання. Тобто трансформація є процесом не тільки перетворення системи, а й процесом становлення. Єрохін С. А.⁵ визначає трансформаційний процес як систему, яка самоорганізується. Визначення такої природи трансформації представляє безсумнівний інтерес, але не розкриває її природи. До речі, у такому розумінні трансформації невизначеним питанням залишаються джерела її виникнення, оскільки самоорганізація може існувати на етапі зрілості певного процесу, але не пояснює його виникнення. Г. М. Поченчук⁶ зазначає,

¹Івченко Є. А. Трансформація як поняття та підходи до його розуміння в економічному аспекті // *Електронний журнал «Ефективна економіка»*. 2015. № 12.

²Тоффлер Е. Третя Хвиля / Елвін Тоффлер; пер. з англ. А. Євса; ред. пер. Шовкун. К.: Вид. дім «Всесвіт», 2000. 475 с.

³Гражевська Н. І. Еволюція сучасних економічних систем : навч. посіб. К. : Знання, 2011. 286 с.

⁴Філіппова С. В. Фінансові проблеми трансформаційних процесів у промисловому секторі економіки України / С. В. Філіппова, О. О. Добруля // *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2007. № 606 : Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. С. 430–434

⁵Єрохін С. А. Трансформаційний процес та його структуризація. *Актуальні проблеми економіки*. 2005. № 2 (44). С. 4–12.

⁶Поченчук Г. М. Закономірності трансформаційних процесів національної економіки / Галина Михайлівна Поченчук // *Економічний аналіз* : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. Том 16. № 1. С. 123–129.

що системна трансформація – це структурні, організаційні та функціональні перетворення, які охоплюють весь спектр суспільного життя, його духовну, політичну, економічну та соціальну підсистеми.

Отже, за змістом трансформація приводить до певних змін, а за наслідками її природа полягає у тому, що вона позначається на стані різних систем. Внаслідок трансформації можуть відбуватися не тільки суто зміни, але й генезис нової системи, нових відносин або явищ¹.

Незважаючи на актуальність дослідження проблематики трансформаційних змін та досить широке коло робіт, виконаних у цій сфері, до цього часу не сформовано цілісної теоретичної концепції. Не завершено системного аналізу закономірностей трансформаційних процесів, тривають дискусії щодо природи, напрямів і моделей трансформації.

Так, в 60-х роках ХХ ст. Саулом Коеном була запропонована поліцентрична ієрархічна модель геостратегії наступної структури.

- Перший рівень представлений двома «геостратегічними сферами»: Морською (світ морських держав) і Євразійською (Євразійський континентальний світ).

- Другий рівень – великі геополітичні регіони, які входять до першого ієрархічного рівня (сфери) і порівняно однорідні за економічними, політичними та культурними ознаками. У Морську сферу входять чотири регіони: Англо-Америка і Карибський басейн; Західна Європа і Магриб; Позаконтинентальна Азія і Океанія; Південна Америка і Африка на південь від Сахари. У Євразійську сферу входять два геополітичних регіони – Хартленд і Східна Азія.

- Третій рівень об'єднує п'ять великих держав: США, росія, Японія, Китай і групу держав – Європейський Союз.

- Четвертий рівень – це кілька держав, які оформилися в 1970-і роки і домінували в рамках відповідних регіонів, але не володіли при цьому глобальним впливом.

- П'ятий рівень – це субнаціональні території – «ворота», які, за припущенням Коена, будуть у майбутньому провідниками зв'язків між державами.

Центрально-Східна Європа представляється в побудовах Коена унікальним утворенням, оскільки це єдині «ворота», що займають цілий геополітичний регіон.

¹Івченко Є. А. Трансформація як поняття та підходи до його розуміння в економічному аспекті. *Електронний журнал «Ефективна економіка»*. 2015. № 12.

За Коеном, кожен геополітичний регіон характеризується спільними політично-економічними та соціокультурними особливостями й формується з однієї великої країни та декількох невеличких країн.

Коену вдалось зробити крок від геополітики війни до геополітики миру.

За моделлю Коена Україна входить до категорії субнаціональних територій – «воріт» (фокусів зв'язків)¹, які в майбутньому відіграватимуть роль провідників зв'язків між державами, стабілізуючи світову геополітичну систему. «Ворота», як правило, розмішені вздовж меж геостратегічних сфер. На думку автора, формуючись як самостійні геополітичні одиниці, «ворота» перетворюються із зони конфліктів на зони компромісного розвитку.

Айр Страус висунув концепцію глобального уніполя, ознакою якого є баланс сил держав, у яких відсутня найменша думка про війну один проти одного. Глобальне уніполе Страуса має трьохцентрову просторову будову, тобто в нього входять такі три центри, як США, Європейський Союз і Японія. При цьому тристороння система військового та економічного союзу сконцентрована навколо США. Лідерство США, як зазначає Страус, носить характер першості серед рівних, а не панування однієї держави над підлеглими партнерами. Слід відзначити, що Страус практично ототожнює сучасні найпотужніші демократії з уніполями. Він пише, що протягом ХХ ст. демократії перетворилися на найпотужнішу силу в світі, переставши бути крихкою меншістю, якою вони були на початку століття.

На думку Страуса, для подальшого виживання світової цивілізації дуже важливо, щоб росія увійшла до складу уніполя. Оскільки це дозволить акумулювати величезні резерви уніполя, а тим самим зберегти колективне глобальне лідерство на тривалий період. Якщо ж росія не увійде до уніполя, то позиція глобального лідерства США збережеться на довгий час. При цьому уніполярність Заходу буде основною структурою глобальної могутності, але вже без росії, тобто без достатньої широкої бази, щоб забезпечити стабільність світу.

Що стосується Китаю, то його входження до уніполя, в кращому випадку, бачиться автором у вельми довгостроковій перспективі.

¹Мороз І.О. Геополітичне становище України у сучасному світі. // Тези Всеукраїнської науково-практичної on-line конференції аспірантів, молодих учених та студентів, присвяченої Дню науки. Т.2 URL: <http://eztuir.ztu.edu.ua/123456789/4227>.

Дуже цікавою є концепція зіткнення цивілізацій Самуеля Філіппса Гантінгтона (Samuel Phillips Huntington) – одного з найвпливовіших політичних теоретиків кінця ХХ століття. Згідно з Гантінгтоном, у світі існує дев'ять цивілізацій: Західна, Латиноамериканська, Африканська, Ісламська, Сінська, Індуська, Православна, Буддистська та Японська. Між цими цивілізаціями знаходяться так звані «лінії розломів» – кордони та межі цивілізацій, які у зв'язку з особливостями свого географічного розташування, а також історичного, економічного та соціально-політичного розвитку, знаходяться в сферах інтересів конкуруючих цивілізацій, або переходять під сфери впливу то однієї, то іншої.

Автор вважає, що саме на таких «лініях розлому» можливий новий глобальний конфлікт. І саме на такій «лінії розлому» знаходиться Україна.

У розділі «росія та її ближнє зарубіжжя», автор аналізує ситуацію, яка склалася в Православній цивілізації, стрижневою державою якої він вважає росію.

У даному контексті, автор говорить про те, що існують країни, з якими росія має тісні стосунки, з погляду на релігійну близькість – Сербія, Греція, Болгарія, у меншій мірі – Румунія та держави, які перебувають безпосередньо в її сфері інтересів.

Так, країни Балтії змогли вирватися з-під впливу росії, у той час такі країни, як Вірменія, Білорусь, Казахстан, інші країни Середньої Азії, і надалі перебувають у сильній залежності від росії в усіх сферах: від економіки до політики. Деяку іншу ситуацію автор бачить у Молдові та Грузії. Відомою є складна ситуація, у якій опинилася Грузія часів Шеварднадзе, війна в Абхазії та Осетії, а також ситуація в Молдові, а саме війна в Придністров'ї.

Автор також пише про Україну. Він згадує про Україну як про республіку СРСР, яка була другою після росії за населенням та важливістю. Характеризує сучасну ситуацію в державі, що склалася на початок та середину 90-х років ХХ століття, а також наводить короткий історичний аналіз.

Гантінгтон говорить про чіткий поділ України, одна частина якої була під впливом Заходу, інша під впливом росії. І хоча майже 350 років роз'єднання й вплинули на ментальність Сходу та Заходу України, проте, усе ж недостатньо для того, щоб зруйнувати сотні

років спільності. Залежно від того, на чому буде акцентуватися Україна – спільне чи відмінне, – залежить її подальша доля. Розкол, як його бачив Гантінгтон, мав би проходити лінією розлому, і передбачати входження східної частини в склад росії, а початком цього процесу мав би стати Крим.

Ще зовсім недавно світ був біполярним. Біполярний світ – це глобальний порядок, що виникає під час домінування в міжнародних відносинах двох наддержав чи суспільно-політичних систем, що різняться між собою. Багато лідерів говорили про світовий порядок із двома полюсами – Америкою і СРСР (росією). Поділ світу на два табори під час «холодної війни» і загроза конфронтації супердержав СРСР і США стримували локальні конфлікти, не дозволяючи їм вийти на глобальний рівень. Послаблення СРСР спричинило його розпад, ліквідацію Організації Варшавського Договору та руйнацію біполярної системи, що підтримувала безпеку в усьому світі.

Тривалий час Америка утримувала статус наддержави, у зв'язку з чим мала можливість впливу на розвиток міжнародних подій і подій всередині інших країн. Цей період можна назвати періодом однополярного світу. Дійсно, США з кінця 80-х років ХХ ст. домінують і в економічній, і в політичній сферах. Протягом лише одного сторіччя, під впливом внутрішніх змін та динамічного розвитку міжнародних подій, США з держави, відносно ізольованої, трансформувалися в державу світового масштабу, у насправді передову глобальну державу. З іншого ж боку, на геополітичній карті світу з'явилися такі гравці як КНР, ЄС, росія, Індія, Бразилія тощо.

Проте система нових сил визначає новий глобальний лад. Вона ж скинула росію з її, здавалося б, законного «східного полюсу», де Кремль упродовж багатьох століть впливав на формування регіонального устрою, сегментуючи зони прямого й опосередкованого підпорядкування. Вашингтон перестав помічати «східний полюс» в особі Москви чи вдавати, що росія є світовою державою, на яку потрібно витрачати час, аби й надалі зміцнювати разом із нею основи світової безпеки.

Шведський політолог Йоган Галтунг, соціолог і математик, висунув цікаву гіпотезу про «сім паралелей однополярного світового простору», виділивши сім центрів, що можуть претендувати на глобальну гегемонію:

- США з гегемонією у Західній півкулі та на Середньому Сході й намаганням бути гегемоном гегемонів;
- ЄС, який грає на протистоянні росія-Туреччина;
- росія з СНД та, можливо, з православно-слов'янськими державами Центральної Європи;
- Туреччина з більш світськими мусульманськими державами;
- Індія та індуїстські держави;
- Китай – поширення впливу як результат «прихованого капіталізму»;
- Японія, якій забракне лише економічного лідерства.

Основоположник досліджень з проблем миру та конфліктів Й. Галтунг увів поняття негативного і позитивного миру.

Негативний мир – це відсутність насильства. Для того, щоб створити негативний мир, ми повинні шукати шляхи до скорочення або ліквідації насильства. Припинення вогню в разі військових дій буде прикладом негативного миру.

Позитивним миром є наявність соціальної справедливості і рівності, а також відсутність структурного або непрямого насильства. Він характеризується наявністю гармонійних суспільних відносин та інтеграцією людини в суспільство.

На межі XX та XXI століть посилюється трансформація класичної геополітики в «глобальну геополітику». У сфері геополітики відбуваються водночас тоталізація й інверсія, оскільки сучасні геополітичні процеси одночасно пронизують усю геосферу й вирішальним чином впливають на перетворення економічного, соціокультурного та інформаційного «просторів». Не випадково, у науковому обігу з'являються нові поняття, які характеризують подібні перетворення – геоеконіміка, геокультура тощо.

Американський політолог Джордж Фрідман прогнозує геополітичні зміни, які можуть відбутися у XXI столітті, глибоко аналізуючи сучасні тенденції¹.

Він стверджує, що однозначно уявним, хибною ілюзією є ослаблення США, оскільки реальна сила американської держави дасть їй можливість панувати у світі ще найближчі 100 років, а пік могутності припаде на кінець XXI сторіччя. Політолог вважає, що безвольна Європа буде і надалі втрачати своє значення, а

¹George Friedman. (2010). The Next 100 Years: A Forecast for the 21st Century, 253.

«Китайський зріст» не буде мати ваги у світі, бо насправді є мильною бульбашкою, яка незабаром лусне. На геополітичному горизонті по черзі зійдуть нові зірки: Японія, Туреччина, Польща, Мексика.

За прогнозами Фрідмана, росія поступово відновить свій контроль над пострадянським простором в 2020-х роках. Це буде реалізовано саме шляхом спецоперацій. Після цього Фрідман прогнозує остаточне падіння і розпад росії, яка не витримає конкуренції з сильнішими державами. Туреччина буде розвиватись і розширить свій вплив на Кавказ і, зокрема, на Середню Азію. Вона буде налаштовувати активну торгівлю з Кримом та Одесою, що може призвести до непорозумінь з Україною.

Вартою уваги є концепція геостратегічних агентів та геополітичних центрів З. Бжезінського¹. Під геостратегічними гравцями Бжезінський розуміє держави, які здатні застосувати силу поза своїми кордонами для того, щоб змінити наявний геополітичний стан справ. Він виділяє п'ять основних геостратегічних гравців (Франція, Німеччина, росія, Китай, Індія). Геостратегічною віссю Бжезінський вважає державу, значення якої випливає не з її сили, а з особливого (вразливого розташування) геостратегічного положення щодо геостратегічних гравців. Відповідно Бжезінський виокремив п'ять геостратегічних осей: Україну, Азербайджан, Туреччину, Іран, Південну Корею.

Значну увагу З. Бжезінський приділяє проблемі гегемонії росії і необхідності її зменшення в Євразії. Аналізуючи наслідки розвалу СРСР, Бжезінський зазначав, що найбільшійою була втрата України. Поява незалежної української держави стала суттєвою геополітичною невдачею для російської держави. Незалежна Україна перевизначила кордони Європи. Оцінюючи значення незалежної України, Бжезінський підкреслив, що сам факт її виникнення за своєю історичною значимістю є третьою подією в ХХ столітті. Крім того, незалежність України позбавила росію її домінуючої позиції на Чорному морі. Загалом втрата України стала геополітично вирішальною, оскільки це радикально обмежило геостратегічні можливості росії і вплинуло не лише на геополітичну ситуацію в Європі, але й у всьому світі. Навіть без прибалтійських держав і Польщі росія, зберігаючи контроль над Україною, могла б намагатися

¹Бжезінський З. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи. / З. Бжезінський ; пер. з англ. О. Фешовець. Львів; Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. 236 с.

стати лідером упевненої у своїх силах євразійської імперії. Саме Україну Бжезінський вважає геополітичним центром Центральної і Східної Європи, і це суттєво впливає на формування балансу сил на європейському континенті в цілому. Україна є геополітичним центром тому, що сама її поява допомагає трансформувати росію. З. Бжезінський зауважує: «Без України росія перестане бути Євразійською імперією. Без України росія все ще може боротися за імперський статус, але тоді вона буде в основному азійською імперською державою і найімовірніше втягнеться у виснажливі конфлікти з Середньою Азією». Втрата Україною незалежності автоматично перетворила б на геополітичний центр Польщу, позбавляючи її такої бажаної й безпрецедентної безпеки. «Збройна агресія російської федерації проти України стала довгостроковим чинником впливу на систему глобальної та регіональної безпеки, а також чинну систему міжнародного права»¹.

Нині ми живемо в період інституційної перебудови світу, коли міжнародна система змінюється з ієрархічної на багатополосну, загострюється проблема політичного лідерства та правомірності застосування сили для виправдання такої перебудови. У геополітичній структурі майбутнього світу з'являються нові активні суб'єкти міжнародних відносин.

Світова система шукає нову рівновагу, оскільки на початку XXI ст. світ отримав повну невизначеність політичного життя і втратив стабільність геополітичної структури.

Список використаних джерел

1. Friedman G. (2010) *The Next 100 Years: A Forecast for the 21st Century*. New York Doubleday. 253.
2. Mackinder, H.J. (1919). *Democratic Ideals and Reality*. London: Constable and Co, 194.
3. Бжезінський З. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи. / З. Бжезінський ; пер. з англ. О. Фешовець. Львів ; Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. 236 с.
4. Гражевська Н. І. Еволюція сучасних економічних систем : навч. посібник. Київ: Знання, 2011. 286 с.

¹Мороз І.О. Геополітичне становище України у сучасному світі. // Тези Всеукраїнської науково-практичної on-line конференції аспірантів, молодих учених та студентів, присвяченої Дню науки. Т.2 URL: <http://eztuir.ztu.edu.ua/123456789/4227>.

5. Дністрянський М. С. Україна в політико-географічному вимірі: монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 310 с.
6. Дрогомирецький Б. Гантінгтон попереджав... On-line: <https://www.pravda.com.ua/columns/2014/07/15/7031876/>.
7. Єрохін С. А. Трансформаційний процес та його структуризація. *Актуальні проблеми економіки*. 2005. № 2. С. 4-12.
8. Івченко Є. А. Трансформація як поняття та підходи до його розуміння в економічному аспекті. *Електронний журнал «Ефективна економіка»*. 2015. № 12.
9. Концептуальні засади філософії геополітики як нового соціально-філософського напрямку ХХІ століття / В. Г. Воронкова // *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2010. Вип. 41. С. 18–29. On-line: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpgvzdia_2010_41_4.
10. Мороз І.О. Геополітичне становище України у сучасному світі. // Тези Всеукраїнської науково-практичної on-line конференції аспірантів, молодих учених та студентів, присвяченої Дню науки. Т.2 On-line: <http://eztuir.ztu.edu.ua/123456789/4227>.
11. Поченчук Г. М. Закономірності трансформаційних процесів національної економіки / Галина Михайлівна Поченчук // *Економічний аналіз* : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. Том 16. № 1. С. 123–129.
12. Телешун С. Виклики та загрози світовому порядку: погляд з України / С. Телешун // *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2016. 3–4 (83–84). С. 28–41.
13. Тоффлер Е. Третя Хвиля / Елвін Тоффлер; пер. з англ. А. Євса; ред. пер. Шовкун. К.: Вид. дім «Всесвіт», 2000. 475 с.
14. Філіппова С. В. Фінансові проблеми трансформаційних процесів у промисловому секторі економіки України / С. В. Філіппова, О. О. Добруля // *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2007. № 606 : Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. С. 430–434.

РОЗДІЛ 2.

ДЕТЕРМІНАНТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ГЕОПРОСТО- РУ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ І ЗАГРОЗ

2.1. Ефективні варіації кризового досвіду трансформацій систем охорони здоров'я ЄС та України у період пандемії коронавірусу SARS-CoV-2

Оксана Тулай,

*доктор економічних наук, професор
Західноукраїнський національний університет,*

м. Тернопіль, Україна

Святослав Нитка,

аспірант

Західноукраїнський національний університет,

м. Тернопіль, Україна

Найбільшу небезпеку в часи нестабільності

являє не сама нестабільність,

а дії відповідно до логіки вчорашнього дня

Пітер Фердинанд Друкер

Пандемія коронавірусу SARS-CoV-2 визнана ВООЗ надзвичайною ситуацією у сфері охорони здоров'я міжнародного значення Public Health Emergency of International Concern (надалі – PHEIC) та спровокувала геоекономічну пандемічну кризу 2020–2022 рр.¹ Колективний економічний досвід, набутий країнами ЄС та Україною у результаті впливу фінансових чинників під час пандемії, найбільш яскраво проявився у системі охорони здоров'я, спровокувавши низку поліморфних антикризових заходів. Пандемія коронавірусу SARS-CoV-2 стала першою глобальною надзвичайною ситуацією, що показала фінансові, структурні та логістичні дефекти всіх систем охорони здоров'я. Водночас вона виступила потужним мультисистемним тригером та каталізатором модифікації національних систем охорони здоров'я.

З огляду на викладене настав час ввести спеціальний термін «PHEIC-досвід», під яким необхідно розуміти практичний досвід, що виник у результаті унікальної сукупності дій в умовах надзвичайних ситуацій у сфері охорони здоров'я міжнародного значення. У зазначеному контексті доцільно проаналізувати

¹ВООЗ. Список надзвичайних ситуацій у сфері охорони здоров'я. URL: <https://www.who.int/emergencies/situations>.

спектр варіацій локального та колективного PHEIC-досвіду країн ЄС і України. Пропонуємо зосередити увагу на аналізі стійкості до надзвичайних ситуацій та здатності до модифікації систем фінансування охорони здоров'я у розрізі виміру сталого розвитку.

Вибір ефективної моделі фінансування системи охорони здоров'я в умовах PHEIC, особливо за наявності біологічних ризиків тривалої часової дії та високого ступеня економічної невизначеності, – компроміс складного економічного і політичного рішення. Він демонструє пріоритетні суспільні цінності та соціальні вектори розвитку держави. Для прийняття виваженого рішення всі країни потребують аналітичної інформації, яка формується виключно на основі доступних, своєчасних і надійних дезагрегованих статистичних даних.

Вдосконалення статистичних програм, розвиток національних статистичних систем та модернізація процесу розповсюдження і використання даних під час пандемії дали змогу сформувати аналітичні звіти не лише щодо наявних ресурсів, а й щодо ризиків, які потрібно нівелювати. Така аналітична інформація суттєво впливає на вектор фінансування системи охорони здоров'я. Вона схиляє до надання переваг інвестиціям у довгострокові заходи, а не до інвестицій у традиційне недієве локальне фінансування потреб чергової епідемії. В останньому випадку, напевно, доречно згадати слова А. Ейнштейна: «Божевілля робити те саме знову і знову та чекати при цьому різних результатів».

Показовим для аналізу PHEIC-досвіду і верифікації потенціалу розвитку систем охорони здоров'я вважаємо Global Health Security Index (GHS) – глобальний індекс безпеки здоров'я. Він був розроблений Nuclear Threat Initiative, Hopkins Center for Health Security та Economist Impact. Індекс вимірює можливості 195 країн щодо профілактики, виявлення і реагування на біологічні загрози, а також політичні й соціально-економічні ризики, міцність системи охорони здоров'я та дотримання країною глобальних норм і зобов'язань щодо фінансування. Індекс GHS оцінює країни на основі понад 60 000 точок даних.

Остання версія індексу GHS, опублікована в грудні 2021 р. складається зі 171 питання, згрупованого за 37 показниками в категорії. Кожна категорія оцінюється за шкалою від 0 до 100, в якій 100 означає найбільш сприятливі умови безпеки здоров'я, а

0 – найменш сприятливі умови. Дані GHS 2021 демонструють, що жодна з країн не має достатнього потенціалу для підтримки охорони здоров'я. Порівняльний аналіз GHS 2019 та GHS 2021 наочно ілюструє, що 155 із 195 країн, у тому числі Україна та країни з високим рівнем доходу, протягом останніх трьох років не робили цільових довгострокових фінансових інвестицій у посилення готовності до епідемії чи пандемії^{1,2}. Це робить світ вкрай вразливим до майбутніх надзвичайних ситуацій у сфері охорони здоров'я. Середня загальна оцінка 195 країн за індексом GHS 2021 становить 38,9 з можливих 100. Перше місце у рейтингу посідають США з балом 75,9. Україна з показником 38,9 бала займає 83 місце у рейтингу³. Показово, що порівняно з GHS 2019 Україна піднялась на 11 позицій у рейтингу та покращила свій показник на +0,9 бала за рахунок комплексних змін у системі охорони здоров'я (табл. 1).

Таблиця 1

Трансформація системи охорони здоров'я України згідно з категоріями Global Health Security Index*

Категорії	Показник GHS 2019 для України	Показник GHS 2021 для України	Середній глобальний показник GHS 2021
Профілактика	32,8	31,4	28,4
Виявлення та звітність	23,3	32,8	32,3
Швидке реагування	37,7	26,1	37,6
Система охорони здоров'я	32,7	49,1	31,5
Дотримання міжнародних вимог	50,9	47,2	47,8
Ризики	44,0	46,7	55,8

*Складено авторами на основі джерела⁴.

Порівняльний аналіз бази даних Global Health Security Index за 2019 р. та 2021 р. показує, що серед країн ЄС найвищий показник 70,9 бала має Республіка Фінляндія. На жаль, вона є серед 19 інших країн, що погіршили свій індекс у вказаному часовому проміжку. Сполучене Королівство у GHS 2021 отримало 67,2 бала і, відповідно, погіршило

¹2019 Global Health Security Index. URL : <https://www.ghsindex.org/wp-content/uploads/2019/10/2019-Global-Health-Security-Index.pdf>

²2021 Global Health Security Index. Retrieved from <https://www.ghsindex.org/#l-section--map>

³Bell J. A., Nuzzo J. B., Nuzzo. Global Health Security Index: Advancing Collective Action and Accountability Amid Global Crisis. 2021. URL : https://www.ghsindex.org/wp-content/uploads/2021/12/2021_GHSIndexFullReport_Final.pdf

⁴Там само.

свої показники на 1,1 бала щодо GHS 2019. Лише 7 із країн ЄС досягли певного підвищення GHS. Найбільшого прогресу +4,6 бала досягла Литовська Республіка, отримавши показник 59,5, згідно з GHS 2021^{1, 2}. Тому вважаємо за доцільне проаналізувати досвід цієї країни.

Литовська Республіка успішно впровадила детальний план управління ризиками пандемії COVID-19 і змінила стратегію ізоляції пацієнтів. Відповідно до наявного попиту на медичних працівників певної спеціалізації, було адаптовано національну процедуру підготовки кадрів охорони здоров'я. Було оновлено політику щодо збільшення кількості громадян, які мають доступ до Інтернету через мобільні телефони чи комп'ютери. Такі ініціативи призвели до зростання можливостей системи охорони здоров'я не лише на амбулаторному рівні, а й на госпітальному.

RHEIC-досвід свідчить, що деякі країни з найвищими показниками індексу GHS оперативне не мобілізували всі наявні ресурсні можливості, тому вони зазнали максимального навантаження від захворюваності, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2.

Мабуть, недоцільно ізолювано використовувати індекс GHS для прогнозування здатності країни реагувати на біологічні загрози в рамках RHEIC. Індекс GHS не може передбачити, наскільки ефективно будуть використані наявні ресурси при виникненні кризи. Проте він чітко вказує, які елементи потрібно створити, задіяти чи підсилити для забезпечення готовності системи охорони здоров'я реагувати на біологічні загрози у майбутньому. Тобто індекс GHS надає можливість візуалізувати головні вектори стратегії та залучити, крім національних бюджетів, додаткову підтримку у сферу охорони здоров'я, створити нові механізми фінансування, надати правильне спрямування інвестиціям міжнародних та благодійних організацій, партнерству приватного сектору з урядами.

Крізь призму RHEIC-досвіду основні меседжі аналітичних звітів GHS за період 2019-2021 рр. можна сформулювати так:

- система національної безпеки охорони здоров'я є слабкою у світі;
- жодна країна світу повністю не готова до майбутніх епідемій чи пандемічних загроз, і майже кожна країна має серйозні прогалини, які необхідно вирішувати;

¹2019 Global Health Security Index. URL : <https://www.ghsindex.org/wp-content/uploads/2019/10/2019-Global-Health-Security-Index.pdf>

²2021 Global Health Security Index. Retrieved from <https://www.ghsindex.org/#l-section--map>

– більшість країн, у тому числі країни з високим рівнем доходу, не здійснювали цільових фінансових інвестицій у готовність на випадок настання епідемії чи пандемії.

Системи фінансування охорони здоров'я ЄС у допандемічний період пройшли низку інерційних логістичних модернізацій. Проте вони не зазнали радикальної еволюційної трансформації. Під останньою ми розуміємо чіткий вектор до соціальної інтеграції, яка априорі потребує значних часових та фінансових ресурсів. Кожна держава-член ЄС несе відповідальність як за управління послугами з охорони здоров'я та медичною допомогою, так і за розподіл ресурсів, призначених для них. З огляду на фінансові особливості функціонування систем охорони здоров'я, у країнах ЄС домінують державна система (Беверіджа) та система соціального медичного страхування (Бісмарка). ЄС дозволяє державам-членам самостійно визначати особливості своєї фінансової політики охорони здоров'я й організації надання медичної допомоги. Тобто не висуває жорстких стандартів до організації системи фінансування охорони здоров'я, проте чітко окреслює ключові вимоги: універсальний (всеохоплюючий) доступ, висока результативність медичних послуг, раціональне використання ресурсів. Програми охорони здоров'я ЄС ґрунтуються на засадах доказової медицини. Лише доказова медицина стає основою для планування подальших досліджень та розробки релевантних дій.

Держави-члени ЄС у допандемічному періоді найближчі 10–15 років не передбачали глибшої інтеграції й уніфікації систем охорони здоров'я¹, орієнтуючись виключно на неінфекційні захворювання, які за причинами смертності домінували впродовж останніх десятиліть. Парадоксально, адже експерти ВООЗ застерігали, що урбанізаційні та глобалізаційні процеси досягли такого рівня, за якого в майбутньому найбільшою загрозою для суспільства стануть інфекційні (насамперед вірусні) захворювання і нові небезпечні інфекції природного та неприродного походження². Пандемія COVID-19 виявила слабкість держав-членів ЄС, неспроможність до адекватної відповіді на

¹Гавриченко Д. Г. Охорона здоров'я в умовах загроз від Covid-19: законодавчі механізми Європейського союзу. Механізми публічного управління. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Публічне управління та адміністрування. 2022. Т. 33 (72). № 1. С. 35–39. URL : <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2022.1/07>.

²Лехан В., Надутий К., Толстанов О. Біла книга: особливості відповіді системи медичного обслуговування в Україні на виклики епідемії COVID-19. Українські медичні вісті, 2021. Т. 13, № 1(86). С. 26–34. URL : <https://umv.com.ua/bila-kniga-osoblivosti-vidpovidi-sistemi-medichnogo-obslugovuvannya-v-ukraini-na-vikliki-epidemii-covid-19-umes-2020/>.

інфекційні загрози і брак міждержавної координації у сфері охорони здоров'я при РНЕІС. Це стимулювало уряди до пошуку додаткового (небюджетного) фінансування та залучення внутрішніх і міжнародних джерел, у тому числі екстреного фінансування від МВФ та інших міжнародних установ й організацій.

Пандемія спровокувала широкий спектр локальних реакцій з боку урядів країн, які в майбутньому лягли в основу РНЕІС-досвіду. Найпершими з них стали збільшення фінансування та карантинні обмеження, що є стандартним заходом боротьби з епідеміями і дієвим інструментом захисту громадського здоров'я при пандемії. Важливо зазначити, що ступінь карантинних обмежень безпосередньо впливає на доступність якісних публічних послуг, зокрема і медичної допомоги. Мова йде про загальноприйняте в ЄС поняття універсального доступу (universal health coverage) – як фізичного (accessibility), так і фінансового (affordability). Він передбачає, по-перше, що карантинні обмеження не мають погіршити доступ конкретній людині до необхідних їй у даний період медичних послуг (профілактика, лікування, реабілітація, паліативна допомога). По-друге, отримуючи таку медичну допомогу, людина не має зазнавати фінансових труднощів.

При впровадженні урядом карантинних обмежень гостро постає питання балансу між стримуванням пандемії та збереженням доступності медичних послуг¹. Інакше кажучи, переважати мають такі превентивні заходи, які ефективні у протидії епідемії, але масово не обмежують права.

Для об'єктивної оцінки різноманіття впроваджених урядом карантинних обмежень доцільно використати Індекс жорсткості уряду (Government Stringency Index) й Індекс стримування та здоров'я (Containment and Health Index). Ці індекси розраховуються відповідно на основі дев'яти і тринадцяти показників, серед яких: політика тестування; ступінь відстеження контактів; носіння захисних масок; охоплення населення вакцинацією; закриття шкіл; закриття робочих місць; скасування масових заходів; обмеження громадських зібрань; закриття громадського транспорту; вимоги щодо перебування вдома; громадські інформаційні кампанії; обмеження внутрішнього

¹GHC guidance note: Prioritizing Essential Health Services. Health Cluster. URL : <https://healthcluster.who.int/publications/m/item/essential-health-services>.

переміщення осіб; контроль міжнародних поїздок. Індекси мають значення від 0 до 100. Вищий бал означає жорсткішу реакцію уряду. Без сумніву, значущим є те, що ці індекси фіксують не лише варіації локальної урядової пандемічної політики, а й пріоритетність певних її напрямків. Проте індекси не показують кореляції між діями уряду та їхньою ефективністю (економічною, соціальною, епідеміологічною).

Аналіз динаміки змін Containment and Health Index у 2020–2022 рр. демонструє, що максимальні значення показників СНІ перебувають у широкому діапазоні від 7,14 до 85,42 бала. Навіть пікові значення СНІ у періоди найбільшого епідемічного навантаження у 7 країнах Європи сягали лише 63,56 – 85,42 бала зі 100 можливих (табл. 2, 3 і 4). Отже, досліджувані країни мали невикористані резервні можливості для адаптаційних змін системи охорони здоров'я.

Кожна країна ЄС набула свого унікального РНЕІС-досвіду змін у системі охорони здоров'я, який можна оцінити лише за допомогою ретроспективного підходу. Саме такий ретроспективний аналіз економічної ефективності окремих заходів показав істотні невідповідності. Проблема полягає в різноманітності наукових підходів, які характеризують визначення сутності фінансових, соціальних, екологічних та епідеміологічних індикаторів при РНЕІС.

Не можемо не погодитись із експертною думкою, що «... жорсткість вимушених заходів карантинних обмежень, у разі виникнення ризиків поширення таких інфекцій, обернено пропорційна рівню національної протиепідемічної стійкості»¹. Водночас ми переконані, що з огляду на епідеміологічні закони саме карантинні обмеження є базовим принципом управління ризиками поширення інфекційних захворювань, що відповідно прямо пропорційно до рівня національної протиепідемічної стійкості.

З огляду на вищезазначене дискусійним вважаємо питання фінальних результатів інтенсивності карантинних обмежень в економічному та епідеміологічному контексті. На нашу думку, інтегрований РНЕІС-досвід неможливий без створення багатоврівневої моделі доцільності ступеня жорсткості карантинних обмежень, яка враховуватиме потреби всіх зацікавлених сторін.

¹Україна після коронакризи – шлях одужання: наук. доп. / Національний інститут стратегічних досліджень. Київ : НІСД, 2020. 304 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-11/ukraina-pislya-koronakrizi_sait.pdf.

Таблиця 2

**Динаміка максимальних значень вибраних
показників Containment and Health Index у 2020 р.***

		2020 р.			
		Січень	Квітень	Липень	Жовтень
Італійська Республіка	Containment and Health Index	22,2	85,42	73,51	71,13
	Абсолютна зміна показника СНІ	-	+63,22	-11,91	-2,38
	Відносна зміна показника СНІ	-	+284,8%	-13,94%	-3,24%
Королівство Іспанія	Containment and Health Index	16,67	65,48	57,44	59,23
	Абсолютна зміна показника СНІ	-	+48,81	-8,04	+1,79
	Відносна зміна показника СНІ	-	+292,8%	-12,28%	+3,12%
Республіка Австрія	Containment and Health Index	0,00	72,62	44,64	67,26
	Абсолютна зміна показника СНІ	-	+72,62	-27,98	+22,62
	Відносна зміна показника СНІ	-	-	-38,53%	+50,67%
ФРН	Containment and Health Index	7,14	70,83	58,04	60,42
	Абсолютна зміна показника СНІ	-	+63,69	-12,79	+2,38
	Відносна зміна показника СНІ	-	+892,0%	-18,06%	+4,10%
Сполучене Королівство	Containment and Health Index	41,88	61,61	65,48	62,20
	Абсолютна зміна показника СНІ	-	+19,73	+3,87	-3,28
	Відносна зміна показника СНІ	-	+47,11%	+6,28%	-5,01%
Королівство Швеція	Containment and Health Index	0,00	54,76	57,14	51,19
	Абсолютна зміна показника СНІ	-	+54,76	+2,38	-5,95
	Відносна зміна показника СНІ	-	-	+4,35%	-10,41%
Україна	Containment and Health Index	0,00	73,21	54,46	66,96
	Абсолютна зміна показника СНІ	-	+73,21	-18,75	+12,5
	Відносна зміна показника СНІ	-	-	-25,61%	+22,95%

*Складено авторами на основі джерела¹.

¹Hale T., Angrist N., Goldszmidt R., Kira B., Petherick A., Phillips T., Webster S., Cameron-Blake E., Hallas L., Majumdar S., Tatlow H. A global panel database of pandemic policies (Oxford COVID-19 Government Response Tracker. Nature Human Behaviour) 2021. URL : <https://doi.org/10.1038/s41562-021-01079-8><https://www.bsg.ox.ac.uk/research/research-projects/oxford-covid-19-government-respons-tracker>.

Таблиця 3

**Динаміка максимальних значень вибраних
показників Containment and Health Index у 2021 р.***

		2021 р.			
		Січень	Квітень	Липень	Жовтень
Італійська Республіка	Containment and Health Index	78,75	84,11	80,71	66,06
	Абсолютна зміна показника CHI	+7,62	+5,36	-3,4	-14,65
	Відносна зміна показника CHI	+10,71%	+6,81%	-4,04%	-18,15%
Королівство Іспанія	Containment and Health Index	71,31	65,36	54,46	53,87
	Абсолютна зміна показника CHI	+12,08	-5,95	-10,90	-0,59
	Відносна зміна показника CHI	+20,39%	-8,34%	-16,68%	-1,08%
Республіка Австрія	Containment and Health Index	77,26	81,67	62,54	61,96
	Абсолютна зміна показника CHI	+10,00	+4,41	-19,13	-0,58
	Відносна зміна показника CHI	+14,87%	+5,71%	-23,42%	-0,92%
ФРН	Containment and Health Index	73,69	71,55	73021	53,57
	Абсолютна зміна показника CHI	+13,27	-2,14	+1,66	-19,64
	Відносна зміна показника CHI	+21,96%	-2,90%	+2,32%	-26,83%
Сполучене Королівство	Containment and Health Index	81,67	62,56	51,79	5157
	Абсолютна зміна показника CHI	+19,47	-19,11	-10,77	-0,22
	Відносна зміна показника CHI	+31,30%	-23,40%	-17,21%	-0,42%
Королівство Швеція	Containment and Health Index	63,56	60,67	42,75	26,88
	Абсолютна зміна показника CHI	+12,37	-2,89	-17,92	-15,87
	Відносна зміна показника CHI	+24,16%	-4,55%	-29,54%	-37,12%
Україна	Containment and Health Index	63,69	70,42	54,52	59,29
	Абсолютна зміна показника CHI	-3,27	+6,73	-15,90	+4,77
	Відносна зміна показника CHI	-4,88%	+10,57%	-22,58%	+8,75%

*Складено авторами на основі джерела¹.

¹Hale T., Angrist N., Goldszmidt R., Kira B., Petherick A., Phillips T., Webster S., Cameron-Blake E., Hallas L., Majumdar S., Tatlow H. A global panel database of pandemic policies (Oxford COVID-19 Government Response Tracker. Nature Human Behaviour) 2021. URL : <https://doi.org/10.1038/s41562-021-01079-8><https://www.bsg.ox.ac.uk/research/research-projects/oxford-covid-19-government-respons-tracker>.

Таблиця 4

**Динаміка максимальних значень вибраних
показників Containment and Health Index у 2022 р.***

		2022 р.			
		Січень	Квітень	Липень	Жовтень
Італійська Республіка	Containment and Health Index	68,36	55,61	40,11	43,90
	Абсолютна зміна показника CHI	+2,3	-12,75	-15,5	+3,79
	Відносна зміна показника CHI	+3,48%	-18,65%	-27,87%	+9,45%
Королівство Іспанія	Containment and Health Index	50,99	49,12	39,16	30,36
	Абсолютна зміна показника CHI	-2,88	-1,87	-9,96	-8,80
	Відносна зміна показника CHI	-5,35%	-3,67%	-20,28%	-22,47%
Республіка Австрія	Containment and Health Index	63,43	58,33	54,76	56,76
	Абсолютна зміна показника CHI	+1,47	-5,10	-3,57	+2,00
	Відносна зміна показника CHI	+2,37%	-8,04%	-6,12%	+3,65%
ФРН	Containment and Health Index	60,13	53,57	39,64	40,24
	Абсолютна зміна показника CHI	+6,56	-6,56	-13,93	+0,60
	Відносна зміна показника CHI	+12,25%	-10,91%	-26,00%	+1,51%
Сполучене Королівство	Containment and Health Index	49,36	36,61	21,13	16,67
	Абсолютна зміна показника CHI	-2,21	-12,75	-15,48	-4,46
	Відносна зміна показника CHI	-4,29%	-25,83%	-42,58%	-21,11%
Королівство Швеція	Containment and Health Index	46,17	19,05	19,05	11,90
	Абсолютна зміна показника CHI	+19,29	-27,12	0	-7,15
	Відносна зміна показника CHI	+71,76%	-58,74%	0%	-37,53%
Україна	Containment and Health Index	64,29	62,73	65,21	62,73
	Абсолютна зміна показника CHI	+5,00	-1,56	+2,48	-2,48
	Відносна зміна показника CHI	+8,43%	-2,43	+3,95%	-3,80%

*Складено авторами на основі джерела¹.

¹Hale T., Angrist N., Goldszmidt R., Kira B., Petherick A., Phillips T., Webster S., Cameron-Blake E., Hallas L., Majumdar S., Tatlow H. A global panel database of pandemic policies (Oxford COVID-19 Government Response Tracker. Nature Human Behaviour) 2021. URL : <https://doi.org/10.1038/s41562-021-01079-8><https://www.bsg.ox.ac.uk/research/research-projects/oxford-covid-19-government-respons-tracker>.

В умовах геоекономічної стабільності функціонування систем охорони здоров'я країн ЄС і України засновано на прямій залежності між часткою ВВП, спрямованого на фінансування галузі, та наявними ресурсами (матеріальними, фаховими тощо). У період РНЕІС, що спровокував геоекономічну пандемічну нестабільність, чітко окреслилась принципова відмінність щодо забезпечення функціонування систем охорони здоров'я. Після успішної оперативної мобілізації та перерозподілу коштів з метою протидії проявам пандемії дефіциту фінансових ресурсів не спостерігалось. Проте мав місце шалений глобальний дефіцит унікальних спеціалізованих і людських ресурсів (медичний персонал, захисні маски, респіратори, апарати штучної вентиляції легень, вакцини тощо). Вперше системи охорони здоров'я постали перед проблемою, що наявність фінансових можливостей не гарантувала наявність потрібних ресурсів і не захищала від колапсу охорони здоров'я. Саме в цей час у ЄС концептуалізувалось поняття глобальної колективної відповідальності. Стратегія вектора розвитку систем охорони здоров'я в умовах пандемії модифікувалась. Обмежені фінансові ресурси зазнали конструктивного перерозподілу з пріоритетом на доступному тестуванні та масовій вакцинації, тобто профілактиці захворюваності й смертності.

Інфраструктурний дефіцит госпітальних баз із потужним обсягом кисневої підтримки та медичного персоналу, досягнувши критичних показників, трансформувався у логістичний колапс і пікове фінансове навантаження на системи охорони здоров'я ЄС. Пріоритизація лікування пацієнтів з COVID-19 де-факто призвела до різкого зниження доступності медичної допомоги при неінфекційних захворюваннях. Це прогнозовано викликало зростання ускладнень, рівня інвалідності та смертності від так званих попереджуваних причин. Останній чинник ми розцінюємо як найбільш загрозливий щодо довготермінового фінансового і соціального навантаження на системи охорони здоров'я ЄС у найближчі десятиліття.

Перед ЄС стоїть завдання створити адекватну фінансову модель охорони здоров'я на засадах сталого розвитку, яка у майбутньому не лише дасть змогу запобігти виникненню надзвичайних ситуацій у сфері охорони здоров'я, а й гарантуватиме певну керованість пандеміями. Це можливе лише за впровадження узгоджених

заходів із: 1) мобілізації ресурсів; 2) формування партнерства; 3) розширення масштабу нормативних рекомендацій; 4) збільшення технічної підтримки й обміну знаннями для країн європейського регіону¹.

Система охорони здоров'я України опинилася в європейській пандемічній кризі у період зміни механізму фінансування спеціалізованої та високоспеціалізованої медичної допомоги з моделі Семашко на модель Беверіджа. Без сумніву, незакінчений процес імплементації британської моделі фінансування системи охорони здоров'я, яка має свої об'єктивно слабкі сторони, і пандемічні ризики високого ступеня економічної невизначеності стали для України справжнім стрес-тестом.

Аналізуючи, що у відповідь на пандемію країни ЄС внесли зміни до бюджетів, мобілізували резерви та створили спеціальні фонди, Україна застосовувала аналогічний комплекс заходів щодо підвищення адаптаційної фінансової стійкості системи охорони здоров'я.

З Державного бюджету України для фінансування заходів із запобігання поширенню COVID-19 було:

– передбачено суму видатків на боротьбу з пандемією Міністерству фінансів України (код бюджетної програми – 3511380, назва – «Фонд боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками»);

– збільшено суму видатків Національній службі здоров'я України (код бюджетної програми – 2308060, назва – «Реалізація програми державних гарантій медичного обслуговування населення»);

– дозволено використання субвенції з Державного бюджету України місцевим бюджетам на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій².

Також було залучено додаткові позики від іноземних фінансових установ і організацій та виділено кошти з резервного фонду Державного бюджету України.

Україна, дублюючи дії ЄС, намагалась застосовувати аналогічний комплекс заходів для протидії надзвичайній ситуації в охороні здоров'я, але проміжний результат мав суттєві відмінності. Першим

¹Європейська програма роботи на 2020–2025 рр. Спільні дії для міцнішого здоров'я. URL : <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/345924/WHO-EURO-2021-1919-41670-59496-ukr.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

²Звіт про результати аналізу використання у 2020 році коштів, спрямованих на боротьбу з гострою респіраторною хворобою Covid-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками : рішення Рахункової палати від 14.12.2021 № 33-1. URL: http://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2021/33-1_2021/Zvit_33-1_2021.pdf.

кроком України для стримування пандемії було введення надзвичайно жорстких карантинних обмежень. Такі дії передбачали максимальне відтермінування пікового навантаження на систему охорони здоров'я, що давало час на зміцнення її функціоналу шляхом фінансових надходжень і логістичних змін. З іншого погляду, жорсткі обмежувальні заходи пригнічували економічну активність, збільшували безробіття, скорочували і без того обмежені можливості бюджету.

На фоні початкових жорстких карантинних обмежень в Україні мала місце практично повна відсутність інших превентивних заходів, які масово не обмежують права громадян, але є доволі ефективними у протидії епідемії (тестування, відстеження контактів, вакцинація). З часом довелось перейти від загальнонаціонального до адаптивного карантину – мінімально можливих обмежень на окремій території, які ґрунтуються на реальній оцінці епідемічного стану.

Для забезпечення гарантованого державою обсягу медичної допомоги у період надзвичайної ситуації в охороні здоров'я Національна служба здоров'я України розробила механізм фінансування медичних закладів, які надають медичну допомогу пацієнтам з гострою респіраторною хворобою COVID-19. Спеціальні пакети гарантованого державного фінансування для надавачів екстреної, стаціонарної медичної допомоги, тестування та вакцинації передбачали чітко визначені специфікацію й умови закупівлі послуг для населення¹.

На відміну від ЄС, Україна не організувала потужну систему тестування і відстеження контактів, за станом на 31.12.2021 р. кількість проведених тестів на COVID-19 в Україні становила лише 385 на 1000 людей, в ЄС – 2629 на 1000 людей, а у Сполученому Королівстві – 5846 на 1000 людей. Отже, інформація, отримана з відкритих міжнародних баз даних свідчить, що у вказаних часових рамках в Україні проведено 0,38 тестування на одну людину, в ЄС – 2,6, а у Сполученому Королівстві – 5,8 тестування^{2,3}.

Протоколи тестування в Україні від початку не були зорієнтовані на широке виявлення та зручність для пацієнтів, хоча і фінансувались за кошти державного бюджету. На догоспітальному етапі було передбачено два шляхи отримання безоплатного тестування – через

¹Звіт Національної служби здоров'я України за 2020 рік. URL : <https://nszu.gov.ua/storage/files/nhsu-annual-report-2020-ua-web.pdf?1644672852>.

²Hasell, J., Mathieu, E., Beltekian, D. та ін. Міжкраїнова база даних тестування на COVID-19. Sci Data 7 , 345 (2020). URL: <https://doi.org/10.1038/s41597-020-00688-8>.

³Our World in Date. 2020. July 23. URL : <https://ourworldindata.org/grapher/covid-containment-and-health-index>.

ланку первинної медичної допомоги або виклик мобільної бригади. Така модель доступу до тестування прогнозовано перетворила тестування на медичну послугу з обмеженою доступністю та сприяла значному збільшенню частки тестування у приватних лабораторіях за власні кошти пацієнтів¹.

На відміну від ЄС, Україна не змогла забезпечити проведення своєчасної масової вакцинації, за станом на 31.12.2021 р. курс вакцинації за повним початковим протоколом в Україні пройшли 32% населення, тоді як у ЄС – 69%, а у Сполученому Королівстві – 70,5%². Вектор фінансування системи охорони здоров'я України можна вважати не орієнтованим на попередження захворюваності. Це призвело до збільшення госпіталізацій, а відповідно, і великої кількості передбачених для COVID-19 ліжок без належного їх оснащення для якісної інтенсивної терапії, як наслідок – зростання кількості летальних випадків.

Отже, відповідь України на епідемію була реактивною через збільшення інфраструктури та реформатування госпітального сектору. Такий логістичний прорахунок докорінно змінив структуру фінансових витрат, оскільки госпітальний сектор системи охорони здоров'я є найбільш ресурсозатратним.

Національна служба здоров'я України у 2020 р. в межах реалізації Програми медичних гарантій виплатила медичним закладам 19,052 млрд грн за надання медичної допомоги пацієнтам з COVID-19 і з підозрою на нього. Умовою забезпечення такого цільового фінансування стало своєчасне та коректне внесення даних до електронної системи охорони здоров'я «e-Health»³.

За даними Міністерства фінансів України, у 2021 р. загальні видатки коштів Державного бюджету України на протидію пандемії COVID-19 становили 46,4 млрд грн. Ось деякі з них: оплата послуг з екстреної та стаціонарної медичної допомоги пацієнтам з COVID-19 і вакцинації населення від COVID-19 – 22,4 млрд грн; закупівля вакцин від COVID-19 – 11,4 млрд грн; забезпечення лікарень киснем, діагностичним обладнанням, експрес тестами та витратними

¹Як пандемія COVID-19 вплинула на доступ до публічних послуг в Україні. Аналітичний огляд. ГО «Ініціатива ХОЛОН». 2021. URL : <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Analychnyy-oglyad.pdf>

²Ritchie H., Mathieu E., Rodés-Guirao L., Appel C., Giattino Ch., Ortiz-Ospina E., Hasell J., Macdonald B., Beltekian D., Roser M. Coronavirus Pandemic (COVID-19). 2020. July 3. URL : <https://ourworldindata.org/coronavirus-testing#citation>.

³Онешко С., Кустовська О., Яциковський Б., Пащук Л., Булкот О., Чинчик А. Цифрова трансформація публічного управління регіональною економікою України в умовах пандемії Covid-19: іноземний досвід і українські реалії. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice. 2022. Vol. 3 (44). P. 298-307. URL: <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/3781>.

матеріалами для тестування – 2,5 млрд грн; доплати до зарплат медичним працівникам – 0,5 млрд грн; інші заходи у сфері охорони здоров'я – 0,1 млрд грн¹.

Аналіз даних, отриманих з відкритих джерел, дає змогу зробити висновок про відсутність своєчасного, повного і результативного використання наявних фінансових ресурсів. Згідно з даними звіту Державної аудиторської служби України, з Фонду боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками Міністерству охорони здоров'я України у 2020 – 2021 рр. було виділено 20 468,6 млн грн; з них використано 17 776,1 млн грн; охоплено контролем 12 548,8 млн грн; виявлено фінансових порушень на суму 265,7 млн грн, з яких втрати становлять 33,5 млн грн².

Допущені помилки фінансово-економічних розрахунків і обґрунтувань призвели до того, що в межах окремих бюджетних програм кошти, спрямовані на боротьбу з COVID-19, виділялися в обсягах, більших від потреби. Через проведення видатків у межах фактичних зобов'язань дані асигнування не використовувались отримувачами та пізніше перерозподілялися між іншими бюджетними програмами. Також за результатами перевірки Рахунковою Палатою України виявлено, що у 2020 р. окремі заклади охорони здоров'я допустили неефективне управління бюджетними коштами на суму 623,4 млн грн, нерезультативне використання було в обсязі 243,1 млн грн, неекономне використання становило 36,6 млн грн, а використання з порушенням законодавства сягнуло 679,6 млн грн³.

Фонд боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками було створено з метою підготовки системи охорони здоров'я до надання медичної допомоги хворим на COVID-19, здійснення доплат медичним працівникам (які безпосередньо зайняті на роботах з ліквідації надзвичайної ситуації), надання трансфертів з Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття і Фонду соціального страхування України для

¹Міністерство фінансів України. Інформація щодо виконання Державного та Зведеного бюджетів України за 2021 рік. URL: <https://mof.gov.ua/uk/budget-process-projects-declaration>.

²Звіт про результати перевірки використання коштів, спрямованих із фонду боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками : звіт Державної аудиторської служби України від 17.01.2022. URL : <https://dasu.gov.ua/ua/plugins/userPages/1055>.

³Звіт про результати аналізу використання у 2020 році коштів, спрямованих на боротьбу з гострою респіраторною хворобою Covid-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками ; рішення Рахункової палати від 14.12.2021 № 33-1. URL: http://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2021/33-1_2021/Zvit_33-1_2021.pdf.

фінансування антикризових заходів, фінансування соціальної допомоги людям похилого віку. Лише у 2020 році опубліковано 47 постанов Кабінету Міністрів України про виділення й перерозподіл коштів Фонду боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками. З одного боку, це демонструє готовність швидко реагувати на фінансові потреби, а з іншого – свідчить про недоліки у розрахунках і створює підґрунтя для корупції та неефективного спрямування дефіцитних коштів.

Згідно з даними звіту Державної аудиторської служби України у 2020 – 2021 рр. з Фонду боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками було використано 67,9 млрд грн, або 86,6% від загального обсягу виділених коштів¹. Локальний PHEIC-досвід України переконливо демонструє, що адекватний розподіл обмежених фінансових ресурсів у період надзвичайної ситуації у сфері охорони здоров'я неможливий без повного аудиту всіх рівнів надання медичної допомоги.

Аналіз пандемічного PHEIC-досвіду країн ЄС показав важливість забезпечення не лише фінансової спроможності систем охорони здоров'я. Вперше гостро постало питання резервності системи охорони здоров'я як запасу фінансової та ресурсної міцності при потребі реагувати на біологічні ризики високого ступеня часової, соціальної й економічної невизначеності.

Перспективною в цьому напрямку вважаємо EU4Health Programme 2021–2027. EU4Health Programme була прийнята для посилення кризової готовності ЄС на період 2021–2027 рр. Її бюджет становив 5,3 млрд євро². Це безпрецедентна фінансова підтримка ЄС у сфері охорони здоров'я. Програма EU4Health – це чітке повідомлення про те, що охорона здоров'я є пріоритетом для ЄС і одним із головних інструментів, які прокладають шлях до Європейського союзу охорони здоров'я.

Єврокомісія своїм Рішенням у 2022 р. схвалила Угоду між Європейським Союзом та Україною про асоціацію України до програми EU4Health (Agreement between the European Union and Ukraine on the association of Ukraine to the EU4Health Programme). Ця Угода дозволила українській системі охорони здоров'я реагувати на нагальні потреби через доступ до фінансування ЄС у сфері охорони здоров'я.

¹Звіт про результати перевірки використання коштів, спрямованих із фонду боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками; звіт Державної аудиторської служби України від 17.01.2022. URL: <https://dasu.gov.ua/ua/plugins/userPages/1055>.

²EU4Health 2021–2027. 2020. June 23. URL: https://health.ec.europa.eu/funding/eu4health-programme-2021-2027-vision-healthier-european-union_en

Пандемію коронавірусу SARS-CoV-2 як надзвичайну ситуацію у сфері охорони здоров'я міжнародного значення доцільно розглядати як потужний мультисистемний тригер. Максимальний вплив він спровокує у фінансовому та логістичному секторі, які ми вважаємо найслабшою ланкою локальних систем охорони здоров'я. На фоні світової пандемічної рецесії ЄС розробляє заходи щодо фінансової й структурної адаптивності систем охорони здоров'я при актуалізації ризиків. Єврокомісія заснувала новий Європейський орган з питань готовності до надзвичайних ситуацій у сфері охорони здоров'я та реагування (HERA) для того, щоб до і під час кризи забезпечити розробку, виробництво та закупівлю необхідних ліків, вакцин, медичних засобів захисту; інтенсивно створює фундаментальний Європейський союз охорони здоров'я, в якому всі країни ЄС спільно готуються і спільно реагують на надзвичайні ситуації в галузі охорони здоров'я; започаткувала єдиний цифровий Європейський простір даних охорони здоров'я.

Аналіз кумулятивного PHEIC-досвіду ЄС та України щодо реагування на пандемію коронавірусу SARS-CoV-2 спонукав науковців ввести поняття модифікаційної стійкості. Модифікаційна стійкість – це трансформації у системі фінансування охорони здоров'я, що дають їй змогу без втрати функціональності впоратись із непрогнозованими варіаціями зовнішніх та внутрішніх впливів, не з метою запобігання їх рецидиву, а з перспективою використання для стабільного відновлення і самовдосконалення¹.

На наш погляд, саме системний аналіз модифікаційної стійкості систем фінансування охорони здоров'я як варіацій PHEIC-досвіду дасть змогу в перспективі створити стандарт фінансової готовності до дестабілізуючих впливів надзвичайних ситуацій у сфері охорони здоров'я.

Список використаних джерел

1. ВООЗ. Список надзвичайних ситуацій у сфері охорони здоров'я. URL: <https://www.who.int/emergencies/situations>.
2. 2019 Global Health Security Index. URL : <https://www.ghsindex.org/wp-content/uploads/2019/10/2019-Global-Health-Security-Index.pdf>
3. 2021 Global Health Security Index. Retrieved from <https://www.ghsindex.org/#l-section--map>

¹Tulai O., Karpushyn N., Savchuk S., Rusin V., Nytko S. Modification stability of health care financing systems in conditions of geoeconomic instability: a situation analysis of pandemic crisis experience in EU and Ukraine. Financial and credit activity problems of theory and practice. 2022. Vol. 6 (47). 2022. P. 365–376. URL : <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/3915/3728>.

4. Bell J. A., Nuzzo J. B. Nuzzo. Global Health Security Index: Advancing Collective Action and Accountability Amid Global Crisis. 2021. URL : https://www.ghsindex.org/wp-content/uploads/2021/12/2021_GHSIndexFullReport_Final.pdf.
5. Гавриченко Д. Г. Охорона здоров'я в умовах загроз від Covid-19: законодавчі механізми Європейського союзу. *Механізми публічного управління. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія : Публічне управління та адміністрування. 2022. Т. 33 (72). № 1. С. 35–39. URL : <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2022.1/07>.
6. Лехан В., Надутий К., Толстанов О. Біла книга: особливості відповіді системи медичного обслуговування в Україні на виклики епідемії COVID-19. *Українські медичні вісті*. 2021. Т. 13, № 1(86). С. 26–34. URL : <https://umv.com.ua/bila-kniga-osoblivosti-vidpovidi-sistemi-medichnogo-obslugovuvannya-v-ukraini-na-vikliki-epidemii-covid-19-umes-2020/>.
7. GHC guidance note: Prioritizing Essential Health Services. Health Cluster. URL : <https://healthcluster.who.int/publications/m/item/essential-health-services>.
8. Україна після коронакризи – шлях одужання: наук. доп. / Національний інститут стратегічних досліджень. Київ : НІСД, 2020. 304 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-11/ukraina-pislya-koronakrizi_sait.pdf.
9. Hale T., Angrist N., Goldszmidt R., Kira B., Petherick A., Phillips T., Webster S., Cameron-Blake E., Hallas L., Majumdar S., Tatlow H. A global panel database of pandemic policies (Oxford COVID-19 Government Response Tracker. *Nature Human Behaviour*) 2021. URL : <https://doi.org/10.1038/s41562-021-01079-8https://www.bsg.ox.ac.uk/research/research-projects/oxford-covid-19-government-respons-tracker>.
10. Європейська програма роботи на 2020–2025 рр. Спільні дії для міцнішого здоров'я. URL : <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/345924/WHO-EURO-2021-1919-41670-59496-ukr.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
11. Звіт про результати аналізу використання у 2020 році коштів, спрямованих на боротьбу з гострою респіраторною хворобою Covid-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками : рішення Рахункової палати від 14.12.2021 № 33-1. URL: http://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2021/33-1_2021/Zvit_33-1_2021.pdf.

12. Звіт Національної служби здоров'я України за 2020 рік. URL : <https://nszu.gov.ua/storage/files/nhsu-annual-report-2020-ua-web.pdf?1644672852>.
13. Hasell, J., Mathieu, E., Beltekian, D. та ін. Міжкраїнова база даних тестування на COVID-19. *Sci Data* 7 , 345 (2020). URL: <https://doi.org/10.1038/s41597-020-00688-8>.
14. Our World in Date. 2020. July 23. URL : <https://ourworldindata.org/grapher/covid-containment-and-health-index>.
15. Як пандемія COVID-19 вплинула на доступ до публічних послуг в Україні. Аналітичний огляд. ГО «Ініціатива ХОЛІОН». 2021. URL : <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Analitychnyy-oglyad.pdf>
16. Ritchie H., Mathieu E., Rodés-Guirao L., Appel C., Giattino Ch., Ortiz-Ospina E., Hasell J., Macdonald B., Beltekian D., Roser M. Coronavirus Pandemic (COVID-19). 2020. July 3. URL : <https://ourworldindata.org/coronavirus-testing#citation>.
17. Онешко С., Кустовська О., Яциковський Б., Пашук Л., Булкот О., Чинчик А. Цифрова трансформація публічного управління регіональною економікою України в умовах пандемії Covid-19: іноземний досвід і українські реалії. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2022. Vol. 3 (44). P. 298-307. URL: <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/3781>.
18. Міністерство фінансів України. Інформація щодо виконання Державного та Зведеного бюджетів України за 2021 рік. URL: <https://mof.gov.ua/uk/budget-process-projects-declaration>.
19. Звіт про результати перевірки використання коштів, спрямованих із фонду боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками : звіт Державної аудиторської служби України від 17.01.2022. URL : <https://dasu.gov.ua/ua/plugins/userPages/1055>.
20. EU4Health 2021–2027. 2020. June 23. URL : https://health.ec.europa.eu/funding/eu4health-programme-2021-2027-vision-healthier-european-union_en
21. Tulai O., Karpushyn N., Savchuk S., Rusin V., Nytko S. Modification stability of health care financing systems in conditions of geoeconomic instability: a situation analysis of pandemic crisis experience in EU and Ukraine. *Financial and credit activity problems of theory and practice*. 2022. Vol. 6 (47). 2022. P. 365–376. URL : <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/3915/3728>.

2.2. Вплив соціально-економічного середовища та особистих соціально-психологічних факторів на ризикову поведінку та здоров'я молоді у сучасному суспільстві

Надія Дубровіна,

*доктор філософії, асоційований професор,
Братиславський університет економіки та менеджменту,
Словаччина*

Моніка Гудакова,

*доктор філософії, професор,
Братиславський університет економіки та менеджменту,
Словаччина*

Стефан Грасер,

*здобувач ступеня доктора філософії,
Братиславський університет економіки та менеджменту,
Словаччина*

Вероніка Грімбергер,

*здобувач ступеня доктора філософії,
Братиславський університет економіки та менеджменту,
Словаччина*

Занепокоєння ризиками, пов'язаними зі здоров'ям молоді, домінує в сучасних дискурсах громадської охорони здоров'я про здоров'я молодих людей. Ґрунтуючись на «офіційних» уявленнях про здоров'я, підхід, заснований на оцінці ризиків для громадського здоров'я, не тільки применшує потенційно різні значення, які молоді люди надають поняттю «здоров'я», але також має тенденцію проблематизувати та патологізувати молодих людей та їхнє здоров'я. Проте, факти, що свідчать про стан здоров'я молоді у всьому світі, підтверджують занепокоєння та необхідність системних змін щодо негайного покращення ситуації.

У праці визначено мету провести огляд сучасних публікацій щодо ризикованої поведінки молоді й стану ментального здоров'я, виявити найбільш характерні відповідні проблеми молоді та вплив соціально-економічного середовища на ті чи інші негативні прояви у молодіжному суспільстві.

Так, згідно з даними ОЕСД¹, за станом на 2008 р. понад 1,8 млн молодих людей віком від 15 до 24 років помирають щороку переважно через причини, яким можна запобігти. Щороку народжують близько 16 млн дівчат віком від 15 до 19 років. На молодь віком від 15 до 24 років припадало 40% усіх нових ВІЛ-інфекцій серед дорослих у 2008 р. Більшість або принаймні не менш ніж 20% підлітків мають проблеми з психічним здоров'ям протягом року, такі як депресія або тривога. За оцінюванням, 150 млн молодих людей вживають тютюн. Приблизно 565 молодих людей віком від 10 до 29 років щодня помирають через міжособистісні конфлікти та насильство. Внаслідок отриманих травм у дорожньо-транспортних пригодах щодня гинуть близько 1000 молодих людей.

Однак навіть у 2020 р. ситуація принципово не змінилася, хоча й відбулися деякі покращення. Понад 1,5 млн підлітків і молодих людей віком від 10 до 24 років померли у 2020 р. (майже 5000 щодня). Як можна простежити, на 300 тис. менший, ніж у 2008 р. Підлітки віком 10–14 років мали найнижчий ризик смерті з усіх вікових груп. Травми (включаючи травми внаслідок дорожньо-транспортних пригод і утоплення), насильство, самоушкодження та материнські проблеми є основними причинами смерті серед підлітків і молодих людей. Половина всіх психічних розладів у зрілому віці починається до 14 років, але більшість випадків не виявляється та не лікується. Ранній початок вживання психоактивних речовин пов'язаний із вищим ризиком розвитку залежності та інших проблем у дорослому віці, а люди молодшого віку непропорційно більше страждають від вживання психоактивних речовин порівняно з людьми старшого віку. У 2020 р. у світі було 41 народження на 1000 дівчат віком 15–19 років².

Особливу увагу слід приділити стану психічного здоров'я молоді. Як відомо, депресія є однією з основних причин захворювань та інвалідності серед підлітків, а самогубство – другою основною причиною смерті серед людей віком 15–19 років³. Стани психічного

¹Fact Sheet: Health of Young People. URL: <https://social.un.org/youthyear/docs/who-youth-health.pdf>.

²World Health Organization. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/adolescents-health-risks-and-solutions>.

³Liu L., Villavicencio F., Yeung D. et al. National, regional, and global causes of mortality in 5-19-year-olds from 2000 to 2019: a systematic analysis. *Lancet Glob Health*. 2022. Vol. 10, e337-e347. URL: [https://www.thelancet.com/journals/langlo/article/PIIS2214-109X\(21\)00566-0/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/langlo/article/PIIS2214-109X(21)00566-0/fulltext)

здоров'я становлять 16% глобального тягаря хвороб і травм у людей віком 10–19 років. Багато факторів впливають на самопочуття та психічне здоров'я підлітків, зокрема соціально-економічне середовище, що визначає індивідуальні особливості та поведінку молоді. Насильство, бідність, стигматизація, відчуження та життя в гуманітарних і нестабільних умовах можуть збільшити ризик розвитку проблем із психічним здоров'ям. Наслідки нерозв'язання проблем психічного здоров'я підлітків поширюються на доросле життя, погіршуючи як фізичне, так і психічне здоров'я та обмежуючи можливості жити повноцінним життям у дорослому віці.

Іншими важливими проблемами є вживання алкоголю та наркотиків серед молоді. Вживання алкоголю серед підлітків є серйозною проблемою в багатьох країнах. Це може знизити самоконтроль і збільшити ризиковану поведінку, таку як незахищений секс або небезпечне водіння. Це основна причина травм (у тому числі внаслідок дорожньо-транспортних пригод), насильства та передчасних смертей. Це також може призвести до проблем зі здоров'ям у подальшому житті та вплинути на тривалість життя. У всьому світі більше чверті всіх людей віком 15–19 років вживають алкоголь, що становить 155 млн підлітків. Поширеність епізодичного вживання алкоголю серед підлітків віком 15–19 років становила 13,6% у 2016 р., причому в найбільшому ризику перебували чоловіки. Канабіс є найбільш поширеним психоактивним наркотиком серед молоді: приблизно 4,7% людей віком 15–16 років вживали його принаймні раз у 2018 р. Вживання алкоголю та наркотиків у дітей і підлітків пов'язане з нейрокогнітивними змінами, які можуть призвести до поведінкових, емоційних, соціальних та академічних проблем в подальшому житті.

Слід зазначити, що на збільшення ризикованої поведінки серед молоді має значний вплив несприятливе соціально-економічне середовище. Так, дослідження показують, що існує зв'язок між молодими людьми, які були безробітними більше року, та майновими злочинами. Більшість цих молодих людей займалася продажем таких наркотиків, як героїн, марихуана та інші небезпечні наркотики, тому що вони мали можливість «швидко» заробити гроші.

Згідно з дослідженням Д. Брітто, П. Пінотті (центр CLEAN Vosconi Vaffi-CAREFIN) і Б. Сампайо (Федеральний університет

Пернамбуку), опублікованому в виданні «Econometrica», масові звільнення під час кризи можуть призвести до сплеску злочинності¹. Використовуючи індивідуальні дані щодо сукупності працівників чоловічої статі та кримінальних справ у Бразилії за період 2009–2017 рр., ці автори помітили, що втрата роботи через масове звільнення призводить до збільшення ймовірності кримінального переслідування на 23%. Спостережуваний ефект відображав зростання як економічно вмотивованих (+43%), так і насильницьких злочинів (+17%), і він значно сильніший для груп, для яких більша ймовірність обмеження наявних грошей після втрати роботи. Це було характерно саме для молодих працівників і працівників з низьким рівнем праці, які лише деякий період перебували на роботі та мали низький рівень освіти. Проте згідно з дослідженнями цих авторів, ймовірність вчинення злочинів значно зростала для всіх груп, включаючи працівників із доходом, вищим від середнього, хоча й меншою мірою. Спостерігався також побічний ефект втрати батьківської турботи на поведінку дітей. Зокрема, ймовірність скоєння злочину зростала в середньому на 18% для групи дітей переселенців та мігрантів. Хоча теорія вже встановила зв'язок між безробіттям і злочинністю, емпіричних доказів завжди було мало через нестачу індивідуальних даних. Однак багатий набір даних, використаний цими авторами, дозволив їм порівняти поведінку працівників, яких витіснили внаслідок масових звільнень, і працівників з такими ж характеристиками, які не зазнали переміщення або міграції.

В зазначеному вище дослідженні було вказано, що ймовірність судового переслідування одразу зростала у разі втрати роботи та залишалася постійною протягом наступних років, якщо ж тільки працівник не був охоплений державним страхуванням на випадок безробіття, яке надавало 80% зарплати протягом трьох-п'яти місяців після переміщення. Однак навіть у цьому разі пом'якшувальний ефект зникає, коли закінчується термін дії страхування. Таким чином, активна політика на ринку праці, спрямована на прискорення повернення працівників до роботи, є ще більш гострою проблемою, яка мусить бути системно вирішена.

У сучасній соціальній державі зростають вимоги щодо підтримки людей, які перебувають у групах ризику й мають схильність до ризикованої поведінки, несприятливої до вимог суспільства. Останнім

¹Diogo G. C. Britto et al, The Effect of Job Loss and Unemployment Insurance on Crime in Brazil, *Econometrica* (2022). DOI: 10.3982/ECTA18984.

часом також спостерігається зростання інвалідності й хронічних захворювань, які пов'язані з бідністю і соціальною ізоляцією. Багато молодих людей в країнах з низьким доходом є безробітними, хоча праця та наявність роботи – це одні з основних джерел доходу та соціального становища. Однак люди з інвалідністю та хронічними захворюваннями, порушеннями ментального здоров'я мають непропорційно низькі рівні зайнятості в багатьох країнах з розвинутими економіками. Існують значні економічні та соціальні витрати для окремих осіб і суспільства, пов'язані з короткостроковою та тривалою непрацездатністю (OECD, 2010).

Неоліберальні ідеології, які були панівними політичними ідеологіями більшості західних націй останніх десятиліть, за основне брали економічне зростання як головну мету (E. Cook, 2012; F. Kotz, 2017). Зрозуміло, що економічне зростання є важливим для розвитку громадського здоров'я, але в розвинених країнах розподіл грошей має більший вплив на здоров'я населення, ніж валовий внутрішній продукт (П. Вілкінсон, 2015; Г. Рослінг та ін., 2018). Неолібералізм бачить конкуренцію як визначальну характеристику людських стосунків. До людей як користувачів соціальних пільг висувуються підвищені вимоги.

Історичний довід соціальної політики з вимірами, прийнятими державою для захисту працівників і встановлення соціального забезпечення держав, пов'язаний з історією людства. Промислова революція була економічною революцією, з одного боку, але посилила соціальні проблеми - з іншого. Здійснювався пошук рішень для вирішення питань бідності і соціального дисбалансу, які виникли в індустріалізації; соціальна політика намагалася встановити баланс між економікою та соціальною політикою (G. Esping-Andersen, 2017).

Щороку в США понад 3 млн дітей зазнають жорстокого поводження або зневаги¹. Наприклад, у Пенсільванії понад 40 000 випадків звернення до поліції щодо несприятливої ситуації до поводження з дітьми є предметами звітів, а приблизно 1 з 1000 дітей зазнає жорстокого поводження або зневаги.

Випадки, означені Службою захисту дітей (Child Protective Services (CPS)), вимагають розслідування, оскільки ймовірні дії або

¹Rizvi MB, Conners GP, King KC, Lopez RA, Rabiner J. Pennsylvania Child Abuse Recognition and Reporting. 2022 Nov 26. In: StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing; 2022 Jan-. PMID: 33351411.

бездіяльність визначені як одна з 10 категорій зловживань. Випадки, ідентифіковані як GPS, вимагають оцінки послуг і підтримки. У цих випадках дія або бездіяльність завдає шкоди дитині, але не підпадає під одну з 10 категорій жорстокого поводження. Ці послуги можуть допомогти батькам розпізнати та вирішити або виправити умови, які є шкідливими для їхніх дітей. Основна відмінність між CPS і GPS (General Protective Services) полягає в тому, що CPS – це послуги та заходи для випадків жорстокого поводження з дітьми, тоді як GPS – це послуги для випадків, які потребують захисних послуг.

Розглянемо найпоширеніші приклади жорстокого поводження з дітьми¹: 1) заподіяння тілесних ушкоджень дитині будь-якою недавньою дією або бездіяльністю; 2) вигадкування, симуляція або навмисне перебільшення або індукування медичних симптомів чи захворювання, що призводить до потенційно шкідливого медичного обстеження чи лікування дитини через будь-яку недавню дію; 3) заподіяння або істотне сприяння серйозним психічним травмам дитини через будь-яку дію чи бездіяльність або серйозну з таких дій чи бездіяльності; 4) спричинення сексуального насильства або експлуатації дитини через будь-яку дію чи бездіяльність; 5) створення обгрунтованої ймовірності нанесення тілесних ушкоджень дитині через нещодавню дію або бездіяльність; 6) створення ймовірності сексуального насильства або експлуатації дитини через будь-яку нещодавню дію чи бездіяльність; 7) спричинення серйозного нехтування дитиною; 8) Участь у конкретних недавніх діях («самостійні дії») та спричинення шкоди; 9) спричинення смерті дитини будь-якими діями або бездіяльністю; 10) залучення дитини до серйозної форми торгівлі людьми або торгівлі сексуальними потребами.

Суїцидальні ідеї (СУ), які часто називають суїцидальними думками або ідеями, є широким терміном, який використовується для опису ряду споглядань, бажань і занепокоєння смертю та самогубством. Не існує загальноприйнятого послідовного визначення суїцидальних ідей, що призводить до постійних проблем для клініцистів, дослідників і викладачів. Наприклад, у різних дослідженнях СУ часто дають різні операційні визначення. Це заважає можливості порівнювати результати різних досліджень і часто згадується як

¹Rizvi MB, Connors GP, King KC, Lopez RA, Rabiner J. Pennsylvania Child Abuse Recognition and Reporting. 2022 Nov 26. In: StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing; 2022 Jan-. PMID: 33351411.

обмеження в метааналізах, пов'язаних із суїцидальністю. Деякі визначення СУ включають обговорення планування самогубства, тоді як інші вважають планування окремих етапом.

Систематичний огляд численних міжпрофесійних клінічних рекомендацій щодо суїциду не дав консенсусу щодо клінічного золотого стандарту для оцінки та лікування СУ або людей із ризиком суїциду. Хоча шкали для вимірювання депресії, СУ та ризику суїциду існують, жодна з них не дає оцінки, яка була б достатньо надійною чи клінічно корисною для прогнозування дуже невеликої підгрупи прихильників ідей самогубства, чия смерть через самогубство є неминучою або існує великий ризик скоєння цих спроб. Очевидно, що суїцидальні ідеї «зростають і слабшають», тому величина та характеристики СУ різко коливаються. Для медичних працівників надзвичайно важливо визнати, що СУ є неоднорідним явищем. Воно різне за інтенсивністю, тривалістю та характером. Оскільки не існує «типової» жертви самогубства, не існує «типових» суїцидальних думок і ідей. Однак медичні записи часто документують СУ у двійковій формі «так/ні», хоча це охоплює все: від швидкоплинного бажання заснути й ніколи не прокидатися до надзвичайно тривожних занепокоєнь із самознищенням, що підживлюється мареннями. Таким чином, ретельна оцінка та моніторинг моделі, інтенсивності, характеру та впливу СУ на людину та відповідне документування цього є важливим для всіх медичних працівників. Важливо часто переоцінювати СУ через його коливання.

Величину коливань СУ група американських вчених (B. Harmer et al, 2022) вивчала за допомогою методу миттєвого оцінювання навколишнього середовища¹. Особи, які намагалися покінчити життя самогубством, а також вибірка хворих із суїцидальними настроями реєстрували інтенсивність своїх суїцидальних думок щогодини протягом чотирьох тижнів. Аналіз цих даних показав різкі коливання інтенсивності СУ у всіх учасників. Усі учасники мали СУ, інтенсивність якого коливалася вгору або вниз на одне стандартне відхилення протягом більшості днів. Багато хто мав коливання одного стандартного відхилення з інтервалом у кілька годин протягом того самого дня. Ці знання важливі для всіх медичних працівників і психологів підкреслюють необхідність

¹Harmer B., Lee S., Duong TVH, Saadabadi A. Suicidal Ideation. 2022 May 18. In: StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing; 2022 Jan-. PMID: 33351435.

моніторингу коливань і не відкидають можливість раптового посилення суїцидальних потягів, навіть якщо поточний рівень помірний, і людина наразі контролює їх. Крім того, СУ вважається інформативним показником ризику самогубства протягом життя, ніж неминучий ризик, тому оцінювання має включати опис характеристик і впливу попереднього СУ, а також поточного.

Центр якості поведінкової статистики здоров'я у США публікував результати американського загальнонаціонального опитування домогосподарств, проведеного за Національним дослідженням вживанням наркотиків і здоров'я (NSDUH)¹. У публікації S. Piscoro за 2017 р. узагальнено результати опитувань 2009–2014 рр., які показують, що 6% 18–25-річних ствердно відповідають на запитання опитування: «Чи за останні 12 місяців ви серйозно думали про те, щоб спробувати вбити себе?». Навпаки, найнижчий показник СУ становив 1,6% у осіб віком 65 років і старших. Немає чіткого зв'язку між підтримкою СУ та спробою самогубства. На кожного 31 американця з СУ лише одна людина зробить спробу самогубства.

Рівень смертності від самогубств, як зазначають автори дослідження, також залежить від статі, віку, раси та інших демографічних змінних. Подальші докази слабкого зв'язку між зареєстрованим СУ та смертельними самогубствами є очевидними при порівнянні результатів NSDUH із записами про смертність. Молоді люди, які прагнули самогубства у групі віком 18–25 років: показник випадків самогубства становив приблизно 17,5 на 100 000 для чоловіків і 4 на 100 000 для жінок.

У праці Г. Спенсер проводився аналіз проблем здоров'я молодих людей та потенціальних ризиків їхньої поведінки (G. Spencer, 2013)². Було проведено дослідження за участю молодих людей віком 15–16 років в Англії (обсяг n вибірки = 55) та на підставі результатів опитування визначалося розуміння молодими людьми здоров'я та пов'язаних із ним ризиків. Автор використовував групові обговорення, індивідуальні інтерв'ю та спостереження в школі та навколишніх громадах, щоб зібрати дані, на яких базуються результати дослідження. У статті показано, яке

¹Harmer B., Lee S., Duong TVH, Saadabadi A. Suicidal Ideation. 2022 May 18. In: StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing; 2022 Jan-. PMID: 33351435.

²Grace Spencer. (2013) The 'healthy self' and 'risky' young Other: young people's interpretations of health and health-related risks. *Health, Risk & Society* 15:5, pages 449–462.

значення молоді люди в цьому дослідженні надають поняттям «бути щасливим» і «отримувати задоволення», а також те, як домінуючі конструкції молодості як часу ризику були сприйняті та відтворені молодими людьми для створення та підтримки їхньої відмінності серед інших молодих людей.

Були визначені наслідки цих відмінностей для здоров'я молодих людей і можливості для розширення потенціалу здоров'я, показано перевагу молодих людей щодо більш позитивної концептуалізації свого здоров'я та розуміння важливості їхнього спільного соціального становища для зміцнення здоров'я у суспільстві.

У праці Г. Ціммермана (G. Zimmermann, 2010) було проведено дослідження, мета якого полягала в тому, щоб дослідити частоту ризикованої поведінки серед швейцарських підлітків та її зв'язок із сприйняттям ризику, імпульсивністю та здатністю до регулювання емоцій¹. У дослідженні взяло участь 144 суб'єкти (віком 14–20 років), які заповнили шкалу сприйняття ризику (RIPS-R), шкалу імпульсивної поведінки (UPPS), Торонтську алекситимічну шкалу з 20 пунктів (TAS-20) і шкалу вимірювання з 20 пунктів (опитувальник відкритості до емоційних переживань (DOE-20)). Висновки показали, що більше сприйняття переваг і вищий рівень пошуку відчуттів були пов'язані з більшою залученістю до ризикованої поведінки, яка за суттю є сформованою соціально поведінкою.

Результати дослідження доповнили психологічне розуміння факторів, пов'язаних з ризикованою поведінкою в підлітковому віці. У статті було викладено обмеження та наслідки цих результатів для теорій розвитку, досліджень і профілактики.

Інше дослідження, проведене групою учених (E. Bell et al, 2008), спрямовано на те, щоб на основі обробки достатньо великого масиву емпіричних даних створити концептуальну модель поведінки ризикованих підлітків, яка би використовувалася для послуг системи громадського здоров'я країни².

В зазначеній праці окреслено мету – вивчити проблеми та можливості використання кількісних аналізів великих даних для створення таких складних конструкцій, які би були інформативними

¹Grégoire Zimmermann. (2010) Risk perception, emotion regulation and impulsivity as predictors of risk behaviours among adolescents in Switzerland. *Journal of Youth Studies* 13:1, pages 83–99.

²Erica Bell, Reg Allen, David Hogan, Carissa Martinez. (2008) Why risk irrelevance? A translational research model for adolescent risk-taking data. *Journal of Youth Studies* 11:4, pages 461–471.

для розробки цілісної молодіжної політики. У статті розглянуто трансляційну модель дослідження, розроблену з використанням аналізу даних опитування 5122 учнів у Тасманії, які навчалися у 8 і 10 класах. Ця модель забезпечує три рівні перекладу аналізу даних, спрямованого на задоволення потреб цілісного формування молодіжної політики: широкі напрямки того, як послуги можуть бути пов'язані та/або розділені; мультисервісні напрямки, орієнтовані на конкретну ризиковану поведінку; сукупність втручання для конкретних сфер ризику. Трансляційна модель описана з посиланням на конкретні виклики прийняття політичних рішень, пов'язані з переосмисленням того, які послуги мають бути окремими, а які можна об'єднати, якими способами та з якою метою.

Автори зазначають, що модель спрощує складний процес і є неповною; але при цьому в ній піднімаються глибші питання про дослідницьку практику XXI ст. щодо вивчення молодіжної політики та особливостей сучасної молоді. В моделі пропонується основа для вивчення того, чому інші діагностичні моделі, які часто використовуються у дослідницькій практиці для розгляду складних проблем, таких як підліткова схильність до ризику, можуть бути недостатніми для задоволення потреб політиків.

Безпека дітей під час навчання та розвитку є головною проблемою для батьків, вчителів і законодавців. Законодавство, що регулює надання послуг для дітей раннього віку, містить вказівки та процедури для зменшення ймовірності травмування дітей та небезпечного середовища. Однак такі стратегії враховують лише аспекти фізичного середовища, якими можна маніпулювати для гарантування безпеки дітей, і не враховують ті аспекти поведінки окремої дитини, які можуть сприяти ненавмисному травмуванню. Одним із таких факторів є ризикована поведінка дітей. Стаття Г. Літл (H. Little, 2006)¹ представляє критичний огляд поточної літератури про прийняття ризику щодо оцінки безпечного середовища для навчання дітей. Компоненти прийняття ризику, включно з пошуком сенсацій і оптимізмом, а також сприяючі фактори, такі як стать, темперамент і практика соціалізації батьків, досліджуються в світлі поточних законодавчих документів і документів про звітність, що

¹Helen Little (2006) Children's risk-taking behaviour: implications for early childhood policy and practice, *International Journal of Early Years Education*, 14:2, 141-154, DOI: 10.1080/096697760600661427

стосуються надання послуг для дітей раннього віку в австралійському штаті Новий Південний Уельс. Мета полягає в тому, щоб вивчити роль, яку ці фактори відіграють у зниженні ризику для дітей, і визначити напрямки майбутніх досліджень.

У наступному дослідженні вивчалася доцільність адаптації різних показників та їхнього вимірювання щодо різних аспектів поведінки підлітків¹. Автори оцінили показник, перевіrivши гіпотезу про те, що важливість показників у підлітків широко пов'язана з позитивними результатами досягнень і пов'язаними з ними мотиваційними орієнтаціями та поведінковими тенденціями. Було проаналізовано вибірку з 206 старшокласників, використану для опрацювання модифікованої версії індексу важливості та формування шаблону адаптивних шкал навчання й показника функції корисності. Оцінювали також шкільні оцінки, шкільну ризиковану поведінку та соціальну ризиковану поведінку. В дослідженні учасникам опитування було необхідно визначити вимірювання показників надії та самотності з урахуванням власного досвіду. Психометричний аналіз призвів до створення двох коротких додаткових шкал важливості з чотирьох пунктів. У цих шкалах визначалося загальне значення одного показника та значення іншого показника через надання цінності іншим. За даними кореляційного та регресійного аналізу встановлено, що обидва важливі фактори були пов'язані з позитивною академічною орієнтацією та вищими оцінками респондентів. Важливість також була пов'язана з меншою ризикованою поведінкою, нижчим рівнем самотності та вищим рівнем надії. Гендерні відмінності були виявлені з точки зору рівнів важливості та корелятив важливості. Отримані результати було обговорено з точки зору того, який має вплив зосередження уваги на сприянні адаптивної академічної орієнтації на покращення саморегуляції та здатності учнів бути адаптованими та стійкими.

Дослідження групи вчених з Австралії (J. Finch et al, 2020) було присвячено вивченню психологічного капіталу (PsyCap)², що включає

¹Somers, C. L., Gill-Sealucci, S., Flett, G. L., & Nepon, T. (2022). The Utility of Brief Mattering Subscales for Adolescents: Associations with Learning Motivations, Achievement, Executive Function, Hope, Loneliness, and Risk Behavior. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 40(1), 108–124.

²Finch J., Farrell L.J., Waters A.M. Searching for the HERO in Youth: Does Psychological Capital (PsyCap) Predict Mental Health Symptoms and Subjective Wellbeing in Australian School-Aged Children and Adolescents? *Child Psychiatry Hum Dev.* 2020 Dec;51(6):1025-1036.

позитивні психологічні ресурси надії, ефективності, стійкості та оптимізму (HERO) й має сильні емпіричні асоціації з покращенням добробуту та зменшенням симптомів психічного здоров'я у дорослих зразках. Нові дослідження PsyCap серед учнів шкільного віку також показали на попередній позитивний зв'язок між PsyCap і благополуччям учнів. Це дослідження підкреслило роль конструкції PsyCap-HERO та її взаємозв'язок з симптомами психічного здоров'я й з суб'єктивним благополуччям у дітей шкільного віку та підлітків (віком 9–14 років). Цільова вибірка австралійських школярів ($N = 456$, Середній вік = 11,54, $SD = 1,20$, 47% було дівчат серед респондентів) була використана для оцінки показників надії, ефективності, стійкості, оптимізму, процвітання, тривоги та депресії, які раніше були добре перевірені у шкільних зразках. Було виявлено значні зв'язки між кожною конструкцією HERO та факторами розвитку й благополуччя, або, навпаки, симптомами тривоги та депресії в очікуваному напрямку, і, що важливо, було показано, що комбінація конструкцій HERO є сильнішим предиктором підвищення рівня успішності студентів і зниження рівня симптомів тривоги та депресії. Результати показали, що PsyCap для студентів може бути важливою сферою подальших досліджень для шкіл, політиків, клініцистів і дослідників, які прагнуть виявити позитивні психологічні ресурси в молоді, що можуть запобігти поганому психічному здоров'ю та сприяти добробуту в майбутньому.

У іншому дослідженні група вчених вивчала взаємозв'язок між ризикованою поведінкою та академічною самоефективністю, зокрема проблематичним використанням Інтернету підлітками-студентами вищих навчальних закладів, а також те, чи проблематичне застосування Інтернету змінюється залежно від змінних, таких як стать, володіння комп'ютером і проживання з сім'єю¹. Дослідження проводилося за участю 556 студентів педагогічного факультету Технічного університету Караденіз Фатіх у Туреччині. Для збору даних використовувалися шкала проблемного користування Інтернетом, анкета підліткового ризику, шкала академічної самоефективності та форма збору персональної інформації. Кореляційний аналіз Пірсона виявив

¹Odaci H. (2013). Risk-taking behavior and academic self-efficacy as variables accounting for problematic internet use in adolescent university students. *Children and Youth Services Review*, 35(1), 183–187.

значну позитивну кореляцію між проблемним використанням Інтернету та ризикованою поведінкою ($r=0,37$, $p<0,01$) і значну негативну кореляцію між проблемним використанням Інтернету та академічною самоефективністю ($r=-0,12$, $p<0,05$). Множинний регресійний аналіз показав, що ризикована поведінка та академічна самоефективність становлять 14% загальної дисперсії проблемного використання Інтернету ($F(2, 553)=46,11$, $p<0,05$). Індивідуальний внесок у модель прийняття ризику (бета= $0,37$) та академічної самоефективності (бета= $-0,09$) є значним. Отже, ризикована поведінка та академічна самоефективність виявилися важливими провісниками проблемного використання Інтернету.

І. Пріллетенський (I. Prilleltensky, 2020) проводив дослідження щодо визначення молодими поняття «значення» як ідеального стану речей, що складається з двох взаємодоповнюючих психологічних переживань: відчуття цінності та додавання цінності¹. Люди можуть відчувати, що їх цінують, і вони можуть додавати цінність собі, іншим, роботі та спільноті. Щоб задовольнити потребу в важливості, потрібно збалансувати відчуття цінності та додавання цінності. Крім того, слід збалансувати додавання цінності для себе та додавання цінності для інших. Однак панівна неоліберальна філософія не підтримує цінності, необхідні для забезпечення досвіду значущості. Тоді як здорове та справедливе суспільство вимагало б рівноваги між цінностями для особистого, сімейного та колективного благополуччя. Домінуюча філософія в багатьох частинах світу віддає перевагу особистим цінностям за рахунок сімейних і колективних цінностей. Як зазначає автор, неоліберальна економічна та соціальна політики призвели до зниження почуття значущості для мільйонів людей. Деякі люди реагують на культурний тиск, щоб досягти вищого статусу, стаючи депресивними або агресивними. Деякі маргіналізовані групи підтримують ксенофобську, націоналістичну та популістську політики, намагаючись відновити відчуття значущості. Щоб переконатися, що кожен має значення, потрібно узгодити психологію, філософію та політику важливості. Політична боротьба за справедливий розподіл виражається в соціальних рухах і на політичній арені. Необхідно розглядати можливі ризики та перспективи зусиль соціально-

¹Prilleltensky I. Mattering at the Intersection of Psychology, Philosophy, and Politics. Am J Community Psychol. 2020 Mar;65(1-2):16-34. doi: 10.1002/ajcp.12368. Epub 2019 Aug 13. PMID: 31407358.

економічної та культурної політики, що стосується молоді, формування її цінностей, моральних прикладів поведінки тощо.

Наступне дослідження, проведене С. Крокстадом, було присвячене аналізу домінуючої політичної ідеології останніх десятиліть та впливу її на поведінку та цінності різних вікових груп¹. На думку автора, неолібералізм та відповідна неоліберальна політика призвели до зниження почуття значущості для кількох груп у суспільстві, принаймні для людей поза ринком праці. Це наклало відбиток на програми професійної реабілітації в таких державах соціального забезпечення, як Норвегія. До пільговиків висуваються підвищені вимоги, частіше застосовуються обов'язкові роботи. Проблема цієї політики полягає в тому, що вона припускає, що одержувачі допомоги мають заглибити свою провину і самі винні в безробітті. Проте більшість людей, які потребують професійної реабілітації, з дитинства проживає у поганих умовах, не може отримати освіти та працевлаштуватися з незалежних від них причин. Вони часто не відчують себе цінними і мають великий досвід нездатності додати цінності. Проблема зі звинуваченням жертв полягає в тому, що це посилює їхнє відчуття нікчемності, а отже, зменшує їхню здатність вірити, що вони можуть зробити щось цінне. Таким чином, автор показує, що така політика стає контрпродуктивною. Отже, деякі навіть реагують на цей принизливий тиск, стаючи більш депресивними або агресивними. Щоб зробити програми професійної реабілітації ефективними, слід переконатися, що кожен, хто цього потребує, відчуває свою цінність. Потрібно узгодити політичну, наукову та професійну основу для політики соціального забезпечення. Треба збалансувати додаткову цінність для себе з можливістю підвищити цінність для інших, роботи та спільноти. Значущість індивідуума у суспільстві пропонується як величина, на яку мають суттєвий вплив різні соціально-економічні фактори, отже, слід враховувати політичний, науковий та професійний вимір відповідних соціальних послуг.

У зв'язку з цією складною ситуацією ВООЗ наголосила на необхідності впровадження системних заходів та постійного моніторингу, які би покращили стан здоров'я молоді.

¹Krokstad S. Mattering as a Political, Scientific, and Professional Basis for Welfare Services. *Front Psychol.* 2021 Sep 22;12:734630.

Так, серед комплексу цих заходів було зазначено такі:

– посилення епідеміології: визначення кількості молодих людей, які помирають, досвіду хвороб і травм, а також кількості тих, хто бере участь у ризиковій поведінці, яка може призвести до хвороби або травми в майбутньому. Це також включає оцінку факторів у спільноті, які перешкоджають або сприяють здоров'ю та розвитку підлітків;

– створення доказів для програмних дій: визначення найбільш ефективних способів зміцнення здоров'я молоді, запобігання проблемам зі здоров'ям та реагування на них, коли вони виникають;

– розробка методів та інструментів: створення засобів, за допомогою яких можна застосовувати докази в країнах;

– розбудова спроможності до дій: забезпечення наявності осіб та установ, які можуть застосовувати ці інструменти в країнах;

– адвокація: привернення уваги до проблем серед громадськості та серед окремих груп;

– створення консенсусу: формування спільного розуміння між партнерами та спільного відчуття мети щодо того, що потрібно зробити;

– підтримка країн у розробці політики та програм, їхнє впровадження, моніторинг та оцінювання.

Формування соціально-емоційних навичок у дітей і підлітків і надання їм психосоціальної підтримки в школах та інших громадських місцях може сприяти зміцненню психічного здоров'я. Програми, спрямовані на зміцнення зв'язків між підлітками та їхніми родинами та покращення якості домашнього середовища, також важливі. Якщо проблеми виникають, їх мають виявляти та вчасно усувати компетентні та дбайливі соціальні та медичні працівники, психологи, вчителі та вихователі, батьки та родичі.

ОЕСД звернуло увагу на необхідність вжити заходів для того, щоб молоді люди були готові успішно брати участь у активному суспільному житті. Експертами цієї організації було розроблено такі рекомендації щодо стратегії покращення молодіжної політики¹:

– забезпечення справедливого доступу до якісного формального, неформального та інформального навчання, щоб надати молодим людям базові компетенції для навчання впродовж життя та активної

¹OECD Legal Instruments. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0474>.

участі в суспільстві, включаючи базові навички (грамотність, рахування та вирішення проблем), а також соціальні, громадянські, емоційні, підприємницькі, фінансові, комунікативні, творчі та мовні навички;

–сприяння благополуччю в освітніх і навчальних закладах, у тому числі шляхом ознайомлення молодих людей із соціально-емоційними навичками та стратегіями подолання, щоб захиститися від стресу та впливу негараздів на добробут;

–усунення будь-яких бар'єрів, системної дискримінації, стереотипів і упереджень, а також їхніх перетинів, щоб усі молоді люди могли скористатися однаковими можливостями та прагненнями, незалежно від свого походження;

–розробка гнучких і модульних навчальних шляхів, щоб надати молодим людям і майбутнім поколінням компетенції, необхідні для досягнення особистих цілей і переходу в освіту та в мінливий світ праці.

Отже, надані рекомендації є актуальними й для ситуації в Україні, де слід системно вирішувати низку проблем покращення стану здоров'я молоді, зокрема психологічною підтримкою та збереженням ментального здоров'я молоді, здійснювати заходи щодо боротьби з торгівлею наркотичними засобами та превентивні програми для зниження рівня вживання наркотичних засобів серед молоді, популяризації здорового способу життя, можливості отримання освіти та здобуття перспективних професій на ринку праці.

Примітка

Цю статтю виконано у рамках міжнародного проекту: Scientific project IGA 3/2020-M «Improving Healthcare efficiency: new trends and challenges» (Funder: VSEM IGA VSEM, i.e. Bratislava University of Economics and Management).

Список використаних джерел

1. Bell E., Allen R., Hogan D., Martinez C. (2008) Why risk irrelevance? A translational research model for adolescent risk-taking data. *Journal of Youth Studies* 11:4, pages 461–471.
2. Diogo G. C. Britto et al, The Effect of Job Loss and Unemployment Insurance on Crime in Brazil, *Econometrica* (2022). DOI: 10.3982/ECTA18984.
3. Finch J., Farrell LJ., Waters AM. Searching for the HERO in Youth: Does Psychological Capital (PsyCap) Predict Mental

- Health Symptoms and Subjective Wellbeing in Australian School-Aged Children and Adolescents? *Child Psychiatry Hum Dev*. 2020 Dec;51(6):1025-1036. doi: 10.1007/s10578-020-01023-3. PMID: 32666426; PMCID: PMC7358995.
4. Harmer B., Lee S., Duong TVH, Saadabadi A. Suicidal Ideation. 2022 May 18. In: StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing; 2022 Jan–. PMID: 33351435.
  5. Krokstad S. Mattering as a Political, Scientific, and Professional Basis for Welfare Services. *Front Psychol*. 2021 Sep 22;12:734630. doi: 10.3389/fpsyg.2021.734630. PMID: 34630247; PMCID: PMC8492939.
  6. Little H. (2006) Children’s risk-taking behaviour: implications for early childhood policy and practice, *International Journal of Early Years Education*, 14:2, 141-154, DOI: 10.1080/09669760600661427.
  7. Liu L., Villavicencio F., Yeung D. et al. National, regional, and global causes of mortality in 5-19-year-olds from 2000 to 2019: a systematic analysis. *Lancet Glob Health* 2022;10:e337-47.
  8. Odacı H. (2013). Risk-taking behavior and academic self-efficacy as variables accounting for problematic internet use in adolescent university students. *Children and Youth Services Review*, 35(1), 183–187. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2012.09.011>.
  9. Prilleltensky I. Mattering at the Intersection of Psychology, Philosophy, and Politics. *Am J Community Psychol*. 2020 Mar;65(1-2):16-34. doi: 10.1002/ajcp.12368. Epub 2019 Aug 13. PMID: 31407358.
  10. Rizvi MB, Connors GP, King KC, Lopez RA, Rabiner J. Pennsylvania Child Abuse Recognition and Reporting. 2022 Nov 26. In: StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing; 2022 Jan–. PMID: 33351411.
  11. Somers, C. L., Gill-Scalcucci, S., Flett, G. L., & Nepon, T. (2022). The Utility of Brief Mattering Subscales for Adolescents: Associations with Learning Motivations, Achievement, Executive Function, Hope, Loneliness, and Risk Behavior. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 40(1), 108–124. <https://doi.org/10.1177/07342829211055342>.
  12. Spencer G. (2013) The ‘healthy self’ and ‘risky’ young Other: young people’s interpretations of health and health-related risks. *Health, Risk & Society* 15:5, pages 449–462.

13. Zimmermann G. (2010) Risk perception, emotion regulation and impulsivity as predictors of risk behaviours among adolescents in Switzerland. *Journal of Youth Studies* 13:1, pages 83–99.

Internet resources:

<https://social.un.org/youthyear/docs/who-youth-health.pdf>

World Health Organization. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/adolescents-health-risks-and-solutions>

<https://phys.org/news/2022-09-link-unemployment-crime.html>

<https://www.oecd.org/employment/youth/>

<https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0474>

2.3. Дослідження причин та показників соціальної напруги суспільства у Словаччині

Едуард Нежинський,

PhD, доцент,

Яна Пеліова,

PhD, доцент,

Економічний університет Братислави,

Словаччина

Лідія Гур'янова,

доктор економічних наук, професор

Харківський національний економічний університет

ім. С. Кузнеця, Україна

Надія Дубровіна,

кандидат економічних наук, доцент,

Університет економіки та менеджменту у Братиславі,

Словаччина

Сучасне суспільство у будь-якій країні ЄС мусить бути готовим до викликів, які приносить наш динамічний й нестабільний світ. Проте є характерні проблеми, що назрівають роками, десятиріччями, а іноді й століттями, які теж мають важливий вплив на суспільство, його стан, очікування, поведінку та розвиток.

Однією з важливих проблем, які досліджуються у соціально-економічних науках, є проблема соціальної напруги у суспільстві. Якщо навіть розглянути останні дві декади на прикладі окремих країн ЄС, то особливими подіями та ситуаціями, які викликали соціальну напругу, були питання вступу країн Східної Європи до ЄС, зростання міграції з третіх «країн» світу та міграційна криза, зростання інфляції, безробіття, цін на житло та електроенергію, глобальна фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. та її довгострокові й тривалі наслідки, загострення конкуренції на ринках праці, трудова міграція, політичні конфлікти, масові протести та зміна влади, терористичні атаки та напади, погіршення кримінальної ситуації, організована злочинність та різного роду правопорушення, пандемія Covid-19 та її негативні наслідки на економіку, суспільство, охорону здоров'я, війна в Україні та загроза ядерної небезпеки та ризиків масштабної війни з безпосередньою

участю кількох держав світу, локальні конфлікти та нестабільність, техногенні та природні надзвичайні ситуації тощо.

Метою цієї праці є аналіз проблеми соціальної напруги як феномена у суспільстві, причин її прояви та прикладів для окремої країни, зокрема Словаччини.

Слід зазначити, що проблемами соціальних конфліктів, нерівномірності розвитку, аналізом причин проявів кримінальних чинів займалися такі словацькі та зарубіжні вчені, як: Бановчінова, Белу, Бузік, Хмелік, Джамбаловіч, Гербері, Карпенер, Лалухал, Малова, Матловічова, Міхалік, Сопочі та інші.

По-перше, визначимо поняття конфлікту у суспільстві, який є причиною соціальної напруги.

Як зазначає Р. Дарендорф, конфлікт у суспільстві відображає природний стан суспільства та можливі два типи соціальних конфліктів: 1) конфлікт, який залежить від владних відносин; 2) конфлікти, які потрібно врегулювати, тому що вони самі собою не зникають повністю¹.

Т. Парсонс, Н. Смелзер, Е. Фром, Р. Дарендорф, Е. Гіденс, П. Корецький та інші визначають, що соціальний конфлікт виникає у випадку соціальної напруженості, причиною якої є незадоволеність населення соціальними змінами та умовами соціального середовища². Т. Парсонс характеризує соціальну напруженість як соціальну систему з набором характеристик, яка виникає у разі обмеження соціальної дії з боку нормативного складника системи, а О. Резнік розуміє соціальну напруженість як стан незадоволення соціальних суб'єктів рівнем забезпечення власних потреб та інтересів, що формується у ході соціальної взаємодії шляхом зіставлення очікувань із наявною реальністю та стає підґрунтям протестного потенціалу³.

Слід визначити, що проявами соціальної напруги у суспільстві можуть виступати різні соціально-політичні дії та акції, такі як: демонстрації, протести, мітинги, страйки, бойкоти, оголошення публічного голодування, акції громадської непокори та неспокійності

¹Резнік О. С. Напруженість соціальна. Енциклопедія сучасної України : енцикл. / ред. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. ; НАН України, НТШ. Київ : Ін-т енцикл. дослідж. НАН України, 2020. Т. 22.

²Korecky P., Mudde C. 2003: *Uncivil Society? Contentious politics in postcommunist Europe*, Routledge: London and New York.

³Резнік О. С. Напруженість соціальна. Енциклопедія сучасної України : енцикл. / ред. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. ; НАН України, НТШ. Київ : Ін-т енцикл. дослідж. НАН України, 2020. Т. 22.

у вигляді озброєних конфліктів, бійок, порушень громадського порядку, зростання активності кримінальних елементів, різного роду правопорушень та злочинів.

Громадська ситуація у Словаччині та загострення різних міжвладних конфліктів, погіршення соціально-економічного стану багатьох верств суспільства також призвели в останні роки до зростання соціальної напруги у країні.

Наприклад, лише у жовтні 2022 р. Конфедерація профспілок Словацької Республіки організувала акцію протесту у відповідь на стрімке зростання цін на енергоносії. На демонстрації були висунуті вимоги до уряду та парламенту. Так, 8 жовтня 2022 р. протести профспілок пройшли також у Празі, Римі та Варшаві. У протесті на *Náměstí SNP* у Братиславі взяли участь кілька тисяч людей¹. Протестанти закликали уряд терміново впоратися з поточною критичною ситуацією, терміново прийняти та представити громадськості заходи для приборкання інфляції та пом'якшення її негативного впливу на життя народу Словаччини. Учасники акції також закликали уряд чітко представити, що мусять очікувати домогосподарства, компанії та державні установи щодо цін на енергію.

У заявах учасників протесту було закликання уряду вирішити реальні проблеми людей, домогосподарств, компаній, державних установ і вразливих соціальних груп. Вони наголошували також припинити подальше падіння реальних зарплат і зарплат у 2023 р. та збалансувати падіння реальної заробітної плати за 2022 р. Крім того, учасники протесту вимагають від уряду зупинити занепад державних фінансів і забезпечити достатні бюджетні надходження, необхідні для допомоги працівникам, підприємствам і громадянам.

На думку демонстрантів, уряд і парламент повинні вжити негайних заходів для вирішення кризи вартості життя. Учасники також очікували від уряду підтримки європейських рішень, які принесуть користь громадянам і допоможуть подолати цю кризу, та просили уряд чинити необхідний тиск на Єврокомісію, щоб невитрачені мільярди з європейських фондів за програмний період 2014–2020 р. були використані для допомоги людям, домогосподарствам і компаніям².

¹URL: <https://www.noviny.sk/slovensko/710589-na-namesti-snp-protestovali-ucastnici-proti-chudobe>.

²URL: <https://www.noviny.sk/slovensko/710589-na-namesti-snp-protestovali-ucastnici-proti-chudobe>.

Розглянемо, які проблеми суспільство Словаччини вважало найбільш серйозними у 2006–2010 рр. (табл. 1).

Таблиця 1.

Проблеми у Словаччині, які респонденти вважали найбільш серйозними (у %)

Найменування проблеми	XI. 2006	II. 2010	XI. 2010
Безробіття	53	66	64
Рівень життя, соціальне забезпечення	79	51	53
Охорона здоров'я	33	24	29
Корупція, клієнтелізм, кумівство, порушення моралі	24	35	29
Функціонування економіки	10	24	18
Злочинність, організована злочинність	22	20	18
Політична культура, якість демократії	10	19	15
Етнічна напруга, проблеми співіснування	5	12	11
Шкільне навчання та освіта	10	8	7
Житло	6	4	5
Судова влада, законодавство, верховенство права	6	5	4
Транспортування	–	4	3
Навколишнє середовище	3	1	2
Проблеми старших людей	–	–	2
Регіональні та місцеві проблеми	3	1	2
Ксенофобія, расизм, екстремізм	4	2	2
Наркотики, алкоголь	2	3	2
Бюрократія, державне управління	4	2	1
Зовнішня політика	1	0	1
Культура (кінотеатри, театри, телебачення тощо)	–	–	1

Примітка: респонденти могли перелічити максимум три проблеми у своїй спонтанній відповіді на запитання, отже, сума відсотків у стовпчику перевищує 100%.

Джерело: Інститут громадських справ¹.

На першому місці була проблема безробіття, яку назвали майже дві третини респондентів (64%), по-друге, проблема рівня життя та соціальної захищеності, яку назвала більшість половини респондентів (53%). Проблема охорони здоров'я ділить третє-четверте місця з проблемами корупції, клієнтелізму, кумівства та

¹Inštitút pre verejné otázky.

моральних порушень (29%). П'яте і шосте місце посідає проблема злочинності, зокрема організованої злочинності, та з рівною кількістю відсотків (18%) є важливим питання функціонування економіки, де респонденти наголошують на необхідності ефективної макроекономічної політики та здатності влади зменшити заборгованість держави й подолати наслідки економічної кризи. Респонденти присудили сьоме місце політичній культурі та якості демократії, критикуючи роботу урядової коаліції і опозиції (15%). Восьме місце посідають етнічні питання (11%), в яких домінують проблеми співіснування ромської і неромської популяції. Питання освіти та навчання опинилося на дев'ятому місці (7%) та як десяте – питання житла (5%). Інші проблеми назвали менше 5% респондентів.

Сприйняття соціальних проблем наприкінці 2010 р. можна порівняти з недавніми та більш віддаленими у минулому. З лютого 2010 р. відбулося кілька помітних змін, які пов'язані між собою з розвитком подій після парламентських виборів у червні того ж року. В очах громадян серйозність проблем трохи зменшилася, таких як корупція, клієнтелізм, кумівство та моральні порушення. Їхня тривога з приводу відсутності зменшилася – ефективна макроекономічна політика. Дещо ослабла критика проблеми політичної культури і якості демократії. З іншого боку, загострилося уявлення про недоліки нашої системи охорони здоров'я.

У більш віддаленій перспективі чотирьох років, які відділяють нас від перших місяців уряду коаліції Smer SD, SNS і LS-HZDS, колишне сприйняття соціальних проблем вирізняється переважно більшим акцентом на необхідності вирішення проблеми безробіття і, з іншого боку, з меншою чутливістю до проблем рівня життя і соціального забезпечення. За останні чотири роки усвідомлення важливості ефективності зросло щодо макроекономічної політики та необхідності боротьби з корупцією та клієнтелізмом. Підвищилася також чутливість громадськості щодо проблем співіснування більшості населення з ромською популяцією.

У 2016–2021 рр. продовжилася соціологічне дослідження, але респонденти зазначили вже й інші проблеми, які були важливими у відповідному періоді часу (табл. 2).

Таблиця 2.

**Проблеми у Словаччині, які респонденти
вважали найбільш серйозними (у %)**

	VI. 2016	VI. 2017	XI. 2018	I. 2019	V. 2020	IX. 2020	I. 2021
Пандемія Covid-19 і її наслідки	xx	xx	xx	xx	45	53	78
Охорона здоров'я	42	41	37	39	38	35	44
Стан політики, якість демократії	7	10	11	21	12	17	32
Економіка, стан економіки	8	7	7	11	46	28	32
Безробіття	45	39	24	22	36	37	29
Рівень життя, соц. безпеки	46	52	55	55	32	45	21
Шкільне навчання та освіта	17	15	17	14	15	11	17
Корупція, кумівство, відсутність прозорості	44	43	41	40	19	20	11
Міжособистісні стосунки, атмосфера в суспільстві	3	2	3	2	–	–	5
Судова влада, виконуваний права, рівність перед законом	7	8	7	8	8	6	5
Навколишнє середовище	0	–	4	1	4	3	2
Злочинність, організована злочинність	8	9	11	9	–	3	2
Житло	2	4	3	3	2	3	–
Транспортування	2	4	7	6	3	2	–
Мігранти	15	9	9	8	–	2	–
Міжнародна напруга, проблеми співіснування етнічних груп	12	8	5	5	4	2	–
Регіональні відмінності	–	3	3	2	–	–	–
Тероризм	–	4	–	–	–	–	–

Примітка: у анкеті були відкриті питання та три варіанти відповідей. Вони лише й вказані в таблиці як проблеми, які спонтанно згадали принаймні 3% респондентів в один із моніторингових років.

Проблему «←» назвали менше 2% респондентів;

«xx» проблеми не існувало.

Джерело: ФОКУС та Інститут громадських справ, 2010–2016; ФОКУС, 2017–2020, Інститут громадських справ та Фонд Конрада Аденауера, січень 2021 р¹.

Пандемія Covid-19 докорінно вплинула на перспективи життя жителів і визначила роботу практично всіх напрямків компанії. Таким чином, кардинальні зміни відобразились і на рейтингу соціальних проблем, які громадяни Словаччини вважають найгострішими (табл. 2).

¹Inštitút pre verejné otázky.

Перші значні зміни відбулися вже під час першої хвилі пандемії, коли у травні 2020 р. друге місце за значущістю займало донедавна це невідоме явище. Частка людей, які визначили пандемію, становила кожен третій респондент, тобто цей фактор був з найсерйозніших проблем й відповідний показник сягнув аж до рівня 45%, майже стільки ж людей, які були стурбовані впливом пандемії на функціонування економіки. Серед інших трьох найсерйозніших проблем – охорона здоров'я, безробіття та рівень життя. Хоча сектор охорони здоров'я повідомив приблизно й стільки ж респондентів, як і до пандемії, було очевидно, що охорона здоров'я вступає в боротьбу з Covid-19 із принципово обмеженими можливостями.

Різко зросла актуальність проблем економіки та безробіття. Зниження важливості проблем рівня життя та соціального захисту в очах можна інтерпретувати як прояв розуміння того, що шанси зберегти рівень життя та соціальну захищеність залежать від функціонування економіки та збереження зайнятості.

Інші проблеми були ранжовані респондентами, але зі значно меншими пріоритетами. Лише 19% респондентів назвали, що корупція, клієнтелізм і непрозорість є одним цілим з трьох найгостріших проблем. Проблеми виховання та освіти зберегли приблизно той самий рівень важливості, що й у минулому. Навпаки, стан політики та якість демократії навесні впали для громадськості. У 2020 р. це була набагато менш серйозна проблема, ніж під час уряду коаліції Smer-SD, СНС та Мост-Хід.

Проте з осені 2020 р. Словаччину охопила друга хвиля пандемії, яка вимагала значно більших втрат у житті та ведення боротьби з нею стало непропорційно вимогливішим. Таким чином, зафіксовано рейтинг до січня 2021 р. інших суттєвих зрушення в актуальних соціальних проблемах.

Пандемія буквально захопила увагу та думки людей. Як найбільш пекучу до 78% респондентів визначили цю проблему. При цьому більшість із них це назвала проблемою у найзагальнішому вигляді (наприклад, «пандемія», «коронавірус», «Covid-19» тощо), а решта згадує переважно локдаун або «закриття» суспільства, обмеження особистої свободи та пересування, а також проблеми, пов'язані з організацією вакцинації та відсутністю вакцини. На перший план вийшли також проблеми галузі охорони здоров'я, особливо загроза колапсу лікарень та медичного персоналу, недостатнє оснащення лікарень.

Безпрецедентно зросла критика стану політики – на 20% з травня 2020 р. Основною проблемою респонденти бачили неефективність функціонування уряду та роз'єднаність урядової коаліції в хаотичності та непереконливості комунікації урядових рішень. Респонденти також були стурбовані політичною поляризацією та поширенням дезінформації й містифікації.

З осені 2020 р. також зросла чутливість суспільства до проблеми освіти. Громадськість зафіксувала підводні камені дистанційної освіти (обмеження доступу до освіти для деяких учнів та студентів із соціально незахищених верств населення, негативні наслідки обмеження дітей та молоді у домашньому середовищі, його вплив не тільки на їхній освітній, а й розумовий розвиток). Але, незважаючи на це, проблема освіти була опущена у списку проблем на 7-ме місце.

На окрему увагу заслуговує послаблення суспільного акценту на проблемах корупції, клієнтелізму та непрозорості, які випали з другого рангу, де зберігалися в 2016–2019 р. до восьмого місця – 2019 р. Крім привернення уваги до здоров'я, економічних і соціальних наслідків пандемії, це зниження, ймовірно, також відображається у сприятливій реакції громадськості на енергійність, з якою поліція та судові органи брали участь в управлінні та щодо виявлення та переслідування випадків корупції та організованої злочинності. Подібно можна витлумачити зниження актуальності проблеми суду та правосуддя, де наявні серйозні покарання та кадрові зміни, спрямовані на очищення, і де уряд заявляє про свою рішучість провести глибоку реформу.

Серед інших проблем варто відзначити проблему екології і зміни клімату, актуальність якої люди усвідомлюють сьогодні у багатьох країнах світу. Ця проблема залишалася в очах словацької громадськості в часи корони на нижніх сходинках списку актуальності.

Отже, пріоритетними завданнями зменшення соціальної напруги у Словаччині є зменшення рівня бідності та соціальної ізоляції. Ці завдання є одними із довгострокових пріоритетів державної політики в Словаччині та відповідно до цих завдань було розроблено правові норми, концептуальні та стратегічні документи, в яких країна декларує свої зобов'язання у сфері захисту прав людини, економічних, соціальних і культурних прав. Розроблено також Національну рамкову стратегію (NRS) підтримки соціального залучення та боротьби з бідністю, яка є документом стратегічного характеру та систематизує підходи до вирішення бідності та соціальної ізоляції та розвиває їх у єдиній

структурі. Ця стратегія розроблена у зв'язку з цілями стратегії «Європа 2020», а також у зв'язку з Європейською соціальною підтримкою прав людини. NRS також є продовженням іншого важливого стратегічного документа «Порядок для сталого розвитку до 2030 року». Документ прийнятий державами-членами ООН у 2015 р., який закликає держави до спільного узгодження процедур у вирішенні кількох важливих глобальних завдань, до яких входить і зменшення бідності та впровадження соціальної інтеграції.

Список використаних джерел

1. Bánovčínová, A. 2010. Chudoba a sociálne vylúčenie v kontexte sociálnej práce. In *Revue sociálnych služieb*. 2010, roč. II, č. 2 s. 66–73.
2. Bellu, L.G., Liberati, P. 2006: Policy impacts on inequality. Welfare based measures on inequality. The Atkinson index. http://www.fao.org/docs/up/easypol/451/welfare_measures_inequa_atkinson_050en.pdf.
3. Bútorová, Z., Šumšalová, S., Mesežnikov, G. A kol. 2020. Občianska spoločnosť 2019 očami dospeljej populácie (reprezentatívny prieskum verejnej mienky). In: *Výbraná časť Analýzy socio-ekonomického prínosu neziskového sektora a stavu a trendov rozvoja občianskej spoločnosti*. Bratislava: Ministerstvo vnútra SR/Úrad splnomocnenca vlády SR pre rozvoj občianskej spoločnosti – Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici 2020.
4. Búzik, B. et al. 2008. Triedy a stratifikácia v sociálnej zmene Slovenska. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2008. 123 s.
5. Carpenter, M., 1997: Slovakia and the Triumph of Nationalist Populism. *Communist and Post-Communist Studies* 30 (2), s. 205–220.
6. Chmelík, J., Hájek, P., Nečas, S. 2005. Úvod do hospodárskeho kriminality. Plzeň : Aleš Čeněk, 2005, s. 9–41.
7. Džambazovič, R. et al. 2004. Chudoba a sociálna exklúzia/inklúzia: Skupiny najviac ohrozené sociálnou exklúziou a námety na riešenie/prevenciu. Bratislava : Stredisko pre štúdium práce a rodiny, 2004. 114 s.
8. Fazík, P.: 2009. Násilie v médiách. In: *Sociálna prevencia*. 2009, roč. 2009, č. 1, s. 17–18.
9. Fedáková, D., Kentoš, M. a kol. 2020. *Europska Socialna Sonda*. 9. kolo na Slovensku. Košice, 2020. 158 s.
10. Gerbery, D. 2009. Subjektívne prístupy k identifikácii chudoby, deprivácie a sociálneho vylúčenia na základe údajov z EU SILC. Bratislava : Inštitút pre výskum práce a rodiny, 2009. 64 s.

11. Kopecky, P., Mudde, C. 2003: *Uncivil Society? Contentious politics in postcommunist Europe*, Routledge: London and New York.
12. Kulifaj, P. a kol. 2016. *Základy sociálnej práce s mládežou ohrozenou extrémizmom a radikalizáciou*. Občianske združenie Mládež ulice. Bratislava, 2016. 98 s.
13. Lалуha1, I., Ošková, S., Stanek V. 2005. Kvalita života, sociálne nerovnosti a diferenciácia obyvateľstva. *Sociológia* 2005 Vol. 37 (No. 2: 119–142). ss. 119–142.
14. Malová, D. 2008. Občianska spoločnosť, sociálne hnutia, mobilizácia a protesty na Slovensku. *Sociológia* 40, 2008, č. 4.
15. Matlovičová, K., Matlovič, R., Mušinka, A., Židová, A. (2012): The Roma population in Slovakia. Basic characteristics of the Roma population with emphasis on the spatial aspects of its differentiation, in Penczes, J., Radics, Z. (Eds.): *Roma population on the peripheries of the Visegrad countries. Spatial trends and social challenges*. Debrecen 2012, pp. 77–104.
16. Michálek, A. 2008. Dynamika vývoja kriminality drogovej závislosti v okresoch Slovenska. *Slovenská štatistika a demografia* 18. 2008.
17. Schavel, M. 2007. Sociálne poradenstvo pre rodiny so sociálno-ekonomickými problémami. In *Sociálne a teologické aspekty chudoby a bohatstva. Zborník referátov z medzinárodnej konferencie*. Ružomberok : PF KU, 2007, s. 116–119.
18. Sopoci, J. et al. 2011. *Sociálne nerovnosti na Slovensku*. Bratislava: STIMUL, 2011. 200 s. Slovenska. Košice: Ekonomická fakulta TU Košice, 2011. 104 s.
19. Заїка О. В., Бірюкова Т. Ф. Соціальна напруга в трудовому колективі як чинник реорганізації підприємства. *Економіка: реалії часу*. Науковий журнал. 2019. № 6 (46). С. 85–94.
20. Резнік О. С. Напруженість соціальна. *Енциклопедія сучасної України : енцикл. [електронна версія] / ред. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. ; НАН України, НТШ. Київ : Ін-т енцикл. дослідж. НАН України, 2020. Т. 22. URL: <https://esu.com.ua/article-71279>.*
Інтернет-ресурси
1. URL: <https://www.ivo.sk/6266/sk/aktuality/najzavaznejším-spoločeným-problémom-je-podla-verejnosti-nezamestnanost->
2. URL: <https://www.noviny.sk/slovensko/710589-na-namesti-snp-protestovali-ucastnici-proti-chudobe>.
3. URL: <http://compete.org.ua/socialne-napruzhennya-zumovlene-soci/>.

РОЗДІЛ 3.

УКРАЇНА В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ: СОЦІАЛЬНІ, ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ТА ФІНАНСОВІ ВИКЛИКИ

3.1. Кредитна політика банківського сектору України в умовах воєнного стану

*Олександр Дзюблюк,
доктор економічних наук, професор,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна*

Найважливішим аспектом реалізації кредитної політики банківського сектору України в умовах воєнного стану є забезпечення належними грошовими ресурсами економічної активності бізнесу і домашніх господарств, щоб неперервність руху капіталів, належний рівень споживчого попиту і розширення внутрішнього ринку стали факторами нормальної життєдіяльності суспільства в умовах воєнної агресії, а стабільний розвиток економіки слугував би надійним фундаментом організації тилової підтримки героїчного протистояння України ворогові, коли на першому плані постає завдання забезпечення належної обороноздатності держави за рахунок достатньої кількості військової техніки, сил і засобів боротьби з країною-окупантом, а тому банківський сектор має згенерувати для цього всі внутрішні ресурси країни. За таких обставин саме належний рівень кредитної активності банківської системи є запорукою збереження фінансової стабільності та розвитку національної економіки на траєкторії стійкого зростання, адже складні умови економічної ситуації в Україні упродовж періоду воєнного стану безпосередньо позначилися і на діяльності банківського сектору щодо кредитного забезпечення виробничих і споживчих потреб усіх суб'єктів ринку.

Очевидно, що негативні зрушення в роботі бізнесу відобразились і на функціонуванні всіх інституцій в країні, включаючи банківський сектор, що відбулося саме через фундаментальні зміни в економіці, спричинені воєнними діями на території країни, пов'язаними із руйнуванням цивільних та інфраструктурних об'єктів, вимушеною міграцією населення, спричиненою бойовими діями, окупацією територій, на яких працював прибутковий бізнес, поступовою мілітаризацією, тобто поширенням воєнних законів та дисципліни на цивільні галузі економіки. Це означає, що коли головним джерелом наповнення бюджету в умовах війни, збереження робочих

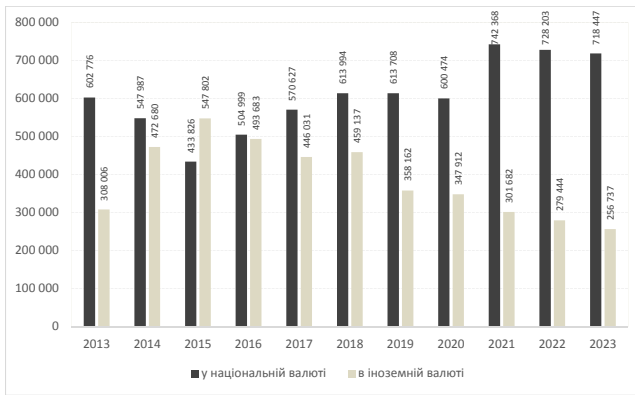
місць, економічного розвитку і підтримання соціальної стабільності в країні виступає нормальна робота бізнесу, саме його кредитна підтримка з боку банків видається чи не найважливішим пріоритетом фінансового сектору країни. Однак при цьому слід наголосити, що, хоча кредитна політика банків не могла не зазнати згубного впливу широкомасштабної воєнної агресії, що позначилась на всіх аспектах економічного життя суспільства, проблемні моменти у сфері банківського кредитування виникли не із початком воєнних дій, а нагромаджувалися упродовж достатньо тривалого періоду. Йдеться, зокрема, про такі проблеми, як:

- дисбаланси за строками між активами і пасивами банків;
- недостатній рівень концентрації та розпорошеність банківського капіталу;
- зростання рівня банківських ризиків;
- погіршення макро- та мікроекономічних умов ведення бізнесу;
- зростання проблемної заборгованості;
- зниження якості кредитного портфеля банків та їхня збиткова діяльність.

Очевидно, що це не могло не позначитися на можливостях банківської системи кредитувати реальний сектор. Самі ж воєнні дії як головний фактор форс-мажорного впливу на функціонування банківського сектору і всієї національної економіки позначилися на всіх аспектах взаємодії банків з клієнтами, включаючи і організацію кредитування, що загостило попередні проблеми та обумовило виникнення нових, коли в умовах постійних атак ворога за всіма напрямками, в.т.ч. у кіберпросторі, потрібно було докладати величезних зусиль, щоб уникнути перебоїв у роботі банківської системи, забезпечити захист даних та інформації, підвищувати надійність інфраструктури безготівкових платежів, підтримувати фінансову стійкість роботи банківського сектору, а також фінансову, цінову і валютно-курсову стабільність в економіці. За таких умов виникає об'єктивна потреба обґрунтування комплексу заходів щодо вирішення основних практичних проблем, котрі виникають у сфері банківського кредитування реального сектору, щоб функціонування банків в умовах воєнного стану було стабільним та максимально забезпечувало потреби національної економіки у кредитних ресурсах.

Необхідність активної кредитної підтримки бізнесу і домогосподарств виникла завдяки до початку широкомасштабної війни, ще на тлі розгортання фінансово-економічної кризи в Україні у 2014–2015 рр. після анексії Криму та початку бойових дій на сході, а із початком війни у 2022 р. це проблема лише загострилася, оскільки запас внутрішніх ресурсів підприємств для відновлення виробничої активності наблизився до мінімальних значень. Річ у тім, що упродовж цього періоду внаслідок банківської кризи, девальвації національної валюти і форс-мажору, спричиненого воєнними діями, по суті були фактично анульовані власні оборотні кошти й амортизаційні фонди підприємств, які тепер не можуть повноцінно функціонувати без кредитних вкладень банків як джерела капіталу, що з особливою гостротою саме тепер обумовлює проблему ефективної організації кредитних відносин і доступності банківського кредиту для реального сектору економіки.

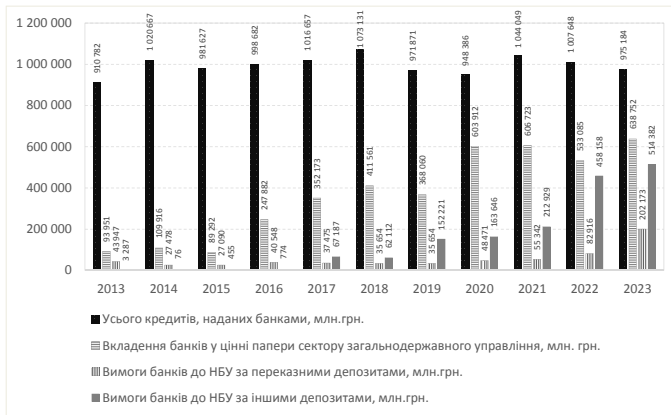
При цьому ще до початку широкомасштабної воєнної агресії можливості отримання банківського кредиту для бізнесу характеризувалися достатньо високим рівнем складності, що було зумовлено рядом об'єктивних факторів: високий рівень відсоткових ставок за банківським кредитом, коли процентні і комісійні платежі могли поглинути мало не весь прибуток підприємства; реалізація стриманої кредитної політики комерційних банків і небажання ризикувати неповерненням кредиту в умовах невизначеності; завищені вимоги банків до позичальників щодо надмірного розміру заставного майна, вартість якого часто могла набагато перевищувати суму заявленого кредиту. Як наслідок, упродовж останнього десятиліття масштаби кредитної підтримки реального сектору економіки суттєво знизилися, що не могло не позначитися на динаміці виробництва, обсягах валового внутрішнього продукту та добробуті суспільства. І, незважаючи на відносне зростання величини кредитного портфеля за останні два роки, не слід забувати про чинники девальвації національної валюти та розгортання інфляційних процесів, що нівелює ефект незначного номінального зростання кредитних вкладень банків в економіку (рис. 1).

Рис. 1. Кредити, надані банками у національній та іноземній валюті, млн грн¹

Водночас, необхідно відзначити, що від початку фінансово-економічної кризи і по сьогодні на тлі обмеженої кредитної активності банківського сектору можна було спостерігати тенденції щодо збільшення залишків внесків банківських установ на депозитних рахунках у Національному банку України, а також вкладень у державні цінні папери. Причини такої політики банків можна пов'язати із дією двох груп факторів. З одного боку, це пов'язано із достатньо стриманим підходом комерційних банків щодо реалізації власної кредитної політики і вкладення коштів у реальний сектор економіки, результатом чого стала обмежена кредитна активність банківського сектору через небажання банків нести підвищені ризики і зазнавати додаткових збитків у процесі нарощування кредитного портфеля, що лише посилилось під час розгортання повномасштабних воєнних дій. А з іншого, – із обмежувальним характером монетарної політики Національного банку України, коли підвищення регулятором облікової ставки та встановлення надвисокої прибутковості за депозитними сертифікатами створювали об'єктивні передумови для обмеження діяльності банків щодо кредитування реального сектору з огляду на можливість інвестування власних ресурсів у фактично низькоризикові активи у вигляді боргових зобов'язань НБУ чи держави (рис. 2).

¹Статистика фінансового сектору. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>.

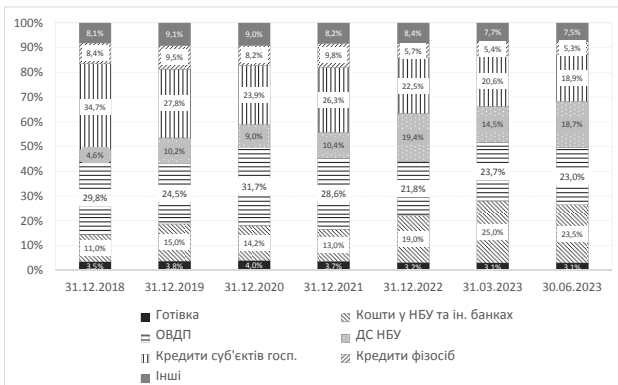

Рис. 2. Вкладення банків у кредити реальному сектору, цінні папери та на рахунки в НБУ¹

Як випливає із наведених на рис. 2 даних, за останнє десятиліття спостерігається різке зростання вкладень банківського сектору некредитного характеру у складі загального портфеля активів, зокрема вкладення банківських установ у державні цінні папери збільшилися з 94 млрд грн до майже 640 млрд, тобто зростання становило майже 7 разів. Не менш показовою була динаміка коштів комерційних банків, розміщених на рахунках НБУ, зокрема за переказними депозитами відбулось збільшення у 4,6 разу, а за іншими депозитами – в 156 разів. Така динаміка стала результатом реалізації відповідної рестрикційної грошово-кредитної політики Національного банку України щодо підвищення облікової ставки і, як підсумок, збільшення дохідності за власними інструментами залучення коштів, в т. ч. депозитними сертифікатами. Відповідно до цього формували свою кредитну політику і комерційні банки, що мало своїм наслідком абсолютно спотворену структуру активів банківської системи України загалом, коли частка кредитного портфеля у вигляді наданих суб'єктам господарювання і фізичним особам кредитів становить лише близько чверті від загального обсягу активів банків – 18,9% та 5,34% відповідно, тобто кредитні вкладення у загальному портфелі активів банків становлять на сьогодні лише 24,2%. Інакше кажучи, за останні п'ять

¹Статистика фінансового сектору. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>.

років частка банківських кредитів, наданих суб'єктам господарювання, у структурі портфеля активів знизилась практично у 2 рази – з 34,7% до 18,9%. Водночас частка коштів банківських установ, вкладених у депозитні сертифікати НБУ, зросла з 4,6% до 18,7%, тобто у 4 рази. Аналогічним чином удвічі зросла частка коштів банків, розміщених на рахунках в НБУ та інших банківських установах, – з 11,0% до 23,5%. І, таким чином, загальна частка цих активів, а також кошти банків, вкладені у державні цінні папери, сумарно становлять на сьогодні 65,2% від обсягу загального портфеля активів банківського сектору, що може свідчити про наявність в Україні класичного ефекту витіснення та зведення нанівець фундаментальної функції банків щодо організації кредитних відносин в суспільстві через фінансове посередництво і трансформування заощаджень у інвестиції (рис. 3).

Рис. 3. Структура чистих активів банків України¹

Слід зазначити, що позиція Національного банку України щодо такої структури чистих активів банків України не визнає помилковості обраної стратегії грошово-кредитного регулювання і реалізації рестрикційної політики в умовах війни, коли економіка якраз потребує кредитної підтримки. З точки зору регулятора, такий склад портфеля банківських активів визначається «низьким попитом на кредити в умовах війни та продовженням припливу коштів клієнтів до банків»². За цією логікою центробанку,

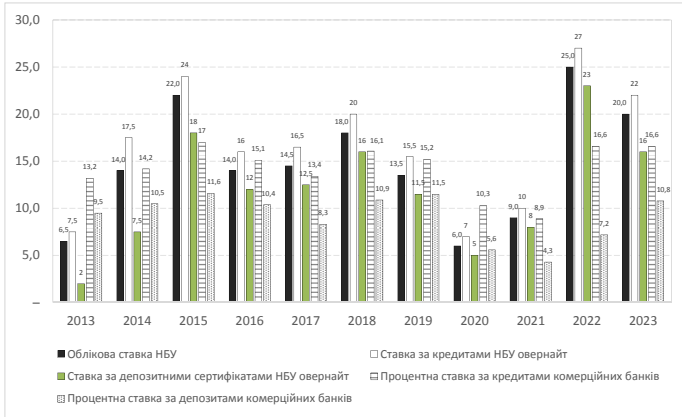
¹Огляд банківського сектору, серпень 2023 року. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/oglyad-bankivskogo-sektoru-serpen-2023-roku>.

²Національний банк України. Річний звіт за 2022 рік. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-ukrayini-za-2022-rik>.

обмеження кредитних вкладень в економіку зумовлюється тим, що відсутній відповідний попит на банківські кредити з боку економічних агентів, а це у той період, коли воєнні дії на території країни зруйнували значну частину виробничого потенціалу, дезорганізували господарські зв'язки, суттєво скоротили ринки збуту, що призвело до вимивання значної частки оборотних коштів підприємств та, як ніколи загострило потребу бізнесу у додаткових кредитних ресурсах. Чому ж насправді у портфелі активів комерційних банків стали домінувати операції з державними цінними паперами, вкладення у депозитні сертифікати НБУ та залишки коштів на рахунках у центральному банку? Очевидно, що на практиці не лише воєнні дії вплинули на формування відповідної структури банківських активів, а причина полягає передусім у реалізації саме жорсткої рестрикційної монетарної політики регулятора щодо підвищення облікової ставки, процентних ставок за депозитними сертифікатами НБУ, а також дохідності за державними цінними паперами, що і визначило привабливість для комерційних банків активів із практично нульовим рівнем ризику. Відповідно за останні роки можна спостерігати загрозливий тренд у змінах процентних ставок на грошовому ринку, коли дохідність за інструментами активних і пасивних операцій НБУ почала перевищувати дохідність за відповідними кредитними інструментами комерційних банків, нівелюючи їхню зацікавленість у реалізації функції фінансового посередництва і наданні кредитів реальному сектору (рис. 4).

Особливо показовим у цьому відношенні є зростання привабливості для комерційних банків депозитних сертифікатів НБУ як інструментів грошового ринку щодо розміщення кредитних ресурсів. Потрібно відзначити, що власні депозитні сертифікати Національний банк України використовує як інструмент «зв'язування надлишкової ліквідності» шляхом розміщення тимчасово вільних грошових ресурсів комерційних банків на кореспондентському рахунку у НБУ. Його дохідність чітко прив'язана до облікової ставки і є на 2 п.п. нижчою за її рівень, тобто у 2022 р., коли облікова ставка становила 25%, рівень дохідності за депозитними сертифікатами НБУ дорівнював 23%, і лише у другій половині 2023 р., після рішення про поступове

зниження облікової ставки, відбулися і відповідні зрушення в бік зниження ставки за депозитними сертифікатами.

Рис. 4. Динаміка процентних ставок за основними операціями банківського сектору, % річних¹

Проте, зменшуючи облікову ставку до 16%, регулятор залишив процентну ставку за депозитними сертифікатами на рівні 20%, що є абсурдним рішенням, оскільки ставка за депозитними сертифікатами Національного банку нижча за облікову ставку, а вищою може бути лише ставка рефінансування, тобто ставка, за якою центробанк здійснює кредитування комерційних банків. Однак навіть за такого рівня процентної ставки за депозитними сертифікатами, враховуючи рівень 2022 р. це стало вагомим фактором стимулювання комерційних банків до нарощування обсягів таких «некредитних» вкладень, які до того ж набули ще більшої привабливості як об’єкти інвестування із практично нульовим ризиком на тлі істотного підвищення ризиків кредитування реального сектору в умовах розгортання кризових явищ в економіці в період повномасштабних воєнних дій на території країни.

Унаслідок встановлення високих процентних ставок за депозитними сертифікатами, які гарантують банкам фактично безризикові вкладення з високою нормою доходності, Національний банк України по суті нівелював функції банківської системи як фінансового

¹Статистика фінансового сектору. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>.

посередника. Адже залучаючи кошти в суб'єкти ринку, банківський сектор не видає кредити тим підприємствам чи галузям економіки, які їх потребують, а розміщує відповідні ресурси на депозитних сертифікатах, накопичуючи значні суми надлишкової ліквідності. Це привело до того, що на сьогодні комерційні банки зберігають на кореспондентських рахунках та в депозитних сертифікатах НБУ майже пів трильйона гривень. Інакше кажучи, незважаючи на складну ситуацію в економіці, яку спровокувала війна, обсяги надлишкової ліквідності банківського сектору лише зростають. А це означає, що у комерційних банків відсутні як стимули активно залучати депозити, так і відповідно спрямовувати їх на кредитування економіки, хоча попит на банківські кредитні ресурси з боку реального сектору постійно зростає, адже даються взнаки дефіцит власних оборотних коштів підприємств та неможливість залучення ними кредитів на зовнішніх ринках.

Однак у результаті такої монетарної політики Національного банку України у 2022 р. не лише не відбулося приросту кредитування банками корпоративного сектору економіки, а, навпаки, характерним було зниження обсягів наданих кредитів на 1,5 млрд грн що, проте, не відображає більший спад через переоцінку валютних активів унаслідок девальвації гривні у липні 2022 р., коли НБУ своїм адміністративним рішенням понизив фіксований курс гривні до долара США одразу на 25% до 36,6 грн за дол. США. Повною мірою наслідки згубних рішень регулятора щодо процентної політики виявилися у 2023 р., за перші 9 місяців якого скорочення кредитування банками корпоративного сектору становило 33 млрд грн – з 773 до 740 млрд. Водночас у цьому ж році можна було спостерігати істотне поліпшення результатів діяльності комерційних банків у вигляді зростання чистого прибутку, котрий за 9 місяців становив майже 110 млрд грн, в 5 разів перевищивши показник попереднього року у 22 млрд грн. При цьому головним фактором прибутковості банківського сектору залишається зростання процентних доходів, причому не від кредитного портфеля, більше третини якого (37,87%) становлять непрацюючі кредити (NPL), а передусім від високоліквідних активів, тобто власних депозитних сертифікатів НБУ, що є безпосереднім наслідком емісійної активності Національного банку України з випуску грошей, які могли бути спрямовані на потреби реального сектору. Інакше кажучи, в умовах, коли кошти так необхідні економіці на релокацію бізнесу, відновлення

зруйнованого виробництва, структурну перебудову, підвищення енергетичної стійкості, переробку аграрної сировини, програми ВПК, постачання матеріального та харчового забезпечення для ЗСУ, на тлі розгортання воєнних дій відбувається зниження кредитування реального сектору, тоді як головним джерелом зростання прибутків банківських установ виявляються депозитні сертифікати НБУ. Крім того, за цей період зросли і відносні показники прибутковості банківського сектору, зокрема рентабельність капіталу у 6 разів – до рекордних 56,85% порівняно із 9,68% за попередній рік (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка показників прибутковості і кредитних вкладень комерційних банків в економіку¹

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Усього кредитів, наданих банками, млн грн	910782	1020667	981627	998682	1016657	1073131	971871	948386	1044049	1007648	975184
Кредити, надані банками, корпоративному сектору економіки, млн грн	716341	809060	807441	837295	844896	874259	760918	737235	774482	772943	740017
Кредити, надані банками, домашнім господарствам, млн грн	188533	206681	170822	159957	170240	195997	206221	199572	242577	209895	215497
Частка непрацюючих кредитів, %	7,7	13,5	28,2	30,5	54,54	52,85	18,36	41,00	30,02	38,12	37,87
Чистий прибуток (збиток) банків, млн грн	1436	- 52966	- 66600	- 159388	- 26491	22339	58356	39727	77376	21921	109855
Рентабельність активів, %	0,12	- 4,07	- 5,46	- 12,6	- 1,93	1,69	4,26	2,44	4,09	1,04	5,86
Рентабельність капіталу, %	0,81	- 30,46	- 51,91	- 116,74	- 15,84	14,67	33,45	19,22	35,08	9,68	56,85

Відповідно частка підприємств, які планують брати банківські кредити, постійно скорочується і становить, згідно із згаданим опитуванням НБУ, лише 36,1%. Рентабельність підприємницької діяльності має бути вищою за процентну ставку за банківськими

¹Статистика фінансового сектору. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>.

кредитами, тоді кредитування розширює масштаб виробництва і збільшує прибутки реального сектору. Якщо ж процентна ставка за банківськими позиками перевищує рентабельність бізнесу, кредитування лише призводить до вимивання оборотних коштів підприємств і веде до їхнього банкрутства. Доцільність же здійснювати довгострокові інвестиції за таких умов навіть не розглядається. Підприємства лише можуть залучати короткострокові кредити у вигляді овердрафту, що не вирішує проблем поповнення оборотних коштів, не кажучи про довгострокові капітальні вкладення на розширення виробництва. Таким чином, замість того, щоб активізувати кредитні важелі стимулювання розвитку реального сектору, в т. ч. і через монетарні стимули кредитування програм ВПК, на які є сталий попит з боку держави у вигляді державного оборонного замовлення, регулятор продовжує вилучати гроші з економіки шляхом іммобілізації майже пів трильйону гривень банківської вільної ліквідності у власні депозитні сертифікати.

Деякі кроки у напрямку вирішення проблемної ситуації, що склалася на кредитному ринку, були зроблені урядом шляхом розширення програм державної підтримки, які дали змогу невеликим позичальникам отримувати дешеві кредити, а комерційним банкам знизити кредитні ризики. Ключовим рушієм такого гривневого корпоративного кредитування є започаткована державою програма підтримки кредитної активності банків «Доступні кредити 5-7-9%»¹. Незважаючи на уповільнення використання коштів у межах цієї програми протягом 2022 р., потрібно відзначити, що заборгованість за програмою на початок 2023 р. становила 96,1 млрд грн – майже третину від працюючого валового гривневого корпоративного кредитного портфеля банків². Активного розвитку програма набула і у 2023 р. Так, за даними Міністерства фінансів України, за час дії воєнного стану, включаючи і 9 місяців 2023 р. в межах цієї програми було видано понад 40,8 тис. пільгових кредитів на 160 млрд грн³, з яких: 0,26 млрд грн – на інвестиційні цілі;

¹Кабінет Міністрів України. Про надання фінансової державної підтримки. Постанова №28 від 24 січня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text>.

²Національний банк України. Річний звіт за 2022 рік. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-ukrayini-za-2022-rik>.

³Урядовий портал. Мінфін: за час дії воєнного стану в межах Державної програми «Доступні кредити 5-7-9%» видано понад 40,8 тис. пільгових кредитів на 160 млрд грн. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-za-chas-dii-voiennoho-stanu-v-mezhakh-derzhavnoi-prohramy-dostupni-kredyty-5-7-9-vydano-ponad-408-tys-pilhoviykh-kredytiv-na-160-mlrd-hrn>.

9,11 млрд грн – як антикризові кредити; 3,75 млрд грн – як рефінансування попередньо отриманих кредитів; 35,54 млрд грн – кредити для сільськогосподарських товаровиробників; 58,12 млрд грн – на антивоєнні цілі. Загалом з моменту старту Державної програми «Доступні кредити 5-7-9%» суб'єкти підприємництва отримали від уповноважених банків 75 673 кредити на загальну суму 249,4 млрд грн, з яких 51 233 – від банків державного сектору економіки на загальну суму 108,3 млрд грн (за станом на 13.11.2023 р.). Таким чином, можна стверджувати, що банківське кредитування у період дії воєнного стану, якщо і зростало, то передусім за рахунок Державної програми «Доступні кредити 5-7-9%», яку просували головним чином державні банки, тоді як у групі приватних вітчизняних та іноземних фінансових установ відбувалося зменшення кредитного портфеля. При цьому у програму було додано мету оформлення кредиту – підтримка бізнесу у воєнний час, розширено кредитування аграрного сектору – додано мету щодо підтримки посівної кампанії, а також додано мету – відновлення зруйнованого бізнесу, за умови його релокації. Крім того, згідно з цією програмою, будь-який бізнес мав можливість отримати кредит під 0% і така ставка має діяти упродовж військового стану в Україні та 30 днів після закінчення війни, а в наступні місяці запроваджується ставка у розмірі 5%. У 2023 р. уряд також розширив програму, зокрема було посилено підтримку переробки та проєктів енергоефективності на всій території України, бізнесу на деокупованих територіях, а також запроваджено механізми державної підтримки за договорами факторингу, що стимулюватиме розвиток вітчизняного виробництва. Серед негативних тенденцій розвитку програми слід відзначити незначну частку кредитування на інвестиційні цілі. А обмеження для великих підприємств максимальної суми кредитування за програмою «5-7-9%» у розмірі 60 млн грн доволі часто є недостатнім не лише для інвестиційних проєктів, а й для поповнення оборотних коштів.

Крім цієї урядової програми, деякі послаблюючі заходи для активізації кредитування економіки були вжиті і Національним банком України шляхом запровадження додаткових пом'якшень щодо вимог до оцінки банками величини кредитного ризику, що, на думку регулятора, мало стимулювати комерційні банки до проведення своєчасної реструктуризації кредитів для підтримки платоспроможних

боржників¹. Такі зміни були затверджені постановами Правління Національного банку України від 17 червня 2022 року №126 та №127 «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України». До заходів НБУ належать такі:

1) банки отримали право не визнавати дефолт за кредитами, довгострокова реструктуризація яких призводить до зменшення нинішньої вартості майбутніх грошових потоків (NPV) більш ніж на 10%;

2) призупинено дію ознак високого кредитного ризику, які визначалися за фінансовими результатами та борговим навантаженням позичальників;

3) скасовані обмеження на здійснення операцій з пов'язаними з банком особами – материнським банком або материнською фінансовою установою щодо обміну іноземної валюти на умовах «своп» у межах 1-ї групи Класифікатора іноземних валют;

4) збільшено з 5 млн грн до 20 млн грн розмір кредитів юридичним особам, оцінку яких банк має право здійснювати на груповій основі;

5) збільшено з 0,1% до 0,2% основного капіталу банку розмір боргу за активами боржників, які банк має право оцінювати за спрощеним підходом;

6) знижено зі 150% до 100% ваги ризику (RWA) за споживчими незабезпеченими кредитами, що мало дати банкам можливість використати накопичений капітал на часткове покриття збитків, спричинених військовою агресією.

Шляхом реалізації вказаних змін, на думку регулятора, було запроваджено деякі додаткові пом'якшення вимог до оцінки кредитного ризику, що мало б стимулювати комерційні банки до здійснення своєчасної реструктуризації кредитів для підтримки платоспроможних боржників, а отже, сприяти збільшенню величини кредитного портфеля банків загалом. Ці зміни, з позиції Національного банку, покликані удосконалити нормативно-правову базу, яка визначає пруденційні підходи до оцінки кредитного ризику, що спрямовано на забезпечення своєчасної та адекватної оцінки банками розміру кредитного ризику, недопущення втрати

¹Національний банк України. Змінено окремі підходи до оцінки банками кредитного ризику. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zmineno-okremi-pidhodi-do-otsinki-bankami-kreditnogo-riziku>.

банками ліквідності, що в цілому має сприяти забезпеченню їхньої стабільної діяльності та здатності належним чином виконувати свої зобов'язання перед вкладниками та кредиторами.

Однак, незважаючи на зростання обсягів використання державних програм підтримки і послаблення у регулятивній політиці НБУ щодо оцінки кредитних ризиків, слід відзначити зниження за останній рік (з вересня 2022 р. по вересень 2023 р.) загального обсягу кредитних вкладень банків на 92,6 млрд грн (або на 8,7%), в т. ч. обсягу кредитування корпоративного сектору на 69,8 млрд грн (або на 8,6%) і кредитів, наданих домашнім господарствам, на 15,5 млрд грн (або на 6,7%)¹. Про вкладення банків у цінні папери сектору загального державного управління за цей період зросли на 72 млрд грн, тобто на 12,7%, вимоги банків до НБУ за переказними депозитами збільшилися на 132,5 млрд грн (або на 190%), а вимоги банків до НБУ за іншими депозитами – на 256,7 млрд грн (або на 99,6%). Таким чином, понад пів трильйона гривень вкладень банків у депозитні сертифікати НБУ (рис. 2) разом із понад 200 млрд коштів, розміщених на банківських рахунках до запитання у центробанку, плюс майже 640 млрд грн вкладень у державні цінні папери загалом утворюють понад 1,3 трлн грн кредитних ресурсів банків, що обертаються всередині фінансового сектору, генерують надвисокі прибутки комерційним банкам та не надходять у реальний сектор, де у них справді відчувається гостра потреба в умовах, коли економіка зазнає щоденних руйнувань і збитків внаслідок широкомасштабної воєнної агресії.

А це означає, що головною тенденцією діяльності банків за останній період є втрата банківською системою України здатності виконувати свої функції як ключового фінансового посередника саме з огляду на низьку привабливість кредитних операцій через деструктивну процентну політику НБУ та наявність унаслідок цього високодохідних та низькоризикових об'єктів для вкладення коштів некредитного характеру, що і слугують альтернативними напрямками для інвестування банківських грошових ресурсів. У підсумку, за останній період можна спостерігати постійне зниження показника так званої «фінансової глибини» економіки, котрий визначається як співвідношення обсягу банківських кредитів до ВВП і який у країнах з розвинутими ринковими відносинами перебуває на рівні з обсягом

¹Статистика фінансового сектору. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>.

ВВП або і перевищує його, зокрема у Польщі він становить 70%, Туреччині – 80%, країнах Єврозони – порядку 160%, Японії – 180%, а в Україні за останнє десятиліття цей показник зменшився по суті у три рази до критично низького рівня 19,4% (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка банківського кредитування та ВВП України¹

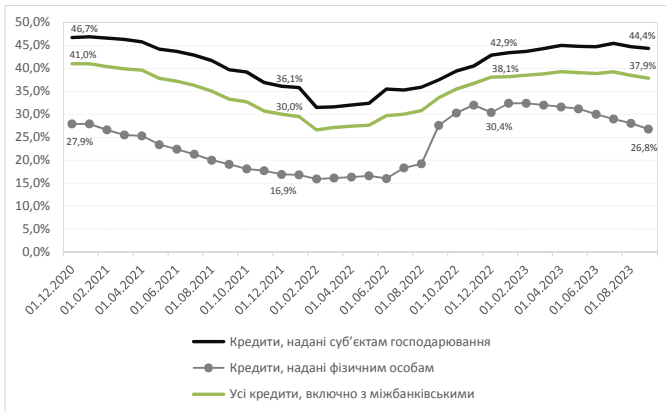
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Усього кредитів, наданих банками, млн грн	910782	1020667	981627	998682	1016657	1073131	971871	948386	1044049	1007648
Номінальний ВВП (в фактичних цінах), млн грн	1454931	1566728	1979458	2383182	2982920	3558706	3974564	4194102	5459574	5191028
Частка кредитного портфеля у ВВП, %	62,6	65,1	49,6	41,9	34,1	30,2	24,5	22,6	19,1	19,4

Зниження показника «фінансової глибини» свідчить про те, що високі ризики та наявність альтернативних напрямів вкладення банками коштів упродовж останнього періоду обумовили фактичне перенаправлення грошових потоків від реального сектору економіки до сектору державного управління. У такий спосіб в економіці виникає небезпечна ситуація, пов'язана із перерозподілом кредитних ресурсів фактично на користь держави або цінних паперів, емітованих центральним банком (деPOSITНИХ сертифікатів НБУ), унаслідок чого створюється штучний дефіцит грошових коштів у реальному секторі (ефект витіснення), що не могло не позначитися на показниках виробничої діяльності підприємств, а це стало одним із чинників суттєвого погіршення якості кредитного портфеля банків, котрий і так складає лише четверту частину від загального обсягу активів банківської системи.

Якість банківського кредитного портфеля характеризується передусім часткою непрацюючих кредитів (NPL) у загальному обсязі кредитних вкладень. Повномасштабне військове вторгнення змінило існуючу до того часу тенденцію щодо поступового скорочення частки таких кредитів, яке тривало з 2018 р., унаслідок чого за цей період обсяг NPL зменшився на майже 300 млрд грн, а частка у кредитному портфелі скоротилася з 55% до 27% за станом на 1 березня 2022 р. У березні-травні 2022 р. частка непрацюючих

¹Державна служба статистики України. Валовий внутрішній продукт (у фактичних цінах). URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.

кредитів залишалася майже незмінною, зокрема через регуляторні пом'якшення НБУ в частині оцінки кредитного ризику, про які йшлося вище. Однак на 1 січня 2023 р. частка непрацюючих кредитів у банківському секторі зросла до 38,12%, при чому обсяг NPL за березень-грудень 2022 р. збільшився на 127 млрд грн — до 432 млрд грн і залишався практично незмінним упродовж 2023 р., за станом на вересень становивши 37,87%. Важливо також, що за кредитами корпоративному сектору ця частка ще більша і становить 44,37%, що природно в умовах війни, коли наявні руйнування активів та заставного майна, зниження доходів практично всіх суб'єктів ринку та погіршення платоспроможності позичальників, зменшуючи їх можливості обслуговувати банківські кредити (рис. 5).

Рис. 5. Частка непрацюючих кредитів у кредитному портфелі комерційних банків¹

У контексті високої частки непрацюючих кредитів у кредитному портфелі важливим аспектом кредитної політики банківського сектору слід також вважати структуру самих кредитних вкладень, адже банківський кредит має слугувати позитивним цілям економічного зростання і суспільного добробуту, а неправильне цільове спрямування позикових коштів може стати фактором фінансової дестабілізації економіки, загострення суперечностей у виробничій сфері та дезорганізації грошового обігу. При цьому нераціональне використання

¹Національний банк України. Огляд банківського сектору, серпень 2023 року. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/oglyad-bankivskogo-sektoru-serpen-2023-roku>.

кредитних ресурсів само собою може стати одним із чинників розгортання кризових явищ в економіці, посилення спекулятивних тенденцій на фінансовому ринку із усіма негативними наслідками для динаміки виробництва і зайнятості. Особливо важливим цей аспект кредитної політики є в умовах воєнного стану, коли цілі банківського кредитування мають враховувати зміни структури економіки і формування відповідного попиту на кредитному ринку, що мало б передбачати активне надходження кредитних ресурсів на потреби оборонного замовлення, інфраструктурних проєктів і захисту енергетики, малого і середнього бізнесу, релокації та відновлення виробництва, військової іпотеки та соціалізації військовослужбовців, структурної перебудови економіки шляхом відходу від сировинної моделі та нарощування виробництва із підвищеною часткою доданої вартості. Натомість сучасна структура кредитного портфеля комерційних банків в Україні орієнтована на короткострокові кредити, надані у сфері із швидким оборотом капіталу, а не у галузі, що можуть стати підґрунтям для створення доданої вартості та стимулювання розвитку вітчизняної економіки на інноваційній, довготривалій основі (табл. 3).

Як випливає із наведених у табл. 3 даних, істотним негативним моментом серед проблем банківського кредитування в Україні, що стосуються структури кредитного портфеля банківського сектору, є переважно короткостроковий характер наданих кредитів. Так, у загальному обсязі кредитних вкладень комерційних банків лише близько 14% становлять довгострокові кредити (терміном більше 5 років) і лише 34% – кредити терміном понад рік. Такі обставини суттєво обмежують інвестиційний потенціал економіки, оскільки не дозволяють підприємствам формулювати довгострокові стратегічні цілі розвитку та будувати ефективний бізнес-план на порівняно тривалу перспективу, маючи впевненість у наявності стабільних джерел коштів для забезпечення безперервності виробничої діяльності. Це означає, що нині кредитна політика банків орієнтована на кредитування тих видів діяльності, які мають порівняно короткотривалий операційний цикл, або тих галузей, у яких виробництву властивий доволі низький рівень доданої вартості, тоді як пріоритет мають мати переробні підприємства, що створюють додану вартість, нові виробництва та робочі місця.

Таблиця 3

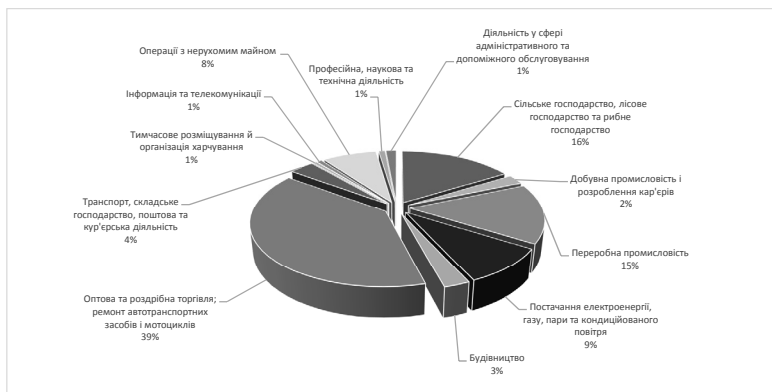
Кредити, надані підприємствам, за видами економічної діяльності та строками погашення станом на 1.10.2023 р., млн грн¹

Види економічної діяльності	Усього	у тому числі за строками		
		до 1 року	від 1 року до 5 років	більше 5 років
Усього	716887	375294	241438	100155
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	108 368	53 022	51 569	3 777
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	17101	9859	3616	3625
Переробна промисловість	108045	53063	42908	12074
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	65829	20786	22639	22404
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	331	71	247	12
Будівництво	18860	8798	6000	4063
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	278879	201117	64314	13449
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	25121	4723	15683	4716
Тимчасове розміщування й організація харчування	4008	65	569	3373
Інформація та телекомунікації	5430	2066	2981	383
Фінансова та страхова діяльність	2018	109	947	962
Операції з нерухомим майном	54820	11589	13658	29572
Професійна, наукова та технічна діяльність	6500	694	5349	451
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	40494	7021	2665	808
Освіта	188	8	179	1
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	3553	765	2085	702
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	83	0	83	0
Надання інших видів послуг	122	57	65	0

На практиці, однак, найбільшу частку в кредитному портфелі банківської системи України займають кредити оптової та роздрібною торгівлі (39%), котрі нарівні із операціями з нерухомим майном (8%), які можна прирівняти до торгівлі, становлять 47% від загального обсягу кредитів, тобто майже половину кредитного портфеля, що ніяк не може сприяти створенню надійної довгострокової бази для стійкого, тривалого економічного зростання, адже більшість дороговартісних угод у торгівлі припадає передусім на купівлю імпортової продукції за відсутності

¹Статистика фінансового сектору. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>.

розвинутого внутрішнього ринку та розгорнутих належним чином виробничих потужностей. Переробна промисловість, яка в розвинутих країнах є основою створення доданої вартості і забезпечення довготривалого економічного зростання, в Україні становить лише 15% від обсягу кредитного портфеля банків, тоді як значна частина кредитних вкладень припадає на ті галузі економіки, які мають відносно невеликий внесок у створення ВВП країни (рис. 6).

Рис. 6. Структура кредитного портфеля банків за станом на 1.10.2023 р. %¹

Не сприяє оптимізації структури кредитного портфеля банків і активізації кредитних вкладень у пріоритетні галузі реального сектору також та монетарна політика, яка нині проводиться Національним банком України. Серед цільових орієнтирів центрального банку, визначених на законодавчій основі, пріоритет має цінова стабільність, при чому у програмному документі регулятора чітко зазначено: «Національний банк залишається відданим режиму інфляційного таргетування з плаваючим обмінним курсом»². Однак антиінфляційна орієнтація монетарної політики із надвисокими процентними ставками, що приводить до обороту грошей лише всередині фінансового сектору, по суті виступає не рушієм економічного зростання, а його

¹Статистика фінансового сектору. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>.

²Основні засади грошово-кредитної політики на період воєнного стану. Схвалено рішенням Ради Національного банку України від 15 квітня 2022 року. С. 4. URL: <https://bank.gov.ua/ua/files/hJTwdIrbPNWeMzk>.

гальмом, що мало б бути давно врегульовано на законодавчому рівні, відповідно до особливостей розвитку економіки в умовах воєнного стану, а отже, центробанк мав би нести відповідальність за показники економічного зростання та зайнятості. Високий рівень процентних ставок за операціями Національного банку України пояснюється на основі мотивів необхідності стримування інфляції. Однак потрібно розуміти, що в Україні визначальний вплив на динаміку інфляційних процесів мають передусім немонетарні фактори, а отже, підвищення облікової ставки НБУ слід вважати не лише неефективним з позицій подолання інфляційного тиску, а й шкідливим з точки зору обмеження кредитних вкладень у реальний сектор, виявляючи вкрай негативний вплив на можливості відновлення національної економіки в умовах воєнного стану.

Більш доцільно за таких обставин було б дотримуватись режиму валютно-курсової стабільності, а не декларувати про перехід до вільного плавання обмінного курсу¹. Тому саме стабільний валютний курс слід вважати наріжним каменем довіри до банківського сектору, засобом нівелювання девальваційних очікувань та підтримання макрофінансової стабільності, котра є необхідною умовою активізації кредитних операцій банків як умови економічного розвитку. Спроби ж впливати на цінову динаміку винятково через зміну процентних ставок при одночасній відмові від впливу на валютний курс означають постійну наявність девальваційного ризику для всіх видів господарської діяльності, а отже, і зростання інфляційних очікувань серед економічних агентів. З іншого боку, у сучасних умовах збереження валютного курсу як номінального якоря монетарного регулювання значно більшою мірою, ніж декларативне проголошення інфляційного таргета, сприяло б підтриманню цінової стабільності, оскільки валютний курс по суті фіксує цінову динаміку імпортової складової товарів та послуг і таким чином сприяє безпосередньому контролю над інфляцією. Відповідно таргетування валютного курсу має важливу перевагу простоти і зрозумілості, що робить цей режим зрозумілим для суспільства, визначаючи високу довіру суб'єктів господарювання до макроекономічних показників.

¹Стратегія пом'якшення валютних обмежень, переходу до більшої гнучкості обмінного курсу та повернення до інфляційного таргетування. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/strategiya-pomyakshennya-valyutnih-obmejen-perehodu-do-bilshoyi-gnuchkosti-obminnogo-kursu-ta-povernennya-do-inflyatsiyogo-targetuvannya>.

Таким чином, головна зміна стратегічної цілі кредитної політики банківського сектору України в умовах воєнного стану має бути спрямована на активізацію банківського кредитування підприємств і домашніх господарств. Це має бути першочерговим завданням з огляду на величезну двояку роль кредиту: з одного боку, на макрорівні – через активний вплив на динаміку економічного зростання, інфляцію і фінансову стабільність в країні, а з іншого боку, на мікрорівні – через можливість забезпечувати нормальну життєдіяльність підприємств, сприяти кругообороту капіталів і неперервності виробництва та, як підсумок, підтримувати зайнятість, що є особливо важливим засобом матеріальної підтримки і соціальної захищеності суспільства в умовах руйнівного впливу воєнних дій на економіку. Реалізація заходів щодо активізації банківського кредитування реального сектору мала б передбачати такі основні кроки: 1) перегляд процентної політики Національного банку в напрямку зниження ставок, щоб надвисокі ставки за депозитними сертифікатами не перешкоджали вкладенню банківських ресурсів у підприємства реального сектору; 2) розвиток механізмів цільового довгострокового рефінансування, що могло б дозволити створити довгострокову ресурсну базу банків для кредитування масштабних інвестиційних проєктів; 3) застосування фіскальних механізмів стимулювання кредитування реального сектору шляхом надання державних гарантій за кредитами банків, компенсацію відсоткових ставок та запровадження податкових канікул, дозволяючи знизити боргове навантаження на підприємства; 4) подальший розвиток спеціалізованих програм компенсації процентних ставок на кшталт «5-7-9%», що можуть стати важливим інструментом стимулювання кредитних вкладень у реальний сектор; 5) звуження спеціалізації державних банків для цілеспрямованого кредитного забезпечення тих галузей економіки, функціонування яких є життєво важливим з точки зору реалізації державної стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку.

Реалізація на практиці зазначених заходів як цілісної системи стимулів активізації кредитування реального сектору економіки потребує комплексного підходу та єдності позицій законодавчої і виконавчої влади, а також Національного банку України, адже воєнні дії загострили існуючі до того проблеми організації кредитних відносин банківських установ, наслідком чого стала

млява кредитна активність та орієнтація банківських вкладень передусім на розміщення коштів на рахунках в НБУ і у державних цінних паперах. Самі ж кредитні вкладення банків мають переважно короткостроковий характер, що є гальмівним фактором для стимулювання економічного розвитку на довготривалій, інноваційно-інвестиційній основі. Підтримання хоча б на мінімальному рівні економічного розвитку в умовах воєнного стану є відповідно неможливим без повноцінного виконання банками своєї ключової функції фінансового посередництва, коли грошові кошти ефективно перерозподіляються до реального сектору на засадах кредитних відносин, задовольняючи вимоги підприємств у так необхідних грошових ресурсах та створюючи базові передумови для підтримання виробничої активності й зайнятості населення. Разом з тим, активізація банківського кредитування реального сектору залежить не тільки від кредитної політики банків, а потребує адекватних рішень на макrorівні, тобто державної економічної політики – через відповідний регулятивний вплив Національного банку України і уряду, метою яких має бути створення оптимальних економічних умов для формування такої структури банківських активів, котра б максимально сприяла перерозподілу кредитних ресурсів на користь підприємств.

Список використаних джерел

1. Національний банк України. Огляд банківського сектору, серпень 2023 року. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/oglyad-bankivskogo-sektoru-serpen-2023-roku>.
2. Національний банк України. Річний звіт за 2022 рік. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-ukrayini-za-2022-rik>.
3. Національний банк України. Ділові очікування підприємств за III квартал 2023 року. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/dilovi-ochikuvannya-pidpriyemstv-iii-kvartal-2023-roku>.
4. Кабінет Міністрів України. Про надання фінансової державної підтримки. Постанова №28 від 24 січня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text>.
5. Правління Національного банку України. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку

- України. Постанова №126 від 17 червня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0126500-22#Text>.
6. Правління Національного банку України. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України. Постанова №127 від 17 червня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0127500-22#Text>.
  7. Правління Національного банку України. Про деякі питання діяльності банків України та банківських груп. Постанова №23 від 25 лютого 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0023500-22#Text>.
  8. Національний банк України. Основні засади грошово-кредитної політики на період воєнного стану. Схвалено рішенням Ради Національного банку України від 15 квітня 2022 року. URL: <https://bank.gov.ua/ua/files/hJTwdIrBPNWeMzk>.
  9. Національний банк України. Стратегія пом'якшення валютних обмежень, переходу до більшої гнучкості обмінного курсу та повернення до інфляційного таргетування. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/strategiya-pomyakshennya-valyutnih-obmejen-perehodu-do-bilshoyi-gnuchkosti-obminnogo-kursu-ta-povernennya-do-inflyatsiyogo-targetuvannya>.

3.2. Виклики стратегічним комунікаціям України та Америки в умовах широкомасштабної російської агресії: публічна діяльність члена палати представників конгресу США Вікторії Спартц (на матеріалах провідних українських новинних інтернет-ресурсів липня-грудня 2022 р.)

Василь Гулай,

*доктор політичних наук, професор,
Національний університет «Львівська політехніка»,*

Львів, Україна

Віра Максимець,

*кандидат політичних наук, доцент,
Національний університет «Львівська політехніка»,*

Львів, Україна

Стратегічні комунікації у міжнародних відносинах розглядаються як інтегровані комунікативні технології, спрямовані на забезпечення міжнародної взаємодії і формування тривалих формальних та неформальних зв'язків між урядовими інститутами, міжнародними акторами, дипломатичними установами і політичними лідерами з метою реалізації політичних, економічних, безпекових, культурних, соціальних та гуманітарних ініціатив і проектів.

В умовах розгортання широкомасштабної російської агресії стратегічні комунікації для України стали невід'ємним та ефективним механізмом зовнішньої політики й національної безпеки, одним з найбільш ефективних інструментів просування геополітичних і національних інтересів на міжнародній арені загалом та у відносинах зі стратегічним партнером – США.

Для початку варто згадати, що вибори до Палати представників та Сенату Конгресу США 3 листопада 2020 р. певним чином стали знаковими, бо вперше до вищого законодавчого органу було обрано українку за походженням, уродженку Носівки (біля Ніжина) – республіканку Вікторію Спартц¹.

¹Обрана до Конгресу США українка склала присягу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3166700-obrana-do-kongresu-ssa-ukrainka-sklala-prisagu.html>.

В Україні В. Спартц стала широко відома 8 липня 2022 р., коли звернулася до Президента США Джо Байдена щодо надання пояснення відносно процедури нагляду, пов'язаної з Главою Офісу Президента України Андрієм Єрмаком¹.

Не менш симптоматичним є те, що лист В. Спартц до Дж. Байдена відразу супроводжувала потужна інформаційно-пропагандистська кампанія в соціальних медіа та на «Fox News Channel» – американському консервативному інформаційному каналі, що відверто підтримував і підтримує росію та особисто 45-го Президента США Д. Трампа з його постійним підігріванням кремлівському диктатору².

Вже 9 липня цього ж року на противагу цьому конгресменка-демократка Марсі Каптур, співголова групи підтримки України в Конгресі США, опублікувала заяву на підтримку Президента України Володимира Зеленського і застерегла, що такі заяви «... необачно надають допомогу В. Путіну та його пропагандистам»³. Про це йдеться в опублікованому листі на сайті Марсі Каптур⁴.

За її словами, «хоча деякі члени можуть прагнути посягти розкол і розпалити напруженість»⁵, загалом Конгрес Сполучених Штатів твердо підтримує Президента України Зеленського та його керівництво, поки Україна бореться за своє виживання.

Каптур наголосила, що рівень і масштаби співпраці США з офісом президента Зеленського не дають підстав сумніватися в лояльності будь-якого посадовця⁶.

«Ті, хто поширює дикі наративи, спрямовані на підрич українських посадовців під час війни, необачно надають допомогу Путіну та його пропагандистам. Сполучені Штати віддані перемозі України, а в українського народу немає більшого друга, ніж

¹Spartz requests President Biden to brief Congress on Andriy Yermak, President Zelensky's Chief of Staff. URL: <https://spartz.house.gov/media/press-releases/spartz-requests-president-biden-brief-congress-andriy-yermak-president>.

²Гулай В. Символічно та прагматично: декілька підсумків візиту Президента України Володимира Зеленського до США 21–22 грудня 2022 року. URL: <https://svitua.org/2022/12/26/symbolichno-ta-pragmatychno-dekilka-pidsumkiv-vizytu-prezydenta-ukrayiny-volodymyra-zelenskogo-do-ssha-21-22-grudnya-2022-roku/>.

³Співголова Групи підтримки України в Конгресі США відреагувала на заяву Спартц: «необачна допомога» Путіну. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ssha-yermak-zayava-kaptur/31937018.html>.

⁴Kaptur Statement in Support of President Zelensky, Presidential Officials, URL: <https://kaptur.house.gov/media-center/press-releases/kaptur-statement-support-president-zelensky-presidential-officials>.

⁵Там само.

⁶«Необачна допомога Путіну» – у Демпартії США розкритикували заяву Спартц щодо Єрмака. URL: <https://bykvu.com/ua/bukvy/neobachna-dopomoha-putinu-u-dempartii-ssha-rozkritykuvaly-zaiavu-spartts/>.

Сполучені Штати. Як союзники, ми продовжуватимемо працювати рука об руку з президентом Зеленським та його офісом, щоб забезпечити припинення цієї війни», – йдеться у листі¹.

Того ж дня необачній допомозі таких заяв президенту росії В. Путіну окремо наголосив Український конгресовий комітет Америки (найбільша організація української діаспори в США): «Як представницька організація 2 мільйонів американців українського походження, Український конгресовий комітет Америки (УККА) засуджує спроби підірвати або порушити довіру між нашими двома країнами».²

Однак вже 26 липня минулого року В. Спартц написала другого листа Президенту США Дж. Байдену, що розчарована відсутністю чіткої стратегії й рішучих дій від адміністрації Байдена щодо ситуації в Україні³.

Спартц наголосила, що США є гарантом безпеки України відповідно до Будапештського меморандуму 1994 р., а також звернула увагу на те, що українці віддані Америці та американським цінностям, а США у відповідь не надають Україні належної уваги⁴.

З огляду на те, Вікторія Спартц закликала Джо Байдена створити спільну оперативну групу при Міноборони США, яка б реалізовувала узгоджені стратегії належного нагляду за критичною інфраструктурою і займалась впорядкуванням логістики летальної допомоги Україні⁵.

Конгресвумен додала, що була в Україні шість разів з початку війни та нагадала про свій перший лист Дж. Байдену, який надіслала 8 липня 2022 р. і в якому висловила занепокоєння Головою ОПУ Андрієм Єрмаком⁶.

¹Kaptur Statement in Support of President Zelenskyy, Presidential Officials. URL: <https://kaptur.house.gov/media-center/press-releases/kaptur-statement-support-president-zelenskyy-presidential-officials>

²В українській діаспорі США засудили спроби підірвати довіру між Києвом і Вашингтоном. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/07/10/7142920/>.

³Spartz: President Biden has a Duty to Lead – the Stakes in Ukraine are Too High. URL: <https://spartz.house.gov/media/press-releases/spartz-president-biden-has-duty-lead-stakes-ukraine-are-too-high>.

⁴Там само.

⁵Там само.

⁶Вікторія Спартц надіслала Байдену ще одного листа: конгресвумен знову висловила занепокоєння через очільника ОП Андрія Єрмака. URL: <https://bykvu.com/ua/bukvy/viktoriia-spartts-nadislala-baidenu-shche-odnoho-lysta-konhresvumen-znovu-vyslovyly-zanepokoieniia-cherез-ochilnyka-op-andriia-iermaka/>.

Речник Президента України Сергій Никифоров зазначив, що в Офісі Президента не отримували жодних листів чи звернень від членкині Конгресу США Вікторії Спартц, яка раніше оприлюднила список претензій до Андрія Єрмака.

«Це справа американської депутатки і американського Президента. Дамо їм самим розібратися. Там звучать якісь звинувачення. Якщо Вікторія Спартц має докази своїх звинувачень, нехай оприлюднює їх. Поки, окрім звинувачень однієї із сотень цих депутатів, ми нічого не чули», – зауважив він¹.

Проте потужна публічна критика не зупиняла В. Спартц від неоднозначних заяв. 30 липня минулого року на українському новинному ресурсі «Букви» (пов'язують з оточенням колишнього головного конкурента Президента України В. Зеленського на виборах 2019 р.) оперативно з'явилася нова заява В. Спартц² тепер вже до Генерального секретаря ООН Антоніу Гутеррешу під заголовком «Ваша організація зазнала краху: Вікторія Спартц у листі до генсека ООН розкритикувала угоду щодо експорту зерна з України».

Зокрема, В. Спартц наголосила, що ця угода – це провал ООН, нібито агрементуючи це таким контраверсійними твердженнями: «Ми щойно бачили, що сталось з провальною угодою під егідою ООН щодо бійців з «Азовсталі», – написала Спартц, а далі додала: «Потенційні наслідки «зернової угоди», яка не має належних механізмів виконання, можуть дуже дорого коштувати Україні»³.

Конгресвумен зазначила, що підписання угоди стало вигідним лише для Кремля, адже з нього частково зняли санкції, дозволивши експортувати зерно та добрива. Спартц вважає, що таким же чином рф у майбутньому може почати шантажувати Європу в питанні газопостачання⁴.

¹Богданюк О. «Це справа американської депутатки і американського Президента». В ОПУ прокоментували заяви Спартц щодо Єрмака. URL: <https://suspilne.media/259025-ce-sprava-amerikanskoi-deputatki-i-amerikanskogo-prezidenta-v-opu-prokomentuvaili-zaav1-spartc-sodo-ermaka/?fbclid=IwAR00WmCptRLJyQtZZJdwoQzU1hftvR7ivKA-mFpOn8H2mAr5SbTB5jLdXU>

²URL: https://spartz.house.gov/sites/evo-subsites/spartz.house.gov/files/evo-media-document/Spartz_Guterres_Letter.pdf?fbclid=IwAR2nyZH8dvNt8SzPhnqaj9NLnX9BSQAYd1XOGdAPHUM8o8J2byETEW403hU

³Ваша організація зазнала краху: Вікторія Спартц у листі до генсека ООН розкритикувала угоду щодо експорту зерна з України. URL: <https://bykvu.com/ua/bukvy/vasha-orhanizatsiia-zaznala-krakhu-viktorii-spartts-u-lysti-do-henseka-oon-rozkritykuvala-uhodu-shchodo-eksportu-zerna-z-ukrainy/>

⁴Там само.

Тому, як додала вона, «зернову угоду» слід негайно припинити і не відновлювати до тих пір, поки не буде забезпечено кращих заходів безпеки для України: «Я закликаю вас розгорнути кораблі ООН у Чорному морі, забезпечувати гуманітарні коридори. Інакше Україна опиниться під вищим ризиком, спричиненим цією домовленістю, порти піддадуться бомбардуванню та руйнуванню після відходу кораблів», – написала Спартц...¹

Аналізуючи вказану вище заяву, можна стверджувати, що емоційні прогнози В. Спартц не знайшли своєї реалізації у міжнародній політиці, бо не ґрунтувалися на відповідній фактологічній базі, але одночасно неприховано поширювали відповідні наративи російської пропаганди із закликами до діалогу з росією: «Мій офіс відкритий для роботи з усіма, хто бажає вести конструктивний діалог, рятувати людські життя, в тому числі осію (виділення власне. – Авт.), яка стала на шлях знищення. Не соромтеся звертатися в будь-який час», – резюмувала В. Спартц².

Як слушно зауважує редактор відділу міжнародної політики чи найавторитетнішого політичного тижневика «Дзеркало тижня» Т. Силіна, «...раніше серед великих друзів нашої країни та піклувальників про її світле й вільне демократичне майбутнє уродженку України, котра залишила батьківщину 22 роки тому, помічено не було. Ми нічого не чули про неї під час двох майданів – Помаранчевого та Революції Гідності, на початку війни росії проти України 2014-го, окупації Криму та частини Донбасу. Вікторія Спартц не підтримувала тісних контактів з українським посольством у США, не була активною членкинею тамтешньої української громади, понад те, за нашою інформацією, в діаспорі до неї ставляться досить насторожено. Ми було запишались, коли 2020-го уродженку України вперше посіла місце в Конгресі США, та й тоді пані Спартц не виявила особливого інтересу до колишньої батьківщини, зайнявшись у Палаті представників суто внутрішньоамериканськими проблемами – соціальними, освітніми, правовими. Нам невідомо, чи заглиблювалась свіжоспечена конгресвумен Спартц у перипетії судової реформи в

¹Ваша організація зазнала краху: Вікторія Спартц у листі до генсека ООН розкритикувала угоду щодо експорту зерна з України. URL: <https://bykvu.com/ua/bukvy/vasha-orhanizatsiia-zaznala-krakhu-viktoriiia-spartts-u-lysti-do-henseka-oon-rozkrytykuvala-uhodu-shchodo-eksportu-zerna-z-ukrainy/>.

²Там само.

Україні, чи відстежувала перебіг боротьби з корупцією і якою була її позиція в розпал гучного «вагнергейту»¹.

Хоч у спілкуванні з одноплемінниками вона вперто воліє називати Україну – «ваша країна», вочевидь своєю вже не вважаючи. Але будьмо справедливі: після початку «великої війни» конгресвумен-республіканка Спартц закликала американську владу збільшити допомогу Україні; жорстко критикувала президента Байдена за її недостатні обсяги; виступала за припинення поставок у США російських енергоносіїв, пропонуючи розширити буріння нафтових і газових свердловин у США; підтримувала пом'якшення американського імміграційного законодавства для українців, які рятуються від війни².

Вже 7 серпня 2022 р. Спартц звинуватила Єрмака в тому, що він причетний до позбавлення громадянства інших людей, з якими вона ніколи не зустрічалася. Про це конгресвумен написала у своєму «Twitter»³.

«Цікаво, як Андрій Єрмак позбавив громадянства Корбана (відповідального за оборону Дніпра – великого міста Сходу України) через секретний наказ та заборонив в'їзд – використовуючи нашу 30-хвилинну зустріч як привід; також прив'язує до мене інших людей, яких я ніколи не бачила», – написала Спартц⁴.

До свого твиту конгресвумен додала посилання на матеріал у «Дзеркалі тижня» від 4 серпня минулого року, присвячений секретному указу про позбавлення громадянства України Корбана та інших людей⁵.

Авторка вказаного матеріалу Ірина Ведернікова провела паралелі між людьми, прізвища яких фігурували у скандальному указі про позбавлення громадянства, та Вікторією Спартц. Так, із Корбаном Спартц, за даними автора статті, провела 30-хвилинну зустріч під час одного з візитів до України. Олігарх Ігор

¹Силіна Т. Спартц проти Єрмака, і обоє – проти України. URL: <https://zn.ua/ukr/international/spartts-proti-jermaka-i-oboje-proti-ukrajini.html>.

²Силіна Т. Спартц проти Єрмака, і обоє – проти України. URL: <https://zn.ua/ukr/international/spartts-proti-jermaka-i-oboje-proti-ukrajini.html>.

³URL: <https://twitter.com/repspartz/status/1556277342556880898?s=21&t=mg00QVJ9njO7FCjQR6c6g>.

⁴Спартц: Корбана позбавили громадянства за нашу 30-хвилинну зустріч, прив'язують людей, яких я навіть не бачила. URL: <https://www.obozrevatel.com/politics-news/spartts-korbanalishili-grazhdanstva-za-nashu-30-minutnuyu-vstrechu-privyazyivayut-lyudej-kotoryih-ya-dazhe-ne-videla.htm>.

⁵Ведернікова І. Справа Корбана. Як не стати росією. URL: <https://zn.ua/internal/delo-korbanakak-ne-stat-rossiej.html>.

Коломойський, за версією видання, причетний до першої появи конгресвумен в Україні, та й колишній міністр закордонних справ Костянтин Грищенко втратив український паспорт через нібито отриману Банкову інформацію від посольства України до США щодо його причетності до організації візитів Спартц¹.

Наступний етап публічної критики В. Спартц формату та результатів стратегічного партнерства України і США у боротьбі з російською широкомасштабною агресією припадає на жовтень-грудень, збігаючись із голосуванням на проміжних виборах до Конгресу, куди вдруге і, зрештою, досить вдало переобралася В. Спартц. Отже, з осені 2022 р. слідом за тодішнім лідером республіканців у Палаті представників (із січня 2023 р. – спікер цієї палати Конгресу США) К. Маккарті у передвиборчій гонитві В. Спартц підносить тему т. зв. «необмеженого чека»².

Однак ця тема розкручувалася не тільки для внутрішньо-американського політичного вжитку, бо вже 11 листопада 2022 р. на сайті «Голосу Америки» було розміщене її ексклюзивне інтерв'ю українською мовою та для українського споживача інформаційного контенту, де наголошувалося на такому: «...Я думаю, що потрібно правильно перекласти, що означає фраза «не випикуватимемо необмежений чек». Ми не повинні нікому випикувати «необмежені чеки». Як Конгрес ми відповідальні за нагляд за фінансовою допомогою, – включно із тим, що президент Байден витрачає на інші питання. Я вважаю, що нагляд є однією з основних функцій нашої гілки влади. Конгрес має здійснювати відповідні перевірки заради американського та українського народів. Щоб переконатися, що будь-яка виділена допомога потрапляє до українських військових, до українського народу... Це надзвичайно важливо для нас, як для американського уряду, так і для довгострокової підтримки України. Оскільки це непроста війна, це не та ситуація, яку можна вирішити за один день. І американський народ має знати, що ми спостерігаємо за тим, щоб їхні важко зароблені гроші, які вони готові надавати Україні

¹Ведернікова І. Справа Корбана. Як не стати російською. URL: <https://zn.ua/internal/delo-korbana-kak-ne-stat-rossiej.html>.

²Гулай В. Символічно та прагматично: декілька підсумків візиту Президента України Володимира Зеленського до США 21–22 грудня 2022 року. URL: <https://svitua.org/2022/12/26/symbolichno-ta-pragmatychno-dekilka-pidsumkiv-vizytu-prezydenta-ukrayiny-volodymyra-zelenskogo-do-ssha-21-22-grudnya-2022-roku/>.

для боротьби з цією жахливою агресією, справді пішли на правильні справи та потрібним людям»¹.

Цілком слушні зауваження в інтерв'ю для популярного українського новинного інтернет-ресурсу, проте, розходилися із законодавчою діяльністю конгресвумен В. Спартц², що варто розглянути в окремій публікації.

Намагаючись згодатися, які саме мотиви підштовхнули В. Спартц до таких неординарних заяв, Т. Силіна виділяє кілька умовних ліній конфронтації:

«За держави і за себе прикро». Прибічники цієї версії схиляються до того, що В. Спартц, яка справді побувала впродовж останніх місяців у різних точках України й зустрічалася з безліччю людей – від вимушених переселенців до військових, від місцевих керівників до народних депутатів і представників Банкової, раптом відкрила для себе нинішню Україну разом з її проблемами.

Не тільки тому, що, за нашою інформацією, Спартц відверто не люблять у держдепі, чи тому, що її нинішня активність на «українському фронті» загрожує адміністрації Байдена значними неприємностями на фронті внутрішньому. А й тому, що невдовзі після оприлюднення свого листа Дж. Байдену, В. Спартц, даючи полум'яне інтерв'ю «Fox News», уже не згадувала про А. Єрмака й закликала до «негайних дій», які мають упорядкувати величезний обсяг допомоги, надаваної США і досі, за її твердженням, практично не контрольованої. І цей виступ робить імовірнішою таку версію.

«Скоро вибори». Наближення листопадових виборів до Конгресу США досить імовірно може бути рушійним мотивом для Вікторії Спартц. Прибічниця Д. Трампа неодноразово критикувала Дж. Байдена та його адміністрацію і як уродженка України, а отже – «експертка» з питань цієї країни в очах колег та виборців запросто могла бути обрана трампістами на роль одного з головних критиків «української політики» демократів і обвинувача адміністрації Дж. Байдена в «розбазарюванні коштів американських платників податків» в «Україні, що зав'язнула в корупції».

¹Лісунова К. Конгресвумен Вікторія Спартц. Чого чекати Києву, якщо республіканці здобудуть більшість в Конгресі США? Ексклюзивне інтерв'ю. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/viktoria-soarts-respublikantsi-demokraty-pidtrynka-ukrainy-promijni-vybory-kongres-kongresvoomen/6830295.html>.

²Силіна Т. Спартц проти Єрмака, і обоє проти України. URL: <https://zn.ua/ukr/international/spartts-proti-jermaka-i-oboje-proti-ukrajini.html>.

«Рука Москви». Ми не чули обгрунтованих підозр на адресу пані Спартц у зв'язках із країною-агресором. Проте деякі наші співрозмовники не виключають, що кремлівські майстри ПІСО можуть використати активну конгресвумен, в якій як недостатній політичний і зовнішньополітичний досвід, так і досить мізерний багаж знань про основні українські проблеми, просто втемну, як *useful idiot*. Бо якщо шукати в цій історії, кому вона вигідна, то Москва опиняється у виграші майже за будь-якого розкладу. В якості завершальної публічної заяви В. Спартц, яка стала ще одним викликом для стратегічних комунікацій України та США, можемо назвати її лист від 19 грудня 2022 р. директору ФБР Крістоферу Рею з офіційним проханням провести розслідування щодо можливих спроб втручання в її вибори і погроз щодо урядовця США з боку української влади. Причиною звернення стали неоднозначні білборди щодо Спартц у Хмельницькій області¹.

«Я офіційно прошу розслідування того, чи ці дії були замовленими та керованими членами управління Президента України чи інших іноземних діячів в Україні», – зауважила Спартц². А також додала, що ці дії можуть кваліфікуватись як такі, через які країну можна внести до списку держав-спонсорів тероризму³.

Вікторія Спартц нагадала, що цьогоріч вона надсилала листа до адміністрації Президента США Джо Байдена з вимогою нагляду і підзвітності перед Конгресом та американським народом щодо фінансової допомоги Україні⁴.

Однак, як додала В. Спартц, українська влада (зокрема голова Офісу Президента України Андрій Єрмак), негативно зреагувала на її листи, розпочавши проти неї «масштабні кампанії з наклепу, повністю контрольовані урядом»⁵.

«ЗМІ зображують мене як російського колабораціоніста. Вони погрожували всім, хто зустрічався зі мною або хотів зустрітись зі мною, кримінальними звинуваченнями через їхні повністю контрольовані судову та прокурорську системи і нібито наказали своїй таємній поліції (СБУ) (виділення власне. – Авт.) використовувати методи залякування під час моїх офіційних візитів до України цієї осені», – зазначила конгресвумен.

¹URL: https://spartz.house.gov/sites/evo-subsites/spartz.house.gov/files/evo-media-document/wray-final-121922_1.pdf.

²Там само.

³Там само.

⁴Там само.

⁵Там само.

Більш того, за словами В. Спартц, ОП співпрацював «з дуже сумнівною репортеркою CNN Наташею Бертран», яка підсилила дезінформацію проти неї під час передвиборчої кампанії¹.

До свого листа конгресвумен додала фото білбордів з Хмельницької області та, можливо, з інших регіонів, на яких розміщено її офіційне фото у Конгресі США, ім'я та надпис «Наш президент повинен очищати агентів ФСБ росії на будь-яких посадах»².

«Я не впевнена, чи це результат контрольованої урядом медіа-пропаганди (виділення власне. – Авт.), розв'язаної проти мене в Україні, або триваючі спроби нападу на мене, але будь-які погрози на адресу урядовця США в інших країнах слід сприймати серйозно. Напад на представника США під час виконання нею конституційних обов'язків є нападом на американський народ, який надає Україні мільярди доларів допомоги. Я була б рада зустрітися особисто, щоб уточнити свої побоювання, якщо це необхідно», – резюмувала В. Спартц³.

Таким чином, на основі контент-аналізу провідних українських новинних інтернет-ресурсів липня-грудня 2022 р. розкрито контекст викликів стратегічним комунікаціям України та Америки в умовах широкомасштабної російської агресії, які спричинила публічна діяльність члена Палати представників Конгресу США Вікторії Спартц. Упродовж липня-грудня 2022 р. вона зробила низку заяв й звернень до американських високопосадовців із критикою політики адміністрації Президента США Дж. Байдена щодо військово-технічної й фінансової допомоги Україні, що не були підкріплені відповідними документальними чи іншими доказами. Разом із тим така публічна діяльність В. Спартц знайшла найбільше поширення як в американських ЗМІ, що близькі до попереднього Президента США Д. Трампа, так і в російських пропагандистських ресурсах, особливо в анонімних Телеграм-каналах, які активно використовуються в інформаційно-психологічних операціях рф проти України в її інформаційному просторі та за кордоном.

¹URL: https://spartz.house.gov/sites/evo-subsites/spartz.house.gov/files/evo-media-document/wray-final-121922_1.pdf.

²Конгресвумен Вікторія Спартц просить ФБР розслідувати можливі спроби втручання у її виборчий процес в США з боку української влади. URL: <https://bykvu.com/ua/bukvy/konhresvumen-viktoriiia-spartts-prosyt-fbr-rozsliduvaty-mozhlyvi-sproby-vtruchannia-u-ii-vyborchyi-protses-v-ssha-z-boku-ukrainskoi-vlady/>.

³URL: https://spartz.house.gov/sites/evo-subsites/spartz.house.gov/files/evo-media-document/wray-final-121922_1.pdf.

На нашу думку, негативний контекст відповідних публічних комунікацій конгресвумен В. Спартц не був спрямований на реальне виявлення і мінімізацію впливу можливих загроз для американо-українського стратегічного партнерства у протистоянні неоімперському агресивному курсу режиму В. Путіна, а впливає з мотивів втручання у внутрішню політику України з позиції одного з українських підприємців із ресурсами, зокрема медійними, політичного впливу на важливий прифронтовий регіон України – Дніпропетровську область. Спроба інструментами тиску отримати підтримку офіційних американських осіб у конфлікті Г. Корбана з Офісом Президента України зазнала прогнозованої невдачі, але інформаційний слід відповідної публічної діяльності залишився негативною сторінкою стратегічних комунікацій США та України в період теперішньої російської війни проти нашої держави, що активно використовувалася спецслужбами країни-агресорки.

Список використаних джерел

1. Богданьок О. «Це справа американської депутатки і американського Президента». В ОПУ прокоментували заяви Спартц щодо Єрмака. URL: <https://suspilne.media/259025-ce-sprava-amerikanskoi-deputatki-i-amerikanskogo-prezidenta-v-opu-prokomentovali-zaavi-spartc-sodo-ermaka/?fbclid=IwAR00WmCptRLjyQtZZJdwOQzUIhftvR7ivKA-mFpOn8H2mAr5SbTB5jLdXU>.
2. Ваша організація зазнала краху: Вікторія Спартц у листі до генсека ООН розкритикувала угоду щодо експорту зерна з України. URL: <https://bykvu.com/ua/bukvy/vasha-orhanizatsiia-zaznala-krakhu-viktorii-a-spartts-u-lysti-do-henseka-oon-rozkrytykuvala-uhodu-shchodo-eksportu-zerna-z-ukrainy/>.
3. Ведернікова І. Справа Корбана. Як не стати росією. URL: <https://zn.ua/internal/delo-korbana-kak-ne-stat-rossiej.html>.
4. Вікторія Спартц надіслала Байдену ще одного листа: конгресвумен знову висловила занепокоєння через очільника ОП Андрія Єрмака. URL: <https://bykvu.com/ua/bukvy/viktorii-a-spartts-nadislala-baidenu-shche-odnoho-lysta-konhresvumen-znovu-vyslovyala-zanepokoieniia-cherez-ochilnyka-op-andriia-iermaka/>.

5. В українській діаспорі США засудили спроби підірвати довіру між Києвом і Вашингтоном. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/07/10/7142920/>.
6. Гулай В. Символічно та прагматично: декілька підсумків візиту Президента України Володимира Зеленського до США 21–22 грудня 2022 року. URL: <https://svitua.org/2022/12/26/symvolichno-ta-pragmatychno-dekilka-pidsumkiv-vizytu-prezydenta-ukrayiny-volodymyra-zelenskogo-do-ssha-21-22-grudnya-2022-roku/>.
7. Конгресвумен Вікторія Спартц просить ФБР розслідувати можливі спроби втручання у її виборчий процес в США з боку української влади. URL: <https://bykvu.com/ua/bukvy/konhresvumen-vikoriia-spartts-prosyt-fbr-rozsliduvaty-mozhlyvi-sproby-vtruchannia-u-ii-vyborchyi-protses-v-ssha-z-boku-ukrainskoi-vlady/>.
8. Лісунова К. Конгресвумен Вікторія Спартц. Чого чекати Києву, якщо республіканці здобудуть більшість в Конгресі США? Ексклюзивне інтерв'ю. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/viktoria-soarts-respublikantsi-demokraty-pidtrynka-ukrayiny-promijni-vybory-kongres-kongresvoomen/6830295.html>.
9. «Необачна допомога Путіну» – у Демпартії США розкритикували заяву Спартц щодо Єрмака. URL: <https://bykvu.com/ua/bukvy/neobachna-dopomoha-putinu-u-dempartii-ssha-rozkrytykuvaly-zaiavu-spartts/>.
10. Обрана до Конгресу США українка склала присягу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3166700-obrana-do-kongresu-ssa-ukrainka-sklala-prisagu.html>.
11. Силіна Т. Спартц проти Єрмака, і обоє проти України. URL: <https://zn.ua/ukr/international/spartts-proti-jermaka-i-oboje-proti-ukrajini.html>.
12. Спартц: Корбана позбавили громадянства за нашу 30-хвилинну зустріч, прив'язують людей, яких я навіть не бачила. URL: <https://www.obozrevatel.com/politics-news/spartts-korbana-lishili-grazhdanstva-za-nashu-30-minutnuyu-vstrechu-privyazyivayut-lyudej-kotoryih-ya-dazhe-ne-videla.htm>.
13. Співголова Групи підтримки України в Конгресі США відреагувала на заяву Спартц: «необачна допомога» Путіну. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ssha-yermak-zayava-kaptur/31937018.html>.

14. Kaptur Statement in Support of President Zelenskyy, Presidential Officials. URL: <https://kaptur.house.gov/media-center/press-releases/kaptur-statement-support-president-zelenskyy-presidential-officials>.
15. URL: <https://spartz.house.gov/sites/evo-subsites/spartz.house.gov/files/evo-media-document/SpartzGuterresLetter.pdf?fbclid=IwAR2nyZH8dvNt8SzPhnqaj9NLnX9BSQAYD1XOGdAPHUM8o8J2byETE W403hU>.
16. URL: <https://spartz.house.gov/sites/evo-subsites/spartz.house.gov/files/evo-media-document/wray-final-1219221.pdf>.
17. URL: <https://twitter.com/repspartz/status/1556277342556880898?s=21&t=mg00QVJ9n-jO7FCjQR6c6g>.
18. Spartz: President Biden has a Duty to Lead – the Stakes in Ukraine are Too High. URL: <https://spartz.house.gov/media/press-releases/spartz-president-biden-has-duty-lead-stakes-ukraine-are-too-high>.
19. Spartz requests President Biden to brief Congress on Andriy Yermak, President Zelensky’s Chief of Staff. URL: <https://spartz.house.gov/media/press-releases/spartz-requests-president-biden-brief-congress-andriy-yermak-president>.

3.3. Військова культура українського суспільства

Василь Добіжа,

кандидат політичних наук, доцент

Західноукраїнський національний університет,

Вінницький навчально-науковий інститут економіки,

м. Вінниця, Україна

Виклики і завдання, що постали перед українським суспільством наприкінці зими 2022 року покликані захистити незалежність і суверенітет України, а також її цивілізаційний вибір. Тому очевидно, що захисною реакцією не лише влади, а й українського громадянського суспільства, стало зростання мілітаристських проявів в усіх сферах суспільного життя.

Мілітаризмом (від лат. *Militaris* – військовий) прийнято вважати домінування воєнних ціннісних уявлень, способів мислення та поведінки у невоєнних сферах політики і суспільства. Виник в середині XIX століття для позначення режиму правління і політики Наполеона III у Франції. Ознаками мілітаризму є домінування мілітарної сфери порівняно з іншими сферами політики, позитивна оцінка війни (досягнення поставленої мети засобами збройного насильства), засвоєння командної ієрархії, подібної до армійської, в економічному житті та соціальних відносинах, привілейоване становище військових¹.

Дефініція «мілітаризація» має подвійне трактування і значення. По-перше, в традиційному розумінні мілітаризація – це процес підпорядкування суспільного життя потребам ведення збройної боротьби, здатний в результаті призвести до перебудови всього суспільства на військовий лад. По-друге, доцільно вказати на можливість мілітаризації політики, під якою слід розуміти процес цілеспрямованого або стихійного поширення принципів військового мистецтва, засобів, методів і технологій військового походження в сферу зовнішньо- і внутрішньополітичних відносин.

Втім традиційний підхід щодо розуміння цього явища базувався на системі цінностей часів холодної війни XX сторіччя і на сучасному етапі виглядає застарілим. Стереотипним було

¹Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. За ред. М.Головатого та О. Антоноюка. К.: МАУП, 2005. 792 с.

бачення, що мілітарист прагне захопити територію або слабшу державу і саме з цією метою озброюється, при цьому зберігаючи в середині своєї держави статичне і жорстко контрольоване суспільство. З політичної точки зору вбачалась державна система на кшталт Пруссії, Німеччини чи Японії XIX-XX ст. з жорсткою авторитарною та ієрархічною формою влади, що всі галузі економіки підпорядковувала військово-промислового комплексу.

Похідне поняття «мілітарна культура» дозволяє реально проаналізувати та простежити поведінку людини і суспільства в екстремальних ситуаціях війни, збройних конфліктів, а також дослідити ті сторони життя мирного часу, які визначають підготовку людини до подібного роду ситуацій і відображають їх наслідки. Отже, історичним фоном даної проблематики є підготовка суспільства і людини до війни, входження до неї, перебіг військових дій і вихід із війни. Мілітарна культура характеризує армію, військову організацію суспільства як в мирний час, так і під час воєнного стану, а також демонструє «людський вимір» всього суспільства з позицій війни.

Тому сутність явища «мілітаризм» слід розкривати і як ідеологічну доктрину, і як політичний світогляд та спосіб життя, і як трансформацію суспільної свідомості з врахуванням воєнних інтересів.

Як ціннісна система вона включає переконання, установки та символи, звернені на військову сферу в цілому та військову організацію суспільства, що передбачає вивчення таких категорій, як «війна», «світ», «військова організація суспільства», «армія», «національна безпека», «збройний конфлікт» тощо.

Військова культура включає в себе елементи суспільної свідомості та духовної культури країни або регіону, які пов'язані з військово-політичними інститутами та процесами. Вона представляє керівні принципи поведінки у військовій сфері, норми, ідеали, що забезпечують єдність та взаємодію інститутів та організацій, надаючи цілісність та інтегрованість військовій сфері. Як складові елементи військова культура включає в себе традиції, що сформувалися протягом багатьох поколінь щодо військового захисту суспільства, чинні норми військової справи, ідеї, концепції та переконання народу стосовно озброєного захисту існуючої політичної системи та вітчизни загалом.

Історичні передумови формування української мілітарної культури досить фрагментарні і поєднують в собі традиції та ритуали різних епох.

Під терміном «традиція» (від латів. *traditio* - передача) маємо на увазі стійкий, що передається з покоління до покоління соціальний досвід у вигляді звичок, норм поведінки, звичаїв, ідей, які зберігається у певних суспільствах, верствах та соціальних групах протягом тривалого часу. Традиції як стійкі явища життя поширюються на всі її сфери. У військовій галузі функціонують військові традиції, що історично склалися в армії та на флоті, що передаються впродовж поколінь ідеї, правила, звичаї, пов'язані з виконанням бойових завдань особового складу, з побутом військовослужбовців. Вони виступають важливим засобом виховання та навчання військових.

Закріпленню та поширенню військових традицій сприяють військові ритуали, що виконуються військовослужбовцями при здійсненні військових обрядів, урочистих та жалобних церемоній. Обряди та церемонії є складовими компонентами системи ритуалів. Основною ознакою, характерною для військових ритуалів є емоційний вплив, урочиста піднесеність, краса та величність. Військовий ритуал - це своєрідне видовище, масова театралізована вистава, що створює необхідний настрій, емоційно-психологічний вплив на людей. За допомогою військових традицій та ритуалів здійснюється зв'язок між минулим та сьогоденням, старше покоління передає молодому свій практичний досвід, погляди та уявлення, норми поведінки, свої почуття¹.

Військові традиції та ритуали охоплюють три основні сфери військової діяльності: бойові традиції, традиції навчання та виховання, традиції військового побуту.

Українська мілітарна культура складається з традицій часів козацтва, українських державних утворень 1917–1921 рр., радянської військової школи, досвіду воїнів афганців, учасників АТО. Аналогічно мілітарна українська культура часів УНР не мала власного підґрунтя і формувалась військовими колишньої російської імператорської армії. Все найвище військове керівництво УНР, а саме:

¹ Українська армія: втілити легенду. URL: https://www.segodnya.ua/longread/Den_Zashytnyka_Ukrainy_Traditsii/index.html.

чотири генерал-полковники, п'ять генерал-поручиків і переважна більшість з п'ятдесяти восьми генералів-хорунжих здобула освіту і бойовий досвід в лавах російської імператорської армії – збройних силах російської імперії. Досить красномовним є приклад гетьмана Павла Скоропадського, що формувався як військовий і політичний діяч під впливом двох культур - української та російської. З українською культурою його пов'язували кровні зв'язки та виховання і ставився він до неї з пошаною в сенсі територіального патріотизму, залюбки користуючись поняттями «козаки», «українські козаки». Також він належав до видатного козацького роду України і був нащадком гетьмана Івана Скоропадського (1646–1722)¹. А вплив російської культури проявився в освіті, військовій кар'єрі, участі у двох війнах і навіть перебування на посаді флігель-ад'ютанта царя. Мілітарна світоглядна культура формувалася під впливом освіти – Скоропадський навчався в Пажеському Його Імператорської Величності корпусі – найпрестижнішому військовому навчальному закладі російської імперії.

Аби закладати нові військові традиції і не втрачати зв'язок поколінь, українська влада послідовно здійснює політику увіковічення героїв минулого в назвах підрозділів в умовах сьогодення. Лише одним указом президента військові частини Сухопутних військ Збройних Сил України отримали наступні найменування: 53 окрема механізована бригада Сухопутних військ Збройних Сил України – почесне найменування «імені князя Володимира Мономаха», саме цей князь відзначився численними і успішними походами проти половецьких ханів. 54 окрема механізована бригади Сухопутних військ Збройних Сил України – почесне найменування «імені гетьмана Івана Мазепи», гетьмана Лівобережної України, що прагнув об'єднання козацьких земель Лівобережжя, Правобережжя, Запоріжжя. Також 59 окрема мотопіхотна бригада Сухопутних військ Збройних Сил України – почесне найменування «імені Якова Гандзюка», військового діяча, який був командувачем 1-м Українським корпусом 1917-1918 років. Отож зв'язок періодів Київської Русі, Гетьманщини, УНР і сучасності прослідковується².

¹Державно-правові погляди Павла Скоропадського. Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. А.Я. Хитра; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. Л., 2003. 19 с.

²Указ Президента України №168/2020 Про присвоєння почесних найменувань військовим частинам Сухопутних військ Збройних Сил України URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1682020-33569>.

Практичний аспект поняття «військова культура суспільства» дозволяють визначити міжнародні рейтинги, що порівнюють воєнний потенціал держав світу і які дають аналітику для дослідження військовим експертам. Так, рейтинг країн з військової потужності відображає індекс Global Firepower (GFP) 2022. Він об'єднує понад 50 різних критеріїв. Окрім чисельності армії, кількості танків, кораблів, літаків та іншої військової техніки, він також враховує рівень фінансування військової сфери, транспортну інфраструктуру країни, доступ до нафтопродуктів та інші фактори, що можуть вплинути на боєздатність армії. При цьому індекс не враховує фактор ядерної зброї. Чим менше значення індексу, тим потужнішу армію має країна. Перші три рядки Military Strength Ranking¹, згідно з останньою версією рейтингу, займають США, росія та Китай, а Україна перебуває на 22-му місці. Цей рейтинг складено у 2022 році, ще до початку російсько-української війни, але саме на нього посилаються численні аналітики, коли стверджують, що другій армії світу протистоїть двадцять друга.

Ще один рейтинг Global Militarisation Index дозволяє визначити рівень мілітаризації суспільства. Місце в рейтингу визначається наступним чином: порівняння частки військових витрат у валовому внутрішньому продукті (ВВП) і часткою витрат на охорону здоров'я (як частка ВВП); співвідношення між загальним числом збройних сил, кількістю лікарів і загальною чисельністю населення; співставлення кількості важких систем озброєння із загальною чисельністю населення. З моменту початку конфлікту на Донбасі, в лютому 2014 року, і на теперішній час рівень мілітаризації України помітно збільшився. Зараз Україна на 22-й позиції, тоді як в 2014 році ми посідали 41-е місце. Кількість військовослужбовців значно зросла, а основні системи озброєнь були всебічно модернізовані. З 2014 року по 2022 рік військовий бюджет України зріс на 62 % до 4,6 мільярда доларів США, що становить 3,4 % від ВВП, тоді як у 2014 році цей показник становив лише 2,2 %.

Американський дослідник Альфред Вагтс у своїй праці «Історія мілітаризму» охарактеризував поняття «громадянський мілітаризм», яке слід визначити як беззастережне прийняття військових цінностей,

¹ 2022 Military Strength Ranking. Global firepower. URL: <https://www.globalfirepower.com>

²Max Mutschler, Marius Bales. Global Militarisation Index: 2020. BICC. URL: <https://www.bicc.de>.

манер, принципів і відносин. Почесне і героїчне виявляється переважно у військовій службі і в військових діях, в підготовці до яких і полягає головний інтерес держави і на які повинні витратитися головні ресурси¹. Схиляємось до думки, що громадянська мілітаризація є комплексом заходів, покликаних підготувати суспільство до майбутньої війни. Цей процес передбачає не лише власне військові приготування, а й трансформацію політичної системи та суспільної свідомості з урахуванням військових інтересів.

Громадянський мілітаризм постає в результаті поєднання, взаємопроникнення і навіть злиття цивільної та військової сфер суспільного життя, породжує специфічний стан соціуму, що характеризується поширенням досвіду насильства і відрізняється високим ступенем внутрішньої войовничості. Серед основних характеристик громадянського мілітаризму доцільно виділити переважання у масовій свідомості образу реального супротивника та передчуття непримиренного протистояння з ним.

Українське суспільство має пройти шлях, що свого часу пройшло американське, в якому армія була створена в 1775 році з народного ополчення і її основою стали сили самооборони штатів. Друга Поправка до Конституції США (прийнята в 1791 році) гарантувала право американцям на володіння вогнепальною зброєю і є чинною по сьогоднішній день. Наразі в США в приватному користуванні знаходяться близько 300 млн одиниць вогнепальної зброї, тоді як населення становить 325 млн громадян, що робить цю націю найбільш озброєною в світі. Протягом сторіч була сформована культура поводження зі зброєю та сама зброя стало частиною культури і повсякденного життя. Подібна ситуація склалась і в Швейцарії. В конфедерації існує всезагальна система призову і демобілізації, а також постійно діючий армійський резерв, що передбачає постійне володіння або наявність в приватних оселях вогнепальної зброї.

Українська влада аби використати досвід цих країн має не просто легалізувати вогнепальну зброю, але й підготувати систему резервістів для армії (територіальна оборона), досягнувши таки чином відразу кілька цілей - озброїти населення (за бажанням самого населення) і повернути в масову культуру населення зброю як один з її атрибутів.

¹Vagts A. A history of militarism: [civilian and military. New York] Meridian Books [1959] P. 13–15.

Після початку військової агресії проти України десятки тисяч наших співвітчизників отримали автоматичну зброю для самозахисту та оборони, продемонструвавши високий рівень культури поводження зі зброєю та зрілу громадянську позицію. Адже збільшення кількості конфліктів із застосуванням зброї для з'ясування стосунків чи бандитизму не було зафіксовано. Українська влада повірила власним громадянам і не стала наслідувати приклад СРСР 1941-1945 років. Нагадаємо, що НКВС і радянська міліція під час війни вилучали у власного населення не лише мисливську зброю, але й навіть ножі.

За словами Олексія Арестовича, українці отримали 250 тисяч автоматів. Подібний стан справ вимагав юридичного врегулювання. Верховна Рада ухвалила закон України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України»¹, який був прийнятий 3 березня 2022 року, за тиждень після початку вторгнення військ РФ. Стаття 4 цього закону передбачає, що в період дії воєнного стану громадяни України можуть брати участь у відсічі та стримуванні збройної агресії російської федерації, застосовуючи власну нагородну зброю, спортивну зброю (пістолети, револьвери, гвинтівки, гладкоствольні рушниці), мисливську нарізну, гладкоствольну чи комбіновану зброю та бойові припаси до неї. Також передбачено, що цивільні особи не несуть відповідальності за застосування вогнепальної зброї проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України.

Своє ставлення до легалізації зброї українське суспільство демонструє не лише через практичну діяльність щодо відсічі російської агресії, але й через громадську думку. Так, літом цього року в додатку «Дія» завершилося опитування щодо ставлення громадян України до вільного володіння зброєю. В опитуванні взяли участь 1 млн 726 тисяч 452 особи. Голосування показало, що 59% опитаних вважають, що всі громадяни, які відповідають вимогам закону, можуть мати пістолет та вільно носити його з собою в громадських місцях, 19% – вважають, що пістолети можуть мати всі громадяни, які відповідають закону, та можуть використовувати їх лише у тирах чи на стрільбищах і лише 22% вважає, що пістолети категорично не повинні бути в обігу серед цивільного населення².

¹Закон України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#top>.

²Дія. Платформа центрів. URL: <https://center.diiia.gov.ua/questionnaire>.

На сьогоднішній день в Україні, що є державою, яка воює і вже мобілізувала до мільйона резервістів, відсутній закон про зброю. Маємо лише проголосований в першому читанні проект Закону про право на цивільну вогнепальну зброю¹. Законопроект в разі прийняття передбачає використання цивільної вогнепальної зброї для самозахисту, визначає поняття зон, вільних від зброї, передбачає державний контроль у сфері обігу цивільної вогнепальної зброї та посилює відповідальність за її незаконне використання.

Переважна більшість українців готові захищати цілісність України зі зброєю у руках. Про це свідчать результати опитування, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг». Згідно з даними опитування, 80% респондентів зазначили, що готові захищати цілісність України зі зброєю у руках. У порівнянні з довоєнними часами цей показник значно зріс (у 2020 році становив 59%). Найвищий рівень готовності спостерігається на заході та у центрі України, дещо нижчий рівень готовності – на півдні та сході. Але навіть у південно-східних регіонах надзвичайно високий рівень готовності воювати за Батьківщину (на півдні – майже 80%, на сході – майже 60%).

У гендерному розрізі готовність воювати зі зброєю за Україну висловили 90% чоловіків та 70% жінок. Опитування проводилося 1 березня.

Підтримка вступу України до Європейського Союзу та НАТО найвища за всю історію опитувань: 86% підтримують приєднання України до ЄС, 76% - за вступ в НАТО. У порівнянні з довоєнним періодом рівень підтримки вступу до ЄС та НАТО зріс більше ніж на 20 в.п. Позитивна динаміка відбулася за рахунок зростання підтримки вступу до західних структур серед населення Півдня та Сходу. У віковому розрізі в усіх категоріях спостерігається однакова підтримка вступу України до ЄС та НАТО².

Аналогічні виклики, з якими стикнулася українська влада в 2022 році, поставали перед Центральною Радою в 1917-18 рр. Тодішня владна еліта допустила ряд системних і, як виявилось, катастрофічних помилок, в результаті яких УНР перестала

¹Проект Закону про право на цивільну вогнепальну зброю. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/219896.html>.

²Загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (1 березня 2022). Рейтинг. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_1_marta_2022.html.

існувати, а українці втратили власну державність на довгих 74 роки, сплативши за прорахунки української влади мільйонними жертвами голодоморів і репресій. Причини неефективності Центральної Ради полягають у взаємних обвинуваченнях та чварах різних політичних сил, популізмі, недосвідченості і некомпетентності елітарних груп, відсутності державотворчого мислення. Втім головним прорахунком Центральної Ради є нерозуміння потреби створення і розвитку власних регулярних збройних сил. Сподіваємось, що чинна влада врахує і не повторить помилки попередників.

На сучасному етапі відбувається наповнення мілітарної культури бойовими традиціями, звичаями та військовими ритуалами Збройних Сил України, Національної гвардії України, Сил територіальної оборони ЗСУ, Сил спеціальних операцій ЗСУ, що здобувають практичний досвід ведення військових дій на сході та півдні України.

Список використаних джерел

1. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. За ред. М.Головатого та О. Антонюка. К.: МАУП, 2005. 792 с.
2. Українська армія: втілити легенду. URL: https://www.segodnya.ua/longread/Den_Zashytnyuka_Ukrainy_Traditsii/index.html.
3. Державно-правові погляди Павла Скоропадського. Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / А.Я. Хитра; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. Л., 2003. 19 с.
4. Указ Президента України №168/2020 «Про присвоєння почесних найменувань військовим частинам Сухопутних військ Збройних Сил України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1682020-33569>.
5. 2022 Military Strength Ranking. *Global firepower*. URL: <https://www.globalfirepower.com> [in English].
6. Max Mutschler, Marius Bales. Global Militarisation Index: 2020. *BICC*. URL: <https://www.bicc.de> [in English].
7. Vagts A. A history of militarism: [civilian and military. New York] Meridian Books [1959] P. 13–15.
8. Закон України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#top>.

9. Дія. Платформа центрів. URL: <https://center.diia.gov.ua/questionnaire>.
10. Проект Закону про право на цивільну вогнепальну зброю. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/219896.html>.
11. Загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (1 березня 2022). Рейтинг. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschenacionalnyu_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_1_marta_2022.html.

3.4. Торгово-економічна співпраця України та США

Сергій Ляковець,

аспірант,

Західноукраїнський національний університет,

м. Тернопіль, Україна

Сполучені Штати Америки є однією з найпотужніших держав сучасності, вплив якої на світову політику та світовий ринок у контексті глобалізаційних процесів подеколи є визначальним. Після розпаду СРСР США проводять доволі активну політику в Східній Європі, приділяючи особливу увагу країнам пострадянського простору, передусім Україні.

Нині одним із ключових питань для України є зміцнення її геополітичного становища (далі – ГПП) не тільки в регіоні, а й у світі загалом. Слід констатувати, що значення впливу США на ГПП України важко переоцінити. Можна стверджувати, що США є країною, інтереси якої визначають як глобальне, так і регіональне ГПП України. Сьогодні США за економічним і військовим потенціалом є наддержавою світового масштабу, яка знаходиться на найвищому рівні ієрархії міжнародної системи. Крім того, США і досі є домінуючою силою в Європі і, напевне, будуть нею залишатися. Послаблення впливу США у регіоні можливе лише у разі перемоги неоізоляціоністських сил в американській політиці, що є малоймовірним, адже політична еліта цієї країни усвідомлює, що шлях до лідерства у світі лежить через панівне становище в Європі та Євразії загалом.

США визнали Україну 25 грудня 1991 р. Дипломатичні відносини між двома країнами було встановлено 3 січня 1992 р. З часу відновлення незалежності України США надають практичне сприяння її утвердженню як сучасної демократичної та економічно розвиненої європейської держави¹.

Економічний вимір зовнішньополітичної діяльності завжди присутній у стратегії США, проте не завжди декларується і часто приносить результати із часом. Тож варто говорити про потенційну економічну вигоду. Цей формат двосторонніх відносин стосується

¹Масляк П. О. Країнознавство: Підруч. Київ : Знання, 2008. С. 179.

передусім країн, котрі мають стратегічне значення для забезпечення національних інтересів США. Україна належить до числа таких держав.

Економічна співпраця між країнами є необхідним елементом розвитку світогосподарської системи, адже дає змогу отримувати вигоду обом сторонам. В умовах війни з росією ця країна розглядається лише як політичний партнер. Для України торговельно-економічне співробітництво зі США, яка є найбільшою економікою світу, становить значний інтерес, особливо в умовах російської агресії, яка вимагає геополітичних змін в економічній співпраці. Так, економічні контакти зі США, окрім економічної вигоди, створюють позитивний імідж для української економіки, який свідчить про надійність України як торговельного та економічного партнера.

З метою орієнтації в досліджуваній темі та для визначення місця публікації в процесі наукового осмислення проблематики, автор уважно ознайомився з працями американських, сучасних українських дослідників та історичною літературою української діаспори. Вагомий внесок у дослідження українсько-американських торгово-економічних взаємин зробили такі дослідники, як О. Ващенко, Т. Мединська, Б. Канцелярук, Б. Чернега та В. Білозубенко, Н. Тітова, В. Шамрасва, П. Потічний та ін.¹ Проведений аналіз наукових досліджень українсько-американських відносин дає підстави зробити висновок, що існуючий інтерес до цієї проблеми зосереджувався переважно на фрагментарному вивченні окремих аспектів українсько-американських зв'язків

¹ Ващенко О. Ф. США–Україна: розвиток двостороннього співробітництва у 1991–2011 роках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» Чернівці, 2013. 20 с.; Ващенко О. Ф. Інвестиційна політика США як важлива складова співробітництва з Україною у 1992–2011 рр. Сіверянський літопис. 2012. № 5/6. С. 173–183 ; Мединська Т. Торгово-економічне співробітництво України і США в умовах економічної глобалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини». Київ, 2007. 18 с.; Канцелярук Б. І. Сучасні виміри політики США до України в умовах постбіполярного світу : Дис. д-ра політ. наук : 23.00.04. Київ, 1998. 423 арк.; Міжнародна економічна діяльність України: стан та тенденції розвитку : моногр. / [О. Б. Чернега, В. С. Білозубенко, Ю. Г. Бочарова та ін.]. Донецьк : Сх. вид. д-м, 2012. 395 с.; Тітова Н., Обритько Б. Шляхи залучення ділових та фінансових кіл діаспори до інвестиційного процесу в Україні. Регіональна економіка. 2002. № 2. С. 80–93 ; Шамрасва В. М. Стратегічне партнерство в українсько-американських міждержавних відносинах: концептуально-теоретичний і практичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра політ. наук : спец. 23.00.04. Київ, 2016. 43 с.; Потічний П. Діаспора як чинник міждержавних відносин. Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті : зб. доп. Першої наук. міжнар. конф., 8–10 берез. 2006 р., м. Львів, Україна. Львів : Сполом, 2006. 508 с. С. 31–37.

із заданої тематики, а також геополітичному вимірі зовнішньої політики України та США.

Метою є аналіз процесу становлення і розвитку українсько-американських міждержавних відносин у торговельно-економічній сфері впродовж 1990-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. як найбільш результативної та масової форми спілкування між двома країнами. Завдання праці: проаналізувати історіографію наукової проблеми та джерельну базу дослідження; охарактеризувати геополітичне становище обох держав; окреслити тенденції розвитку торговельно-економічної співпраці, визначивши динаміку, пріоритетні напрями та перспективи розвитку; виокремити участь української діаспори США в лобюванні інтересів України.

Оскільки після розпаду Радянського Союзу США є єдиною наддержавою у світі, то молодим державам надзвичайно важливо розвивати з ними партнерські відносини у всіх галузях і в усіх напрямках. Україна в цьому питанні не є винятком. Значення міжнародних відносин у цьому напрямі зростає ще й тому, що розвиток плідної економічної співпраці допомагає нашій державі у вирішенні багатьох проблем.

Розглядаючи зазначену проблематику, слід пригадати, з яким вантажем наша держава розпочала економічне співробітництво зі США. З початку своєї незалежності Україна зіткнулася з дуже багатьма проблемами в економічній галузі¹.

Офіційне закріплення торговельно-економічної співпраці між США та Україною відбулося у 1992 р. в угоді про торговельні відносини. У цьому документі прописувалися основні принципи співробітництва², такі як недискримінаційний режим для товарів та послуг, заходи для заохочення розширення комерційних контактів з метою збільшення торгівлі, спрощення процедури роботи торгових урядових представництв із громадянами, а також режим роботи комерційних представництв, порядок вирішення спорів. Подальше оформлення торговельно-економічних відносин відбулося в угоді про гуманітарне і техніко-економічне співробітництво³. У цій угоді прописується

¹Каленюк В. Г. До питання про економічну співпрацю Сполучених Штатів Америки з Україною за роки адміністрації У. Клінтона (1993–2000). Вісник Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. Серія : Історія. 2005. № 77–79. С. 10.

² Угода про торговельні відносини між Україною і Сполученими Штатами Америки. URL : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1079.2704.0>.

³Угода між Урядом України і Урядом Сполучених Штатів Америки про гуманітарне і техніко-економічне співробітництво. URL : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1079.1956.0>.

порядок звільнення від сплати податків, мит та інших зборів із товарів, поставок та іншого майна, що надається або використовується у зв'язку з програмами допомоги; статус цивільного та військового персоналу.

На початку 1990-х р. основними формами торговельно-економічної взаємодії США й України були торгівля, капіталовкладення, кредити, техніко-економічна допомога, співробітництво в окремих сферах (передусім енергетика). Формат співробітництва – міждержавний рівень, співпраця між суб'єктами господарських відносин.

Загалом у двосторонній торговельно-економічній співпраці значну роль відіграють політичні та безпекові чинники. С. Телбот (заступник держсекретаря) у листопаді 1994 р. під час промови у Вашингтонському центрі Е. Карнегі наголосив, що «...ядерне питання не давало змоги сконцентруватись на економічній проблематиці». Проте економічна складова двосторонніх взаємин розглядалась як важливий інструмент досягнення політичних цілей та США йдуть на значні поступки та надають суттєву допомогу нашій державі. Свідченням цього є те, що Конгрес США постійно узгоджує торговельне законодавство з метою підтримки двосторонніх відносин, хоча традиційно такі питання визначаються принципами СОТ.

Для української сторони, навпаки, економічна складова взаємовідносин була надзвичайно важливою і навіть домінантною, «...оскільки розглядалась як один із факторів утвердження реального суверенітету»¹. Окрім того, доречно наголосити, що Україна не мала досвіду проведення зовнішньоекономічної діяльності та її правового й інституційного забезпечення, що було значною перешкодою для налагодження ефективної співпраці з розвиненими країнами². Серед інших проблем необхідно вказати на збереження командно-адміністративних підходів, системну кризу початку 1990-х р., несформованість валютної системи України, низьку конкурентоспроможність більшості експортних товарів. Доречно підкреслити, що американська сторона завжди спонукала Україну до ринкових перетворень.

Поряд зі співробітництвом з міжнародними фінансовими організаціями, Україна зацікавлена в залученні інвестицій із окремих країн. США серед таких країн-донорів у визначений

¹Ярошко О. З. Концептуальне забезпечення зовнішньої політики України в постбіполярній системі міжнародних відносин : моногр. Київ : LAT&K, 2001. С. 29.

²Буркат Т. Л. Особливості торговельно-економічного співробітництва України зі США. «Зовнішня торгівля: право та економіка» : 36. наук. пр. УАЗТ. Вип. 2 (6), ч. 4. Київ : УАЗТ, 2002. С. 110.

період посідає чільне місце, використовуючи інвестиційну політику як важливий інструмент впливу на політику Нових незалежних держав (далі – ННД).

Ключовими формами торговельно-економічної взаємодії США та України були торгівля, капіталовкладення, кредити, техніко-економічна допомога, співробітництво в окремих сферах. Формат співробітництва – міждержавний рівень, співпраця між суб'єктами господарських відносин¹.

Позитивний вплив на співпрацю в торговельно-економічній галузі мала й суттєва лібералізація зовнішньоекономічної діяльності України (відмова від квотування та ліцензування експорту, скасування ПДВ на експорт тощо). США позитивно поставились до економічних ініціатив президента Л. Кучми та сприяли отриманню кредиту МВФ на 371 млн дол. США.

Доволі важливим документом, котрий дозволяє виокремити проблемні моменти в двосторонніх торговельно-економічних взаєминах та інвестиційній політиці США, є аналітична доповідь Держдепартаменту США за 1994 р. по Україні. Серед них – недосконала банківська система, відсутність якісної інфраструктури, нерозвинене ринкове законодавство, відсутність чіткої валютної політики. Серед перешкод названі також загальна депресія економіки та високі податки й корупція. Особливо останній факт був неприйнятним для американського бізнесу. Серед позитивних зрушень – прийняття ряду законів у царині дотримання прав інтелектуальної власності².

У контексті торговельно-економічної співпраці США й України важливо виокремити такий напрямок як надання допомоги. Для проведення демократичних перетворень у ННД та реорганізації їхньої економіки на ринкових засадах уряд США у 1990-х рр. започаткував діяльність низки програм: Фонд підтримки підприємств у нових незалежних державах; Фонд «Євразія», Програма Міністерства сільського господарства США «THE SOCRAN FELLOWSHIP». Американський фонд підприємництва фінансував програму «Підтримка становлення малого бізнесу шляхом надання кредитів», дія котрих поширювалась і на Україну.

¹Ващенко О. Ф. США–Україна: розвиток двостороннього співробітництва у 1991–2011 : роках. дис. канд. іст. наук : 07.00.02. Чернігів, 2013. С. 55–56.

² Ващенко О. Ф. США–Україна: розвиток двостороннього співробітництва у 1991–2011 : роках. дис. канд. іст. наук : 07.00.02. Чернігів, 2013. С. 55–56.

Отже, допомога надається Вашингтоном у рамках конкретних програм та ставиться у залежність від ступеня виконання українською стороною цих програм. Схема подібна до правил, що існують при наданні допомоги світовими фінансовими інституціями. Загалом США схильні застосовувати елементи позаінституційної політики для збереження власних інтересів в деяких державах¹.

Двосторонні торговельно-економічні зв'язки окресленого періоду зазнали значного впливу політичних факторів. Доволі важливим інструментом у визначенні питань, що гальмували розвиток двосторонньої співпраці в економічній сфері та окреслення шляхів їхнього вирішення, залишаються економічні комітети в рамках Американсько-української міждержавної комісії (далі – АУМК). Так, з 2 по 3 листопада 2000 р. у Києві відбулося засідання Комітету з питань економічної співпраці. Ключові проблеми стосувались ефективності реформування української економіки. Представники США наголошували на необхідності системного підходу до проведення реформ та готовності з боку США допомагати в цьому процесі. Американська делегація запропонувала проводити засідання комітету регулярно двічі на рік².

Обговорення актуальних питань розвитку торговельно-економічних відносин відбулося 18–19 квітня 2002 р. у Вашингтоні в ході роботи американсько-українського Комітету з питань економічного співробітництва. Представником України був віцепрем'єр-міністр В. Роговий. Головним питанням стало підвищення американською стороною тарифів на сталь та ветеринарна заборона ввезення американської курятини з боку України, а також питання відміни поправки Джексона – Вейніка. Серед головних проблемних питань 2002–2003 рр. також названі надання ринкового статусу українській економіці та захист прав американських інвесторів. Сторони обговорили необхідні заходи щодо нормалізації відносин. Так, в квітні 2003 р. українська сторона зняла заборону на ввезення американської курятини³.

¹Михайленко М. В. Доба інституцій: парадигма світополітичного вибору в умовах глобалізації та українська політика Вашингтона у 90-х рр. Чернівці : Місто, 2005. С. 141.

²Засідання Українсько-американської Робочої групи з питань нерозповсюдження та експортного контролю 2–3 березня у м. Вашингтон, округ Колумбія, 15 лютого 2011 р. С. 1. URL : <http://www.mfa.gov.ua/usa/ua/news/detail/68768.htm>.

³Кухарська Н. Експортно-імпортна політика України: роки незалежності. Регіональна економіка. 2005. № 3. С. 58–59.

Позитивним моментом для торговельно-економічної співпраці стало те, що 10 червня 2002 р. у рамках домовленостей з Паризьким клубом українська делегація провела переговори з представниками США. Вашингтон погодився на реструктуризацію заборгованості за 12 років, що становила 179 млн дол. США. Угода набула чинності 19 серпня 2002 р. Відповідно агентство «Exsimbank США» поновило кредитну лінію для України. Окрім того, 3 серпня 2002 р. сенат схвалив рекомендацію надати Україні в рамках зовнішньої допомоги США 155 млн дол. Розподіл фінансів визначався таким чином: на ядерні технології – 30 млн дол., адміністративну реформу – 14 млн дол., решта – на ряд програм у сільському господарстві, економіці, на розвиток громадянського суспільства та ін.¹

Доволі вагомими здобутками в розвитку торговельно-економічних відносин пов'язаних з прийняттям США у 2005 р. низки принципових рішень. Передусім це стосується скасування ряду торговельних санкцій щодо української продукції: наприкінці 2004 р. у Вашингтоні був підписаний Додаток до Угоди між Урядом України та Міністерством торгівлі США про призупинення антидемпінгового розслідування стосовно імпорту деяких видів виробів із обрізного вуглецевого плоского прокату, що дало можливість українським виробникам цього виду продукції протягом трьох років експортувати її до США, проте в межах певних лімітів. 31 серпня 2005 р. рішенням Офісу торговельного представництва США (далі – ОТП) були відмінені санкції щодо України у вигляді 100% мита на товари за 23 позиціями Гармонізованої тарифної системи США, запроваджені ще в 2002 р. До того ж у Конгресі США відбувався перегляд питання про відновлення пільг згідно з Генералізованою системою преференцій США (далі – ГСП)².

Важливі умови для покращення інвестиційного клімату України сформовано у 2006 р. Посприяла цьому також українська діаспора США³. У січні 2005 р. Український конгресовий комітет Америки (далі – УККА) провів засідання «Україна тоді і зараз» у Конгресі США, основними питаннями якого були: визнання України країною з ринковою економікою, відміна поправки Джексона–Вейніка, підвищення закордонної допомоги США нашій країні, підтримка

¹Допомога США Україні. Голос України. 2002. 3 серп. С. 3.

²Буркат Т. Л. У несприятливому режимі. ПІЧ. 2002. № 12. С. 20–26.

³Харламова Г. О. Американсько-українське інвестиційне співробітництво в умовах глобалізації. Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. Київ, 2010. Вип. 91, ч. 1. С. 26–31.

вступу України в СОТ, збільшення обсягів торгівлі та інвестицій в нашу державу, розробка плану вступу України в НАТО. Так, 17 лютого 2006 р. США надали економіці України «ринковий статус», а 6 березня, після 14 років переговорів, Україна і США підписали двосторонню угоду про умови вступу у СОТ¹.

Так, 2005–2008 рр. позначені активізацією двосторонньої торговельно-економічної співпраці. Як наголосив посол України у США О. Моцик, за цей період обсяг двосторонньої торгівлі зріс майже втричі й досягнув 4,2 млрд дол., що є ознакою позитивної динаміки двосторонніх відносин. Українська сторона усвідомила, що в умовах застосування американською стороною економічних заходів «...прямі втрати українських виробників на американському ринку ... склали понад 300 млн дол. на рік»².

Іншим важливим фактором, котрий мав посприяти активізації двосторонньої співпраці в торговельно-економічній сфері, був вступ України до СОТ. При цьому американська сторона суттєво допомогла на цьому шляху. Переговори між США й Україною на етапі укладання угод стали важливою основою для розвитку подальшої двосторонньої співпраці. Зокрема, 2006 р. у рамках переговорного процесу щодо вступу до СОТ було підписано двосторонній Протокол щодо доступу на ринки товарів та послуг. Остаточню поновлено також дію щодо української продукції Генералізованою системою преференцій США (далі – ГСП)³.

Значний вплив на економічні взаємовідносини мало сприяння з боку США прийняттю позитивного рішення в питанні підписання антикорупційної «Порогової програми» Корпорації «Виклик тисячоліття» та включення України до списку країн-кандидатів на отримання «компакту» у 2007 р. вартістю 33 млн дол. (листопад 2006 р.). Таку ж допомогу Україна отримувала й упродовж 2008 р., але в грудні 2008 р. була виключена зі списку країн-претендентів на отримання «компакту», проте було прийнято рішення про продовження співпраці в рамках цієї програми⁴.

¹Недошитко І. Р. Українська діаспора США у державотворчих процесах в Україні (1991–2011 рр.) : дис. канд. істр. наук : 07.00.01. Тернопіль, 2013. С. 187.

²Шамшур О. Україна–США: ринкова економіка. СОТ. Далі буде?. ДТ. 2006. № 9 (588), 11–17 берез. URL: http://www.gazeta.zn.ua/POLITICS/ukraina_ssha_rynochnaya_ekonomika_vto_prodluzhenie_sleduet.html.

³Три роки членства у СОТ: Тенденції зовнішньої політики України у посткризовий період : аналіт. доп. / А. В. Клименко, О. А. Федірко, І. В. Ус. Київ : НВСД, 2011. С. 79–80.

⁴Millennium Challenge Corporation Board of Directors Announces 2007 Compact Eligible Countries: Moldova, Jordan, and Ukraine. URL : <http://www.mcc.gov/pages/press/release/release-110806-thresholdcountryselection>.

Питання активізації двосторонньої торговельно-економічної та інвестиційної співпраці розглядалися 2 жовтня 2008 р., коли в Києві було проведено перше засідання Американсько-української ради з торгівлі та інвестицій. Сторони підбили підсумки співпраці за попередні роки та визначили кроки щодо розвитку. При цьому традиційно наголос було зроблено на ринкових перетвореннях та реформуванні правової сфери.

Важливою складовою торговельно-економічної співпраці США та України була інвестиційна співпраця. Серед об'єктивних чинників впливу на інвестиційну політику США щодо України зазначеного періоду слід назвати наслідки кризи 1998 р., недосконалість українського законодавства в галузі захисту прав інтелектуальної власності та низку політичних скандалів. При цьому політичні фактори простежуються доволі чітко і позначились на проблемі визнання економіки України ринковою, відміні поправки Джексона — Вейніка та вступу до СОТ. Основним елементом стримування двосторонніх торговельно-економічних відносин був той факт, що тривалий час США кваліфікували загальний стан України як політико-системну кризу¹. Разом з тим, у сфері торговельно-інвестиційної співпраці з іншими країнами державні агентства США активно застосовували механізми державно-приватного партнерства.

Результатом ефективної співпраці України та США також стало виведення двосторонніх відносин на рівень стратегічного партнерства, котре було зафіксовано у Спільній заяві президентів України від 4 квітня 2005 р. Основним політичним документом є Хартія про стратегічне партнерство (грудень 2008 р.), положення якої відображають головні двосторонні пріоритети.

Договірні-правова база відносин України та США налічує низку документів, що охоплюють широкий спектр сфер двосторонньої співпраці, включаючи торговельно-економічну, науково-технічну, гуманітарну, правоохоронну та ін.

Ключовим українсько-американським міждержавним органом є двостороння Комісія стратегічного партнерства (далі – КСП). Її перше засідання відбулося у грудні 2009 р. у Вашингтоні, друге – 3 липня 2010 р. в Києві у рамках офіційного візиту в Україну

¹Камінський Є. Українсько-американські відносини на початку 21-го століття. Дослідження світової політики : зб. наук. праць / Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України; редкол. : Є. Є. Камінський (гол. ред.) та ін. 2003. Вип. 23. С. 43–44.

держсекретаря США Г. Клінтон, третє – 15 лютого 2011 р. у Вашингтоні. Співголовуючими на засіданнях були керівники зовнішньополітичних відомств України та США. Комісія стратегічного партнерства координує діяльність міжгалузевих механізмів, до компетенції яких віднесено питання політичного діалогу та верховенства права, нерозповсюдження та експортного контролю, енергетичної і ядерної безпеки, науки та технологій, торгівлі й інвестицій, оборони, а також консульські питання. Крім того, ефективним механізмом забезпечення розвитку торговельно-економічної співпраці між Україною та США є діяльність українсько-американської Ради з торгівлі та інвестицій¹.

Варто наголосити, що на днях очільники зовнішньополітичних відомств України та США – Д. Кулеба та Е. Блінкен – підписали нову Хартію стратегічного партнерства. Ключовими положеннями такі: а) США підтримують Україну у протидії агресії росії. Не визнають спроби анексії Криму та підтримують Кримську платформу; б) США та Україна розширюють взаємодію для зміцнення обороноздатності та посилення безпеки нашої держави; в) США підтримують прагнення України до членства в ЄС та НАТО; г) США підтримують план трансформації економіки України².

Таким чином, можна констатувати, що торговельно-економічні відносини з Україною залишались та залишаються важливим напрямом двосторонньої співпраці та були віддзеркаленням загального рівня відносин США й України. Вони розвивались у контексті торгівлі товарами та послугами. Перспективним і вигідним для України напрямом двосторонніх відносин також стала співпраця в енергетичній сфері. Серед характерних рис торговельно-економічних зв'язків виокремлено такі: непаритетність торговельно-економічної й інвестиційної співпраці обох країн; Україна більше зацікавлена в інтенсифікації цієї галузі співпраці; значні коливання показників двосторонньої торгівлі протягом окремих періодів, котрі часто збігалися з інтенсивністю політичного діалогу.

¹Торговельно-економічне та інвестиційне співробітництво між Україною та Сполученими Штатами Америки. URL : <https://www.tpp.ks.ua/zovnishnoekonomichna-diyalnist/analitichnij-material/pivnichna-amerika/78-spolucheni-shtati-ameriki/729-usa23052013.html>.

²Україна та США підписали нову Хартію стратегічного партнерства. URL : <https://armyinform.com.ua/2021/11/ukrayina-ta-ssha-pidpysaly-novu-hartiya-strategichnogo-partnerstva-detali-ugody/>.

Список використаних джерел

1. Масляк П. О. Країнознавство: підруч. Київ : Знання, 2008. 292 с.
2. Ващенко О. Ф. США–Україна: розвиток двостороннього співробітництва у 1991–2011 роках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.02 «Всесвітня Історія.» Чернігів, 2013. 20 с.
3. Ващенко О. Ф. Інвестиційна політика США як важлива складова співробітництва з Україною у 1992–2011 рр. Сіверянський літопис. 2012. № 5/6. С. 173–183.
4. Мединська Т. Торгово-економічне співробітництво України і США в умовах економічної глобалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини». Київ : 2007. 18 с.
5. Канцелярук Б. І. Сучасні виміри політики США до України в умовах постбіполярного світу : дис. д-ра політ. наук : 23.00.04. Київ, 1998. 423 арк.
6. Міжнародна економічна діяльність України: стан та тенденції розвитку : моногр. / Донецьк : Сх. вид. дім, 2012. 395 с.
7. Тітова Н., Обрицько Б. Шляхи залучення ділових та фінансових кіл діаспори до інвестиційного процесу в Україні. Регіональна економіка. 2002. № 2. С. 80–93.
8. Шамрасва В. М. Стратегічне партнерство в українсько-американських міждержавних відносинах: концептуально-теоретичний і практичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук : спец. 23.00.04. Київ, 2016. 43 с.
9. Потічний П. Діаспора як чинник міждержавних відносин. ДіаспораякчинникутвердженнядержавиУкраїнауміжнароднійспільноті : зб. доп. Першої наук. міжнар. конф., 8–10 берез. 2006 р., м. Львів, Україна. Львів : Сполом, 2006. 508 с. С. 31–37.
10. Каленюк В. Г. До питання про економічну співпрацю Сполучених Штатів Америки з Україною за роки адміністрації У. Клінтона (1993–2000). Вісник Київського національного університету ім.Т. Г. Шевченка. Серія : Історія. 2005. № 77–79. С. 10–15.
11. Угода про торговельні відносини між Україною і Сполученими Штатами Америки. URL : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1079.2704.0>.

12. Угода між Урядом України і Урядом Сполучених Штатів Америки про гуманітарне і техніко-економічне співробітництво. URL : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1079.1956.0>.
13. Ярошко О. З. Концептуальне забезпечення зовнішньої політики України в постбіполярній системі міжнародних відносин : моногр. Київ : LAT&K, 2001. 304 с.
14. Буркат Т. Л. Особливості торговельно-економічного співробітництва України зі США. Зовнішня торгівля: право та економіка : зб. наук. пр. УАЗТ. Вип. 2 (6), ч. 4. Київ : УАЗТ, 2002. С. 109–114.
15. Ващенко О. Ф. США–Україна: розвиток двостороннього співробітництва у 1991–2011 роках : дис. канд. іст. наук : 07.00.02. Чернівці, 2013. 200 с.
16. Михайленко М. В. Доба інституцій: парадигма світополітичного вибору в умовах глобалізації та українська політика Вашингтона у 90-х рр. Чернівці : Місто, 2005. 240 с.
17. Засідання Українсько-американської Робочої групи з питань нерозповсюдження та експортного контролю 2–3 березня у м. Вашингтон, округ Колумбія, 15 лютого 2011 р. URL : <http://www.mfa.gov.ua/usa/ua/news/detail/68768.htm>.
18. Кухарська Н. Експортно-імпортна політика України: роки незалежності. Регіональна економіка. 2005. № 3. С. 57–66.
19. Допомога США Україні. Голос України. 2002. 3 серп. С. 3.
20. Буркат Т. Л. У несприятливому режимі ППЧ. 2002. № 12. С. 20–26.
21. Харламова Г. О. Америко-українське інвестиційне співробітництво в умовах глобалізації. Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. Київ, 2010. Вип. 91, ч. 1 С. 26–31.
22. Недошитко І. Р. Українська діаспора США у державотворчих процесах в Україні (1991–2011 рр.) : дис. канд. істр. наук : 07.00.01. Тернопіль, 2013. 320 с.
23. Шамшур О. Україна–США: ринкова економіка. СОТ. Далі буде?. ДТ. 2006. № 9 (588), 11–17 берез. URL: http://www.gazeta.zn.ua/POLITICS/ukraina__ssha_rynochnaya_ekonomika_vto_prodolzhenie_sleduet.html.

24. Три роки членства у СОТ: Тенденції зовнішньої політики України у посткризовий період : аналіт. доп. / А. В. Клименко, О. А. Федірко, І. В. Ус. Київ : НВСД, 2011. 120 с.
25. Millennium Challenge Corporation Board of Directors Announces 2007 Compact Eligible Countries: Moldova, Jordan, and Ukraine. URL : <http://www.mcc.gov/pages/press/release/release-110806-thresholdcountryselection>.
26. Камінський Є. Українсько-американські відносини на початку 21-го століття. Дослідження світової політики : зб. наук. пр. / Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України ; редкол. : Є. Є. Камінський (гол. ред.) та ін. 2003. Вип. 23. 215 с.
27. Торговельно-економічне та інвестійне співробітництво між Україною та Сполученими Штатами Америки. URL : <https://www.tpp.ks.ua/zovnishnoekonomichna-diyalnist/analitichnij-material/pivnichna-amerika/78-spolucheni-shtati-ameriki/729-usa23052013.html>.
28. Україна та США підписали нову Хартію стратегічного партнерства. URL : <https://armyinform.com.ua/2021/11/ukrayina-ta-ssha-pidpysaly-novu-hartiyu-strategichnogo-partnerstva-detali-ugody/>.

РОЗДІЛ 4.

ГЕОСТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНИ В ГЛОБАЛЬНИХ ВИМІРАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

4.1. Міжнародна політика у сфері сталого розвитку охорони здоров'я: досвід країн ОЕСР та України

Оксана Тулай,

*доктор економічних наук, професор
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна*

Наталія Карпишин,

*кандидат економічних наук, доцент
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна*

Забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю громадян у будь-якому віці є Ціллю сталого розвитку № 3 серед 17, визначених на четвертому пленарному засіданні 70-ї пленарної сесії Генеральної Асамблеї ООН 24 вересня 2015 р. у документі «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року»¹. Саме в цьому аспекті система охорони здоров'я є інституцією, яка відповідальна за реалізацію цілі та завдань сталого розвитку і є центром уваги урядів та суспільства й важливим сектором науково-аналітичної діяльності вчених і фахівців.

Ефективність системи охорони здоров'я суттєво впливає на рівень здоров'я населення, адже якщо медичні послуги є високоякісними та доступними для громадян, то показники здоров'я у населення значно кращі. В свою чергу, доступність й якість, а зрештою, і кращі результати у сфері охорони здоров'я залежать від обсягів фінансування в галузі охорони здоров'я. Тому фінансові ресурси мають одне з вирішальних значень для забезпечення стійкості систем охорони здоров'я під час загрози епідемії COVID-19 або настання інших нових небезпек для громадського здоров'я.

Пандемія COVID-19 показала, що, ефективно витрачаючи кошти на охорону здоров'я, країна здійснює інвестиції, оскільки міцніші та стійкіші системи охорони здоров'я захищають не лише населення, а й економіку. Також цей період показав роль і цінність медичних кадрів: лікарів, медичного персоналу та персоналу для довгострокового

¹Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications>.

догляду, нестача яких стала більш серйозним обмеженням, ніж відсутність лікарняних ліжок чи медичного обладнання. Тому одним із завдань, які визначені для реалізації цілі сталого розвитку № 3, є істотне збільшення обсягів фінансування охорони здоров'я і підвищення витрат на оплату праці медичних працівників та на товари і послуги, необхідні для профілактики та лікування хвороб. Такі витрати покращать рівень здоров'я населення і результативність системи охорони здоров'я лише в тому випадку, якщо вони будуть витрачатися ефективно, тобто з урахуванням співвідношення показників ціни та якості.

Загальновідомою в науці є тенденція, що вже тривалий період часу витрати на охорону здоров'я випереджали економіку і це відображалось в постійному зростанні питомої ваги витрат на охорону здоров'я у сумі валового внутрішнього продукту (ВВП). У ХХ ст. в багатьох країнах світу почався процес одержавлення сфери медичних послуг та держава почала займати місце основного виробника і постачальника медичної допомоги. Однією з причин стало те, що приватний сектор медичних послуг, який діє за принципом «економічної ефективності», виявився неспроможним вирішити суспільні проблеми охорони здоров'я (подолання епідемій та проведення вакцинації, контроль за якістю медичних послуг тощо). Також становлення і розвиток інституту демократії в багатьох країнах, скерованого на принцип «соціальної справедливості», привели до зростання державного фінансування медицини.

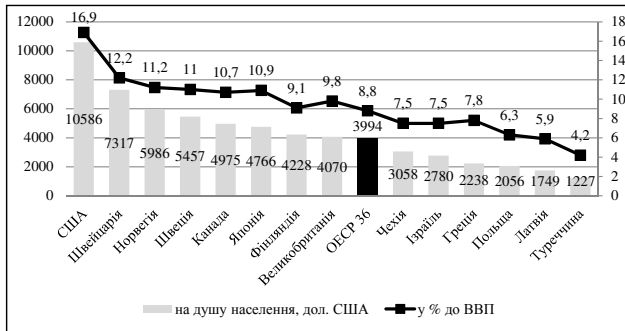
До пандемії COVID-19 показник частки витрат на охорону здоров'я ВВП для країн Організації економічного співробітництва та розвитку (надалі ОЕСР) залишався відносно стабільним. Так, у середньому на медичні послуги у 2018 р. спрямовувалося близько 8,8% ВВП або майже 4 тис. дол. на одну особу¹. Стаціонарні й амбулаторні послуги склали основну частину витрат на охорону здоров'я – це зазвичай 60% усіх витрат на охорону здоров'я.

Як видно з рис. 1, у 2018 р. в трійку лідерів за показником найбільших витрат на охорону здоров'я по відношенню до ВВП входили: США 16,9%, Швейцарія – 12,2% і Німеччина – 11,2%.

Також у цих країнах (США, Швейцарія та Німеччина) найбільше витрачалось на душу населення у сфері охорони

¹Health at a Glance 2019: OECD Indicators. OECD Publishing, Paris. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docs/server>.

здоров'я: в США - більше 10 тис. дол. США; у Швейцарії – більше 7 тис. дол. США і в Німеччині – майже 6 тис. дол. США. Окремі країни-члени ОЕСР, наприклад Латвія й Туреччина, мали значно нижчий рівень цих показників.

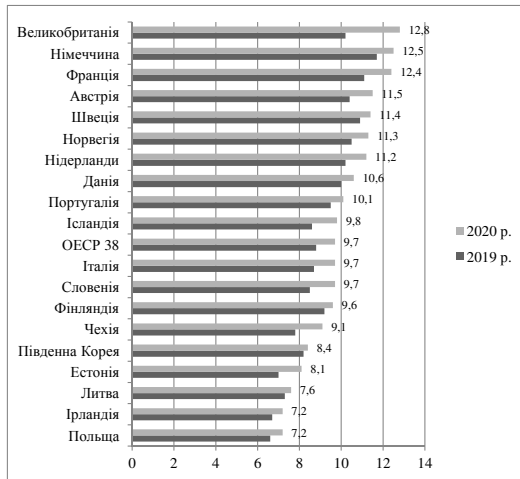
Рис. 1. Видатки країни ОЕСР на охорону здоров'я у % до ВВП та у розрахунку на душу населення в дол. США у 2018 р.

Складено на основі автора.

У 2020 р. майже у всіх країнах, незважаючи на суттєві обмеження в економічній діяльності через настання пандемії COVID-19, відбулось різке підвищення витрат на охорону здоров'я та їхньої частки до 9,7% ВВП, що було на 0,9% більше порівняно з 2019 р. В окремих країнах цей показник зростав ще швидшими темпами, наприклад, в Італії – з 8,7% до 9,7%, у Великобританії – з 10,2% у 2019 р. до 12,8% у 2020 р., у Франції – з 11,1% до 12,4%, а у Словенії – з 8,5% до майже 10%.

Показник витрат на охорону здоров'я на душу населення, який залежить від багатьох демографічних, соціальних, фінансово-економічних і організаційних факторів, також почав зростати. Так, з 2015 р. по 2019 р. витрати на охорону здоров'я на душу населення у країнах ОЕСР зросли в середньому на 2,7%, а з 2019 р. по 2020 р. – на 4,7%. Найбільше такі витрати зросли в Естонії, Великобританії та Ірландії – на 15,4%, 11,5% і 8,8% відповідно¹.

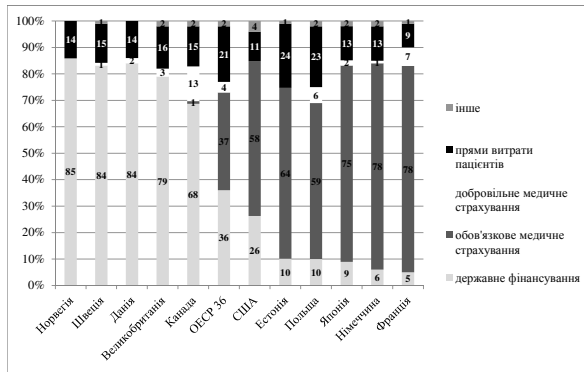
¹Health at a Glance 2021: OECD Indicators. OECD Publishing. Paris. URL: <https://doi.org/10.1787/ae3016b9-en>.

Рис. 2. Витрати на охорону здоров'я країн ОЕСР як частка ВВП у 2019–2022 рр. %

Складено на основі автора.

Аналіз джерел фінансування показав, що бюджетні кошти в сукупності з коштами обов'язкового медичного страхування у країнах ОЕСР становили в середньому близько 73% та 74% від усіх витрат на охорону здоров'я у 2018 р. та 2019 р. (рис. 3 та 4).

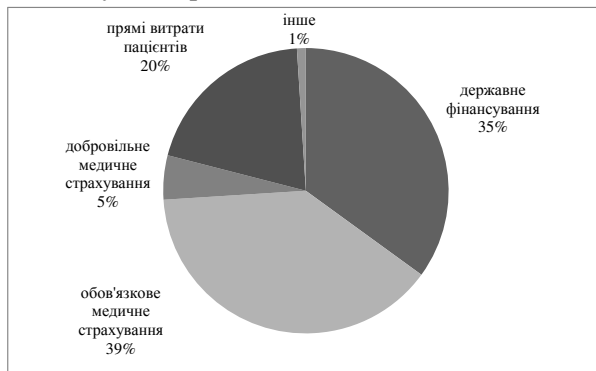

Рис. 3. Структура джерел фінансування охорони здоров'я у країнах ОЕСР у 2018 р.

Складено на основі автора.

У структурі джерел фінансування країн ОЕСР домінуючими є кошти обов'язкового медичного страхування, частка яких у 2019 р. ще й зросла на 2% і складала 39% (рис. 4).

До таких країн, в яких медицина фінансується в основному за рахунок внесків на обов'язкове медичне страхування, зараховують Німеччину (78%), Японію (78%), Францію (75%), Естонію (64%), Польщу (59%), США (58%). Також відомо, що Німеччина та Японія в основному використовували механізм соціального медичного страхування, а Франція доповнювала державне медичне страхування системою приватного медичного страхування, яке стало обов'язковим за певних умов працевлаштування в 2016 р. У свою чергу, в США федеральні програми і програми штату, такі як «Medicaid», покривали приблизно чверть усіх витрат на охорону здоров'я в США у 2019 р.¹

Рис. 4. Структура джерел фінансування охорони здоров'я у країнах ОЕСР у 2019 р.

Складено на основі автора.

Однак серед країн ОЕСР є такі, в яких кошти бюджетів є домінуючим джерелом фінансування охорони здоров'я. Такі кошти, як правило, формуються за рахунок податків, зборів та інших доходів державного, регіональних і місцевих бюджетів, які шляхом перерозподілу через бюджетний механізм витрачаються на потреби галузі. Це такі країни, як Норвегія, Данія, Швеція, Великобританія

¹Health at a Glance 2019: OECD Indicators. OECD Publishing. Paris. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver>.

та Канада, адже саме з їхніх бюджетів фінансувалося від 68% до 84% потреб галузі, а решту переважно покривали прямі виплати громадян-пацієнтів.

В Україні тривалий період часу коштом бюджетів фінансувалась лівова частина потреб медицини, однак за останнє десятиліття обсяги витрат населення і держави на охорону здоров'я майже зрівнялись. Зокрема в 2020 р. урядові кошти становили 164,3 млрд грн, а витрати домогосподарств 152,8 млрд грн, тобто 49,9% та 46,4% у структурі джерел фінансування відповідно¹.

Згідно з методологічними вказівками Національних рахунків охорони здоров'я в Україні, національні витрати на охорону здоров'я – це всі витрати, пов'язані з економічною діяльністю, спрямованою на покращення здоров'я, зміни поведінки щодо стану здоров'я або зміни системи діяльності та її фінансування з перебігом певного часового періоду.

Національні (загальні) витрати на охорону здоров'я формуються за рахунок:

– державних коштів (кошти державного бюджету; кошти місцевих бюджетів);

– недержавних коштів (кошти роботодавців; кошти домашніх господарств; кошти неурядових організацій, що обслуговують домогосподарства; інші);

– коштів іншого світу (кошти Глобального фонду по СНІДу, туберкульозу і малярії; інші донори)².

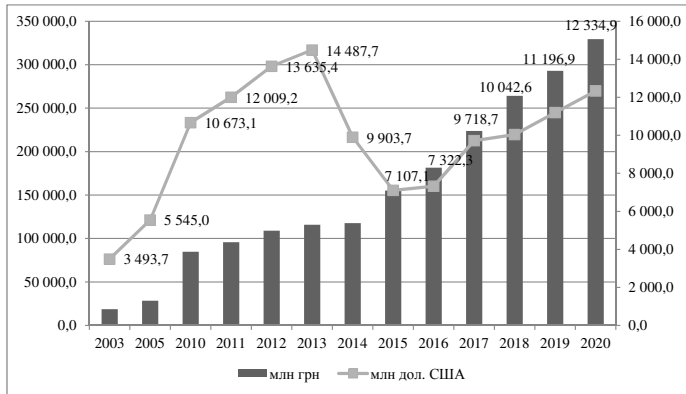
Як видно з рис. 5, загальні витрати на охорону здоров'я в Україні впродовж 2003–2020 рр. у гривневому еквіваленті зросли більше, ніж у 18 разів. Серед них поточні витрати склали майже 98%, що негативно відображалось на розвитку та впровадженні інновацій у галузь.

Водночас аналіз динаміки загальних витрат на охорону здоров'я в доларах США показав дещо іншу ситуацію. Зокрема, на рис. 5 видно, що стрімке зростання обсягів витрат на галузь охорони здоров'я в Україні відбувалось впродовж 2003–2013 рр. і в 2013 р. становило майже 14,5 млрд дол. США. Однак після політичних подій в країні 2014 р.,

¹Загальні витрати на охорону здоров'я за фінансуючими організаціями (фінансовими агентами). URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/oz_rik/arh_sat_rah_zd_u.htm.

²Методологічні рекомендації щодо складання Національних рахунків охорони здоров'я (НРОЗ) в Україні. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/sp/sp_07.pdf.

внаслідок який відбулось падіння курсу гривні, обсяги фінансування охорони здоров'я в 2015 р. скоротились майже наполовину порівняно з 2013 р., а в 2020 р. склали 12,3 млрд дол. США.

Рис. 5. Загальні витрати на охорону здоров'я в Україні за 2003-2020 рр.

Складено на основі автора.

Загалом в Україні у 2016 р. відсоток загальних витрат на охорону здоров'я до ВВП становив 7,6%, а у 2020 р. – 7,8%, що можна вважати достатньо високим значенням показника, оскільки аналогічний рівень спостерігався в таких країнах, як Чехія та Ізраїль – 7,5%, Греція – 7,8%. Через низький обсяг ВВП в Україні сума медичних витрат на душу населення була катастрофічно низкою порівняно з іншими країнами – у 24 рази меншою, ніж у країнах ОЕСР, і у 63 рази – ніж у США.

Детальний аналіз структури джерел фінансування охорони здоров'я в Україні у табл. 1, дав змогу зробити такі висновки:

– державні фінансові ресурси в 2020 р. займали майже 50% у структурі загальних витрат на охорону здоров'я, з яких на Державний бюджет України припадало 36,9%, або 121,7 млрд грн, а на місцеві бюджети – 12,8%, або 42,3 млрд грн. Коштом Фонду соціального страхування фінансувалось 0,13%, або 0,4 млрд грн. Видатки бюджетів здебільшого спрямувались на фінансування медичної допомоги населенню, державні цільові й місцеві програми охорони здоров'я та фундаментальні наукові дослідження у цій сфері;

– витрати муніципального уряду на охорону здоров'я тривалий період часу займали домінуючу частку в структурі державного фінансування і щорічно зростали. Наприклад, у 2015 р. їх обсяг перевищував майже у 8 разів видатки на охорону здоров'я у 2003 р. Проте у 2015 р. стартувала трансформаційна реформа системи охорони здоров'я в Україні, яка, за висновками міжнародних експертів, стала успішною та відповідає міжнародним практикам доступності, якості й ефективності медичних послуг. У результаті запровадження медичної реформи, починаючи з 2018 р. помітно швидкими темпами почали зростати видатки державного бюджету на охорону здоров'я, і в 2020 р. вже кошти державного бюджету перевищували обсяг видатків місцевих бюджетів у 2,9 разу. Тобто за останні п'ять років вдалось змінити пріоритети бюджетного фінансування та структуру бюджетних видатків на цілі охорони здоров'я;

Таблиця 1

Загальні витрати на охорону здоров'я в Україні

Фінансові агенти	2003 р.		2005 р.		2010 р.		2015 р.		2020 р.	
	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%
Уряд	10,8	58,04	16,8	59,27	47,9	56,48	75,8	48,85	164,3	49,90
Центральний Уряд	3,4	18,15	4,9	17,52	11,7	13,81	15,9	10,28	121,7	36,94
Муніципальний Уряд	7,4	39,62	11,8	41,51	35,9	42,40	59,5	38,36	42,2	12,83
Фонди соціального страхування	48,9	0,26	68,8	0,24	230,9	0,27	324,1	0,21	418,7	0,13
Приватний сектор	7,7	41,50	11,5	40,41	36,7	43,26	78,8	50,78	163,5	49,65
Інше приватне добровільне страхування	0,017	0,09	0,192	0,68	0,741	0,87	1,4	0,90	3,2	0,95
Витрати домогосподарств	7,2	38,53	10,6	37,38	34,2	40,40	75,7	48,78	152,8	46,38
Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства	0,006	0,03	0,003	0,01	0,015	0,02	0,018	0,01	0,113	0,03
Приватні фірми та корпорації	0,5	2,70	0,6	2,21	1,6	1,87	1,6	1,02	7,5	2,28
Лікарняні каси	0,029	0,15	0,038	0,14	0,083	0,10	0,104	0,07	–	–
Весь інший світ	0,085	0,46	0,091	0,32	0,222	0,26	0,571	0,37	1,5	0,45
Загальні витрати на охорону здоров'я	18,6	100,0	28,4	100,0	84,7	100,0	155,2	100,0	329,3	100,0

Складено на основі автора.

– порівняно з країнами ОЕСР в Україні частка витрат населення на охорону здоров'я є не лише високою, а й зростає, зокрема з 38,5% загальних витрат на охорону здоров'я у 2003 р. до 49,2% у 2019 р. і 46,4% у 2020 р.¹ Цей показник набагато вищий, ніж середній показник для інших країн із рівнем доходу нижче від середнього (38,4%), хоча схожий до середнього для країн із рівнем доходу нижче від середнього в європейському регіоні².

Ситуація, коли значна частина витрат на охорону здоров'я оплачується коштом громадян, є загрозовою. По-перше, через нерівність у доходах та високий показник бідності населення в Україні обмежується доступ до медичних послуг, підвищується небезпека виникнення хронічних хвороб, інвалідизації, високої смертності й зниження якості життя населення. Так, за даними Державної служби статистики України, майже 30% домогосподарств України в 2017 р. не змогли придбати ліки чи медичне обладнання та отримати медичну допомогу через їхню високу вартість³. Крім цього, у період з 2010 р. по 2019 р. частка витрат домогосподарств на охорону здоров'я, яке витрачає більше 10% від загальної суми споживання, зросла з 6,9% до 7,8%, а частка домогосподарств, чії витрати на охорону здоров'я перевищили поріг «платоспроможності», встановлений ВООЗ в Європі, зросла з 11,5% до 16,7%⁴. По-друге, відомо, що якщо державні джерела фінансування покривають менше 75% потреб системи охорони здоров'я, то така система стає некерованою⁵.

Згідно висновків спільного звіту ВООЗ та Світового банку, впровадження медичної реформи в Україні відбувалось успішно, зокрема, в правовому полі – була затверджена концепція реформи і прийнятий закон «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення»; в інституційному – було створено Національну службу здоров'я України (НСЗУ), яка здійснює стратегічні закупівлі медичних послуг; надавачі первинної медичної допомоги почали працювати

¹Загальні витрати на охорону здоров'я за фінансуючими організаціями (фінансовими агентами). URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/oz_rik/arh_sat_rah_zd_u.htm.

²Health at a Glance 2021: OECD Indicators. OECD Publishing. Paris. URL: <https://doi.org/10.1787/ae3016b9-en>.

³Самооцінка населення стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2017 р. (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2017 р.): Стат. зб. / Держстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

⁴Health at a Glance 2019: OECD Indicators. OECD Publishing. Paris. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserve>

⁵Звіт Національної служби здоров'я України. 2018. URL: <https://nszu.gov.ua/storage/files/zvit-2018.pdf>.

як автономні суб'єкти господарювання, а лікарні поступово стали комунальними некомерційними підприємствами; було запроваджено систему стратегічних закупівель тощо¹.

Зарубіжними експертами було дано позитивну оцінку процесу розвитку нових підходів до оплати стаціонарної медичної допомоги, а саме порядку укладання контрактів з постачальниками первинної медичної допомоги та лікарняної медичної допомоги. Адже фінансування стало доступне тим установам, які відповідали умовам контракту (кадровим умовам, вимогам щодо медичного обладнання, інфраструктури і можливостей надання медичної допомоги відповідно до протоколів). Також глобальне бюджетне фінансування, яке пов'язане з показниками ефективності, захворюваності та спроможністю постачальників, було використано для придбання 81% спеціалізованої допомоги, згідно з програмою медичних послуг у 2020 р. Крім цього, система електронної охорони здоров'я стала більш досконалою, оскільки було запроваджено електронні медичні записи та направлення, що сприяло кращій координації маршрутів пацієнтів².

Однак війна, яка розпочалась 24 лютого 2022 р. і триває до сих пір, поставила досягнення реформи під серйозну загрозу. Враховуючи вплив такої надзвичайної ситуації, дослідники ВООЗ виділили три основні умови, які допоможуть ефективно функціонувати галузі у складних умовах війни, а саме³:

– забезпечити планування способів подолання довгострокових наслідків на основі принципів всеохоплюючого доступу до послуг охорони здоров'я (universal health coverage). Також максимально підтримувати основні принципи довоєнної системи фінансування охорони здоров'я та зберігати мережу медичних закладів;

– забезпечити доступ населення до базових медичних послуг. Тобто фінансові ресурси держави слід використовувати для забезпечення доступності медичних послуг прийнятної якості без створення фінансових труднощів для пацієнтів;

– адаптувати основні зміни у механізмах оплати надавачів послуг, які були розпочаті на початку війни з урахуванням післявоєнного відновлення. З цією метою у березні 2022 р. більшість

¹Україна: огляд реформи фінансування системи охорони здоров'я 2016-2019: Спільний звіт ВООЗ та Світ. банку. URL: www.evro.who.int.

²Health Financing Reform in Ukraine. Progress and Future Directions. Overview, 2022. 26 p. URL: <https://www.who.int/ukraine/publications/i/item/WHO-EURO-2022-5657-45422-65003>.

³Фінансування охорони здоров'я в Україні: стійкість в умовах війни : програм. док. щодо охорони здоров'я. Копенгаген : Європ. Регіон. бюро ВООЗ, 2022. URL: <http://apps.who.int/iris/>.

способів оплати було замінено на глобальний місячний бюджет для забезпечення більш передбачуваного і стабільного фінансування.

Отже, аналіз тенденцій у фінансуванні охорони здоров'я в країнах ОЕСР показав, що найбільші зміни відбулись у 2020 р., внаслідок впливу пандемії COVID-19. Незважаючи на те, що економіка цих країн уповільнилась у цей період, витрати на охорону здоров'я у ВВП зросли майже на 1% порівняно з 2019 р. та становили 9,7% ВВП. В окремих країнах показник приросту був ще вищим: в Італії – на 1%, у Великобританії – на 2,6% у 2020 р., у Франції – на 1,3%, а у Словенії – на 1,5%. Уряди передових країн усвідомили, що вкрай важливо посилити фінансову стійкість і готовність систем охорони здоров'я до епідемічних викликів, оскільки це негативно впливає на економіку та добробут країни загалом. Держави намагались диверсифікувати джерела фінансування медичних послуг таким чином, щоб убезпечити громадян від надмірного навантаження на їхні бюджети і забезпечити доступне та якісне медичне обслуговування коштом бюджетів і медичного страхування. Негативним аспектом є те, що витрати на охорону здоров'я у країнах ОЕСР продовжують зосереджуватися переважно на лікуванні, а не на профілактиці захворювань та зміцненні здоров'я, і набагато більше витрачається на лікарні, ніж на первинну медичну допомогу.

Українська система охорони здоров'я, яка з 2015 р. розпочала реформу, за сумою загальних витрат на дану галузь у 2020 р. ще не досягнула рівня фінансування 2013 р. в доларовому еквіваленті. Також характерною відмінністю України від країн ОЕСР є структура джерел фінансування охорони здоров'я, в якій державні кошти (кошти державного та місцевих бюджетів) становлять 49,9%, а кошти домогосподарств – 46,4%. Тобто українські пацієнти відчують значний фінансовий тягар порівняно з європейськими сусідами.

Щорічне нарощування обсягів фінансування і позитивні відгуки експертів ВООЗ та Світового банку про результати реформування сприяли розвитку національної системи охорони здоров'я. Проте війна внесла корективи в діяльність галузі, запровадивши режим максимального збереження інфраструктури, спрощення фінансування й забезпечення доступності медичних послуг. І все ж, попри це, у країні вже розроблено повоєнний план відновлення охорони здоров'я, в якому йдеться не про звичайне

відновлення знищених чи зруйнованих об'єктів, а про кардинальну трансформацію та вдосконалення галузі.

Список використаних джерел

1. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications>.
2. Health at a Glance 2019: OECD Indicators. OECD Publishing. Paris. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver>.
3. Health at a Glance 2021: OECD Indicators. OECD Publishing. Paris. URL: <https://doi.org/10.1787/ae3016b9-en>.
4. Загальні витрати на охорону здоров'я за фінансуючими організаціями (фінансовими агентами) URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/oz_rik/arh_sat_rah_zd_u.htm.
5. Методологічні рекомендації щодо складання Національних рахунків охорони здоров'я (НРОЗ) в Україні. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/sp/sp_07.pdf.
6. Рахуємо чужі гроші: де послуги у сфері охорони здоров'я найдешевші, а де найдорожчі? URL: <https://www.apteka.ua/article/524775>.
7. Самооцінка населення стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2017 р. (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2017 р.): стат. зб. / Держстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Звіт Національної служби здоров'я України. 2018. URL: <https://nszu.gov.ua/storage/files/zvit-2018.pdf>.
9. Україна: огляд реформи фінансування системи охорони здоров'я 2016–2019: спільн. звіт ВООЗ та Світ. банку. URL: www.evro.who.int.
10. Health Financing Reform in Ukraine. Progress and Future Directions. Overview. 2022. 26 p. URL: <https://www.who.int/ukraine/publications/i/item/WHO-EURO-2022-5657-45422-65003>.
11. Фінансування охорони здоров'я в Україні: стійкість в умовах війни: програм. док. щодо охорони здоров'я. Копенгаген : Європ. регіон. бюро ВООЗ, 2022. URL: <http://apps.who.int/iris/>.
12. Проект плану відновлення України: матеріали роб. групи «Охорона здоров'я». URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/health-care.pdf>

13. Ресурси системи охорони здоров'я в умовах війни. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/resursy-systemy-okhorony-zdorovya-v-umovakh-viyny-zhovten-2022r>.
14. Як медична система України пристосувалася до війни. URL: <https://suspilne.media/233374-ak-medicna-sistema-ukraini-pristosuvalasa-do-vijni-rozpovidae-ocilnik-moz/>.
15. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. Звітність. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>.

4.2. Національне господарство України у ланцюгах доданої вартості ЄС

Ольга Пирог,

доктор економічних наук, професор

Національний університет «Львівська політехніка»,

Львів, Україна

Володимир Катан,

кандидат фізико-математичних наук, доцент

Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара

Україна як незалежна і суверенна держава пройшла через складний період політичних, структурних та соціально-економічних змін протягом 2004–2022 рр.: повстання громадянського суспільства під час Помаранчевої революції, зіткнення влади і української нації під час Революції Гідності, анексія Криму, військовий конфлікт на Сході України та війна росії з Україною з лютого 2022 р. Усі ці події серйозно вплинули і впливають на економічний розвиток України.

За поточними оцінками експертів¹:

1) економіка України втратила 30–50% виробничих потужностей промисловості переважно на Сході України. Порти, залізниці, елеватори, склади, логістичні центри, лінії електропостачання та телекомунікацій значно пошкоджені або зруйновані;

2) щодня зростають людські втрати (вбиті й поранені);

3) житловий фонд і комерційну нерухомість у багатьох великих містах (Харків, Маріуполь, Чернігів) фактично знищено, тоді як багато інших міст (Київ, Суми) також зазнали значних руйнувань;

4) соціальна інфраструктура (школи, дитсадки, лікарні тощо) також щодня зазнають руйнувань;

5) переміщені близько 30% працівників (включно з професіоналами, такими як лікарі, інженери, механіки тощо).

Отже, за станом на 22.08.2022 р., за оцінками Міністерства економіки України та KSE (Проект «росія заплатить»: damaged.

¹Becker T., Eichengreen B., Gorodnichenko Yu., Guriev S., Johnson S., Mylovannov T., Rogoff K., Weder di Mauro B. A Blueprint for the Reconstruction of Ukraine. Rapid Response ECONOMICS 1 (CEPR PRESS). URL: <https://cepr.org/sites/default/files/news/BlueprintReconstructionUkraine.pdf>.

in.ua¹), Україні вже завдано втрат внаслідок війни від 543 до 600 млрд дол. США, у тому числі 113,5 млрд дол. США втрати економіки України від пошкодженні фізичної інфраструктури.

Модель економічного розвитку України за секторами комплексно відображає організацію економічної системи за технологічною інтенсивністю й суспільними потребами в умовах постіндустріального суспільства, враховує структурно-технологічні зміни національного господарства країни та дає змогу спрогнозувати його розвиток за видами економічної діяльності відповідно до сучасних умов розвитку. Окрім цього, ця модель дає змогу не лише оцінювати і спрогнозувати структурні зміни за технологічним критерієм, що відображає економічну складність, а й враховувати суспільні потреби, визначати місце людини в економічній системі та її значення для розвитку національного господарства.

Розвиток національного господарства України залежить від ефективності й оптимальності її технологічної структури за секторами, що визначається як порядок формування системи відносин між макроекономічними суб'єктами на основі максимального задоволення потреб суспільства за умови досягнення виробничої та розподільчої ефективності використання обмежених економічних ресурсів країни. Отже, було здійснено проектування моделі економічного розвитку національного господарства України за секторами відповідно для індустріальної й постіндустріальної стадій². Графічно результати моделювання представлені у вигляді «оптимальної» моделі економічного розвитку національного господарства України за секторами відповідно для кожної стадії на рис. 1.

Порівняємо модель економічного розвитку національного господарства України у 2020 р. з «оптимальною» моделлю розвитку за секторами для індустріальної та постіндустріальної стадій³:

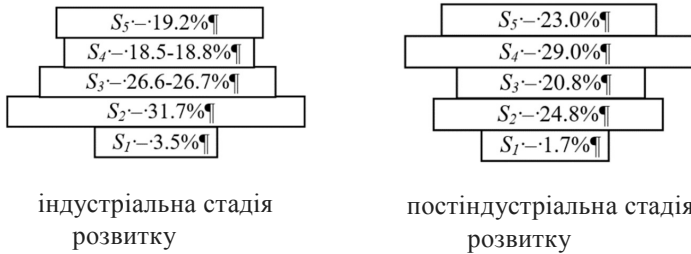
1) реальна модель частково відповідає «оптимальній» моделі для індустріальної стадії: питома вага третинного (S3), четвертинного (S4) і п'ятерикового (S5) секторів відповідає прогностичним показникам, але первинний (S1) та вторинний (S2)

¹« Росія заплатить ». Проект URL: damaged.in.ua.

²Кузьмін О. С., Пирог О. В. Секторна модель розвитку національного господарства України в умовах постіндустріального суспільства. Бізнес-інформ. 2013. № 7. С. 11.

³Пирог О. В. Технологічна трансформація секторної моделі розвитку національного господарства України. Екон. простір. 2021. № 175. С. 44.

сектори не відповідають. Однак, для врівноваження моделі економічного розвитку національного господарства України у поствоєнний період необхідно надати державну підтримку вторинному (S2) сектору, а саме високо- і середньотехнологічним видам переробної промисловості;

Рис. 1. Графічний вигляд «оптимальної» моделі економічного розвитку України за секторами

Позначення: S1– первинний сектор; S2– вторинний сектор; S3 – третинний сектор; S4 – четвертинний сектор; S5 – п’ятириковий сектор
Примітка: складено автором за результатами власних досліджень

2) для переведення реальної моделі економічного розвитку національного господарства України до рівня «оптимальної» моделі для постіндустріальної стадії необхідно формувати державну структурну політику, яка передбачатиме структурну трансформацію національного господарства України: часткове, поступове скорочення питомої ваги первинного (S1) сектору, нарощення питомої ваги високо- та середньотехнологічних виробництв вторинного (S2) сектору, четвертинного (S4) і п’ятирикового (S5) секторів, суттєве скорочення третинного (S3) сектору.

Відхилення моделі економічного розвитку національного господарства України з 2009 р. від індустріальної моделі економічного розвитку відбулось під негативним довготривалим впливом зовнішніх чинників – світової фінансово-економічної кризи (2008 – 2009 рр.), військового конфлікту на Сході України (з 2014 р.) та військового дій росії проти України (з лютого 2022 р.). Міжнародні експерти¹ зазначають, що військова агресія росії проти

¹Hartog M., Lopez-Cordova J. E., Neffke F. Assessing Ukraine's Role in European Value Chains: A Gravity Equation-cum-Economic Complexity Analysis Approach. URL: <https://growthlab.cid.harvard.edu/publications/assessing-ukraines-role-european-value-chains-gravity-equation-cum-economic>.

України позначилась на зовнішній торгівлі України: якщо у 2012 р. Україна експортувала близько 25% товарів як до росії, так і до Європейського Союзу (ЄС), то у 2014 р. експорт до росії впав приблизно на третину від рівня 2012 р., а станом на 2019 р. лише 7% українських товарів експортується до росії, тоді як до ЄС експортується понад 40% товарів.

Зміни у спрямованості зовнішньої торгівлі України з росії до ринків ЄС відбулись й у результаті Угоди про асоціацію (2014 р.) та створення нею зони вільної торгівлі Україна-ЄС, що лібералізував взаємний доступ до ринків товарів і послуг (рис. 2 та 3).

Рис. 2. Продуктова структура експорту товарів з України до ЄС у 2013-2019 рр.¹

Рис. 3. Продуктова структура імпорту товарів з ЄС до України у 2013 – 2019 рр.

¹Eurostat. URL: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/newxtweb>.

Лібералізація торгівлі позитивно вплинула на експорт товарів таких види економічної діяльності України:

1) сільського господарства та харчової промисловості, які змогли подвоїти обсяги експорту за групою харчових продуктів та збільшити майже у 2,5 рази експорт за групою тваринних і рослинних олій та жирів (переважно за рахунок соняшникової олії);

2) чорної металургії, що обумовлено структурним дисбалансом (перевищення пропозиції над попитом) на світовому ринку чорних металів;

3) машинобудування, обсяги експорту якого помірно стабільно зростали.

Імпорт товарів з ЄС до України характеризувався такими тенденціями:

1) фактично всі основні групи товарного імпорту з ЄС пережили період істотного падіння під впливом обвальної девальвації гривні у 2014–2015 рр., значного падіння доходів та стиснення платоспроможного попиту в цей період¹;

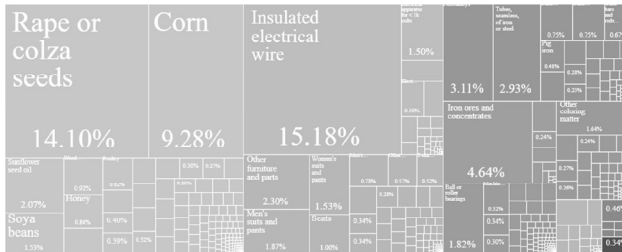
2) Угода про асоціацію не спричинила значного збільшення імпорту товарів з ЄС в Україну. Також утворення зони вільної торгівлі з ЄС не стало системним чинником пригнічення українського виробництва, оскільки загалом імпорт з ЄС у 2019 р. лише на 3,6% перевищував цей показник за 2013 р.

Отже, у результаті довготривалого впливу зовнішніх чинників відбулась переорієнтація у зовнішньоекономічній діяльності України з росії та країн СНД на ЄС, що позитивно позначається на рівні економічної складності товарів і послуг, які експортуються з України. Традиційно Україна експортувала до росії свої найскладніші товари, такі як автомобілі, потяги, літаки й електроніка (рис. 4б); тоді як до ЄС, навпаки, – в основному сільськогосподарські товари та основні продукти промисловості (рис. 4а).

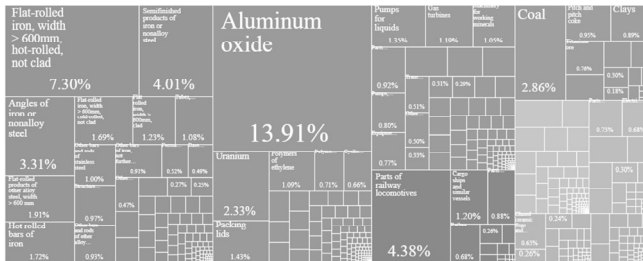
Слід зазначити, що протягом 2013–2021 рр. відбуваються позитивні зрушення в українському експорті до ЄС: експорт електроніки, який є частиною ланцюжка поставок, що обслуговує європейські виробничі центри ЄС постійно розширюється. Динаміка експорту електроніки, що є середньо- та високотехнологічними товарами, з України до Німеччини стрімко зростає (рис. 5), що

¹Секторальна інтеграція України до ЄС: передумови, перспективи, виклики. URL: https://gazumkov.org.ua/uploads/article/2021_sektor_eu_ukr.pdf.

є свідченням інтеграції національного господарства України до ланцюгів доданої вартості ЄС.

а) експортування до Німеччини

б) експортування до росії

Рис. 4. Економічна складність товарів, експортованих з України до Німеччини та росії у 2019 р.¹

Порівнявши економічну складність за продукцією, яка експортується до ЄС з різних областей України, можна констатувати, що Західний регіон України експортував сучасні середньота високотехнологічні товари і послуги (ІТ, електроніка)², що є результатом активного становлення та розвитку секторної моделі постіндустріального суспільства. Загальною тенденцією структурних змін у секторних моделях розвитку областей Західного регіону України є суттєве нарощення питомої ваги четвертинного (S4) і п'ятирикового (S5) секторів, відносно скорочення третинного сектору (S3), істотне зниження вторинного (S2) сектору та зміцнення первинного (S1) сектору. Слід зазначити, що дві області Західного

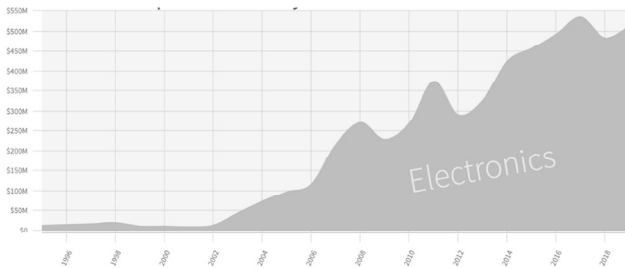
¹The Atlas of Economic complexity. URL: <https://atlas.cid.harvard.edu>.

²Пирог О. В., Шпак Н. О. Трансформація секторної моделі розвитку у західному регіоні України в умовах нестабільності. Економіка та держава. 2020. № 6. С. 6–12.

регіону сформували таку структуру секторної моделі розвитку, що найближче до вимог постіндустріального суспільства, – Тернопільська і Чернівецька області, в яких переважають четвертинний (S4), п’ятириковий (S5) та первинні (S1) сектори при суттєвому зменшенні питомої ваги третинного (S3) і вторинних (S2) секторів. Північний та Східний регіони України традиційно спеціалізуються на експорті низько- і середньотехнологічних товарів (металургія та певна продукція машинобудування).

Вважасмо, що інтеграція національного господарства України в ланцюги доданої вартості ЄС має стати для країни одним із пріоритетних інструментів економічного розвитку в поствоєнний період. До початку повномасштабного вторгнення росії на територію України (до лютого 2022 р.) суб’єкти господарювання різних видів економічної діяльності інтегрувались у ланцюги доданої вартості ЄС:

– ІТ-галузь, 70% експорту якої становлять послуги з розробки програмного забезпечення – аутсорсингу¹;

Рис. 5. Динаміка експорту електроніки з України до ЄС у 1995 – 2019 рр.¹

– переробна промисловість, зокрема приладобудування і автомобілебудування. У дослідженні² констатовано, що вищий рівень інтеграції у ланцюги доданої вартості ЄС мав Західний регіон України через географічну наближеність до ЄС, ніж Північний, Центральний та Східний регіони, в яких функціонували потужні промислові підприємства. Вважасмо, що Західний регіон

¹Інтеграція в глобальні ланцюги доданої вартості. URL: <https://www.industry4ukraine.net/digest-6/#2>

²Hartog M., Lopez-Cordova J. E., Neffke, F. Assessing Ukraine's Role in European Value Chains: A Gravity Equation-cum-Economic Complexity Analysis Approach. 2020 P. 42. URL: <https://growthlab.cid.harvard.edu/publications/assessing-ukraines-role-european-value-chains-gravity-equation-cum-economic>.

(Львівська, Тернопільська, Рівненська і Закарпатська області) має стати базовим промисловим хабом України у поствоєнній інтеграції в ланцюги доданої вартості ЄС. У ці області вже переводять виробничі потужності суб'єкти господарювання з Північного та Східного регіонів України, які втратили можливість здійснювати виробничу діяльність через вторгнення росії;

– агропромисловий комплекс і сільське господарство, які протягом 2008–2020 рр. виступали базовими сферами економічної діяльності первинного (S1) сектору, набувають нового значення для національного господарства України в контексті відновлення країни у поствоєнний період. Саме внаслідок військового конфлікту на Сході України та тимчасової окупації АР Крим (2014–2020 рр.) відбулося різке падіння промислового виробництва, що зумовили структурні зміни і значне зростання значення сільського господарства у структурі секторної моделі розвитку національної економіки та експорту.

За поточними оцінками Міністерства економіки України і KSE (за станом на 22.06.2022 р.)¹, сільському господарству України вже завдано втрат внаслідок війни:

– прями втрати агропромислового комплексу та завдана шкода земельним ресурсам України становлять 4,3 млрд дол. США;

– непрямі втрати через недоотриманий врожай сільськогосподарських культур оцінюються у 9,6 млрд дол. США;

– щодо рослинництва: прогнозується зниження врожаю 2022 р. для виробництва пшениці (очікується 33% спаду врожаю 2022 р. порівняно з 2021 р.), соняшнику 32% і ячменю 31%², оскільки значна частина виробництва цих культур знаходиться безпосередньо в областях України, що страждають від активних бойових дій та окупації. Бойові дії менше впливають на врожай кукурудзи, порівняно з врожаєм інших культур, очікується зниження врожаю у розмірі 18%. Відповідно до розрахунків, у 2022 р. очікується менший врожай інших сільськогосподарських культур на 22%, що означає додаткові недоотримані доходи у розмірі 3,3 млрд дол. США;

– щодо тваринництва: загальні втрати оцінюються у 682 млн дол. США. За оцінками Асоціації виробників молока 2, з початку війни тваринні господарства України втратили 92 тис. голів великої рогатої

¹Росія заплатить Проект URL: damaged.in.ua.

²Огляд непрямих втрат від війни у сільському господарстві України. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/nepriyami-vtrati-u-sil'skomu-gospodarstvi-otsinyuyutsya-u-23-3-mlrd-dol-ssha>.

худоби (з яких 50 тис. корів), а також 42 тис. овець і кіз, 258 тис. свиней та понад 5,7 тис. птиці, оціночна вартість яких становить понад 136 млн дол. США. Тварини гинуть не лише внаслідок активних бойових дій, а й через низку обмежень у годівлі, утриманні та ветеринарному забезпеченні. Десять областей України, що перебували або досі залишаються в зоні бойових дій і окупації, постачали 42% молока на переробку.

Як зазначають всі експерти, критичною проблемою для сільськогосподарських господарств та агропромислових підприємств є нестача обігових коштів і неможливість скористатись державними програмами кредитування; окрім того, проблемами українського агропромислового комплексу є низький рівень переробки сільгосппродукції, генерація агросектором незначних обсягів доданої вартості та залежність країни від «габаритного імпорту».

За планами Національної ради з відновлення України від наслідків війни¹, у період 2022–2032 рр. буде реалізовано 850 інвестиційних проєктів на суму 37 млрд дол. США у сфері сільського господарства й агропромислового комплексу: розвиток переробки в агросекторі – 10,2 млрд дол. США, будівництво системи іригації на загальній площі 1 млн га – 4 млрд дол. США, нарощування виробництва сільгосппродукції з високою доданою вартістю – 7,7 млрд дол. США, рекультивация пошкоджених війною земель – 1,6 млрд дол. США, нарощування виробництва продукції тваринництва – 5,5 млрд дол. США, сприяння переходу агропромислового комплексу України до «зеленого» розвитку – 1 млрд дол. США.

Україна має промисловий, ресурсний та інтелектуальний потенціал для інтеграції як промисловий і технологічний хаб у ланцюги доданої вартості ЄС. Саме формування та реалізація моделі економічного розвитку України в ланцюгах доданої вартості ЄС забезпечать конкурентоспроможність України і будуть сприяти економічному зростанню. Вважаємо, що агропромисловий комплекс та сільське господарство України є основною складовою первинного сектору національної економіки України, має забезпечити продовольчу безпеку Україні й світу і стати локомотивом розвитку, який здатен вивести Україну в сучасному глобалізованому світі на передові позиції, навіть за сучасних умов війни.

¹Національна рада з відновлення України від наслідків війни. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni>.

Список використаних джерел

1. Becker T., Eichengreen B., Gorodnichenko Yu., Guriev S., Johnson S., Mylovanov T., Rogoff K., Weder di Mauro B. A Blueprint for the Reconstruction of Ukraine. Rapid Response ECONOMICS 1 (CEPR PRESS). URL: <https://cepr.org/sites/default/files/news/BlueprintReconstructionUkraine.pdf>.
2. Росія заплатить. Проект URL: damaged.in.ua.
3. Кузьмін О. С., Пирог О. В. Секторна модель розвитку національного господарства України в умовах постіндустриального суспільства. *Бізнес-інформ*. 2013. № 7. С. 8–13.
4. Пирог О. В. Технологічна трансформація секторної моделі розвитку національного господарства України. *Економ. простір*. 2021. № 175. С. 42–47.
5. Інтеграція в глобальні ланцюги доданої вартості. URL: <https://www.industry4ukraine.net/digest-6/#2>.
6. Hartog M., Lopez-Cordova J. E., Neffke F. Assessing Ukraine's Role in European Value Chains: A Gravity Equation-cum-Economic Complexity Analysis Approach. URL: <https://growthlab.cid.harvard.edu/publications/assessing-ukraines-role-european-value-chains-gravity-equation-cum-economic>.
7. Eurostat. URL: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/newxtweb>.
8. Секторальна інтеграція України до ЄС: передумови, перспективи, виклики. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_sektor_eu_ukr.pdf.
9. Пирог О. В., Шпак Н. О. Трансформація секторної моделі розвитку у західному регіоні України в умовах нестабільності. *Економіка та держава*. 2020. № 6. С. 6–12.
10. The Atlas of Economic complexity. URL: <https://atlas.cid.harvard.edu>.
11. Огляд непрямих втрат від війни у сільському господарстві України. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/nepryami-vtrati-u-silskomu-gospodarstvi-otsinyuyutsya-u-23-3-mlrd-dol-ssha>.
12. Промисловий молочний сектор втратить 70–100 тисяч корів. URL: <https://agroportal.ua/news/zhivotnovodstvo/promisloviy-molochniy-sektor-mozhe-vtratiti-100-tis-koriv>.
13. Національна рада з відновлення України від наслідків війни. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni>.

4.3. Енергетична безпека – визначальна складова економічної безпеки України

Наталія Метеленко,

*доктор економічних наук, професор,
директор Інженерного навчально-наукового
інституту ім. Ю. М. Потебні,*

*Запорізький національний університет,
м. Запоріжжя, Україна*

Алла Попова,

*к. е. н., доцент кафедри інформаційної економіки,
підприємництва та фінансів Інженерного навчально-наукового
інституту ім. Ю. М. Потебні*

*Запорізький національний університет,
м. Запоріжжя, Україна*

Стан і розвиток національної економіки в цілому, окремих галузей та, головним чином, розвиток визначальної галузі господарства – промисловості – у великій мірі залежать від рівня енергетичної безпеки країни.

Енергетична безпека передбачає повне, безперервне забезпечення потреб всіх суб'єктів економічної діяльності держави, домогосподарств і всіх інших споживачів у доступних за цінами енергетичних ресурсах. Основними видами енергетичних ресурсів на нинішньому історичному етапі розвитку економічної діяльності людства є газ природний, вугілля кам'яне, продукти переробки нафти, електроенергія.

Впродовж тридцятирічного періоду реформування економіки в Україні та переведення її на ринкові відносини відбулося значне падіння обсягів добування всіх основних паливно-енергетичних корисних копалин – вугілля кам'яного, нафти, газу природного. У 1990 р. видобуток вугілля кам'яного становив 164,8 млн т (табл. 1).

В усі наступні роки видобуток вугілля невпинно зменшувався великими темпами. Лише за 1991 – 1995 рр. видобуток вугілля кам'яного зменшився майже у два рази – до 83,9 млн т. У 2010 р. він становив 55,0 млн т, а у 2016 р. –

лише 31,6 млн т, що у 5,2 рази менше порівняно з 1990 р. За 2018 р. вугледобувними підприємствами України було видобуто 26,3 млн т вугілля, тобто видобуток вугілля зменшився у майже 6,3 рази порівняно з 1990 р. Тенденція до зниження обсягів видобутого вугілля зберіглася і у 2019 р. та 2020 р. – 25,5 млн т та 24,2 млн т, що складає 15,5% і 14,7% відповідно до видобутку в 1990 р. При такому обвальному зменшенні видобутку вугілля кам'яного Україна тепер не забезпечує свої навіть мінімальні потреби у цьому виді палива, і для забезпечення теплових електростанцій почала імпортувати вугілля зі США й африканського континенту. Імпорт вугілля надто дорого обходиться нашій державі.

Таблиця 1

Добування паливно-енергетичних корисних копалин в Україні*

Роки	Вугілля кам'яне, всього, млн т	Нафта сира (включаючи газовий конденсат), млн т	Газ природний, млрд куб. м
1990	164,8	5,3	28,1
1995	83,8	4,1	18,2
2000	79,9	3,7	17,9
2005	60,4	3,1	19,9
2010	55,0	3,6	20,5
2011	62,7	3,4	20,7
2012	65,7	3,3	20,5
2013	64,4	3,1	21,3
2014	45,9	2,7	20,1
2015	30,2	2,5	19,9
2016	31,6	2,3	20,1
2017	24,2	2,2	20,5
2018	33,3	2,3	20,8
2019	25,5	2,5	20,5
2020	24,2	2,4	20,2
2020 р. у % до 1990 р.	14,7	45,3	71,9

*Таблиця складена і розрахована авторами за статистичними даними

Згідно з Енергетичною стратегією України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», уряд активно впроваджує заходи із «закриття/консервації» «державних збиткових» вугільних шахт. У подальшому «перспективні» «закриті/законсервовані» вугільні шахти заплановано приватизувати. Енергетичною стратегією України приводом для «закриття/консервації»

державних вугільних шахт визначена їх збитковість, а метою, очевидно, є їх приватизація.

З цього приводу доречним буде наведення такого прикладу. Японія для гарантованої підтримки своїх вітчизняних виробників постійно проводить надійний захист внутрішнього ринку і впроваджує різноманітні фінансові стимули для забезпечення успішного розвитку національної економіки. Так, для гарантованої підтримки своїх вітчизняних виробників с.-г. продукції, Японія субсидує закупівлі рису лише у своїх селян за цінами іноді у 8 разів вищими від цін на світовому ринку.

У той же час світовий енергетичний досвід має приклад радикальних реформ прем'єр-міністра Великої Британії (1979–1990 рр.) Маргарет Тетчер, яка у 1980-х рр. запустила болючий процес закриття збиткових шахт. У підсумку уряду М. Тетчер вдалося закрити збиткові копальні та провести успішну програму ринкових перетворень. Проте, зважаючи на нинішні умови розвитку нашої країни, подібні галузеві перетворення (хоча і такі необхідні для України) потребують більш обережних кроків, у першу чергу, для забезпечення соціальної стабільності, а також через відсутність необхідного обсягу державного фінансування цього процесу. Саме такої позиції дотримуються вітчизняні урядовці, зауважуючи, що «...якби наша держава сьогодні могла і мала такий фінансовий ресурс, який, у свою чергу, використовувала Маргарет Тетчер при реформуванні, у тому числі і закритті збиткових шахт, ми, мабуть, могли би швидше вирішити це питання».

Маємо також зауважити, що науковці-економісти застерігають, що «...лобове протиставлення державної і приватної власності є дуже сумнівним. Державна власність в умовах ринкової економіки також може бути ефективною, як і недержавна».

Як одностайно зазначають науковці, приватизація підприємств не може бути самоціллю. «Приватне» ще не означає ефективне. Ю. Кіндзерський наводить висновки за результатами аналізу діяльності понад 700 великих і надвеликих промислових підприємств, проведеного вченими ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»: «Приватизовані підприємства не тільки не демонструють значного покращення результатів діяльності, а здебільшого погіршили їх порівняно з доприватизаційним періодом. Головне завдання

приватизації державних підприємств – привести на підприємство ефективних власників – досягнуто не було»¹.

К. Гордіца наголошує, що «...протиправно отримана, залежна від політичної кон'юнктури власність не має ані правових гарантій недоторканності й захисту від політично вмотивованого перерозподілу, ані правової та суспільної легітимності. Відносини власності в країні є значною мірою деформованими, непрозорими, вони регулюються не ринковими механізмами і нормами закону, а неформальними домовленостями та вибіркоvim застосуванням чинного законодавства. ...Всі закони щодо прав власності мають бути дуже чіткими, вільними від будь-якої непевності, усі деталі угод з власністю повинні бути прозорими, а імена їх учасників – відомими для суспільства»².

Як закріплено у ст. 13 Конституції України, земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу³.

Вважасмо, що було би доцільним проведення фахівцями всебічного, ретельного, навіть прискіпливого аналізу причин збитковості державних вугільних шахт, визначення й впровадження системи дієвих заходів із підвищення ефективності їх роботи, а також комплексного вирішення питання представниками державної влади з обов'язковим урахуванням висновків науковців щодо залишення шахт (певної кількості) в державній власності та доцільності їх (певної кількості) приватизації.

Добування нафти в Україні з 5,3 млн т у 1990 р. постійно зменшувалося до 4,1 млн т у 1995 р., 3,6 млн т у 2010 р. і 2,3 млн т у 2016 р. У 2018 р., 2019 р. та 2020 р. видобуток нафти з газовим конденсатом становив відповідно 2,3 млн т, 2,5 і 2,4 млн т. Таким чином, за досліджуваний період добування нафти зменшилося у 2,2 разу.

Суттєво зменшилося також добування газу природного. У 1990 р. видобуток газу становив 28,1 млрд куб. м, у 2016 р. –

¹Кіндзерський Ю. В. Інституційна пастка олігархізму і проблеми її подолання. Економіка України. 2016. № 12 (661). С. 22 – 46.

²Гордіца К. А. Трансформація власності в Україні: підсумки інституційних змін. Економіка і прогнозування. 2016. № 2. С. 24 – 40.

³Конституція України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР (із змін. і доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 08.06.2022).

відповідно 20,1 млрд куб. м, або на 28,5% менше. У 2020 р. обсяг видобутого газу склав 20,2 млрд куб. м, що складає 71,9% від його видобутку в 1990 р. Україна наразі далеко не забезпечує власним видобутком свої потреби ані у вугіллі, ані у газі природному, ані у нафті. Імпорт цих основних паливно-енергетичних ресурсів потребує значних, дефіцитних в Україні валютних коштів.

Непереоціненним є надбання людством уміння виробляти та використовувати електроенергію. Без використання електроенергії сьогодні неможливе життя людей, існування на планеті людської цивілізації. В нинішній період історичного розвитку цивілізації людства електроенергія, без сумніву, є найважливішим енергетичним ресурсом. Від обсягів виробництва і споживання електроенергії напряму залежать результати економічного розвитку будь-якої країни, рівень добробуту її громадян. Обсяги виробництва та споживання електроенергії справедливо вважають одним із визначальних і об'єктивних показників рівня розвитку економіки будь-якої держави. Макроекономічна статистика переконливо свідчить про те, що чим більше в державі використовується електроенергії, тим більше виробляється товарів та продуктів і тим більше створюється для громадян різноманітних благ.

Загальний обсяг виробленої електроенергії в Україні у 1990 р. становив 298,5 млрд кВт·год (табл. 2).

Впродовж періоду реформування економіки загальне виробництво електроенергії постійно та значно зменшувалося; лише за перші 10 років її виробництво у країні обвально зменшилося до 171,4 млрд кВт·год, або більш ніж на 42%. Значне зменшення виробництва електроенергії відбувалося і в наступний період. У 2017 р. загальний обсяг виробництва електроенергії в Україні становив 156,0 млрд кВт·год, що майже на 48% менше порівняно з 1990 р., а у 2018 р. виробництво електроенергії всіма електростанціями, які входять до Об'єднаної енергетичної системи (ОЕС) України, склало 159,4 млрд кВт·год. В наступні 2019 р. та 2020 р. виробництво електроенергії у країні також мало негативну динаміку. Порівняння показників з виробництва електричної енергії свідчить про зменшення її вироблення в 2020 р. порівняно з 1990 р. більш як наполовину.

Таблиця 2

Виробництво електроенергії в Україні, млрд кВт·год *

Роки	Усі електростанції	у тому числі		
		гідроелектростанції	теплові	атомні
1990	298,5	10,7	211,6	76,2
1995	194,0	10,2	113,3	70,5
2000	171,4	11,5	82,6	77,3
2005	186,1	12,5	84,7	88,8
2011	194,4	10,9	93,6	90,2
2012	198,9	11,0	97,1	90,1
2013	194,4	14,5	95,5	83,2
2014	182,8	9,3	83,5	88,4
2015	163,7	7,0	67,5	87,6
2016	164,7	9,3	72,9	81,0
2017	156,0	10,5	58,2	85,6
2018	159,4	12,0	58,8	84,4
2019	153,9	7,9	55,5	83,0
2020	148,8	7,6	52,3	76,2
2020 р. у % до 1990 р.	49,8	71,0	24,7	100,0

*Таблиця складена і розрахована авторами за статистичними даними

Основна кількість загального обсягу електроенергії у 1990 р. вироблялася на теплових електростанціях – 211,6 млрд кВт·год, що становило 70,9%. Частка атомних електростанцій у загальному виробництві електроенергії у вказаному році становила 76,2 млрд кВт·год, або 25,5%. Впродовж досліджуваного періоду (1990–2020 рр.) виробництво електроенергії на теплових електростанціях зменшилося з 211,6 млрд кВт·год до 52,3 млрд кВт·год, або в 4 рази.

Виробництво електроенергії на атомних електростанціях за вказаний період зростало в окремі роки, але в 2020 р. її обсяг є аналогічним до кількості виробленої енергії в 1990 р. – 76,2 млрд кВт·год. Виробництво електроенергії на гідроелектростанціях України за досліджуваний період також має від’ємний результат – в 2020 р. вироблено лише 7,6 млрд кВт·год, або 71% від обсягу 1990 р. Отже, впродовж тридцятирічного періоду переходу до ринкових відносин у країні загальний обсяг виробництва електроенергії обвально зменшився з 298,5 млрд кВт·год до 148,8 млрд кВт·год, або на 50,2%, що однозначно свідчить про масштабну деелектрифікацію країни.

Обсяги виробництва і споживання електроенергії, перш за все, свідчать про рівень розвитку промисловості. Значне зменшення обсягів споживання електроенергії вже свідчить про істотне зменшення промислового виробництва.

У промисловості, будівництві, сільському господарстві, на транспорті та в інших галузях економіки України у 1990 р. було спожито 248,1 млрд кВт·год, або понад 83% від загального обсягу виробництва електроенергії. Споживання електроенергії галузями національної економіки і населенням протягом 2018 р. становило лише 122,1 млрд кВт·год, впродовж 2020 р. – 117,7 млрд кВт·год.

При обвальному зменшенні споживання електроенергії в останні роки Україна експортує значну кількість електроенергії в Польщу, Угорщину, Молдову, Словаччину. Протягом 2018 р. Україна експортувала 6,2 млрд кВт·год, або на 19,3% більше від показника експорту в 2017 р., впродовж наступних років ситуація за змістом була аналогічною.

Експорт електроенергії при значному зменшенні її виробництва, на нашу думку, опосередковано свідчить про подальший занепад виробництва на підприємствах реального сектору національної економіки, а отже, і про зменшення потреби в електроенергії.

Відпуск електроенергії всім споживачам у 2017 р. становив лише 144,9 млрд кВт·год. На виробництво продукції та виконання робіт було використано 58,3% спожитої електроенергії, що становить лише 84,5 млрд кВт·год. З наведених показників видно, що споживання електроенергії в галузях реального сектору економіки у 2017 р. зменшилося орієнтовно у три рази порівняно з 1990 р. У 2020 р. обсяг відпуску споживачам електричної енергії зменшився порівняно з 2017 р. на 27 млрд кВт·год і склав 117,9 млрд кВт·год. Ці результати досліджень дають підстави стверджувати, що в Україні впродовж досліджуваного періоду підтверджується висновок щодо деелектрифікації країни.

Вважаємо, що науковий інтерес представляє зіставлення показників динаміки виробництва електроенергії в Україні з показниками в інших окремих країнах світу з високорозвиненою економікою.

Загальний обсяг виробництва електроенергії в Німеччині з 440 млрд кВт·год у 1990 р. збільшився до 648 млрд кВт·год у 2016 р., або на 47,4%, у Франції – відповідно з 420,0 млрд кВт·год до 553,4 млрд кВт·год, або на 31,8%. Виробництво електроенергії в Італії за вказаний період зросло на 32,9%, у США – відповідно на 37,2%. Значно зросло також виробництво електроенергії впродовж останніх двох десятиліть у Канаді, Японії, російській федерації, Швеції, Фінляндії, Норвегії (табл. 3).

Таблиця 3

**Виробництво електроенергії
в окремих країнах світу, млрд кВт·год ***

Країни	1990 р.	2000 р.	2016 р.	2016 р. у % до 1990 р.
Україна	298,5	171,1	164,7	55,2
Німеччина	440,0	571,0	648,4	147,4
Франція	420,0	540,7	553,4	138,1
Італія	217,0	276,6	288,4	132,9
США	3170,0	4030,0	4350,8	137,2
Канада	562,1	605,3	663,0	118,0
Японія	800,0	1104,0	999,6	125,0
Норвегія	123,0	143,0	134,2	109,1
Швеція	140,6	145,9	160,4	114,1
Фінляндія	63,9	70,0	71,2	111,4

*Таблиця складена і розрахована авторами за джерелами інформації.

Аналіз наведених показників загального обсягу виробництва електроенергії впродовж тривалого періоду дає змогу надати оцінку динаміки рівня її виробництва в окремих країнах.

Некоректною була би, наприклад, оцінка порівняння загальних обсягів виробництва електроенергії у Норвегії з чисельністю населення 5,08 млн осіб та США з чисельністю населення 323,4 млн осіб. Об'єктивним показником міждержавної оцінки зіставлення досягнутого рівня виробництва електроенергії є показник її виробництва у розрахунку на одну особу населення країни.

Виробництво електроенергії у розрахунку на душу населення в Україні у 1990 р. становило 5361 кВт·год. Для порівняння показників: виробництво електроенергії на душу населення у 1990 р. у Великобританії становило 5543 кВт·год, в Італії – відповідно 3765 кВт·год, в Японії – 6476 кВт·год, у Німеччині – 7213 кВт·год, у Франції – 7442 кВт·год, у Польщі – 3602 кВт·год і у США – 12659 кВт·год.

Впродовж наступних десяти років виробництво електроенергії у розрахунку на душу населення в Україні, за нашими розрахунками, обвально зменшилося та у 2000 р. становило лише 3,5 тис. кВт·год, що на третину менше, ніж було у 1990 р. (табл. 4).

Таблиця 4

**Виробництво електроенергії на душу населення
в окремих країнах у 2000 р.**

Країни	Виробництво електроенергії всього, млрд кВт·год	Чисельність населення, млн осіб	Виробництво електроенергії на душу населення, тис. кВт·год
Україна	171,4	48,457	3,5
Великобританія	374,9	59,640	6,3
Німеччина	571,4	82,165	7,0
Франція	540,7	58,749	9,2
Італія	276,6	57,760	4,8
США	4030,0	275,300	14,6
Канада	605,3	30,770	19,7
Японія	1091,0	127,300	8,6
Нідерланди	89,6	15,864	5,6
Норвегія	143,0	4,479	31,9
Швеція	145,9	8,872	16,4
Данія	36,2	5,330	6,8
Фінляндія	70,0	5,181	13,5
Іспанія	225,1	39,733	5,7
Польща	145,2	38,654	3,8

* Таблиця складена і розрахована авторами за статистичними даними.

У країнах з розвинуеною економікою виробництво електроенергії на душу населення у 2000 р. значно зросло порівняно з 1990 р. Так, виробництво електроенергії на душу населення у США, Фінляндії, Швеції у 2000 р. становило від 13,5 тис. кВт·год до 16,4 тис. кВт·год, або в 3,9 – 4,7 разу у вказаному році більше, ніж в Україні. Виробництво електроенергії на одну особу населення у Канаді становило 19,7 тис. кВт·год, що в 5,6 разу більше, ніж в Україні, а в Норвегії – відповідно 31,9 тис. кВт·год, або в 9 разів більше.

За нашими розрахунками, виробництво електроенергії на одну особу населення в Україні у 2017 р. становило 3,7 тис. кВт·год. За цим показником Україна у 2 рази відставала від Японії, Німеччини і російської федерації, у 3,4 разу – від Фінляндії та США, у 4,3 разу – від Швеції, у 4,7 разу – від Канади і у 6,8 разу – від Норвегії (табл. 5).

Таблиця 5

**Виробництво електроенергії на одну особу населення
в окремих країнах світу в 2016 р., тис. кВт·год***

Країни	Чисельність населення, млн осіб	Виробництво електроенергії всього, млрд кВт·год	Виробництво електроенергії на одну особу, тис. кВт·год
Україна	42,8	156,0	3,70
Німеччина	82,6	648,4	7,85
Франція	66,9	553,4	8,27
США	323,4	4350,8	13,45
Канада	36,3	663,0	18,27
Японія	127,0	999,6	7,87
Норвегія	5,1	134,2	26,42
Швеція	9,6	160,4	16,71
Фінляндія	5,4	71,2	13,09

*Таблиця складена і розрахована авторами за даними.

Виробництво електроенергії у розрахунку на душу населення в Україні з 5,4 тис. кВт·год у 1990 р. зменшилося до 3,7 тис. кВт·год у 2016 р. За цим показником Україна наразі у 2 рази відстає від Німеччини, Франції, Японії, російської федерації, у 3,4 разу – від Фінляндії, США та Швеції, у 4,7 разу – від Канади, у 6,8 разу – від Норвегії. Виробництво електроенергії в Україні в останні роки не забезпечує потреби держави й унеможливило економічне зростання.

Абсолютно зрозуміло, що без достатнього виробництва і споживання електроенергії в Україні неможливим є забезпечення відновлення й розвитку національної економіки. При цьому важливим має стати визначення обґрунтованих обсягів потреби держави на найближчий, середній та віддалений періоди як в електроенергії, так і в інших енергетичних ресурсах.

У 2017 р. Кабінет Міністрів України схвалив Енергетичну стратегію України на період до 2035 року. Цей урядовий документ мав би накреслити чіткий довгостроковий план дій щодо забезпечення енергетичної незалежності й безпеки як важливої складової загальної економічної безпеки держави. Однак схвалена Кабінетом Міністрів України Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність,

конкурентоспроможність» (ЕСУ), з нашою оцінкою, є в основному проголошенням декларативних намірів прогнозного функціонування паливно-енергетичного сектору держави з невизначеною стратегією розвитку національної економіки. Для підтвердження оцінки наведемо окремі тези з Енергетичної стратегії: «Україна може бути одним із найбільших в континентальній Європі виробників вуглеводнів... забезпечуючи безперерйне постачання енергоресурсів власним споживачам та на експорт»; «Мета – нарощування видобутку вуглеводнів для забезпечення енергетичної незалежності»; «...забезпечення використання потенціалу в галузі відновлюваної енергії (енергії вітру, сонця)»; «У світі віддається перевага підвищенню енергоефективності й використання енергії із відновлюваних та альтернативних джерел»; «ощадливо споживати енергію»; проводити «...виховання свідомості енергозбереження у громадян» і «скорочувати енергоспоживання домогосподарств»; «...планується модернізація та вдосконалення системи обліку й залучення до управління власним попитом на енергетичні ресурси»; «...упродовж найближчих трьох років (до 2020 р.) акценти будуть зроблені на впровадженні реформ та формуванні конкурентного середовища»; «...до 2025 р. здебільшого буде завершено реформування енергетичного комплексу України»; «Зниження енергоємності економіки, диверсифікація джерел і шляхів постачання енергоресурсів, нарощування вітчизняного виробництва сприятимуть підвищенню економічної та енергетичної безпеки, підвищенню рівня зайнятості населення».

В ЕСУ відсутній аналіз динаміки виробництва і споживання енергетичних ресурсів впродовж періоду реформування економіки, відсутня оцінка достатності нинішніх обсягів видобутку, виробництва й споживання енергетичних ресурсів у країні. В Енергетичній стратегії України на період до 2035 року відсутнє обґрунтування прогнозних потреб України в електроенергії та інших енергетичних ресурсах на період до 2035 р. Розробники документа це пояснюють відсутністю на час його розробки довгострокового прогнозу соціально-економічного розвитку держави та високим рівнем політичної й економічної невизначеності у країні. За відсутності показників соціально-економічного розвитку держави на довгострокову перспективу в ЕСУ і без будь-якого обґрунтування

планується досягти зниження енергоємності ВВП більш, ніж у 2 рази до 2035 р. Як декларує схвалена Кабінетом Міністрів України Енергетична стратегія України, «...реформування енергетичних компаній... збільшення видобутку газу, зниження енергоємності ВВП – ось ключові завдання реалізації ЕСУ».

Загальні обсяги виробництва електроенергії в Україні, за прогнозами Енергетичної стратегії України, з 163,7 млрд кВт·год у 2015 р. збільшаться до 195 млрд кВт·год у 2035 р. (табл. 6).

Таблиця 6

Орієнтовний прогноз виробництва електроенергії в Україні на період до 2035 р., млрд кВт·год

Джерела генерації електроенергії	2015 р.	2020 р.	2025 р.	2030 р.	2035 р.	2035 р. у % до 2015 р.
АЕС	87,6	85	91	93	94	107,3
ТЕС/ТЕЦ	67,5	60	64	63	63	93,3
Гідро	7,0	10	12	13	13	185,7
ВДЕ (сонце, вітер)	1,6	8	12	18	25	у 15,6 разу
Всього	163,7	164	178	185	195	119,1

*Таблиця складена і розрахована за даними Кабінету Міністрів України.

Викликає незгоду вільне встановлення урядом без комплексного обґрунтування «стратегічного» прогнозного завдання довести виробництво електроенергії в Україні у 2035 р. до 195 млрд кВт·год.

Вважаємо некоректним оцінювати такі обсяги як «збільшення», адже це на 103,5 млрд кВт·год, або на 35%, менше від фактичного рівня виробництва електроенергії у 1990 р. Наголосимо, що при цьому в Енергетичній стратегії України на період до 2035 року прогнозується «досягти зниження енергоємності ВВП більш ніж у два рази». Уряд, по суті, без збільшення виробництва та використання електроенергії планує більш ніж у два рази збільшити загальний обсяг ВВП. Вважаємо, що нема потреби доводити неможливість цього.

Як зазначають окремі науковці, висока енергоємність одиниці вартості ВВП в Україні є одним з гальмуючих чинників розвитку економіки. Україна у розрахунку на 1 дол. ВВП витрачає у 3 – 5 разів більше енергетичних ресурсів порівняно з економічно високорозвиненими країнами.

Очевидно, що така вражаюча багаторазова різниця у перевищенні показників енергоємності одиниці вартості ВВП в Україні порівняно з економічно високорозвиненими країнами, на нашу думку, стала для розробників Енергетичної стратегії України абсолютно помилковим обґрунтуванням можливості досягнення збільшення обсягу ВВП країни в період до 2035 р. у 2 рази, по суті, без збільшення загальних обсягів виробництва і використання електроенергії, мабуть, за рахунок віртуального «...здійснення революції в галузі енергозбереження».

На наше переконання, висока енергоємність одиниці вартості ВВП є не «чинником» та не причиною, а наслідком і результатом фактичного, занепаłego стану економіки. Енергоємність ВВП є відносим, розрахунковим показником, який характеризує ефективність використання загальних обсягів витрат енергетичних ресурсів країни у розрахунку на одиницю вартості ВВП за вже минулий період.

Цей показник не впливає на розвиток економіки, а навпаки, залежить від рівня її розвитку. Вважаємо, що основними причинами високої енергоємності одиниці вартості ВВП є занепад виробництва на підприємствах, малі загальні обсяги використання енергетичних, матеріальних і фінансових ресурсів, надмірна зношеність основних засобів виробництва, виробництво продукції переважно з низькою часткою доданих вартостей, вкрай низькі загальні обсяги виробництва продукції та ін. Для обґрунтування цього нашого твердження переконливими в певній мірі можуть бути такі порівняння (зіставлення) показників виробництва і використання електроенергії та обсягів ВВП у Канаді й Україні.

У Канаді з чисельністю населення 35,2 млн осіб, що на 7,6 млн осіб менше, ніж в Україні, загальні обсяги виробництва і використання електроенергії у 2016 р. становили 663,0 млрд кВт·год, а використання електроенергії у розрахунку на одну особу населення сягало 18,8 тис. кВт·год. Загальний обсяг ВВП становив 1536 млрд дол. США, а у розрахунку на одну особу населення – 42,3 тис. дол.

В Україні у вказаному році загальні обсяги виробництва та використання електроенергії становили 164,7 млрд кВт·год, або в 4 рази менше, ніж у Канаді. Обсяги використання електроенергії у розрахунку на одну особу населення становили лише 3,8 тис.

кВт·год, що в 4,9 разу менше, ніж у Канаді. Загальний обсяг ВВП становив 93,3 млрд дол. США, що у 16,5 разу менше, ніж у Канаді, а ВВП у розрахунку на одну особу населення – 2,185 тис. дол. США, що в 19,4 разу менше, ніж у Канаді.

Наведені дані чітко показують істотне відставання України від Канади за обсягами і результатами використання електроенергії та за показниками «енергоємності» одиниці вартості ВВП.

За нашими розрахунками витрати електроенергії на 1 дол. ВВП у Канаді в 2016 р. становили 0,43 кВт·год, а в Україні – 1,77 кВт·год, що в 4,1 разу більше.

Осмилення зіставлення показників використання і витрат електроенергії в Україні та Канаді у 2016 р. переконливо свідчить про те, що чим більше країна використовує електроенергії, тим багаторазово вищим виявляється ефективність виробництва, зростає розвиток економіки. Україні для досягнення загального рівня використання електроенергії, який був у Канаді в 2016 р., необхідно збільшити її виробництво до 790 млрд кВт·год, або у майже 5 разів порівняно з фактичним її виробництвом у 2018 р. і у 5,3 разу – в 2020 р.

Існує пряма залежність обсягів ВВП від обсягів виробництва та споживання електроенергії. У країнах з високорозвиненою економікою – у США, Фінляндії, Канаді, Швеції, Норвегії – виробляють на рік у розрахунку на одну особу населення 15–30 тис. кВт·год електроенергії, а в Україні – лише 3,5–3,7 тис. кВт·год. За нашими дослідженнями, ВВП на одну особу населення у 2017 р. у США становив 59,1 тис. дол., у Канаді – відповідно 45,0 тис. дол., у Швеції – 53,4 тис. дол., у Норвегії – 75,5 тис. дол. США (у поточних цінах).

В Україні при вкрай низькому виробництві й споживанні електроенергії ВВП у розрахунку на одну особу населення в останні роки цей показник становив лише 2,1 – 2,6 тис. дол. США у поточних цінах.

Виробництво електроенергії у розрахунку на одну особу населення України при досягненні прогнозного загального обсягу виробництва 195 млрд кВт·год складе у 2035 р. лише 4,8 – 4,9 тис. кВт·год, що на 10% менше від фактичного рівня у 1990 р. і в 2–5 разів менше від досягнутого в останні роки рівня у країнах з високорозвиненою економікою.

Ми вважаємо, що досить вільно встановлені в Енергетичній стратегії України прогностичні показники виробництва електроенергії на період до 2035 р. є явно заниженими та не обґрунтованими для забезпечення необхідного відновлення і перспектив розвитку національної економіки та підвищення добробуту громадян.

Як зазначає професор П. С. Єщенко, українська економіка, яка була однією з найрозвинутіших економік світу, за період реформування виявилася найвідсталішою в Європі, а народ України – найбіднішим.

Низькі обсяги виробництва і споживання електроенергії в період до 2035 р. не забезпечать потреби для необхідного розвитку економіки України та обумовлюватимуть консервування стану її глибокого занепаду.

На наше переконання, Україні необхідна нова чітка, конкретна, науково обґрунтована, амбітна, затверджена на законодавчому рівні й обов'язкова для виконання енергетична стратегія, яка би забезпечила виробництво електроенергії на першому етапі у 2030 р. 300 млрд кВт·год. Зауважимо, що такі обсяги виробництва електроенергії Україна мала ще у 1990 р.

Впродовж наступного періоду виробництво електроенергії у розрахунку на душу населення має бути збільшене до середнього в останні роки рівня в економічно розвинених країнах – 12–15 тис. кВт·год, а загальні обсяги – до 400–450 млрд кВт·год.

У 2018 р. в Україні виробництво електроенергії електростанціями, що використовують вітрову, сонячну енергію та енергію з біомаси, становило 2,5 млрд кВт·год і було на 38,8% більшим порівняно з показником 2017 р. Вже у 2020 р. альтернативними джерелами енергії було вироблено 10,8 млрд кВт·год, або 7,3% від загального обсягу, що у 4,3 рази більше від показника 2018 р. Згідно зі звітом ООН, серед країн Східної Європи Україна додала найбільше потужностей сонячної та вітрової енергетики між 2017 р. і 2021 р. Обсяг додавання оцінений у 8,3 гігавата (ГВт) потужності. Зазначені дані свідчать про перспективність розвитку даного екологічного напрямку розвитку енергетики, що набуває особливого значення в умовах ухваленого в червні 2022 р. країнами-членами ЄС рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС.

Нинішня урядова Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» передбачає довести у 2035 р. виробництво електроенергії з відновлюваних джерел генерації (сонця, вітру) до 25 млрд кВт·год. На наше переконання, виробництво електроенергії з відновлюваних джерел енергії можливо та необхідно довести щонайменше до 200–250 млрд кВт·год.

Фактичні обсяги виробництва електроенергії з відновлюваних джерел енергії в Україні поки що є відносно невеликими, хоча з року в рік їх кількість впевнено зростає (як зазначалося вище, з 2,5 млрд кВт·год у 2018 р. до 10,84 млрд кВт·год у 2020 р.), і вони свідчать про реальну можливість будівництва та успішної експлуатації таких електростанцій, що підтверджується такими переконливими прикладами.

У Херсонській області впродовж останніх років стрімко нарощувалися обсяги виробництва електроенергії з відновлюваних джерел. В області було збудовано чотири потужні сонячні електростанції, і цим додано до енергетичного ресурсу області 14 мегават електроенергії – десяту частину того, що загалом надходить у мережу області.

В Запорізькій області наприкінці лютого 2019 р. була введена в експлуатацію Приморська електростанція (найбільша за потужністю в Європі), яка працює на відновлюваних джерелах енергії.

Як повідомляє сайт глави держави, прогнозний відпуск «зеленої» електроенергії двох черг Приморської ВЕС – близько 650–700 млн кВт на рік. Цієї електроенергії достатньо для енергозабезпечення 365 тис. домогосподарств. Потужність однієї вітротурбіни Приморської ВЕС – 3,8 МВт. Під час будівництва Приморської ВЕС планується встановити 52 вітротурбіни 3,8-мегаватного класу виробництва компанії «General Electric». Робота Приморської ВЕС також дасть змогу знизити викиди CO₂. Компанія «Солар-Фарм-1» у січні 2019 р. ввела в експлуатацію сонячну електростанцію потужністю 246 МВт у Нікопольському районі Дніпропетровської області. Національна комісія, що здійснює держрегулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, ухвалила проект постанови про встановлення «зеленого» тарифу для Нікопольської СЕС у розмірі 15,03 євро за МВт·год до

2030 р. Передбачається, що Нікопольська СЕС буде виробляти до 290 млн кВт·год е/е на рік. Повідомляється, що це найбільша СЕС в Україні й одна з трьох найбільших в Європі. У березні станцію планують підключити до енергосистеми.

Значення таких нині діючих електростанцій полягає не тільки в нарощуванні загальних обсягів електроенергії в Україні, а (що непереоціненно важливо) і в набутті необхідного досвіду будівництва, експлуатації та їх обслуговування. Адже Україні впродовж наступного періоду до 2030–2035 рр. належить (необхідно) побудувати, за нашими орієнтовним визначенням і пропозицією, сотні великих, середніх та малих за потужністю електростанцій, які генеруватимуть енергію сонця, вітру й біопалива.

Зазначений аналіз стану виробництва і споживання електроенергії в Україні був проведений в умовах поступового розвитку національної економіки протягом тридцяти років.

Проте повномасштабне військове вторгнення росії в Україну, руйнівна війна та окупація окремих територій країни до невпізнаності змінюють українську економіку. Вітчизняна енергетична система також витримує наразі надзвичайні випробування, зокрема від'єднання від російської енергосистеми, забезпечення стабільної роботи в умовах воєнних дій, руйнування енергетичної інфраструктури, розкрадання окупантами енергетичних активів, у першу чергу «зеленої енергетики», та ін. Так, за інформацією заступника міністра енергетики Ярослава Демченкова, «...зараз у зоні бойових дій перебувають активи на суму понад 5,5 млрд доларів і ще майже 4 млрд доларів інвестицій під знаком запитання...». Мова йде в основному про південні регіони – Херсонську, Миколаївську, Запорізьку, Одеську та Дніпропетровську області, де була побудована більшість об'єктів відновлюваних джерел енергії.

Моніторинг прийнятих впродовж 2018 – 2022 рр. законів і нормативних актів з питань енергетичної безпеки країни дав змогу зробити висновки щодо недостатніх рівня та системності в законотворчому процесі стосовно зазначеного напрямку.

Зокрема, з дати прийняття Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» (офіційна публікація якої відбулася у вересні 2017 р.) була розроблена і набула чинності певна кількість

відповідних законів (табл. 7). Це дало змогу певним чином просунутись Україні в напрямку переформатування енергетичної політики та проведення структурних перетворень в енергетичних системах, а також осучаснити правову регламентацію норм енергетичного законодавства відповідно до нових вимог розвитку світової економіки.

Таблиця 7

Моніторинг законодавчих кроків щодо упорядкування правового поля в енергетичній галузі

№	Назва законодавчого акта	Мета прийняття закону або внесення змін
1	2	3
1.	Актуальна редакція Закону України «Про ринок електричної енергії» від 13 квітня 2017 р., № 2019-VIII із змінами, внесеними 22 законами України впродовж 2017 – 2022 рр. (у т. ч. в 2022 р. – трьома: від 15.02.2022 р., № 2046-IX, від 08.07.2022 р., № 2371-IX, від 29.07.2022 р., № 2479-IX)	Актуалізація правових, економічних та організаційних засад функціонування ринку електричної енергії, регулювання сучасних відносин, пов'язаних з виробництвом, передачею, розподілом, купівлею-продажем, постачанням електричної енергії для забезпечення надійного і безпечного постачання електричної енергії споживачам з урахуванням інтересів споживачів, розвитку ринкових відносин, мінімізації витрат на постачання електричної енергії та мінімізації негативного впливу на навколишнє природне середовище
2.	«Про внесення змін до деяких законів України щодо інвестиційної привабливості будівництва об'єктів відновлюваної енергетики» від 4 вересня 2018 р., № 2517-VIII	Вдосконалення норм законодавства щодо стимулювання розвитку відновлюваної енергетики, зокрема виробництва електричної енергії з енергії вітру; сприяння усуненню адміністративних бар'єрів і підвищенню рівня прозорості законодавства у сфері регулювання містобудівної діяльності та розвитку альтернативної енергетики
3.	«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення конституційних принципів у сферах енергетики та комунальних послуг» від 19 грудня 2019 р., № 394-IX	Створення правових підстав для функціонування Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики і комунальних послуг
4.	«Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії» від 25 квітня 2019 р., № 2712-VIII	Стимулювання розвитку відновлюваної енергетики через комплексне внесення змін до норм вітчизняного законодавства

Продовження табл. 7

1	2	3
5.	«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів» від 19 червня 2020 р., № 738-IX	Усунення проблем, що заважали функціонуванню та подальшому розвитку ринків капіталу в Україні; розширення переліку фінансових інструментів і запровадження нових видів цінних паперів, у т. ч. зелених облігацій, як окремого підвиду цінних паперів; забезпечення мобілізації додаткових фінансових ресурсів на реалізацію проєктів з підвищення енергоефективності
6.	«Про енергетичну ефективність» від 21 жовтня 2021 р., № 1818-IX із змінами, внесеними Законом України від 09.07.2022 р., № 2392-IX	Забезпечення формування нової моделі державної політики у сфері енергоефективності; забезпечення виконання вимог Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (яка була підписана у 2014 р.), зокрема щодо встановлення правових, економічних і організаційних засад діяльності у сфері забезпечення енергетичної ефективності, забезпечення здійснення енергоефективних заходів, які проводимуться під час виробництва, транспортування, передачі, розподілу, постачання та споживання енергії
7.	«Про управління відходами» від 20 червня 2022 р., № 2320-IX	Визначення новим рамковим законом про відходи правових, організаційних і економічних засад діяльності щодо запобігання утворенню, зменшення обсягів утворення відходів, зниження негативних наслідків від діяльності з управління відходами, сприяння підготовці відходів до повторного використання, рециклінгу та відновленню з метою запобігання їх негативному впливу на здоров'я людей і навколишнє природне середовище
8.	«Про внесення змін до деяких законів України щодо створення умов для запровадження комплексної термомодернізації будівель» від 9 липня 2022 р., № 2392-IX	Сприяння реалізації проєктів щодо впровадження енергоефективних заходів та термомодернізації будівель

*Примітка: складено авторами.

Слід зауважити, що значна кількість законодавчих актів була прийнята в 2022 р., зважаючи на прискорення процесу вступу нашої країни до Євросоюзу і надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС.

Проте в той же час не прийнято низку необхідних законодавчих актів, що є обов'язковою умовою для упорядкування енергетичного правового поля та розробки нових інструментів забезпечення енергетичної безпеки країни, а також уніфікації законодавства України із законодавством Європейського Союзу (табл. 8).

Таблиця 8

Перелік законопроектів, що потребують розгляду і прийняття

№	Назва проекту законодавчого акта	Мета прийняття закону або внесення змін
1	2	3
1.	Проект Закону України «Про мінімальні запаси нафти та нафтопродуктів»	Створення моделі формування і підтримки мінімальних запасів сирої нафти та нафтопродуктів для запобігання дефіциту на ринку пального у випадку збоїв у постачанні або аварій, а також захисту споживачів
2.	Проект Закону України «Про ринок біопалива»	Формування правових засад функціонування в Україні ринку біологічного палива
3.	Проект Закону України «Про енергетичного омбудсмена»	Запровадження сучасного правового механізму захисту прав споживачів енергії
4.	Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо створення ринку твердого біопалива»	Сприяння розвитку відновлюваної енергетики, створенню конкурентного ринку біомаси
5.	Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розвитку торгівлі твердими біологічними видами палива»	Сприяння створенню конкурентного ринку біологічної маси розвитку відновлюваної енергетики
6.	Проект Закону України «Про забезпечення енергетичної безпеки та гнучкості енергосистеми, реальної конкуренції, декарбонізації економіки, зниження цін споживання електричної енергії (щодо систем накопичення енергії)»	Посилення безпеки і надійності електропостачання за рахунок застосування технологій акумулювання енергії, ліквідації дефіциту регулюючих потужностей, вирівнювання графіків навантаження в об'єднаній енергосистемі країни, впровадження інтернет-моделі вітчизняної енергетики

Продовження табл. 8

1	2	3
7.	Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розвитку сфери виробництва рідкого палива з біомаси та впровадження критеріїв сталості рідкого палива з біомаси та біогазу, призначеного для використання в галузі транспорту»	Стимулювання розвитку сектору виробництва та використання рідкого біологічного палива
8.	Проект Закону України «Про основи енергетичної безпеки»	Визначення основ державної політики, спрямованої на забезпечення енергетичної безпеки України, енергетичної стійкості
9.	Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання скидного енергопотенціалу»	Прискорення впровадження новітніх технологій у секторі теплової енергетики
10.	Проект Закону України «Про проекти національного інтересу у сфері енергетики»	Визначення правових, економічних і організаційних засад державної політики щодо сприяння спільним регіональним інвестиціям в енергетичний сектор; сприяння реалізації проектів національного інтересу в сфері енергетики за категоріями об'єктів енергетичної інфраструктури

*Примітка: складено авторами.

Так, до теперішнього часу в Україні не створений і не визначений інститут енергетичного омбудсмена; не запроваджений моніторинг стану енергетичної безпеки у країні; не внесені відповідні зміни до Кодексу України про надра тощо.

Слід зауважити, що вищезазначені переліки не є остаточними, адже кількість прийнятих законів та розроблених законопроектів, що спрямовані на удосконалення правових норм вітчизняного енергетичного законодавства, у т. ч. тих, які точково змінюють ті або інші законодавчі норми, є істотно більшою. Маємо вказати, що це надзвичайно важливий напрямок, який наразі потребує значних зусиль з урахуванням необхідності оновлення вихідних даних (у т. ч. шляхом проведення інвентаризації енергетичних активів і остаточної оцінки відповідності вітчизняного законодавчого поля правовим нормам ЄС).

Шокуючими стали останні результати дослідження аналітичного центру REN21 з відновлюваних джерел енергії та Європейської економічної комісії ООН (СЕК ООН), згідно з якими в Україні через вторгнення росії за станом на червень поточного року «...90% потужностей вітроенергетики та 30% потужностей сонячної енергетики в країні були виведені з експлуатації». Разом з тим виконавчий директор REN21 Рана Адіб, констатує той факт, що «...російське вторгнення в Україну і його побічний вплив на сусідні країни підривають виробництво відновлюваної енергії в короткостроковій перспективі», зазначає, що «...у той же час це проливає нове світло на переваги швидкого переходу до енергетики і може викликати сплеск установок поновлюваних джерел енергії в регіоні».

Таким чином, у звіті ООН підкреслено потенціал внутрішнього виробництва сонячної та вітрової енергії для забезпечення енергетичної незалежності нашої країни.

Віriamo в близьке настання миру в Україні, термінове розроблення і виконання стратегічної, обґрунтованої (яка базуватиметься на провідному світовому досвіді), узгодженої із суспільством програми відбудови національного господарства та соціально-економічного відродження країни. Невід'ємною пріоритетною складовою такої програми повинна стати нова енергетична стратегія країни, адже зрозуміло, що питання енергетичної безпеки є одним із ключових у відновленні національної економіки. Наразі вже розпочалося опрацювання перспективних напрямків розвитку енергетичної галузі. Так, за інформацією представників уряду, «... ми вже зараз прораховуємо, на яких принципах має далі розвиватися енергетика. Ставка все ж таки буде на ВДЕ (відновлювані джерела енергії. – Авт.), на атомну генерацію, і ми будемо прискорено «озеленювати» нашу енергетику».

Обов'язковими кроками післявоєнної відбудови енергетики мають стати: проведення оцінки втрат і пошкоджень енергетичних активів через проведення ретельної їх інвентаризації; визначення «сигнальних» об'єктів для першочергового комплексного відновлення; прозоре використання коштів на зазначені цілі зі спеціального енергетичного фонду, який необхідно створити та який, крім іншого, спонсоруватиметься країнами, підприємствами,

громадянами; забезпечення суворого державного і відкритого громадського контролю за процесами відбудови та розвитку енергетичної галузі.

Проведені дослідження з оцінки нинішнього стану енергетичної безпеки як важливої складової економічної безпеки України дають змогу зробити такі беззаперечні висновки.

Висновки

1. Впродовж тридцятирічного періоду невдалого реформування економіки і переведення її на ринкові відносини в Україні відбулося значне падіння обсягів добування всіх основних паливно-енергетичних корисних копалин: газу природного – з 28,1 млрд куб. м у 1990 р. до 20,2 млрд куб. м у 2020 р., або на 28%, нафти – відповідно з 5,3 млн т до 2,4 млн т, або майже у 2,2 разу, вугілля кам'яного – з 164, 8 млн т до 24,2 млн т, або у 7 разів.

При такому великому зменшенні видобутку вугілля кам'яного, газу природного та нафти Україна тепер не задовольняє свої навіть мінімальні потреби у цих основних видах палива і для забезпечення роботи теплових електростанцій почала імпортувати вугілля зі США та країн африканського континенту, що надто дорого обходиться державі.

2. Виробництво електроенергії – найважливішого енергетичного ресурсу, без використання якого не можливе сьогодні існування людської цивілізації на планеті, впродовж досліджуваного періоду зменшилося в Україні з 298,5 млрд кВт·год у 1990 р. до 148,8 млрд кВт·год у 2020 р., або більш ніж у 2 рази. Найбільше зменшення виробництва обсягів відбулося на теплових електростанціях – з 211,6 млрд кВт·год у 1990 р. до 52,3 млрд кВт·год у 2020 р., або в понад 4 рази, що обумовлено катастрофічним зменшенням виробництва і використання вугілля кам'яного.

3. Виробництво електроенергії електростанціями, що використовують вітрову, сонячну енергію та енергію з біомаси, було невеликим, хоча і має чітку позитивну тенденцію та становило у 2018 р. 2,5 млрд кВт·год, або 1,6% від загального обсягу виробництва, і 10,84 млрд кВт·год, або 7,3% від всього об'єму в 2020 р. Однак, зважаючи на стрімке виснаження в надрах викопних енергетичних ресурсів, практичне значення нині діючих таких електростанцій, що

використовують відновлювані джерела енергії, є непереоціненним. Воно полягає в набутті (при будівництві, експлуатації та обслуговуванні таких електростанцій) необхідного для здійснення амбітного стратегічного прогнозного плану цінного досвіду збільшення в Україні виробництва електроенергії з донині нетрадиційних відновлюваних джерел енергії щонайменше 225–250 млрд кВт·год.

4. Виробництво електроенергії у розрахунку на одну особу населення в Україні в останні роки становило лише 3,5–3,7 тис. кВт·год, що у 3–4 рази менше від середнього фактичного рівня у країнах з високорозвиненою економікою і в 5 разів менше, ніж у Швеції й Канаді, та у 7 разів менше, ніж у Норвегії.

Низькі обсяги виробництва і споживання електроенергії в Україні не забезпечують потреби для необхідного розвитку національної економіки, обумовлюють консервування стану її глибокого занепаду та бідності громадян. В той же час з урахуванням сучасних викликів на рівні держави має бути зроблений капітальний перегляд правил як енергоспоживання, так і енергоефективності.

5. Аналіз свідчить, що в Енергетичній стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», затвердженій Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 605-р від 18 серпня 2017 р., без аналізу динаміки фактичного виробництва та споживання енергетичних ресурсів у країні впродовж періоду реформування економіки, без оцінки достатності нинішніх обсягів видобутку, виробництва і споживання енергетичних ресурсів, без комплексного обґрунтування прогнозних потреб в електроенергії, без розробки та без наявності стратегії розвитку національної економіки вільно встановлений (не визначений) «стратегічний» обсяг електроенергії у 2035 р. в кількості лише 195 млрд кВт·год, що на 103,5 млрд кВт·год, або на 35%, є меншим від фактичного рівня виробництва електроенергії у 1990 р. і надто заниженим, не забезпечить потреб для зростання національної економіки.

6. Україна потребує нової чіткої, сучасної, у т. ч. з урахуванням викликів, обумовлених повномасштабним військовим вторгненням росії, всебічно науково обґрунтованої, амбітної, затвердженої на законодавчому рівні, обов'язкової для виконання енергетичної

стратегії, яка при високих темпах економічного зростання в перспективі за доступними для всіх суб'єктів економічної діяльності цінами повністю задовольняла би потреби у всіх основних видах енергетичних ресурсів – електроенергії, кам'яному вугіллі, газі природному, нафті та продуктах її переробки, забезпечила б енергетичну незалежність й енергетичну безпеку держави і сприяла би підвищенню добробуту громадян.

7. Обов'язковими кроками післявоєнної відбудови енергетичної галузі України повинні стати: проведення всебічної оцінки пошкоджень та втрат енергетичних активів через проведення інвентаризації; визначення «сигнальних» об'єктів для першочергового комплексного відновлення; активізація процесу розвитку альтернативної енергетики; здійснення капітального перегляду правил енергоефективності з орієнтуванням на «озелення» енергетики; прозоре використання коштів на зазначені цілі зі спеціального новоствореного енергетичного фонду; проведення остаточної оцінки відповідності вітчизняного законодавчого поля правовим нормам ЄС і прискорення процесу узгодження; забезпечення суворого державного та громадського контролю в енергетичній галузі.

Список використаних джерел

1. Народне господарство України у 1991 р. : стат. Щоріч. / Мінво статистики України ; відп. за вип. В. В. Самченко. Київ : Техніка, 1992. 468 с.
2. Статистичний щорічник України за 2002 рік / Держ. комітет статистики України. Київ : Консультант, 2003. 664 с.
3. Статистичний щорічник України за 2016 рік / Держ. служба статистики України. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_zor_zb.htm (дата звернення: 06.03.2020).
4. Статистичний щорічник України за 2017 рік / Держ. служба статистики України. Київ, 2018. 541 с.
5. Інформаційна довідка про основні показники розвитку галузей паливно-енергетичних копалин України за 2018 рік (за фактичним даними) Міністерства енергетики і вугільної промисловості України. URL: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish>.

6. Промисловість України у 2016–2020 роках : стат. зб. / Держ. служба статистики України ; за ред. Ірини Петренко. Київ, 2021. 296 с.
7. Статистичний щорічник України за 2020 рік / Держ. служба статистики України ; за ред. І. Є. Вернер. Київ, 2021. 453 с.
8. Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» : Розпор. Кабінету Міністрів України від 18.08.2017 № 605-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017>.
9. Буславець О. Я не хотіла б асоціюватися із Маргарет Тетчер : інтерв'ю Радіо «Свобода». 20.07.2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-vugilna-galuz-reformy-buslavets-shakhty/30707115> (дата звернення: 06.06.2022).
10. Кіндзерський Ю. В. Інституційна пастка олігархізму і проблеми її подолання. Економіка України. 2016. № 12 (661). С. 22 – 46.
11. Гордіца К. А. Трансформація власності в Україні: підсумки інституційних змін. Економіка і прогнозування. 2016. № 2. С. 24 – 40.
12. Конституція України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР (із змін. і доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 08.06.2022).
13. Виробництво електроенергії в Україні протягом 2020 р. знизилось на 3,3% – до 148,8 млрд кВт-год : аналіт. дов. EXPRO Consulting. 13.01.2021. URL: <https://expro.com.ua/novini/virobnictvo-elektroenerg-v-ukran-protyagom-2020r-znizilos-na-33-do-1488-mlrd-kvt-god> (дата звернення: 08.06.2022).
14. Статистичний щорічник України за 2018 рік / Держ. служба статистики. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/11/zb_yearbook_2018.pdf (дата: звернення 06.03.2020).
15. У 2020 році споживання електроенергії скоротилося на 2% : Укренерго. УкрІнформ. 2021. 16.01. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3172273-u-2020-roci-spozivanna-elektroenergii-skorotilosa-na-2-ukrenergo>.
16. Постачання та використання електроенергії в Україні у 2017 році / Держ. служба статистики України. URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/menu/menu_u/energ.html.
17. Світовий банк : офіц. сайт. Чисельність населення у країнах світу. URL: <http://www.worldbank.org>.

18. Згуровський М. З. Сценарії майбутнього: від оптимістичного до колапсу. *Голос України*. 2016. 29.12. № 249 (6503). С. 1– 4.
19. Попова А. О. Моніторинг стану фінансово-економічної безпеки України. *Вісн. Запор. нац. Університету. Серія «Екон. науки»*. 2019. Вип. 1 (41). С. 132–138.
20. Єщенко П. С. Від депресії до активізації зростання в економічній і соціальній сферах України. *Економіка України*. 2018. № 2. С. 3 – 20.
21. Вторгнення росії вибило майже всю вітроенергетику України. *Блумберг*. 2022. 14.09. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-09-14/russia-s-invasion-knocked-out-almost-all-of-ukraine-s-wind-power> (дата звернення: 14.09.2022).
22. Яновський С. Що більше вітряків, то менше витрат на газ. *Голос України*. 2017. 31 січ. № 8 (6523). С. 1.
23. Інформаційне агентство. «Interfax-Україна». URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/569055.html> (дата звернення: 16.03.2019).
24. *Екон. правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2019/02/15/645311> (дата звернення: 16.03.2019).
25. Ярослав Демченков. Інтерв'ю УкрІнформ (ukrinform.ua). 14.04.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3457588-aroslav-demcenkov-zastupnik-ministra-energetiki.html?fbclid=IwAR1B9c2eWsf-XH5y2KwIDn6cqqggtZ2pSiVaLLuhvJi2So58jvk7Qfq82IM> (дата звернення: 16.06.2022).
26. Законодавство України : офіц. сайт Верхов. Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 16.08.2022).

4.4. Моделювання потреб внутрішніх ринків для забезпечення електроенергією в умовах нестабільного зовнішнього соціально-економічного й політичного середовища в Україні

Юрій Костін,

доктор економічних наук, професор кафедри економічної кібернетики та управління економічною безпекою Харківський національний університет радіоелектроніки, Харків, Україна

Володимир Шведкий,
аспірант

Харківський національний університет радіоелектроніки, Харків, Україна

Сучасний період у суспільному, політичному та соціально-економічному вимірах є одним з найскладніших і найтяжчих в Україні. Проте й останні три декади, коли країна набула незалежності та намагалася впоратися з різними викликами, також були непростими. Спочатку соціально-економічна криза після розпаду колишнього СРСР, відокремлення економічної й політичної системи в Україні, формування нових політичних та економічних еліт, приватизація і перерозподіл сфер впливу в найважливіших стратегічних сферах економіки, тоді періодичні соціально-економічні загострення та політичні конфлікти, рейдерські атаки і сірі «офшорні» схеми, глобальна фінансово-економічна криза 2008–2009 рр., Революція Гідності, події на Донбасі й у Луганській області, війна з рф з 24 лютого 2022 р. Все це, безумовно, мало великий вплив на соціально-економічну систему в Україні та на становище окремих секторів економіки.

Енергетична галузь у кожній країні світу має дуже велике стратегічне значення. Ця галузь не лише створює умови для функціонування промисловості та транспорту, промислової інфраструктури, сільського господарства, а й забезпечує нормальні умови для діяльності соціального сектору і ринкової інфраструктури – охорони здоров'я, соціального захисту, соціальної безпеки, торгівлі, громадського транспорту, освіти, науки, культури та спорту тощо.

Проблемами енергетичної галузі займалися такі відомі вчені, як Б. Патон, М. Кулик, Б. Стогній, В. Геєць, І. Неклюдов, Г. Півняк, Є. Крижанівський, Ю. Архангельський, З. Варналій, В. Свтушевський, А. Халатов, В. Омельченко, М. Білявський, С. Чекунова, А. Дронова, Б. Кваснюк, О. Кендюхов, Н. Косар, Л. Назарчук, В. Грушко, Г. Іванов, І. Блінов, Є. Парус, Ю. Куцан й ін.

Одними з важливих проблем енергетичної галузі в Україні були проблеми, пов'язані з необхідністю реформ і модернізації обладнання у цій галузі, зниження енерговитрат та енергоємності виробництва, підвищення тарифів і розвиток альтернативної енергетики та виробництва енергії з відновлюваних джерел. Окремою важливою проблемою енергетичного сектору України є високий екологічний ризик і екологічна небезпека.

Зарубіжні фахівці визначили три пріоритетних напрямки при наданні рекомендацій щодо розвитку енергетичного сектору в Україні:

1) треба підвищити споживчі ціни на газ настільки, щоб вони, з одного боку, віддзеркалювали його справжню ціну, забезпечуючи рентабельність енергетичного концерну «Нафтогаз України». З іншого боку, завдяки високим цінам як у домогосподарствах, так і на виробництві з'явиться мотивація заощаджувати енергію;

2) необхідно більш ефективно використовувати наявну енергію, щоб у середньостроковій перспективі знизити її загальне споживання в країні. Нагально необхідними є інвестиції в модернізацію парку електростанцій України та в утеплення будинків. Тому необхідно розвивати нові технології і залучати інвестиції від іноземних та вітчизняних інвесторів;

3) слід забезпечити прозорість у майже непроглядному, високо корупційному і переобтяженому неофіційними структурами секторі й тим самим покращити інвестиційний клімат у цій галузі¹.

При розробці Енергетичної стратегії України з модернізації та розвитку національної енергетики та довгострокових прогнозів п'ятнадцять років тому вчені виходили з більш менш оптимістичних сценаріїв, коли економіка України вже вийшла з кризи 1990-х рр. й активно почали працювати такі галузі, як промисловість, переробка, будівництво, сільське господарство тощо.

¹Розенбергер К. Політика України в галузі енергетики. *KAS Paper*. Київ, 2012. С. 20.

Була розроблена нова структура електроенергетичної системи (ЕЕС) України. Її принциповою відмінністю було те, що в ній до мінімуму зведено використання природного газу на ТЕС та основне навантаження в ЕЕС було покладено на АЕС і вугільні ТЕС¹.

Згідно з розробленими прогнозами у цій Стратегії, при загальному виробництві електроенергії у 2030 р. (базовий сценарій) обсягом 420,1 млрд кВт·год АЕС вироблятимуть 219 млрд кВт·год (52%), а ТЕС – 180,4 млрд кВт·год (43%). Встановлена потужність АЕС зросте до 29,5 млн кВт та ТЕС – до 47,3 млн кВт. Загальна встановлена потужність електростанцій України зросте від нинішніх 52,7 млн кВт до 88,5 млн кВт у 2030 р. Відповідно до песимістичного сценарію за даними програми Енергетичної стратегії України з модернізації та розвитку національної енергетики, була встановлена потужність АЕС для рівня 2030 р., яка складатиме 20 млн кВт, а виробництво електроенергії на них – 150,8 млрд кВт·год.

Проте на енергоринку в останні роки, як вказували фахівці, спостерігалися кризові явища внаслідок системних помилок. Як відзначають експерти Центру Разумкова, йдеться про кризу державного управління енергетикою, коли «...напередодні опалювального сезону 2021–2022 рр. український енергетичний комплекс зіткнувся з одним із найбільших викликів, що мали місце будь-коли протягом усіх тридцяти років існування суверенної Української держави»². В цей період спостерігалися дуже низькі запаси вугілля на складах ТЕС, недостатні обсяги накопичення природного газу в підземних сховищах газу (ПСГ), високий рівень зносу інфраструктури і безпрецедентна фінансова криза на ринку електричної енергії, що зачепила практично усі базові підприємства галузі. З 23 енергоблоків на державних ТЕС компанії ПАТ «Центренерго» працювали лише 3. Різко зросла заборгованість. Так, загальний борг між учасниками нового ринку електричної енергії за станом на 1 листопада 2021 р. досяг 54,5 млрд грн, борг НЕК «Укренерго» гарантованим покупцям складав 32,8 млрд грн, а перед учасниками балансуючого ринку – 10,9 млрд грн. Борг перед НЕК «Укренерго» за небаланси становив 11,542 млрд грн.

¹Стогній Б., Кулик М. Загальні проблеми та довгострокові перспективи розвитку енергетики в Україні. Наука та інновації. 2006. С. 16.

²URL: https://razumkov.org.ua/statti/bazovi-prychyny-energetychnoi-kryzy-v-ozp-2021-2022rr#_ftnref9.

Крім того, фахівці вказують на суттєві недоліки нинішньої моделі ринку електричної енергії, що проявлялося як впровадження регуляторних цінових обмежень та постійних змін правил торгівлі, ручне керування, непрозорість ціноутворення тощо. Наприклад, оптові ціни на електроенергію в Україні у 2021 р. були нижчими від європейських у 2–3 рази. Так, у середині травня 2021 р. ціна в Об'єднаній енергетичній системі (ОЕС) України знизилася до €23/МВт, проте у Польщі, Угорщині, Словаччині та Румунії відповідна ціна складала €70–72/МВт.

Війна РФ проти України ще значною мірою ускладнила ситуацію в енергетичній сфері, завдала суттєвого пошкодження потужності багатьох енергетичних компаній, порушила режим праці й енергопостачання, призвела до різкого зростання техногенних ризиків тощо.

В останній період на час війни енергетична сфера в Україні зазнала правових змін у регулюванні її діяльності. Так, у сфері енергетики з 24 лютого 2022 р. було запроваджено ряд регуляторних змін, покликаних стабілізувати галузь і вирішити критичні проблеми.

Насамперед зміни торкнулися експорту електричної енергії. З березня 2022 р. Енергетична система континентальної Європи та Об'єднана енергетична системи України (далі – ОЕС) працюють синхронно. Наприкінці червня розпочалися комерційні продажі електроенергії до країн ЄС (Румунія, Словаччина) на рівні 100 МВт. З кінця липня обсяг було збільшено до 250 МВт і додатково до експорту 210 МВт у Польщу.

Далі йдеться про зберігання електричної енергії, що підлягає ліцензуванню. Крім того, визначено покладення спеціальних обов'язків на ринку електричної енергії, зокрема до 31 жовтня 2022 р. продовжено дію фіксованих цін за 1 кВт·год електричної енергії для побутових споживачів на рівні 1,44 грн (обсяг споживання до 250 кВт·год) та 1,68 грн (понад 250 кВт·год). Введено й інші системні зміни щодо регулювання на ринку електричної енергії.

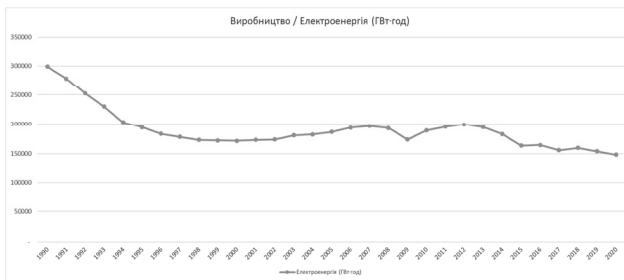
Таким чином, враховуючи суттєві зміни в енергетичній сфері України, нестабільність зовнішнього і внутрішнього соціально-економічного й політичного середовища, виклики та загрози, пов'язані з війною, слід розробити актуальні моделі щодо аналізу динаміки і прогнозування основних показників енергетичної галузі

країни. У цій роботі досліджено сферу електроенергетики, яка робить суттєвий внесок у функціонування енергетичної галузі України. Діяльність у сфері електроенергетики є також важливою для компанії «ETG.UA», яка є незалежним провайдером та здійснює закупівлю газу й електроенергії. Свою стратегію на ринку компанія «ETG.UA» повинна розробляти відповідно до основних тенденцій енергетичного ринку, зокрема ринку електроенергії, раціональної цінової та збутової стратегії, окремих правил регулювання на ринку електроенергії та відповідних обмежень і дій конкурентів.

При розробці стратегії компанії на ринку електроенергії та визначення ситуації в електроенергетичній галузі слід використовувати широкі можливості економіко-математичних методів і моделей. Отже, при розробці довгострокових моделей прогнозування використовують різноманітні методи аналізу часових рядів та економетричні моделі.

У даній роботі застосовано саме такий підхід. У якості даних були використані дані Державної служби статистики України щодо основних показників виробництва, експорту й імпорту і споживання електричної енергії в Україні.

Динаміку виробництва електроенергії в Україні (ГВт·год) за період 1990–2020 рр. відображено на рис. 1.

Рис. 1. Динаміка виробництва електроенергії в Україні, ГВт·год

Джерело: Державна служба статистики України.

Як видно з графіка, поданого на рис. 1, за період з 1990 р. по 1994 р. відбулося значне падіння обсягів виробництва електроенергії в Україні. Це було обумовлено насамперед впливом системної кризи початку 1990-х рр. після розпаду СРСР та початком значних структурних змін у політичному й

економічному просторі України, багато промислових підприємств у цей період не працювали, борги, у тому числі за використану електроенергію у промисловому і побутовому секторах, були дуже великими, деякі підприємства електроенергетики перебували у кризовому стані або були банкрутами, окремі підприємства було приватизовано. Отже, всі ці фактори сприяли значному скороченню обсягів виробництва електроенергії за період 1990–1994 рр. Далі зменшення обсягів виробництва електроенергії в Україні продовжувалося, але вже не такими великими темпами (рис. 1). Протягом 2005–2008 рр. навіть відбулося деяке збільшення обсягів виробництва електроенергії та обсяги виробництва досягли рівня 1994 р., проте у 2009 р. спостерігалися негативні наслідки впливу глобальної фінансово-економічної кризи у світі, яка частково торкнулася й України. Однак у 2010 р. обсяги виробництва електроенергії в країні збільшилися і стабілізувалися протягом 2011–2012 рр. Проте за період 2013–2020 рр. відбувалося постійне скорочення обсягів виробництва електроенергії, що видно на рис. 1.

Враховуючи те, що представлено динаміку показника обсягів виробництва електроенергії за досить тривалий період часу, з 1990 р. по 2020 р., тобто за 31 рік, для моделювання значень показника обсягів виробництва електроенергії можна використовувати модель часового ряду, а саме модель Бокса–Дженкінса, або ARIMA.

Оскільки часовий ряд, який представляє значення обсягів виробництва електроенергії, не є стаціонарним, то для перетворення його на стаціонарний використано перші різниці. При специфікації моделі також були використано перші лаги $p(1)$ та ковзку середню з лагом в один період $q(1)$.

Результати оцінки параметрів для моделі ARIMA щодо показника значення обсягів виробництва електроенергії наведено у табл. 1.

Отже, з даних, поданих у табл. 1, видно, що всі оцінки параметрів моделі є статистично значущими при $p < 0,05$. Тобто побудовану модель можна використовувати для прогнозу на окремий часовий період.

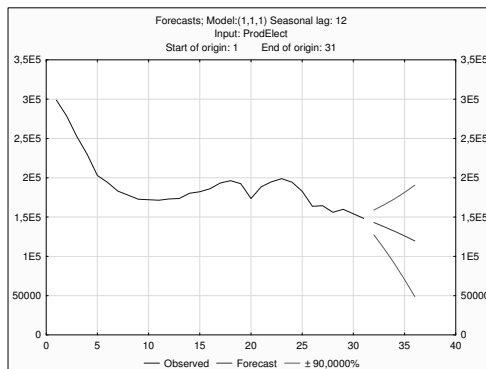
Таблиця 1

Характеристика моделі ARIMA (1, 1, 1) для показника значення обсягів виробництва електроенергії в Україні

Input: ProdElect (Spreadsheet1) Transformations: D (1) Model:(1, 1, 1)						
Складові ARIMA	Оцінка параметра	Стандартне відхилення	Критерій Стюдента	Значення р	Нижня межа оцінки параметра	Верхня межа оцінки параметра
	Param.	Asympt. Std.	Asympt. t-criterion	p-value	Lower Boundary of Est.	Upper Boundary of Est.
Constant (Константа)	-20294,4	9540,561	-2,12717	0,042690	-39870,0	-718,767
p (1)	0,9985	0,065	15,36154	0,000000	0,8	1,117
q (1)	0,5001	0,192	2,71409	0,011435	0,1	0,915

Джерело: побудовано авторами у пакеті «Statistica».

На рис. 2 представлено прогноз показників обсягів виробництва електроенергії на період з 2021 р. по 2025 р. відповідно до нейтрального, оптимістичного і песимістичного сценаріїв.

Рис. 2. Прогноз показників обсягів виробництва електроенергії на період з 2021 р. по 2025 р. відповідно до нейтрального, оптимістичного та песимістичного сценаріїв

Джерело: побудовано авторами у пакеті «Statistica».

У табл. 2 подано результати прогнозу обсягів виробництва електроенергії в Україні на період 2021–2025 рр.

Таблиця 2

Результати прогнозів обсягів виробництва електроенергії на період з 2021 р. по 2025 р. відповідно до різних сценаріїв

Рік	Значення часової змінної T	Прогноз (нейтральний сценарій)	Нижня межа прогнозу (песимістичний)	Верхня межа прогнозу (оптимістичний)	Стандартна похибка прогнозу
		Forecast	Lower	Upper	Std. Err.
2021	32	143165,9	127398,9	158932,8	9256,75
2022	33	137675,8	109747,8	165603,8	16396,52
2023	34	131935,6	90791,7	173079,4	24155,54
2024	35	125949,5	70445,7	181453,4	32586,28
2025	36	119721,8	48784,0	190659,6	41647,56

Джерело: побудовано авторами у пакеті «Statistica».

На нашу думку, зважаючи на непросту ситуацію у галузі, зовнішні виклики, ризики та загрози, слід брати до уваги песимістичний і нейтральний сценарії прогнозу.

Окрім аналізу можливих напрямків розвитку траєкторії виробництва електроенергії в Україні, варто також враховувати можливі тенденції експорту та імпорту електроенергії.

На рис. 3 показано тенденції імпорту й експорту електроенергії в Україні за період з 1990 р. по 2020 р.

Рис. 3. Динаміка імпорту та експорту електроенергії в Україні, ГВт·год

Джерело: побудовано авторами за даними Державної служби статистики України.

Як видно з наведено графіка на рис. 3, обидві тенденції демонстрували зменшення значень показників у часі, але протягом

періоду 1990–1996 рр. особливо драматичне зменшення показників спостерігалось саме для показників експорту. Це також можна пояснити вкрай негативним впливом економічної кризи після розпаду СРСР і розривом економічних зв'язків з колишніми традиційними споживачами за межами України. Також слід визначити й дію економічних циклів, що видно на графіку на рис. 3 у вигляді короткострокових хвиль зростання та падіння показників імпорту й експорту електроенергії.

Потрібно визначити, що тенденції імпорту та експорту електроенергії сильно корельовані, коефіцієнт кореляції складає 0,78. Тобто можна припустити, що однакові фактори, які визначають кон'юнктуру на ринку постачання електроенергії мали вплив і на динаміку експорту, і на динаміку імпорту.

Для аналізу тенденцій експорту та імпорту електроенергії в Україні доцільно використовувати функціональні залежності у часі.

Так, для відображення тенденції експорту електроенергії була використана модель експоненційного тренда з від'ємною оцінкою параметра a_1 при часовій змінній t . Оцінки параметрів цього тренда й інші характеристики моделі подано у табл. 3.

Таблиця 3

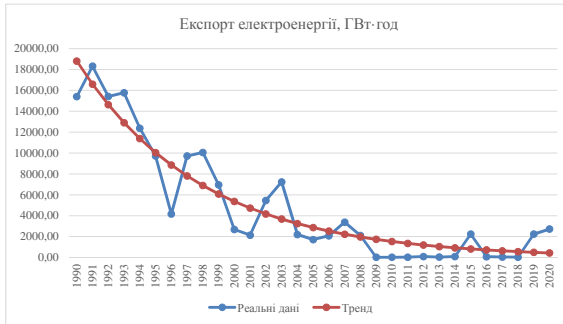
Характеристика моделі експоненційного тренда для показника експорту електроенергії в Україні

Model is: Export = $a_0 \cdot \exp(a_1 \cdot t)$ (Spreadsheet6)						
Dep. Var.: Export						
Level of confidence: 95,0% (alpha = 0,050)						
F-value 202,149606, p < 0,000001						
Proportion of variance accounted for: 0,87802795 R = 0,93703146						
Параметри	Оцінка параметра	Стандартне відхилення	Критерій Ст'юдента	Значення p	Нижня межа оцінки параметра	Верхня межа оцінки параметра
	Estimate	Standard	t-value	p-value	Lo. Conf	Up. Conf
a_0	18808,54	1252,513	15,01664	0,000000	16246,86	21370,21
a_1	-0,13	0,013	-9,89601	0,000000	-0,15	-0,10

Джерело: побудовано авторами у пакеті «Statistica».

На рис. 4 вміщено графік реальних даних і експоненційного тренда, який побудовано для цих даних. Як видно з наведеної у табл. 3 моделі

тренда та рис. 4, ця модель досить добре відображає динаміку реальних даних. Тобто вона може бути використана для аналізу і прогнозу, про що також свідчить коефіцієнт детермінації, який складає 0,87.

Рис. 4. Динаміка експорту електроенергії в Україні та модель тренда, ГВт·год

Джерело: побудовано авторами.

На основі цієї моделі побудовано прогнози за різними сценаріями: нейтральний сценарій (точковий прогноз за моделлю експоненційного тренда), песимістичний сценарій (прогноз за моделлю тренда з урахуванням нижньої межі) та оптимістичний сценарій (прогноз за моделлю експоненційного тренда з урахуванням верхньої межі прогнозу).

Таблиця 4

Прогнози динаміки експорту електроенергії в Україні за різними сценаріями (ГВт·год)

Рік	Часова змінна	Точковий прогноз	Нижня межа прогнозу	Верхня межа прогнозу
	T	нейтральний сценарій	песимістичний сценарій	оптимістичний сценарій
2021	31	384,8669	148,8149	976,8837
2022	32	339,4886	127,9089	884,3377
2023	33	299,4608	109,9397	800,5592
2024	34	264,1524	94,4950	724,7174
2025	35	233,0072	81,21999	656,0607

Джерело: побудовано авторами.

При побудові середньострокових і довгострокових прогнозів слід враховувати також характер випадкової змінної, яка може мати циклічний характер.

На рис. 5 відображено дані щодо дії випадкової змінної для показників експорту електроенергії, які розраховуються як залишки між реальними даними експорту електроенергії та значеннями, розрахованими за моделлю тренда.

Рис. 5. Динаміка випадкової складової експорту електроенергії в Україні, ГВт·год

Джерело: побудовано авторами.

Для аналізу випадкової змінної експорту обрано модель експоненційного згладжування з використанням лага у три часових періоди й адитивної циклічної складової, яка за результатами обчислень становила: $S1 = -273,489$; $S2 = 401,941$; $S3 = -128,452$.

У табл. 5 наведено характеристики цієї моделі та результати прогнозу. Отже, видно, що середня абсолютна процентна похибка менша за 5%, тобто модель може бути використана для прогнозу.

На нашу думку, використання таких моделей для аналізу і прогнозування циклічної випадкової змінної має здійснюватися у випадках, коли зовнішнє соціально-економічне та політичне середовище є нестабільним і треба враховувати не лише детерміновані складові, такі як тренд, а й випадкові складові, які мають суттєвий вплив.

Далі проведено аналіз і моделювання динаміки імпорту електроенергії в Україні.

Таблиця 5

Прогнози для випадкової складової експорту електроенергії та верхньої межі прогнозу з урахуванням експоненційного тренда і випадкової змінної в Україні (ГВт·год)

Характеристика моделі		Значення	Рік	Т випадкова складова, ГВт·год	Прогноз	
					Верхня межа прогнозу з урахуванням експоненційного тренда та випадкової змінної, ГВт·год	
Параметри моделі	S0	-132,10	2021	31	-528,746	448,1373
	α	0,00	2022	32	1743,369	2627,707
	δ	1,00	2023	33	2283,489	3084,048
Показники похибки	Mean error	125,60	2024	34	-528,746	195,9711
	Mean abs. perc. error	4,76	2025	35	1743,369	2399,430

Джерело: побудовано авторами з використанням пакета «Statistica».

Так, для відображення тенденції імпорту електроенергії використано модель поліноміального тренда 4-го ступеня при часовій змінній t . Оцінки параметрів цього тренда та інші характеристики моделі подано у табл. 6.

Таблиця 6

Характеристика моделі поліноміального тренда для показника імпорту електроенергії в Україні

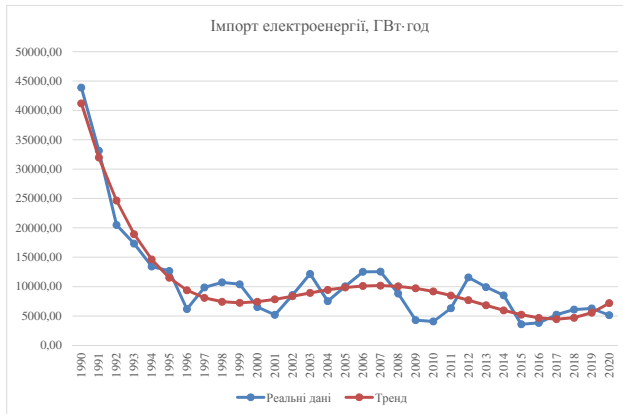
Параметри поліноміального тренда	Оцінки параметрів	Стандартне відхилення	Критерій Стьюдента	Значення p	Нижня межа оцінки параметра	Верхня межа оцінки параметра
	Estimate	Standard Dev.	t-value	p-value	Lo. Conf	Up. Conf
a0 (Константа)	41195,2	2089,860	19,7120	0,000000	36899,4	45490,98
a1	-10234,9	999,066	-10,2445	0,000000	-12288,5	-8181,29
a2	1065,5	138,722	7,6805	0,000000	780,3	1350,60
a3	-44,3	7,003	-6,3194	0,000001	-58,6	-29,86
a4	0,6	0,116	5,4288	0,000011	0,4	0,87

Джерело: побудовано авторами з використанням пакета «Statistica».

Як видно з результатів табл. 6, оцінки параметрів моделі є статистично значущими при рівні $p < 0,001$. Коефіцієнт детермінації

для цієї моделі дорівнює 0,906. Тобто побудована модель може бути використана для аналізу й прогнозів тенденції імпорту електроенергії в Україні.

На рис. 6 наведено графік реальних даних і поліноміального тренда, який побудовано для даних імпорту з урахуванням припущення, що внаслідок дії несприятливих факторів та нестабільності зовнішнього середовища потреба в імпорті електроенергії буде зростати.

Рис. 6. Динаміка імпорту електроенергії в Україні та модель тренда, ГВт·год

Джерело: побудовано авторами.

Як видно з рис. 6, ця модель досить добре відображає динаміку реальних даних імпорту електроенергії.

На основі цієї моделі побудовано прогноз імпорту за різними сценаріями: нейтральний сценарій (точковий прогноз за моделлю поліноміального тренда) і визначено випадкову складову імпорту (рис. 7).

Для аналізу випадкової змінної імпорту обрано модель експоненційного згладжування з використанням лага у три часових періоди та адитивної циклічної складової, яка за результатами обчислень становила: $S1 = -67,353$; $S2 = 388,440$; $S3 = -321,086$.

Рис. 7. Динаміка випадкової складової імпорту електроенергії в Україні, ГВт·год

Джерело: побудовано авторами.

Для аналізу випадкової змінної імпорту обрано модель експоненційного згладжування з використанням лага у три часових періоди та адитивної циклічної складової, яка за результатами обчислень становила: $S_1 = -67,353$; $S_2 = 388,440$; $S_3 = -321,086$.

У табл. 7 подано характеристики цієї моделі й результати прогнозу. Отже, видно, що середня абсолютна процентна похибка трохи більша за 5%, тобто модель може бути використана для прогнозу.

Слід зазначити, що використання моделей часових рядів і побудова прогнозів за цими моделями мають також ряд недоліків. Зокрема, не враховуються окремі факторні ознаки (чинники), які можуть мати суттєвий вплив на формування показника, який досліджується.

Тому побудовано багатфакторну економетричну модель, характеристика якої наведена у табл. 8.

У якості залежної змінної використано темп зміни випуску електроенергії в Україні, у якості факторних ознак – темп зміни імпорту, темп зміни експорту та темп зміни внутрішнього споживання електроенергії. Завдяки використанню моделі у темповому вигляді вдалося уникнути проблеми колінеарності вихідних початкових змінних, що би могло з урахуванням однаково спрямованих трендів призвести до ефекту невірної регресії.

Таблиця 7

**Прогнози для випадкової складової імпорту електроенергії
та прогноз з урахуванням поліноміального тренда і
випадкової змінної в Україні (ГВт·год)**

Характеристика моделі	Значення	Рік	Т випадкова складова, ГВт·год	Прогноз			
				прогноз імпорту за результатами тренда, ГВт·год	прогноз імпорту з урахуванням тренда та випадкової змінної, ГВт·год		
Параметри моделі	S0	68,40	2021	31	456,836	9772,219	10229,054
	α	0,00	2022	32	-252,691	13500,38	13247,686
	δ	0,0001	2023	33	1,042	18585,68	18586,725
Показники похибки	Mean error	-66,222	2024	34	456,836	25252,77	25709,601
	Mean abs. perc. error	5,701	2025	35	-252,691	33741,34	33488,646

Джерело: побудовано авторами з використанням пакета «Statistica»

Таблиця 8

**Характеристика багатфакторної економетричної моделі
для показника виробництва електроенергії в Україні**

Regression Summary for Dependent Variable: tauv (Spreadsheets6)
R = 0,97061820, R-squared = 0,94209969, F (3,26) = 141,02 p < 0,00000 Std. Error of estimate: 0,01262

Фактори в екон. моделі	Умовні познач.	Оцінки параметрів у станд. моделі	Станд. відхилення у станд. моделі	Оцінки параметрів у моделі	Станд. відхилення у моделі	Критерій Стьюдента	Значення p
		b*	Std. Err.	b	Std. Err.		
Константа	Intercept			-0,001049	0,00262	-0,39976	0,69259
Темп зміни імпорту	tau 1	-0,06492	0,04736	-0,000244	0,00017	-1,37086	0,18213
Темп зміни експорту	tau 2	0,172958	0,05178	0,023342	0,00698	3,34018	0,00254
Темп зміни внутр. споживання	tau 3	0,878786	0,05190	1,025020	0,06054	16,93112	0,00000

Джерело: побудовано авторами з використанням пакета «Statistica».

Як видно з даних табл. 8, багатфакторна економетрична модель має статистично значущі оцінки параметрів при змінних tau2 (темп зміни експорту) і tau3 (темп зміни внутрішнього споживання).

Оцінка параметра моделі при змінній τ_1 (темп зміни імпорту) не є статистично значущою, проте є від'ємною, тобто очікування збільшення імпорту та додатні темпи зміни цього показника будуть призводити до зниження темпу власного виробництва електроенергії. Однак слід зазначити, що оцінка параметру при змінній τ_1 (Темп зміни імпорту) є близькою до 0, тобто вплив цієї змінної на динаміку власного виробництва електроенергії буде незначним.

Проте оцінки параметрів при змінних τ_2 (темп зміни експорту) і τ_3 (темп зміни внутрішнього споживання) є додатними та статистично значущими, тобто приріст очікуваних показників експорту і внутрішнього споживання буде стимулювати процеси власного виробництва електроенергії в Україні. Варто також зауважити, що оцінка параметра при змінній τ_3 (темп зміни внутрішнього споживання) трохи більша за 1, тобто можна спостерігати навіть невеликий мультиплікативний ефект від зростання показника внутрішнього споживання, а він є основним стимулятором збільшення власного випуску електроенергії.

Отже, слід розглянути динаміку показника, що характеризував внутрішнє споживання в Україні.

Динаміку внутрішнього споживання електроенергії в Україні (ГВт·год) за період 1990–2020 рр. показано на рис. 8.

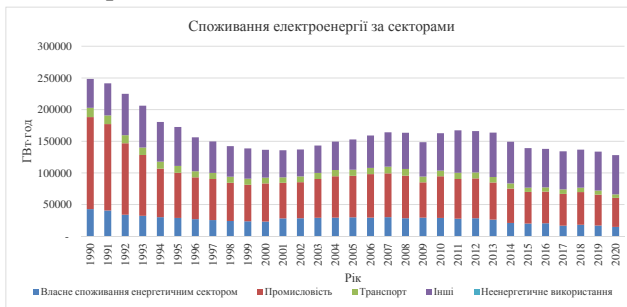
Рис. 8. Динаміка внутрішнього споживання електроенергії в Україні, ГВт·год

Джерело: побудовано авторами за даними Державної служби статистики України [24].

Як видно з поданого на рис. 8 графіка, протягом останніх 30 років внутрішнє споживання електроенергії в Україні також мало тенденцію до зниження.

Для аналізу причин зниження внутрішнього споживання електроенергії в Україні варто детально вивчити його структуру. Внутрішнє споживання електроенергії складається з показників власного споживання електроенергії енергетичним сектором, а також споживання електроенергії в таких секторах економіки, як: промисловість, транспорт, інші сектори (побутовий сектор, торгівля та послуги, сільське господарство) і неенергетичне використання.

Динаміку структури внутрішнього споживання електроенергії за різними секторами в Україні (ГВт·год) за період 1990–2020 рр. відображено на рис. 9.

Рис. 9. Динаміка споживання електроенергії в Україні різними секторами, ГВт·год

Джерело: Державна служба статистики України [24].

Слід зазначити, що частка власного споживання електроенергії енергетичним сектором від внутрішнього постачання електроенергії достатньо стабільна й коливається у межах від 10% до 17%, середнє значення складає 14,5%. Коефіцієнт варіації менший, ніж 15%, тобто при моделюванні прогностичних значень цього показника можна використовувати розрахунки нижньої та верхньої меж середнього вибіркового значення або правило трьох сигм, якщо потрібно визначити нижні й верхні довірчі інтервали для цієї вибірки.

Для моделювання динаміки споживання електроенергії у промисловості обрано поліном 5-го ступеня, який відображає циклічну тенденцію до зміни цього показника у часі.

Оцінки параметрів цього тренда та інші характеристики моделі наведено у табл. 9.

Таблиця 9

Характеристика моделі поліноміального тренда для показника споживання електроенергії у промисловості в Україні

Параметри поліноміального тренда	Оцінки параметрів	Стандартне відхилення	Критерій Стьюдента	Значення р	Нижня межа оцінки параметра	Верхня межа оцінки параметра
	Estimate	Standard Dev.	t-value	p-value	Lo. Conf	Up. Conf
a0 (Константа)	151836,2	3189,242	47,6089	0,000000	145267,9	158404,6
a1	-25369,2	2271,436	-11,1688	0,000000	-30047,3	-20691,1
a2	2305,5	489,054	4,7143	0,000078	1298,3	3312,8
a3	-75,5	42,088	-1,7944	0,084857	-162,2	11,2
a4	0,4	1,556	0,2421	0,810713	-2,8	3,6
a5	0,01251	0,021	0,6323	0,595714	0,0	0,1

Джерело: побудовано авторами з використанням пакета «Statistica».

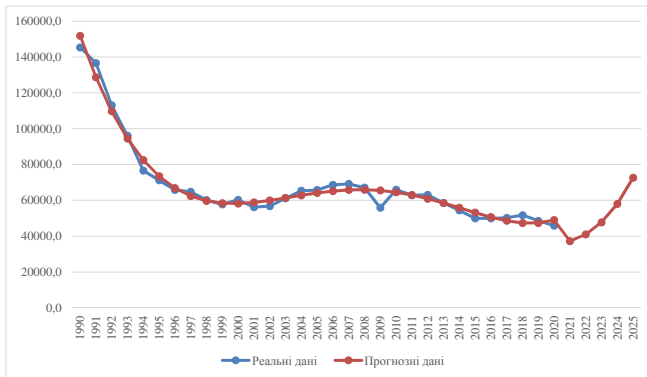
Як видно з результатів табл. 9, оцінки параметрів моделі a0, a1 і a2 є статистично значущими при рівні $p < 0,001$, оцінка параметра a3 є статистично значущою при рівні $p < 0,1$. Коефіцієнт детермінації для цієї моделі дорівнює 0,978. Тобто побудована модель може бути використана для аналізу й прогнозів тенденції споживання електроенергії у промисловості в Україні.

На рис. 10 подано реальні дані динаміки споживання електроенергії у промисловості в Україні, модельні значення за поліноміальним трендом та прогноз цих показників на період з 2021 р. по 2025 р.

Отже, можливе поступове зростання показника споживання електроенергії у промисловості в Україні з 2022 р. і далі внаслідок збільшення енергетичних потреб промисловості – відновлення зруйнованої та застарілої матеріальної бази різних секторів економіки, збільшення виробництва у сфері машинобудування, зокрема оборонної продукції, у сфері будівництва, наприклад, відновлення житлової інфраструктури, заміни і ремонту обладнання, доріг, елементів транспортної та соціальної інфраструктури тощо.

Частка споживання електроенергії транспортним сектором від внутрішнього постачання електроенергії теж достатньо стабільна

й коливається у межах від 4% до 6%, середнє значення складає 5,1%. Коефіцієнт варіації менший за 10%, тобто при моделюванні прогнозних значень цього показника можна використовувати розрахунки нижньої й верхньої меж середнього вибіркового значення або правило трьох сигм, якщо потрібно визначити нижні та верхні довірчі інтервали для цієї вибірки.

Рис. 10. Динаміка споживання електроенергії у промисловості в Україні, модель тренда та прогнозні дані, ГВт·год

Джерело: побудовано авторами.

Для моделювання динаміки споживання електроенергії в інших секторах (побутовий сектор, торгівля і послуги, сільське господарство) обрано поліном 5-го ступеня, який відображає циклічну тенденцію до зміни цього показника у часі.

Оцінки параметрів цього тренда та інші характеристики моделі наведено у табл. 10.

Як видно з результатів табл. 10, оцінки всіх параметрів моделі є статистично значущими при рівні $p < 0,001$. Коефіцієнт детермінації для цієї моделі дорівнює 0,929. Тобто побудована модель може бути використана для аналізу й прогнозів тенденції споживання електроенергії в інших секторах в Україні.

На рис. 11 подано реальні дані щодо динаміки споживання електроенергії в інших секторах економіки в Україні, модельні

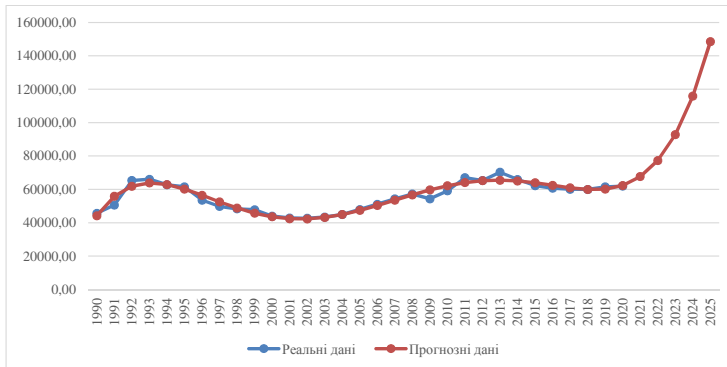
значення за поліноміальним трендом і прогноз цих показників на період з 2021 р. по 2025 р.

Таблиця 10

Характеристика моделі поліноміального тренда для показника споживання електроенергії в інших секторах в Україні

Параметри поліноміального тренда	Оцінки параметрів	Стандартне відхилення	Критерій Стьюдента	Значення р	Нижня межа оцінки параметра	Верхня межа оцінки параметра
	Estimate	Standard Dev.	t-value	p-value	Lo. Conf	Up. Conf
a0 (Константа)	44188,33	2038,823	21,6735	0,000000	39989,29	48387,36
a1	15017,70	1452,086	10,3422	0,000000	12027,07	18008,33
a2	-3655,06	312,643	-11,6909	0,000000	-4298,96	-3011,16
a3	307,54	26,906	11,4300	0,000000	252,12	362,95
a4	-10,56	0,995	-10,6175	0,000000	-12,61	-8,52
a5	0,13	0,013	9,7000	0,000000	0,10	0,16

Джерело: побудовано авторами з використанням пакета «Statistica».

Рис. 11. Динаміка споживання електроенергії в інших секторах в Україні, модель тренда та прогнозовані дані, ГВт·год

Джерело: побудовано авторами.

Отже, можливе поступове зростання показника споживання електроенергії також в інших секторах економіки в Україні з 2022 р. та далі внаслідок збільшення використання електроенергії, замість газу й інших видів палива, особливо в осінній і зимовий періоди –

відновлення торгівлі та сільського господарства, підвищення споживання у побутовому секторі, побудова і ремонтування житла населенням тощо.

Відповідно, якщо власного виробництва електроенергії не буде вистачати в найближчий період, то різниця повинна покриватися за рахунок імпорту електроенергії та фінансування програм енергетичного розвитку й відновлення від міжнародних організацій і фондів та спеціальних програм зарубіжних партнерів на підтримку України.

Таким чином, при розробці нової Енергетичної стратегії в Україні й побудові прогнозів на найближчі п'ять років слід враховувати нові реалії важкої ситуації в Україні, оцінювати можливість залучення фінансової та матеріально-технічної допомоги від країн-членів ЄС, США й інших партнерів, від міжнародних організацій і фондів тощо.

Сучасне зовнішнє соціально-економічне й політичне середовище в Україні та інших країнах світу відзначається нестабільністю, складністю і невизначеністю. Отже, повинні бути розроблені моделі прийняття рішень щодо стратегії розвитку енергетичної галузі в Україні з використанням сценарного підходу та можливостей статистичного моделювання для оцінки потенційних ризиків і втрат. Проте варто також враховувати довгострокові тенденції, що склалися в енергетичній галузі протягом останніх тридцяти років та визначали стан цієї галузі на початок 2022 р.

Розроблені у цій роботі моделі й прогнози базуються на вивченні даних часових рядів для основних показників електроенергетичної галузі та можуть бути застосовані при розробці окремих елементів нової Енергетичної стратегії України в умовах нестабільного зовнішнього соціально-економічного і політичного середовища в Україні.

Також розроблені моделі й прогнози будуть корисними для компаній-провайдерів, таких як «ETG.UA» та ін., що працюють на ринку електроенергії й повинні розробляти власні стратегії щодо постачання електроенергії своїм споживачам, клієнтам і партнерам.

Список використаних джерел

1. Архангельский Ю. Деякі питання структурної перебудови економіки України. *Економіка України*. 2010. № 9. С. 26–33.

2. Білявський М. Аналіз системних помилок енергоринку (на прикладі балансуючого сегменту). Разумков Центр. 12 трав. 2021. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/analiz-systemnykhpomylk lokenergorynkunaprykladi-balansuiuchogo-segmentu>.
3. Енергетична стратегія України на період до 2030 року : Відом. *Міністерства палива та енергетики України*. – Інформ. – аналіт. бюл. Спец. вип. 2006. 113 с.
4. Євтушевський В. Кочедикова А. Фактори формування енергетичної безпеки України. *Вісн. Київ. нац. університету ім. Т. Г. Шевченка*. Економіка. 2009. Вип. 107–108. С. 15–17.
5. Іванов Г. А., Блінов І. В., Парус Є. В. Комплексна розрахункова модель ринку на добу наперед та балансуючого ринку електроенергії України. *Промелектро*. 2016. № 4–5. С. 8–12.
6. Куцан Ю. Г., Блінов І. В., Іванов Г. А. Моделювання тарифо- та ціноутворення на роздрібному ринку електричної енергії України в нових умовах функціонування. *Електр. моделювання*. 2017. № 5. С. 71–79.
7. Майснер Ф., Уеккерт Ф. Розбудова відновлюваної енергетики в Україні: Потенціал, перепони та рекомендації політиків. Берлін, 2010.
8. Майснер Ф., Уеккерт Ф. Роль відновлюваної енергетики в Україні. *Матер. групи нім. радників*. 2010. Вип. 27. Лист.
9. Про затвердження ринку «на добу наперед» та внутрішньодобового ринку : Постанова НКРЕКП № 308 від 14.03.2018.
10. Про ринок електричної енергії : Закон України від 13.04.2017 № 2019-VIII.
11. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року : КМ України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text>.
12. Проблеми розвитку енергетики України. *Вісн. НАН України*. 2006. № 2. С. 3–6.
13. Розенбергер К. Політика України в галузі енергетики. *KAS Paper*. Київ, 2012. 30 с.
14. Стогній Б., Кулик М. Загальні проблеми та довгострокові перспективи розвитку енергетики в Україні. *Наука та інновації*. 2006. Т 2, № 2. С. 5–18.
15. Ткач Д., Грушко В. Електроенергетика України під час українсько-російської війни. *Вч. зап. Університету «КРОК»*. 2022. №2 = (66). С. 64–72.

16. Халатов А. Енергетика України: сучасний стан й найближчі перспективи. *Вісн. НАН України*. 2016. № 6. С. 53–61.
17. Чекунова С. Удосконалення діючої моделі оптового ринку електричної енергії, Центр Разумкова. 2021. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/udoskonalennia-diiuchoi-modeli-optovogo-rynku-elektrychnoi-enerгии>.
18. Ярчак В. Про екологічний ризик джерел підвищеної екологічної небезпеки. *Вісн. Львів. університету*. Серія юрид. 2009. Вип. 48. С. 209–215.
19. URL: https://jurliga.ligazakon.net/aktualno/12602_energetika-pd-chasvynivukran-yak-zmni-v-regulyuvann.
20. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/bazovi-prychyny-energetychnoi-kryzy-v-ozp-2021-2022rr>.
21. URL: <https://etg.ua/>.
22. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.

4.5. Напрямки поступового рішення геостратегічних пріоритетів формування та регулювання виробництва і торгівлі парфумерно-косметичними товарами в Україні

Вікторія Акмен,

*кандидат технічних наук, доцент
Державний біотехнологічний університет,
м. Харків, Україна*

Світлана Сорокіна,

*кандидат технічних наук, доцент
Державний біотехнологічний університет,
м. Харків, Україна*

Виходячи із ситуації, що склалася на міжнародному ринку, Україні слід визначитись у пріоритетах і напрямках проведення певних нормативних та законодавчих реформ у косметичній галузі. Для визначення можливості заняття Україною свого місця в глобальних вимірах сталого розвитку косметичної галузі було розглянуто поступове удосконалення нормативно-технічної та законодавчої бази на парфумерні й косметичні товари, а також вплив цих змін на регулювання виробництва, торгівлі, якість товарів і розвиток підприємств галузі.

В контексті аналізу останніх досліджень і публікацій встановлено розширення асортименту товарів парфумерно-косметичної групи та інтенсивність темпів підвищення попиту споживачів на продукцію. Це певним чином вплинуло на якість продукції, економічний розвиток галузі, експортно-імпорتنі відносини між державами і геостратегічні пріоритети України.

Проведений аналіз показує, що протягом десяти років поспіль увесь косметичний ринок, зокрема й український, демонструє підвищення обсягів виробництва й реалізації продукції. Попит на широкий асортимент косметичних товарів має стійку тенденцію до зростання, що, за прогнозами, може становити від 152 до 174 млрд дол. протягом п'яти років. Найбільші обсяги продажу фіксуються у категорії косметики «засоби для догляду за шкірою», де обсяги продажу становлять 21 млрд євро. Винятком був

2020 р., протягом якого тривала пандемія COVID-19, більшість магазинів було зачинено через карантин, що сприяло падінню ринку до 8%. У цей період лідером продажу були товари категорії дерматокосметики, їх продаж зріс на 2,2%. Через відсутність конкурентноздатних виробничих потужностей, в Україні кількість косметики закордонного виробництва на вітчизняному ринку досягла майже 70%. При цьому співвідношення між експортно-імпоротною продукцією варіюється залежно від асортиментної привабливості косметичного товару та спрямованості на певну групу споживачів. Кількість українських виробників становить близько 300 підприємств, де більшими вважаються тільки 20. Вітчизняні косметичні бренди використовують переважно вже відомі інгредієнти та рецептурні формули для виробництва власної продукції.

Головним виробником і експортером косметичних товарів вважається Азійсько-Тихоокеанський регіон, який охоплює близько 39% від світового обсягу косметичних продуктів (основний прибуток і більшість брендів належать Китаю та Японії). Далі йде Північна Америка – 29% ринку, де лідерську позицію займають Сполучені Штати Америки, які випускають найбільшу кількість косметичних брендів на світовому ринку і отримують найбільші прибутки у галузі. Далі йде Західна Європа (біля 18%), де основна кількість брендів і прибутку належить Англії, і найменшу частку світового косметичного ринку займають країни Східної Європи (3%).

Якщо проаналізувати окремі галузі виробництва косметики в світі, то серед лідерів слід назвати засоби догляду за шкірою, які займають 39% світового ринку косметики. В останні роки частка нових розробок у цій сфері склала близько 40% від загального обсягу. Цей прорив пояснюється появою актуальних досліджень вчених, які сприяли вирішенню проблем догляду за шкірою. На другому місці стоять засоби догляду за волоссям, яким належить 21% ринку, потім йдуть декоративні вироби (19%). Парфюмерія і продукція гігієни займають відповідно 11% та 10%.

Незалежно від країни-виробника, українські споживачі віддають перевагу середньому ціновому сегменту. При цьому сталою тенденцією як світового, так і українського косметичного ринку, де переважає попит на косметику з лікувально-профілактичною дією

та продукцію преміум-класу, яка на сьогодні становить понад 27%. Аналіз даних операторів ринку показує, що споживачі все частіше купують косметику й парфумерію у спеціалізованих магазинах (до 20–30%). Так, у Києві частка таких споживачів вже сягає 70% (близько 40–50% припадає на спеціалізовані магазини та 20% – на спецвідділи у супермаркетах), це є позитивною ознакою, адже споживачі мають можливість отримання компетентної консультації і ризик купівлі фальсифікованого товару стає в рази менший ніж, на ринку.

Скорочення власного виробництва парфумерно-косметичних товарів призвело до різкого збільшення в Україні кількості продукції іноземного походження. Серед парфумерних товарів, які реалізуються в Україні, близько 30% товарів не мають нічого спільного з товарним знаком, зображеним на його упакуванні. Однак значення косметики зростає відповідно до підвищення інтелектуальної обізнаності і культурного розвитку споживачів, які стають все більш вимогливими.

Аналіз показує, що Індекс цін промислової продукції (ІПП) коливається у межах 5–6%, тому стратегічною метою діяльності підприємства парфумерно-косметичної галузі є перехід до недосконалої конкуренції товарами з високою питомою вагою DPR (різниця між питомою вагою прибутку у структурі ціни товарів вищої та нижчої цінової груп з об'єктивно порівнюваними споживчими якостями) у структурі ціни продажу.

При цьому світова спільнота, виходячи з геостратегічних пріоритетів споживачів, вимагає розвитку тенденції щодо підвищення безпечності та споживчих характеристик косметичних товарів як шляхом введення збагачувальних біологічно-активних компонентів і надання потенційно нових властивостей, так і шляхом забезпечення натурального складу та екологічності товару. Це потребує певних дій щодо модернізації нормативно-технічного законодавства у напрямку забезпечення споживачів якісною, безпечною та натуральною косметикою, що є важливим і актуальним в умовах глобальних вимірів сталого розвитку косметичної галузі.

В Європі пріоритетною є єдина європейська система сертифікації органічної і натуральної косметики, яка позначається

на упаковці знаком «NaTrue». Оцінка якості такої косметики відбувається через присвоєння зірок, причому контролюється не тільки кількість, а й походження зірок. Повністю органічному засобу присвоюється три зірки, що є наочною ознакою якості і достовірно інформує споживачів.

Слід зауважити, що косметика на сьогодні визначається як складна хімічна композиція, яка комплексно може впливати на організм і виконувати кілька закладених функцій, тому випробування вибірки, що складається з кількох дослідних зразків із партії при випуску з виробництва, вже не може гарантувати кінцеву якість для споживача, адже на неї можуть впливати чинники на усіх стадіях життєвого циклу продукції. Тому відповідальність за товар мають нести не тільки виробники, а й посередники, що спеціалізуються на реалізації і розповсюдженні товару серед населення. Це зобов'язання має бути реалізовано у нормативних документах на законодавчому рівні.

Аналіз показав існування проблеми щодо недосконалості законодавчої бази в галузі, а саме необхідність переробки та заміни нормативних документів, які залишилися з минулих часів, відповідно до сучасного стану науково-технічного прогресу і вимог ЄС.

Виробництво косметичних товарів на основі штучних сполук займає значну частину світового та Українського ринку, оскільки знаходиться у доступнішому для споживача ціновому сегменті. Хоч нормування хімічних сполук регламентоване у Державних санітарних нормах і правилах, проте хімічний склад косметики важко дослідити та проаналізувати через низку компонентів, складність хімічних процесів, застарілість методів та приладів випробувань. Потрібно зазначити, що виробництво суттєво удосконалилося і в рецептури вносять нові складові, наявність яких не визначено державними стандартами. Ускладнення виникали і з відсутністю науково аргументованої нормативно-технічної бази щодо регулювання розмірів окремих компонентів і застосування нанопродукції в косметичній галузі. Кількість зареєстрованих інновацій у галузі нанокосметики стрімко зростає, а дослідження виробництва подібної косметики у вітчизняній промисловості, для гарантування належного рівня захисту прав споживачів, відсутнє.

Однак за наявності підвищеного попиту на косметичні товари і косметичні послуги економічний розвиток вітчизняної косметичної галузі стримує низка актуальних проблем, пов'язаних з необхідністю введення норм правового регулювання процесу виробництва, контролю якості та безпечності товару, який надходить споживачам безпосередньо від виробника або через посередників, до яких слід зарахувати не тільки дилерів, дистриб'юторів, а й косметологічні кабінети і салони краси, які крім косметичних послуг, отримують відсоток прибутку під час перепродажу косметичних товарів різного спрямування своїм клієнтам. Ці питання мають бути вирішені.

З урахуванням сказаного можна визначити, що серед геостратегічних перспектив розвитку України актуальним та необхідним завданням є подальший розвиток і впровадження системи регулювання та модернізації нормативно-технічного забезпечення косметичної галузі. Це сприятиме збереженню здоров'я споживачів, а також удосконаленню порядку контролю виготовлення косметичних товарів з боку державних органів.

Метою роботи було проведення аналізу нормативної бази, що регулює виробничий процес, торгівлю і якість готових парфюмерно-косметичних товарів, та окреслення напрямків поступового визначення геостратегічних пріоритетів реформування та регулювання нормативно-правових відносин у галузі.

Для досягнення поставленої мети було вивчено вітчизняні та закордонні законодавчі, організаційно-розпорядчі документи; матеріали з офіційних сайтів Верховної Ради та організацій, які здійснюють стандартизацію; дисертаційні роботи А. І. Садовенко і Ю. М. Кордіяка з питань розроблення та вдосконалення нормативно-технічних засад забезпечення випробувань і якості косметичних засобів, правового регулювання косметологічних послуг та необхідності їх посилення з боку держави; наукові статті українських фахівців В. Теремецького, А. Б. Берзіної, А. С. Мограбян, М. В. Луців, І. В. Чеховської, І. В. Городецької та ін., в яких розглянуто проблеми розроблення і впровадження технічних регламентів на косметичні товари, правового статусу та регулювання ринку косметичних товарів і послуг, гармонізації українських національних стандартів з міжнародними у галузі виробництва косметичних товарів.

Серед методів дослідження застосовувались теоретико-методологічний, системно-структурний аналіз, загальнонаукові та порівняльно-правові методи й інструментарії, а також принцип системності та об'єктивності, елементи ретроспективного (діалектичного) аналізу, принцип сутнісного аналізу нормативно-технічної бази, чинних законодавчих і нормативно-правових актів (вітчизняних та європейських). Це сприяло отриманню максимально об'єктивної, точної й систематизованої інформації.

Згідно з отриманими результатами, визначено таке: стрімкий розвиток косметичної індустрії, зростаючий попит на косметичну продукцію і косметологічні послуги обумовлюють вдосконалення нормативно-правового регулювання діяльності в косметологічній галузі України відповідно до законодавчих вимог провідних країн світу. Оскільки наша країна йде шляхом вступу до ЄС, першочерговим завданням є поступове усунення наявних проблем нормативного регулювання процесу виробництва та реалізації готових косметичних товарів з метою виготовлення безпечних і конкурентоспроможних на світовому ринку товарів.

Як показав аналіз, низка проблем, що існують у косметичній галузі та характеризують низьку інвестиційну активність, визначається необхідністю впровадження певних дій у сфері державного регулювання. Це стосується всього життєвого циклу косметичного засобу, починаючи від його розробки, контролю сировини, рецептури, циклу виробництва, контролю технологічного процесу і якості кінцевого продукту, порядку фасування та виду пакування і закінчуючи транспортуванням та реалізацією споживачам у роздрібній торгівлі або при наданні відповідних косметичних послуг. Нестабільна якість косметичних виробів є наслідком невизначеності правил контролю на виробництві (нагляд) і контролю за обігом косметичної продукції на внутрішньому ринку, а також відсутністю чітко визначених вимог щодо формування системи безпечності косметичної продукції.

Аналізуючи порядок законодавчого та нормативно-технічного регулювання й процес виготовлення і реалізації косметичних та парфумерних товарів, можна виділити низку етапів його удосконалення. Перший з них почався після становлення України як незалежної держави, коли імпорتنі товари майже повністю опанували

ринок, а вітчизняна косметична промисловість, що дісталась у спадок, була достатньо інертною і поступово втрачала свої конкурентні позиції. Нормативно-технічна база тих часів характеризувалась наявністю ГОСТів та галузевих нормативних актів, вимоги яких мали регулювати якість товару при добросовісному виробництві, однак законодавчі вимоги щодо належного технологічного виробництва були відсутні, а податкове законодавство потребувало реконструкції.

Цей період дає початок введенню у галузь закордонних інвестицій, оскільки українські споживачі звикли до нестачі продукції та характеризуються менталітетом «гонитви за імпортом». Український ринок є новим, величезним та потенційно привабливим для збуту. Значну популярність набувають імпортні косметичні й парфумерні товари, частка яких на ринку сягає понад 85%. Це спричиняє потік несертифікованої косметики. Одночасно зростає і частка фальсифікату. Умови розвитку такої ситуації були закладені не тільки внутрішнім психологічним станом споживачів, а й недосконалим законодавством.

Великий потік товарів дає початок розвитку дистрибуторської торгової мережі.

Вступ у дію Закону України «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» на підставі Указу Президента України ознаменував початок наступного етапу розвитку економіки як всієї України, так і косметичної галузі.

З кожним роком спостерігається тенденція до зростання обсягів продажу косметичних та парфумерних товарів.

У цей період за необхідне було введення документа, що регламентував вимоги до якості і безпечності косметичних та парфумерних товарів українського виробництва. З цією метою було розроблено та впроваджено Державні санітарні правила і норми безпеки продукції парфумерно-косметичної промисловості (документ є чинним і дотепер). Державні санітарні правила і норми обумовлювали більш жорсткий контроль за виробництвом та технологією. Вони також вимагали наявності фахових співробітників, які би мали певну підготовку, досвід та навички, необхідні для розробки й впровадження нових асортиментних позицій і зміни рецептур.

Удосконалення контролю у косметичній галузі не стало стримуючим фактором, тому період кінця 1990-х рр. і початку

2000 р. характеризувався відкриттям компаній як українських засновників, так і із закордонними інвестиціями, які виробляли продукцію не тільки на основі вітчизняних технологій, а й впроваджували французькі і німецькі рецептури та фасування в імпортну картонну тару.

Стан економіки кінця 1990-х рр. значним чином вплинув на парфюмерно-косметичну галузь. Зарубіжна продукція займає на полицях у торговельних залах 80% місця, при цьому за параметрами якості споживачі віддають їй пріоритет. До 2009 р. спостерігалось збільшення на ринку до тисячі одиниць підприємств-виробників та компаній, що виступають дистриб'юторами косметичних товарів.

Основою для цього була законодавча база, що дозволяла працювати при сплаті єдиного податку.

Цей період супроводжувався активізацією бізнесу на фальсифікованих товарах і ввезенням контрабанди, а також появою виробництв, що спеціалізувалися на підробці відомих брендів. Це домінувало, особливо при виготовленні парфумів і парфюмерних рідин. Стримуючим фактором розвитку такого «бізнесу» став закон, який ставив за необхідне отримання ліцензії та сплати акцизу на спирт. Кількість підприємств, що отримували ліцензії, до 2010 р., скоротилась до 6. У цей період підробна парфюмерія почала постачатись на міжнародний ринок переважно з Китаю й України. Це ставило під удар геостратегічні пріоритети подальшого розвитку косметичної галузі.

Для вирішення проблеми мало бути введено жорсткий контроль якості та безпечності товарів як у лабораторіях на виробництві, так і під час продажу товарів. Невід'ємну роль у цьому мав зіграти процес реорганізації й удосконалення чинної законодавчої та нормативно-технічної бази щодо косметичних та парфюмерних товарів. У період до 2010 р. було розроблено і введено в дію нормативні документи, що регламентують показники якості широкого асортименту косметичних, парфюмерних товарів та засобів для очищення шкіри. Слід звернути увагу на той факт, що відсутність системної класифікації й чіткого визначення термінів у косметичній галузі зумовлювала впровадження нормативної документації на кожен асортиментну групу товарів окремо.

При цьому речовини, що належать до антибіотиків, не були регламентовані у нових ДСТУ на косметичні засоби. Вони й надалі застосовувалися у технологічних процесах на низці виробництв (наприклад, для подовження строків реалізації у шампунях проти лупи або у скрабах для обличчя, хоча і були заборонені). Це свідчило, що в українській косметології поняття «безпечність» продовжувало залишатися певною проблемою.

На основі аналізу зазначених документів, маємо відзначити низку поправок, що не мали би бути поза увагою при розробці та прийнятті нової законодавчої бази.

Так дослідження косметичних товарів, що проводились в університеті (ХДУХТ) виявили існування певних недопрацьованих моментів у нормативній документації. Це, наприклад, стосується асортименту крем-скрабів для шкіри, якість яких нормувалась розробленим в Україні стандартом – ДСТУ 4765:2007 «Креми косметичні. Загальні ТУ». Згідно з функціональним призначенням, технологія їх виготовлення має містити абразивні часточки як один з основних діючих компонентів. Саме ці часточки мають виконувати функцію очищення шкіри від відмерлих клітин поверхневого епідермісу. Поряд з цим до форми, розмірів і кількісного вмісту абразиву в нормативній документації не наведено жодного пояснення. Дослідним шляхом (виділенням та подальшою ідентифікацією абразиву з низки крем-скрабів) доведено, що абразивні часточки можуть мати дисперсність, яка варіюється від 20 мкм до 100 мкм, нерідко форма абразиву визначається як багатогранник, кути якого мають гостру форму і залишають мікроподряпини на шкірі; вміст абразиву може доходити до 25–30%, та все це відповідає вимогам нормативної документації, адже сказано лише про відповідність переліку сировини, дозволеної за ДсанПіН 2.2.9.027 і є помітка, що у кремах спеціального призначення (скрабах, пілінгах тощо) дозволено специфічні вкраплення добавок. Проте інформацію-зауваження щодо можливого подразнення чутливої шкіри наносять на маркування лише близько 15% виробників. Цей недолік необхідно виправити з введенням чіткої регламентації напряму застосування крем-скрабів залежно від кількісного вмісту, дисперсності й форми абразиву: для шкіри обличчя, для шкіри шиї та декольте і окремо для шкіри тіла та ніг, де абразивні речовини можуть бути більш грубими.

Також зауваження були до розширення у НД меж норми рН для цих засобів від 5,0–9,0 (у звичайних жирових і емульсійних кремів) до 3,0–9,0, адже всі ці засоби мають однаковий прямиий контакт зі шкірою людини.

Варто приділити увагу результатам досліджень, проведених Ю. М. Кордіякою. Вчена отримала дані про доцільність проведення випробування ефективності та зміни реологічних властивостей пінно-мийної косметичної продукції при різній твердості води, враховуючи твердість водопровідної води в Україні, як звичайні умови використання засобів. Це призводить до збільшення витрат шампуню при використанні українським споживачем, порівняно зі споживачами у країнах ЄС. Однак для рішення цієї проблеми потрібно внести відповідні реологічні характеристики мийних засобів до нормативно-технічної документації. На сьогодні ці проблеми не знайшли реалізації, оскільки на законодавчому рівні не зареєстровано жодних вимог, де враховуються властивості води як розчинника при використанні шампуню для збереження належної якості продукції. До того ж бажано приділити увагу і розробці стандартів щодо складу продукції, з урахуванням твердості води в регіонах України, що певним чином сприятиме регулюванню якості мийних засобів.

Найбільш сучасним, містким та чітким за змістом був прийнятий стандарт для регламентування вимог до пакування і маркування – ДСТУ 5010:2008, який діяв до 2019 р. та був майже ідентичним, прийнятому пізніше, ДСТУ ISO 22715:2019 Косметична продукція. Пакування та маркування і ISO 22715:2006 Cosmetics. Було досліджено наповнення інформативного складу ДСТУ 5010:2008, де чітко регламентуються умови щодо маркування косметичних товарів, види пакування для косметики різної консистенції та комплектні засоби до них. Зазначалось, що художньо оформлене маркування може наноситись на листівки-вкладки у разі нестачі місця на пакуванні або визначеної специфіки товару. Надавався чіткий перелік даних, які мало містити маркування, і вказувалися особливі застережні заходи у разі вмісту речовин, які обмежуються за НД.

Норми переліку складових у парфюмерно-косметичних засобах відтепер мали позначатися терміном «інгредієнти» або «склад». Уперше було чітко визначено, що у переліку складники

позначають відповідно до рецептур у порядку зменшення їх масової частки (суміш запашних речовин має зазначатись як один складник з використанням певних термінів «ароматизатор» (у новому ДСТУ «арома»), «парфум», «ароматична композиція» тощо без розкриття складу). При цьому має міститись інформація про застереження під час використання засобу, а складові, масова частка яких менша за 1%, мають бути перераховані тільки після складових, що входять у кількості, більшій за 1%; барвники можуть містити СІ індекс кольору і бути перераховані після інших складових; барвники однієї назви, але різних тонів дозволено перераховувати вичерпним списком. Також спостерігалися, зауваження щодо якості засобів нанесення інформації (фарб для друку тощо), чіткості літер та легкості їх читання.

Певні заперечення викликав пункт щодо можливості нанесення інформації рекламного характеру, адже така інформація відволікає споживача і керує емоціями при виборі товару. В інших аспектах ДСТУ щодо маркування був достатньо прогресивним для української нормативної бази.

Подальший етап розвитку законодавчої бази для косметичної галузі в Україні був зумовлений впливом на виробництво світової кризи 2008–2009 рр. та зростанням курсу валюти, а відповідно спадом прибутковості підприємств і зниженням рівня життя споживачів. Спостерігається банкрутство низки підприємств, які залишають ринок. Обсяги виготовлення косметичної й парфумерної продукції у 2010 р. скорочуються майже на 41%, а експорт – майже на 25%, порівняно з 2008 р.

Поряд із кризою на процес здійснення експорту української косметичної продукції вплинуло проведення законодавчих реформ у низці країн Європи та у інших країнах. Країни ЄС ввели у дію і почали керуватись вимогами Регламенту № 1223 / 2009 Європейського Парламенту та Ради ЄС на косметичну продукцію (Брюссель, 30 листопада 2009 р.). Відповідно до Регламенту, було дано чітке визначення косметики. Згідно зі ст. 8, кожен виробник відтепер мав дотримуватись належної практики організації виробництва для гарантії безпеки продукції та встановлювати заборону тестування косметики на тваринах. Регламент забороняв чи обмежував застосування у косметичній галузі певного переліку речовин, що були зазначені як

небезпечні чи потенційно небезпечні. Також зазначено, що ознаками неякісного косметичного товару могли бути: маркування, що вводить в оману споживачів; відсутність на визначеному місці інформації, яка є регламентованою законом; презентація чи наповнення контейнера теж є таким, що вводить в оману.

Згідно з вимогами Регламенту ЄС № 1223/2009, при організації виробництва виробники косметичних товарів мали приділяти увагу діям щодо запобігання ризиками забруднення мікроорганізмами. Для повного запобігання розвитку мікрофлори (або її зменшення) існувала практика введення антибіотиків, лікувальний ефект яких мав бути чітко дозованим. Для запобігання введенню подібних препаратів на косметичних підприємствах за кордоном впроваджено і налагоджено систему контролю основних стадій виробництва (GMP) та безпечності, що сприяло вирішенню проблем галузі. У вітчизняній косметичній галузі це продовжувало залишатись певною проблемою. Нормативно-технічне забезпечення щодо дозування і норм вмісту антибіотичних речовин належним чином не розроблено.

Геостратегічні пріоритети розвитку косметичної галузі України потребували подальшого удосконалення для забезпечення стабільності роботи підприємств, підтримки експорту продукції й забезпечення споживачів безпечним і якісним товаром світового рівня. У напрямку вирішення проблеми Міністерством охорони здоров'я України розробляється проект Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Технічного регламенту на косметичну продукцію», який оприлюднено та розглянуто у 2013 р.

Однак подальший період до 2019 р. характеризується відсутністю активних законодавчих дій у косметичній галузі. Основним документом, що забезпечував безпеку косметичних засобів, залишався ДержСанПіН 2.2.9.027-99. Незважаючи на інертність законодавства, робота науковців продовжувалась, інноваційні розробки поповнювали асортимент вітчизняних виробників. Експорт товарів галузі сповільнився, але інвестиції у галузь не припинилися, тому темпи розвитку залишалися поступовими.

Поряд з удосконаленням законодавчої бази у країнах світу, в Україні (2010 р.) відбувається підписання законопроекту про відміну обов'язкової сертифікації. З одного боку, це мало сприяти трансформації законодавства співробітництва з Європейським

Союзом, а з іншого – через недосконалість нормативної та законодавчої бази на косметичні товари давало «зелене світло» недобросовісним виробникам.

До того ж, крім стандартів ISO і Регламенту ЄС, на розвиток української косметичної галузі вплинули зміни до Податкового кодексу України, запроваджені в 2011 р. Відтепер більшість малих підприємств галузі не підпадало під категорію з фіксованою ставкою оподаткування, що спричиняло їх банкрутство. Поряд з банкрутством інші підприємства перетворювались на корпорації, розширювали асортимент, запроваджували нові технології. З'являються нові бренди: «Viva oliva», «Ельфа», «NATURE.med», «Lady Caramel», «O'Herbal», «Salon», «Dr. Sante», «For men» тощо.

Певна проблема у той час спостерігається і у системі класифікації, що призводить до неправильного визначення виду товару, напряму його застосування та навіть коду за УКТ ЗЕД, що є необхідним при здійсненні експортно-імпортних операцій. Певний вихід був у наведенні чіткого порядку в переліку категорій косметичної продукції й при проведенні її ідентифікації.

Питання стандартизації термінології і класифікації косметичних засобів стає більш вираженим, оскільки нова законодавча база для регулювання діяльності підприємств косметичної галузі не затверджена, стара база відмінена й залишаються певні розбіжності у визначенні основних понять у цій сфері, які необхідно привести у відповідність з міжнародними стандартами та сучасними тенденціями розвитку косметичного ринку. Затримання з вирішенням цих питань загрожувало законодавчим колапсом у сфері виробництва в косметичній галузі й втратою вітчизняними виробниками експортних позицій та інвестиційних пропозицій.

Характерною ознакою періоду спокою у реформуванні української косметичної галузі є поява і поширення на ринку косметики в Україні великих міжнародних компаній, серед яких переважну частку займала корейська косметика. Продукція корейських виробників належала до середнього та вищого цінового сегментів і позиціонувалась як високоякісна преміум-косметика на натуральних компонентах. Однак сертифікація таких товарів була сумнівною. Тому консервативна частка споживачів віддавала перевагу відомим та популярним торговим маркам «Nivea»,

«Dove», «Avon», «Оksamитові ручки», а серед зубних паст – «Colgate», «Blend-a-med».

Після відносного застою, основні дії щодо «європейського розвитку» парфюмерно-косметичної галузі в Україні оновилися наприкінці 2019 р., коли були внесені зміни до Технічного Регламенту 2013 р. й оприлюднено проект Постанови КМУ «Про затвердження Технічного регламенту на косметичну продукцію». Також у 2019 р. низкою законодавчих актів було скасовано більшість ДСТУ на різні асортиментні групи мийних, косметичних та парфюмерних товарів і затверджено новий стандарт щодо пакування та маркування товарів групи. Новий ДСТУ ISO 22715:2019 Косметична продукція. Пакування та маркування є майже ідентичним пункту Технічного регламенту «Маркування» та ISO 22715:2006 Cosmetics – Packaging and labelling.

Зміни щодо ДСТУ 5010:2008 також є незначними. Так, у новому ДСТУ ISO 22715:2019 поняття «найменування виробника і його юридична адреса» змінено на «найменування та адреса відповідальної особи за надання продукції на ринку»; дані щодо позначення нормативного документу й штрихового коду відсутні; визначено порядок маркування косметичної продукції, яка упакується на прохання покупця, в місці продажу; у вимогах до переліку складових додано дані із зазначенням у дужках інгредієнтів, наявних у вигляді наноматеріалів, під словом «нано-» або згідно з позначенням INCI. Додатковою інформацією, що зазначається у ДСТУ ISO 22715:2019, є вимоги до маркування монодозової упаковки та безкоштовних зразків, а також визначення первинної і вторинної упаковки.

Після річного обговорення 20 січня 2021 р. Кабінетом Міністрів України було ухвалено дію нового Технічного регламенту на косметичну продукцію. Відтепер визначення термінів, характерних для косметичної галузі, стали ідентичними до Регламенту ЄС. Невизначеності у понятті «косметична продукція» та назві галузі, що її виробляє було усунено. За новими нормативними документами значну частку відповідальності за виробництво косметичних товарів покладено на виробника.

Згідно з прийнятим Технічним регламентом, відповідальність покладається як на відповідальних осіб від виробника, так і на розповсюджувачів косметичних товарів, які мають стежити за

відповідністю косметичної продукції встановленим вимогам, відсутністю ризику для здоров'я людини, та дотриманням встановлених вимог щодо умов зберігання або транспортування косметичної продукції під час перебування товару під їх відповідальністю. Одним з основних аспектів нового Технічного Регламенту є пункт, де зазначено кроки й інструкції щодо дії розповсюджувачів косметики у разі якщо косметична продукція становить ризик для здоров'я людини.

До 4 серпня 2022 р. контроль за обігом косметики здійснювала Держпродспоживслужба України. Зараз, відповідно до Постанови КМУ № 65 від 20.01.2021 р., косметична галузь потрапила під юрисдикцію МОЗ; при цьому ринковий нагляд за косметичною продукцією покладено на Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками.

Цей етап був визначальним для реформування косметичної галузі в Україні, оскільки, нарешті, відбулася гармонізація національного законодавства з європейськими вимогами. На наступному етапі подальшої роботи чекаємо на реформування нормативно-технічної і законодавчої бази щодо відповідальності за розповсюдження та надання послуг із застосуванням косметичних засобів у косметичних салонах та салонах краси.

Таким чином, проведені дослідження довели наявність істотних факторів трансформативності у регламентуванні діяльності парфумерно-косметичної галузі, які виявляються в українському законодавстві. Запроваджені зміни спрямовані на гармонізацію української нормативно-технічної документації з Європейськими і світовими стандартами. Метою і передбачуваним результатом проведеної реорганізації є збільшення інвестиційної привабливості галузі, налагодження нових зв'язків у торговельних відносинах та зростання експорту косметичної продукції до Європи й інших країн світу. Забезпечення належної виробничої практики, відповідно до прийнятого Технічного регламенту, сприятиме визначенню геостратегічних пріоритетів реформування галузі і дасть можливість українцям користуватися косметичними товарами, які відповідатимуть сучасним європейським вимогам.

У подальшій роботі планується проведення дослідження змін у виробничому та торговельному процесах у контексті роботи підприємств галузі за новою нормативно-технічною базою.

Список використаних джерел

1. Стасенко Т. Обіг косметики: до змін, що мають відбутися у серпні, слід готуватися сьогодні. *The pharm media* : веб-сайт. URL: <https://thepharma.media/uk/business/27776-obig-kosmetiki-do-zmin-shho-mayut-vidbutisya-u-serpni-slid-gotuvatisya-syogodni-12012022> (дата звернення: 20.03.2022).
2. Кордіяка Ю. М., Байцар Р. І. Розвиток виробництва косметичних засобів. *Стандартизація, сертифікація, якість*. 2016. № 2. С. 38–44.
3. Гриценко С. І. Підвищення конкурентоспроможності підприємств та їх товарів на ринку парфумерної та косметичної продукції. *Віс. Хмельн. нац. університету*. 2015. № 4, Т. 3. С. 80–83.
4. Захарчук В., Неруца Л. Товарознавча експертиза парфумерних товарів в контексті вимог європейських стандартів. *Наук. віс. Одеського національного екон. університету*. 2015. № 12 С. 81–87.
5. Кононенко Я. В. «Вебленівська» конкуренція в експортній стратегії вітчизняних парфумерно-косметичних підприємств. *Маркетинг інновацій і інновації у маркетингу* : зб. тез доп. Х Міжнар. наук.-практ. конф. Суми, 29 верес. – 1 жовт. 2016; Суми : ФОП Ткачов О. О., 2016. С. 124–125.
6. Спосіб отримання абразивного матеріалу для очищення шкіри : пат. 140655 Україна : МПК (2006): А61К 8/00, А61К 8/98 (2006.01). № u 201907942; заяв. 11.07.2019; опубл. 10.03.2020, Бюл. № 5.
7. Environmental certificate NaTrue. URL: <https://www.naturworld.ru/article/certificates/natrue/> (дата звернення: 28.10.2021).
8. Directives commission directive 2010/4/EU of 8 February 2010. URL: http://www.icqc.eu/userfiles/File/2010_4.pdf (дата звернення: 16.10.2021).
9. Directives commission directive 2010/3/EU of 1 February 2010. URL: http://www.icqc.eu/userfiles/File/2010_3.pdf (дата звернення: 16.10.2021).
10. Петровська Л. С. Теоретичне та експериментальне обґрунтування використання сучасних поверхнево-активних речовин в технології лікувально-косметичних засобів : дис. ... док-ра фарм. наук : 15.00.01 / Нац. фарм. ун-т. Харків, 2021. С. 42–80.
11. Байцар Р. І., Кордіяка Ю. М. Ультрафіолетові фільтри у косметичній продукції. *Вимірювання, контроль та діагностика у техн. системах* : матеріали III Міжнар. наук. конф. Вінниця, жовт. 2015. Вінниця, 2015. С. 37–40.

12. Деякі аспекти використання наночастинок металів у медицині та косметології. Левітін Є. Я., Криський О. С., Чан Т. М., Шпичак О. С. та ін. *Нанотехнології і наноматеріали у фармації та медицині* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. з між нар. участю. Харків, 19 квіт. 2019. Харків : НФаУ, 2019. С. 41-42.
13. Кордіяка Ю. М., Байцар Р. І. Проблеми технічного регулювання косметичної галузі. *Стандартизація, сертифікація, якість*. 2016. № 2. С. 38–44.
14. Теремецький В., Садовенко А. Стандартизація і сертифікація косметичної продукції як адміністративно-правові засоби регулювання ринку косметологічних послуг. *Вісн. АПСВТ*. 2020. № 3–4. С. 114–121.
15. Садовенко А. І. Адміністративно-правове регулювання ринку косметологічних послуг в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. авіац. ун-т. Київ, 2020.
16. Кордіяка Ю. М. Вдосконалення нормативно-технічного забезпечення випробувань та якості косметичних засобів : дис. ... канд. техн. наук : 05.01.02 / НУ «Львів. Політехніка». Львів, 2016.
17. Берзіна А. Б. Правовий статус провізора-косметолога в Україні. *Актуальні питання публік. та приват. права*. 2017. № 1 (15) С. 27–31.
18. Чеховська І. В., Білоусюк В. В. Правове регулювання ринку косметологічних послуг: порівняльно-правовий аналіз. *Міжнар. юрид. вісн.: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. Вип. 15. С. 101–111.
19. Луців Н. В. Товарознавчі аспекти дослідження ринку парфумерних виробів в Україні. *Наук. вісн. НЛТУ України*. Львів : Нац. лісотехн. ун-т України, 2013. Вип. 23.4. С. 252–261.
20. Городецька І. В. Англійськомовний рекламний текст косметичних засобів: структура, семантика, прагматика : дис. ... канд. філ. наук : 10.02.04 / Нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2015. 23 с.
21. Терзі О. О. Методологічний інструментарій дослідження проблематики адміністративного управління у сфері охорони здоров'я. *Humanities and social sciences*. 2018. Т. 178, № 5 (29). С. 42–46.
22. Лебединець В. О., Казакова В. С., Казакова І. С. Державне регулювання обігу лікарських косметичних препаратів в Україні. *Управл. якістю в фармації* : матеріали XI Наук.-практ. конф. Харків, 19 трав. 2017. Харків : Вид-во НФаУ, 2017. 224 с.

23. Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва : Указ Президента України від 3 лип. 1998 № 727/98. *Офіц. вісн. України*. 1998. № 27. Ст. 975.
24. ДСанПіН 2.2.9.027-99. Державні санітарні правила і норми безпеки продукції парфумерно-косметичної промисловості. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0027588-99#Text> (дата звернення: 21.10.2021).
25. Regulation (EC) No 1223/2009 / European parliament and of the council of 30 November 2009 on cosmetic products. *Official Journal of the European Union*. 2009. P. L 342/59–L 342/209.
26. Байцар Р. І., Кордіяка Ю. М. Актуальні проблеми та перспективи розвитку косметичної галузі. *Вісн. Нац. університету «Львів. політехніка»*. Львів : Нац. ун-т «Львів. політехніка», 2015. С. 45–50.
27. Ринок косметики в Україні: краса не знає кордонів. *Pro-consulting* : веб-сайт. URL: <https://pro-consulting.ua/ua/pressroom/rynok-kosmetiki-v-ukraine-krasota-ne-znaet-granic> (дата звернення: 21.10.2021).
28. Технічний регламент на косметичну продукцію : Затв. Постановою Кабін. Міністрів України від 20 січня 2021. № 65. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.10.2021).

4.6. Реалізація сучасних цілей сталого розвитку в контексті геостратегічних пріоритетів України

Грина Мартусенко,

кандидат географічних наук, доцент

Вінницький навчально-науковий інститут економіки

Західноукраїнський національний університет,

м. Вінниця, Україна

Для сучасних умов Української держави сталий (збалансований, комплексно-пропорційний) розвиток можна визначити як процес гармонізації продуктивних сил, задоволення необхідних суспільних потреб за умови збереження і поетапного відтворення цілісності навколишнього середовища, забезпечення рівноваги між потенціалом природи та вимогами людей усіх поколінь. Сталий розвиток є розвитком, що відповідає вимогам сучасності, не порушуючи здатності майбутніх поколінь задовольняти власні потреби.

Сталий розвиток (Sustainable development) – загальна концепція щодо необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному та здоровому довкіллі. Багато дослідників вважають Концепцію сталого розвитку суспільства найперспективнішою ідеологією XXI ст. і навіть усього III тис. Інакше кажучи, сталий розвиток – це керований розвиток¹.

Ідеї сталого розвитку були офіційно проголошені на Міжнародній конференції з навколишнього середовища і розвитку в м. Ріо-де-Жанейро (Саміт Землі) ще у 1992 р. Також знаковими етапами втілення цих ідей на міждержавному рівні були: проведення Світового саміту зі сталого розвитку (2002 р., Ріо + 10) в м. Йоганнесбурзі; оприлюднення Доповіді «Майбутнє, якого ми прагнемо» (м. Ріо-де-Жанейро, 2012 р.). Глобальні Цілі сталого розвитку, яких дотримуються всі країни світу сьогодні, встановлюють власні показники розвитку та охоплюють 17 цілей і 169 конкретних завдань. Вони були затвержені в 2015 р. на

¹Організація Об'єднаних Націй. Україна. Наша робота над досягненням Цілей сталого розвитку в Україні. URL: <https://ukraine.un.org/uk/sdgs>.

засіданні Генеральної асамблеї ООН з питань сталого розвитку під час проголошення Стратегії сталого розвитку – 2030¹. Оновлення векторів сталого розвитку в глобальному та національному вимірах було окреслено в межах 26-ої Зустрічі Сторін рамкової Конвенції ООН про зміну клімату (COP – 26) у м. Глазго наприкінці 2021 р.

Концепція сталого розвитку світового суспільства ґрунтується на таких головних принципах:

1. Людство дійсно може надати розвитку сталого і довготривалого характеру, щоб він відповідав потребам людей, які живуть зараз, не втрачаючи при цьому можливості для майбутніх поколінь задовольняти свої потреби.

2. Обмеження, які існують у галузі експлуатації природних ресурсів, відносні. Вони пов'язані з сучасним рівнем техніки та соціальної організації, а також із здатністю біосфери до само-відновлення.

3. Необхідно задовольнити елементарні потреби всіх людей і всім надати можливість реалізувати свої надії на благополучніше життя. Без цього сталий та довготривалий розвиток просто неможливий. Одна з головних причин виникнення екологічних й інших катастроф – злидні, які стали у світі звичайним явищем.

4. Потрібно налагодити життєвий порядок тих, хто користується надмірними засобами (грошовими і матеріальними) з екологічними можливостями планети, зокрема щодо використання енергії.

5. Розміри й темпи зростання населення мають бути погоджені з виробничим потенціалом глобальної екосистеми Землі, що змінюється².

Цілі сталого розвитку (ЦСР), які ще називають Глобальними цілями – 2030, це загальний заклик до дій, спрямованих на те, щоб покінчити з бідністю, захистити планету і забезпечити мир та процвітання для всіх людей у світі. Визначені 17 цілей є векторами розвитку тисячоліття; крім того, серед інших пріоритетів вони також охоплюють нові сфери, такі як кліматичні зміни, економічна нерівність, інновації, стале споживання, мир і справедливість. Цілі

¹Цілі сталого розвитку: Україна . нац. доп. 2017 . 176 с. URL: https://mepr.gov.ua/files/docs/Національна%20довідь%20ЦСР%20України_липень%202017%20ukr.pdf.

²Мартусенко І. В. Біоекономічні засади формування пріоритетів економічного зростання в Україні. Економіка та суспільство. 2017. № 13 (81). С. 245 – 252. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/13_ukr/41.pdf

є взаємопов'язаними: ключем до успіху в одній із них є вирішення питань, загалом пов'язаних з іншими¹. Вони передбачають: подолання бідності та голоду; зміцнення суспільного здоров'я; досягнення всебічної якісної освіти для всіх і гендерної рівності; забезпечення гідної праці та економічного зростання; скорочення нерівності; припинення будь-яких форм дискримінації; забезпечення санітарних умов і загального доступу до безпечної та недорогої питної води; захист і відновлення водних та морських екосистем; збереження і регенерацію екосистем суходолу; розвиток відновлювальної енергетики, стимулювання розвитку екологічно чистої енергетики, розширення її інфраструктури та технологічну модернізацію; сприяння сталому економічному зростанню, підвищення рівня продуктивності й використання технологічних інновацій; сприяння безпечній міграції та мобільності людей; досягнення безпеки і сталого розвитку міст та спільнот, інноваційно-екологічну урбаністику; відповідальне економічне зростання і термінове скорочення впливу на екологію шляхом змін у виробництві та споживанні товарів і ресурсів; інвестиції в інфраструктуру та інновації; ефективне управління природними ресурсами, утилізацію токсичних відходів і забруднюючих речовин, забезпечення продовольчої безпеки та перехід до більш ресурсоефективної економіки; боротьбу зі зміною клімату; значне скорочення всіх форм насильства, тероризму і забезпечення миру й справедливості; зростання та розширення партнерства для стійкого розвитку через вдосконалення доступу до технологій і знань.

Цілі сталого розвитку працюють у дусі партнерства й прагматизму і спрямовані на правильний вибір з метою стабільного підвищення якості життя для майбутніх поколінь. Вони містять чіткі орієнтири та цільові показники, які всі країни мають запровадити відповідно до власних пріоритетів і екологічних проблем світу загалом. ЦСР є інклюзивним порядком денним. Вони усувають основні причини бідності та об'єднують людей з метою запровадження позитивних змін для них і планети.

В Україні основою сталого розвитку є паритетність відносин у системі «людина – господарство – природа», що забезпечує перехід до такого способу взаємодії природи й суспільства, який характеризується як епоха ноосфери. Сталий розвиток

¹Глобальні цілі сталого розвитку : доп. ООН. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html>.

узагальнює в собі процес виживання та відтворення генофонду нації, активізацію ролі кожної окремої людини в суспільстві, забезпечення її прав і свобод, завершення війни перемогою України, подолання тероризму з боку росії, післявоєнне відновлення, збереження довкілля, формування умов для відновлення біосфери та її локальних екосистем, орієнтацію на зниження рівня антропогенного впливу на природне середовище й гармонізацію розвитку людини та природи¹. Саме тому ідея сталого розвитку стосується не тільки сучасності – вона адресована водночас як тим поколінням, які живуть нині, так і майбутнім.

Сучасний період, що переживає наша країна, визначив пріоритетні цілі її сталого розвитку:

1. Соціальна справедливість – встановлення гарантій рівності громадян перед законом, забезпечення рівних можливостей для досягнення матеріального, екологічного та соціального благополуччя, припинення військових дій і досягнення миру в Україні, повернення окупованих та анексованих частин території нашої держави.

2. Економічний прогрес – забезпечення можливостей, мотивів і гарантій праці громадян, якості життя, функціонування ефективної економіки та раціонального споживання ресурсів, розвиток біоекономіки, циркулярної економіки й декарбонізація промисловості, післявоєнне відновлення та економічне зростання.

3. Відтворення навколишнього природного середовища – створення умов усіма людьми для життя у здоровому навколишньому середовищі з чистим повітрям, землею, водою; захист і відновлення біорізноманіття, подолання деструктивно-екологічних наслідків військових дій на значній частині території України та в її територіальних водах.

4. Раціональне природо- і ресурсокористування – створення системи гарантій раціонального використання всіх видів ресурсів на основі дотримання національних інтересів країни та збереження ресурсів для майбутніх поколінь.

¹Pyliavskiy I., Martusenko I., Molnar O., Dzyana H., Kushniriuk V. Modeling ways of improving green economy and environmental protection in the context of governance. *Business: Theory and Practice*. Vilnius Gediminas Technical University. 2021. Vol. 2. P. 310 – 317. URL: <https://doi.org/10.3846/btp.2021.13336>.

5. Демографічна стабільність – формування ефективної державної політики з метою збільшення тривалості життя й охорони здоров'я людей, стабілізації чисельності населення України, надання всебічної підтримки молодим сім'ям, охорона материнства і дитинства, подолання проблем, пов'язаних з вимушеним внутрішнім та зовнішнім переміщенням населення внаслідок військової агресії і фактичного геноциду населення України з боку путінського режиму й ін.

Реалізація Цілей сталого розвитку, насамперед, пов'язана з активною структурною політикою у сферах виробництва. Вона полягає у створенні високотехнологічного національного господарського комплексу на засадах ринкового господарства та екологічної безпеки в усіх територіальних позиціях (країна, регіон, область, район). Для нашої держави положення переходу до сталого розвитку є високопріоритетними й актуальними. Ми маємо негативні наслідки непередбаченого антропогенного тиску на навколишнє середовище регіонів України, виснаження надр і родючості землі, зниження лісистості, вододефіцит, надмірне техногенне навантаження на територію, глибоку руйнацію просторових геосистем через військові дії. Існують численні проблеми погіршення стану здоров'я населення, що є наслідком забруднення навколишнього середовища та пандемії 2019 – 2022 рр.

Економічне зростання і безпечне середовище існування – це, без сумніву, процеси взаємообумовлені та базові у подальшій реалізації Стратегії сталого розвитку суспільства. Найсучасніше оновлення дорожньої карти сталого розвитку в глобальному й національному вимірах було окреслено на платформі 26-ої Зустрічі Сторін рамкової Конвенції ООН про зміну клімату (COP – 26) у м. Глазго наприкінці 2021 р. Один із важливих результатів цієї події – те, що країни, які створюють 90% глобального ВВП, охоплені заявами про досягнення кліматичної нейтральності (тобто без шкоди не тільки для клімату, а й для середовища людського існування). Майже 140 країн поставили за мету досягти вуглецевої нейтральності до 2050 р. (розвинені країни) та 2060 р. (країни, що розвиваються, у тому числі Україна, Китай)¹. Такий намір тягне за собою: масштабну перебудову фінансових потоків; новий енергетичний перехід, який, як

¹Кліматичний саміт у Глазго: які цілі поставили країни-учасниці. Кліматичний пакт Глазго. Слово і діло. 2021. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/11/18/infografika/svit/klimatichnyj-samit-hlazho-yaki-czili-postavyly-krayiny-uchasnyci>.

не дивно, прискорила війна в Україні; соціальні наслідки. Передусім світ відмовляється від вугілля як найбільш вуглецевоемного джерела енергії.

Згідно з висновками Міжнародного енергетичного агентства, якщо обов'язки щодо скорочення викидів парникових газів країн, які було анонсовано на COP – 26, будуть виконані, середня температура на Землі до кінця сторіччя підніметься до 1,9°C від доіндустріального рівня. Зараз середнє значення зростання температури у світі становить 1,1°C, у рішенні по COP – 26 наголошується на тому, що мають бути докладені зусилля для стримування показника зростання температури на рівні 1,5°C. Однак для виконання цих національних зобов'язань потрібне значне фінансування¹. Так, в ЄС виділено 1 трлн євро на Європейський зелений курс – амбітну програму перебудови й «озеленення» економіки. У США було підписано так званий інфраструктурний закон, на який виділено 1,2 трлн дол., чимала частка яких піде на розвиток залізниці, чистої енергії, електромобілів, підвищення стійкості протипаводкових дамб, ерозії та інших проявів зміни клімату².

Через те, що саме зміни клімату визначають сьогодні геостратегічні пріоритети світу й України у глобальних вимірах сталого розвитку, зупинимось на цій проблемі більш детально. Наукова оцінка кліматичної ситуації складається з визначення ризиків та сценаріїв розвитку подій, і за своєю сутністю є не просто кліматичною оцінкою, а саме клімато-економічним аналізом, який передбачає різні варіанти щодо обсягів викидів вуглекислого газу, тобто вони:

- почнуть зменшуватись та зникнуть після 2050 р.;
- досягнуть нульового значення до 2075 р.;
- не зміняться протягом 50 років і лише потім почнуть знижуватись;
- надалі збільшуватимуться й до 2100 р. зростуть у два рази;
- зростатимуть дуже швидко і до 2050 р. подвояться³.

Викиди вуглекислого газу стають першопрчиною таких глобальних загроз як: зсув кліматичних зон; екстремальні опади; зростання глобальної температури; танення льодовиків та вічної

¹Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=R.

²Євроінтеграційний портал. Ресурс.-аналіт. центр «Суспільство і довкілля»; Європейський зелений курс: можливості та загрози для України, Аналіт. док., 2022. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/node/4047>.

³Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України : Проект аналіт. огляду П Нац. визнач. внеску України до Паризької угоди (квітень, 2021). 36 с. URL : <https://mepr.gov.ua/files/docs/Projekt/02042021.pdf>.

мерзлоти; підвищення рівня Світового океану й окислення його вод; активізація повеней, штормів, теплових хвиль; зростання частоти потужних опадів і посухи.

Зазначені сценарії окреслено на основі звіту Міжурядової групи експертів зі змін клімату (ІРСС) при ООН за станом на кінець 2021 р. Науковці з ООН дійшли висновку, що глобальне потепління розвивається швидше, ніж передбачалося, і в цьому майже повністю винне людство. Вони доводять, що від 1970 р. глобальні температури поверхні зростали швидше, ніж у будь-який інший 50-річний термін за останні 2 тис. років, а останні п'ять років взагалі були найспекотнішими за всю історію спостережень з 1850 р. За песимістичним сценарієм, до 2100 р. глобальна температура підвищиться на 3,3 – 5,7 градуса за Цельсієм та посилить пожежонебезпечні погодні умови в багатьох регіонах світу¹.

Дані ООН свідчать, що вміст вуглекислого газу в атмосфері у 2019 – 2020 рр. став найбільшим за 2 млн років, а закису азоту – за 800 тис. років. Рівень льоду в Антарктиці нині найнижчий (з 1850 р.), й існує реальна загроза його повного зникнення до 2050 р., що призведе до збільшення темпів підняття рівня моря у 3 рази (при зростанні температури на 1,5°C рівень моря зросте на 2 – 3 м). Довготривалим наслідком глобального потепління стане можливе підняття рівня Світового океану на 15 м до 2300 р².

Екстремальні явища, пов'язані з рівнем моря, відбувалися раз на століття в недавньому минулому і, за прогнозами, будуть відбуватися щонайменше один раз на рік у більш ніж половині точок мареографів до 2100 р. Науковці також попереджають про зростання частоти потужних опадів та посухи. За останні 7 років значно посилились пожежонебезпечні погодні умови в багатьох регіонах. Серед потенційних загроз для клімату також виділено екстремальні опади. Учені вважають, що переломний момент настане, коли частина кліматичної системи Землі зазнає різких змін у відповідь на потепління, що вже триває³.

¹Міжурядова група експертів з питань змін клімату – Intergovernmental Panel on Climate Change : звіти. URL: <https://www.ipcc.ch/reports>

²Глобальні цілі сталого розвитку : доп. ООН. URL : <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html>.

³Міжурядова група експертів з питань змін клімату – Intergovernmental Panel on Climate Change : звіти. URL: <https://www.ipcc.ch/reports/>.

Зупинення глобального потепління неможливе без мобілізації всіх країн, міжнародної координації й підтримки, співпраці між урядами та бізнесом, обміну інноваціями і технологіями. Саме тому важливе значення мають спільні ініціативи, запущені на COP – 26. Україна приєдналася до ключових серед них – щодо скорочення викидів метану, збереження лісів – та ще до низки приєднається після закінчення внутрішньодержавних процедур. Також для України визначальним завданням було закріпити принцип рівності країн, тобто однакове ставлення до розвинених країн та країн, які розвиваються, у питаннях кліматичної звітності, а також збереження доступу до фінансових ресурсів для країн з перехідною економікою.

Згідно з глобальними домовленостями, розвинені країни, які несуть найбільшу відповідальність за глобальну зміну клімату через індустріалізацію, мають щорічно виділяти 100 млрд дол. для країн, що розвиваються, на адаптацію до зміни клімату та перебудову на низьковуглецеву модель економіки. Наразі є домовленість про 98 млрд дол., які будуть доступні з 2023 р., тобто вже є затримка на три роки від попередньої домовленості¹.

Україна, як й інші країни з перехідною економікою, може розраховувати тільки на допомогу інституційного характеру (наприклад, розробку документів, звітності), інвесторів та власні сили. Шлях нелегкий, але потенціал виявляється у перебудові екологічного податку, заснуванні кліматичного фонду, створенні привабливого інвестиційного клімату, впровадженні «зелених» умов видачі кредитів і облігацій, у тому числі в державних банках.

Нині інвестори приголомшують заявами про наміри вкласти до 80 трлн дол. за вимоги розробити чіткі показники «зелених» проєктів. Глобальний же вуглецевий ринок на сьогодні оцінюється у 100 млрд дол., його національні моделі вже запущені в ЄС, Китаї, Ізраїлі тощо. Важливо сказати, що у м. Глазго досягли – вперше за п'ять років перемовин – домовленостей щодо механізмів добровільного вуглецевого ринку, і він скоро запрацює².

Вже сьогодні існує необхідність втілення заходів щодо адаптації через зміни клімату: аграрії все більше запроваджують

¹Добровільний національний огляд щодо Цілей сталого розвитку в Україні. 2021. 117 с. URL: <https://ukraine.un.org/uk/151096-dobrovilnyy-natsionalnyy-ohlyad-shchodo-tsiley-staloho-rozvytku-v-ukrayini>.

²Цілі ЄС щодо захисту клімату / Interfax – Україна. 2020. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/688450.html>.

зрошення, замість очікування природних опадів, змінюють час посівів, застосовують захист рослин від шкідників, бо їхня кількість та різноманіття зростають; національні енергетичні системи вимушено перемикаються на інші, а не гідро-, джерела енергії через значний вододефіцит. Ми не завжди навіть знаємо, що інтуїтивно підлаштовуємося. Проте приклад країн з розвиненими економіками показує, що для обґрунтованої адаптації потрібні науково-доказові прогнозування, моделювання, серйозні секторальні управлінські рішення, аналітична робота, виділення бюджетів¹. Українському бізнесу слід звернути увагу на обґрунтовані підходи щодо адаптації до зміни клімату.

Основні ініціативи щодо подальшого сталого розвитку, до яких приєдналися Україна й уряди інших країн і бізнес, є такими:

– 105 країн приєдналися до глобальної ініціативи США та ЄС щодо скорочення викидів метану на третину від рівня 2020 р. до 2030 р.;

– 133 учасники доєдналися до Декларації про використання землі та припинення вирубування лісів до 2030 р. Уряди 28 країн проголосили про припинення знищення лісів задля ведення сільського господарства (вирощування сої, виробництва пальмової олії й какао);

– 165 держав приєдналися до Альянсу виведення вугілля з економічного обігу².

Визначальні положення кліматичного Пакту для України та Світу – це:

– поступове скорочення обсягів використання вугілля як найбільш руйнівного для екології викопного палива;

– аналіз роботи на більш регулярній основі;

– збільшення фінансової допомоги у боротьбі зі змінами клімату бідним країнам та країнам, що розвиваються.

Враховуючи те, що, за прогнозами науковців, до кінця століття земна куля нагріється на 2,7 градуса, щоб не допустити неминучої катастрофи, вже у цьому столітті необхідно утримати глобальне потепління в межах 1,5°C. Для цього потрібно знизити глобальні

¹Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019>.

²Білявський М. Україна і глобальна політика декарбонізації / Центр Разумкова. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_Ukraine%20and%20the%20Global%20Policy%20of%20Decarbonisation.pdf.

викиди вуглекислого газу на 45% у термін до 2030 р., та далі до 0% – до 2050 р¹. Шляхами досягнення основної мети подальшого сталого розвитку є:

– по-перше, до 2030 р. зупинити зникнення лісів, скоротити викиди метану на 30% й зрештою, відмовитися від його використання взагалі;

– по-друге, до 2040 р. відмовитися від використання вугілля в енергетиці, перейти на використання автомобілів з нульовим рівнем викидів, припинити продаж вантажного транспорту, який працює на викопному паливі;

– по-третє, до 2050 р. повністю скоротити викиди парникових газів (на це вже є згода 450 компаній з 45 країн, на частку яких припадає 40% світових фінансових активів).

Варто зауважити, що загальновідомий принцип «забруднювач платить» навіть після понад 30 років незалежності нашої держави все ще погано прижився на території України. Разом з тим, кожен другий українець вважає, що захисту навколишнього середовища й економічному зростанню треба надавати однакового значення. Більшість громадян (86%) погоджується, що влада робить недостатньо для вирішення екологічних проблем та питань сталого розвитку. Українці все більше переймаються питанням охорони довкілля, а отже, і запит на вирішення проблем такого характеру постійно зростає².

Для зберегання і нарощування експортних позицій України на світовому ринку усі виробники мають зайняти проактивну позицію щодо мінімізації свого впливу на довкілля шляхом зменшення викидів CO₂. Це має бути свідомим, зваженим рішенням, яке матиме на меті досягнення кліматичної нейтральності країни без втрат економічних показників. Варто відразу зазначити, що кліматична нейтральність не означає знизити усі викиди парникових газів до абсолютного нуля. У деяких секторах економіки, таких як промисловість, навіть застосування найсучасніших технологій не дасть змогу настільки зменшити викиди. Мова йде про «нетто-нуль викидів», тобто будь-які

¹Міжурядова група експертів з питань змін клімату – Intergovernmental Panel on Climate Change : звіти. URL: <https://www.ipcc.ch/reports>.

²Цілі сталого розвитку: Україна 2020 : Моніторинг. звіт / Держ. служба статистики України за підтрим. ЮНІСЕФ в Україні. 2021. 92 с. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/reports/sustainable-development-goals-ukraine-2020-monitoring-r> On strengthening the local 100 politics to the realization of rural quality education sustainable development goals report.

викиди парникових газів в атмосферу в результаті людської діяльності мають врівноважуватися тотожною кількістю цих газів, вилучених з атмосфери¹.

Проте це зовсім не означає, що питання надлишкових викидів можна вирішити, наприклад, садженням нових дерев. Доступні для нових лісів землі є обмеженими. Інші ж технології з вловлювання та зберігання вуглецю перебувають на ранніх стадіях розробки, й їхній потенціал також обмежений. Тому міжнародні експерти радять першочергово фокусуватися на максимальному зниженні викидів, а не на їхній компенсації. Зокрема, через перехід на відновлювані джерела енергії та екологічні види транспорту.

Україною проголошено зобов'язання щодо скорочення викидів до 35% до 2030 р. Такий показник має бути досягнутий протягом наступних 8 років за допомогою модернізації енергетичних і промислових підприємств, розвитку відновлюваних джерел енергії, термомодернізації будівель, збільшення частки органічного сільського господарства й ресурсозберігаючих практик сільського господарства, електрифікації транспорту, збільшення лісистості та проведення реформи управління лісовим фондом, переходу на вторинне і третинне водопостачання².

Енергетичний сектор потребує прийняття швидких та ефективних рішень, а також залучення всіх учасників ринку до реалізації кроків для енергетичної трансформації, яка сьогодні у всьому світі перейшла в активну фазу. Один з її основних технологічних компонентів – це відновлювані джерела енергії (ВДЕ). Тому так важливо масштабувати сонячні, геотермальні й вітрові енергетичні станції та оновити електричні мережі, щоб досягти стратегічних цілей України на шляху декарбонізації економіки.

Однак в архітектурі «зелених» технологій йдеться не лише про вітряки й сонячні панелі. Також це стосується інфраструктури, ключовим компонентом якої в енергетичній трансформації є системи накопичення енергії (ESS), адже без них неможливо далі збільшувати потужності зеленої генерації. В Україні вже відкрито нову технологію цього типу – встановлена промислова літій-іонна система накопичення

¹Штуббе Р., Цахманн Г. Назустріч програмі зеленої модернізації України. Вокс – Україна. 2021. URL: <https://voxukraine.org/nazustrich-programi-zelenoyi-modernizatsiyi-ukrayiny>.

²Світ домовився зупинити зміни клімату. Чи готова до цього Україна? URL: https://www.eurointegration.com.ua/project/2021/glasgow/g_article4.

енергії потужністю 1 МВт. Її запуск став важливим кроком до трансформації та нового майбутнього енергетики України. Інвестиції в розвиток ESS здатні забезпечити новий рівень енергобезпеки й є частиною економічних інтересів кожної країни.

Вкрай актуальним залишається питання управління відходами, і передусім має бути реалізований рамковий законопроект про управління відходами 2207-1Д. По-друге, мають бути прийняті підзаконні акти до нього на основі європейської директиви про захоронення та встановлені вимоги до експлуатації сміттєвих полігонів, їх закриття і рекультивациі, а також вимоги до розроблення програми моніторингу полігона. По-третє, всі звалища в Україні мають за декілька років отримати дозволи на операцію захоронення відходів та надалі закритися або мають бути приведені до європейських стандартів. Нові полігони мають будуватися лише на основі європейських вимог. Всі звалища й полігони мають почати обліковувати свої викиди метану. Необхідно усвідомити, що без першого кроку наступні два важливих кроки зробити неможливо. Усі ці проблеми були у країнах Європи 30 років тому. Однак вони поступово їх вирішували, і для України дороговказом на цьому шляху є Директиви ЄС про відходи та захоронення, які й імплементує законопроект 2207-1д¹.

Аграрний сектор України вже кілька років втілює у своїй діяльності унікальну модель циркулярної економіки. Ця модель передбачає підвищення рівня ефективності використання ресурсів на кожному етапі виробництва й одночасно мінімізацію впливу на довкілля. Екологічність і дбайливе ставлення до ресурсів – це цінність, що давно знайома українцям. Зелений есо friendly український аграрний бізнес представлений виробництвами біогазу, біоетанолу, біомаси та органічним землеробством. Прикладом є реалізація проекту найбільшого в Європі біогазового комплексу «Біогаз Ладижин» як успішна співпраця приватних інвестиційних проєктів України й Німеччини.

Сьогодні значна кількість агрохолдингів має мету виробляти відновлювані чисті енергетичні ресурси, що на 100% задовольнятимуть їх потреби, а також розвинути новий напрям –

¹Білявський М. Україна і глобальна політика декарбонізації / Центр Разумкова. URL: https://gazumkov.org.ua/uploads/article/2021_Ukraine%20and%20the%20Global%20Policy%20of%20Decarbonisation.pdf.

виробництво біометану. В межах цілей сталого розвитку було затверджено наміри найбільших українських холдингів стати вуглецево нейтральними за всіма напрямками діяльності до 2030 р. Подальшою ціллю є вуглецева акредитація українських агровиробників у «Carbon Trust».

Наступний COP, 27-й за рахунком, відбудеться у листопаді 2022 р. в Єгипті. Головними питаннями наступного COP будуть оновлені національні амбіції щодо викидів парникових газів, формати звітності країн і подальша деталізація правил гри вуглецевого ринку. До того часу слід усвідомити, що зниження викидів не має сприйматися як тягар, адже насправді зниження викидів – це можливості України у глобальних вимірах сталого розвитку щодо відновлення, інноваційності та зростання. Вигоди же від декарбонізації – це, перш за все, вихід з прірви марнотратства ресурсів і енергії.

Отже, в основі реалізації новітньої моделі сталого розвитку України лежать права сучасної людини і майбутніх поколінь на життя та повноцінний розвиток. Це система взаємоузгоджених економічних, управлінських, соціальних й природоохоронних заходів, спрямованих на формування системи суспільних відносин на засадах партнерства, довіри, солідарності, етичних цінностей, консенсусу, безпечного навколишнього середовища й національних джерел духовності. Світовий досвід свідчить, що суспільний прогрес та сталий розвиток значною мірою залежать від збереження балансу між цілями підтримки економічного зростання, конкурентоспроможності бізнесу, забезпечення екологічної безпеки і зменшення соціальної нерівності. Передумовами для досягнення всіх без винятку цілей розвитку є якісне управління, викорінення корупції та суспільна підтримка.

Україна досі має одну з найбільш енергоємних економік в Європі й світі. Майже половина виробленої та імпортованої енергії втрачається при її транспортуванні й перетворенні до кінцевого споживача, що на 12% вище, ніж у державах ЄС. Найбільшими споживачами енергії в Україні є побутовий сектор і промисловість, які мають колосальний потенціал до впровадження енергозберігаючих заходів та зелених технологій. Зокрема, надмірне споживання енергії на опалення житлових і громадських будинків має постійні негативні наслідки. Однак за рахунок впровадження енергоефективних заходів у секторах виробництва, транспортування та споживання тепла будівлями

можна втричі скоротити імпорт природного газу (на 11 млрд м³) і як результат – споживати менше та ефективніше, платити менше і врешті знизити викиди парникових газів¹. Окрім того, потенціал зайнятості на виконанні робіт із термомодернізації будівель в Україні оцінюється у сотні тисяч робочих місць. Це здебільшого локальні робочі місця, які сприяють розвитку місцевої економіки по всій країні.

Декарбонізація секторів енергетики, транспорту та промисловості є наступним важливим кроком. Саме вони відповідають за найбільшу частку викидів парникових газів і стають найбільшими джерелами забруднення повітря, води й ґрунту. Тут також важливим аспектом є енергоефективність. Це головна передумова можливості переходу України на чисті джерела енергії в усіх секторах економіки.

Саме сьогодні Україна має унікальний шанс стати на шлях сталого розвитку на благо власного суспільства. Для цього необхідно чесно відповісти на запитання: скільки реально коштує громадянам «газовугільно-оптимальна» економіка? Вже сьогодні аналітики констатують, що війна в Україні та її першопричини стали величезним рушієм для переходу ЄС на зелену, альтернативну енергетику і біоекономіку прискореними темпами, відмову від викопного палива й залежності від газу. Захист нашої незалежності обійшовся неймовірно дорогою ціною, і ми просто не маємо права зрадити наступні покоління застарілою позицією, що економіка України недостатньо розвинута й потрібні час та гроші, щоб взятися за задоволення кліматичних амбіцій. Зрозумівши це, ми зможемо розпочати важливий і давно необхідний діалог про справедливий перехід до чистішого довкілля, яким мали би змогу насолодитися не тільки майбутні, а й теперішні покоління.

Список використаних джерел

1. Організація Об'єднаних Націй. Україна. Наша робота над досягненням Цілей сталого розвитку в Україні. URL : <https://ukraine.un.org/uk/sdgs>.
2. Цілі сталого розвитку: Україна. Нац. доп. 2017. 176с. URL: <https://merg.gov.ua/files/docs/Національна%20доповідь%20ЦСР%20України%20липень%202017%20ukr.pdf>.

¹Мар'янович М. Е. Національні індикатори досягнення цілей сталого розвитку та їх роль у порядку денному ООН до 2030 року. Інноваційна економіка. № 5 – 6. 2019. URL: <http://inneco.org/index.php/innecoua/article/view/79>.

3. Мартусенко І. В. Біоекономічні засади формування пріоритетів економічного зростання в Україні. *Економіка та суспільство*. 2017. № 13 (81). С. 245 – 252. URL : http://economyandsociety.in.ua/journal/13_ukr/41.pdf (дата звернення 23.07.2022).
4. Глобальні цілі сталого розвитку: Доп. ООН. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html> (дата звернення: 08.08.2022).
5. Pyliavskiy I., Martusenko I., Molnar O., Dzyana H., Kushniriuk V. Modeling ways of improving green economy and environmental protection in the context of governance. *Business: Theory and Practice*. Vilnius Gediminas Technical University. 2021. Vol. 2. P. 310-317. URL: <https://doi.org/10.3846/btp.2021.13336> (дата звернення: 10.08.2022).
6. Кліматичний саміт у Глазго: які цілі поставили країни-учасниці. Кліматичний пакт Глазго. *Слово і діло*. 2021. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/11/18/infografika/svit/klimatychnyj-samit-hlazho-yaki-czili-postavyly-krayiny-uchasnyczy> (дата звернення: 28.06.2022).
7. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=R (дата звернення: 27.05.2022).
8. Євроінтеграційний портал / Ресурс.-аналіт. центр «Суспільство і довкілля» : Європейський зелений курс: можливості та загрози для України : аналіт. док., 2022. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/node/4047> (дата звернення: 12.07.2022).
9. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України : Проект аналіт. огляду II Нац. визнач. внеску України до Паризької угоди (квітень, 2021). 36 с. URL: <https://mepr.gov.ua/files/docs/Proekt/02042021.pdf> (дата звернення: 19.07.2022).
10. Міжурядова група експертів з питань змін клімату – Intergovernmental Panel on Climate Change : звіти. URL: <https://www.ipcc.ch/reports> (дата звернення: 21.07.2022).
11. Добровільний національний огляд щодо Цілей сталого розвитку в Україні. 2021. 117 с. URL: <https://ukraine.un.org/uk/151096-dobrovilnyu-natsionalnyu-ohlyad-shchodo-tsiley-staloho-rozvytku-v-ukrayini> (дата звернення: 21.06.2022).
12. Цілі ЄС щодо захисту клімату / Interfax Україна. 2020. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/688450.html> (дата звернення: 10.08.2022).

13. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019> (дата звернення: 11.07.2022).
14. Білявський М. Україна і глобальна політика декарбонізації / Центр Разумкова. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_Ukraine%20and%20the%20Global%20Policy%20of%20Decarbonisation.pdf (дата звернення: 15.08.2022).
15. Цілі сталого розвитку: Україна 2020 : Моніторинг. звіт / Держ. служба статистики України за підтримки ЮНІСЕФ в Україні. 2021. 92 с. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/reports/sustainable-development-goals-ukraine-2020-monitoring-r> On strengthening the local 100 politics to the realization of rural quality education sustainable development goals report (дата звернення: 09.08.2022).
16. Штуббе Р., Цахманн Г. Назустріч програмі зеленої модернізації України. *Вокс Україна*. 2021. URL: <https://voxukraine.org/nazustrich-programi-zelenoyi-modernizatsiyi-ukrayiny> (дата звернення: 14.08.2022).
17. Світ домовився зупинити зміни клімату. Чи готова до цього Україна? URL: https://www.eurointegration.com.ua/project/2021/glasgow/g_article4 (дата звернення: 27.08.2022).
18. Мар'янович М. Е. Національні індикатори досягнення цілей сталого розвитку та їх роль у порядку денному ООН до 2030 року. *Інноваційна економіка*. № 5 – 6. 2019. URL: <http://inneco.org/index.php/innecoua/article/view/79> (дата звернення 29.08.2021).

РОЗДІЛ 5.

ФІНАНСИ СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ В УМОВАХ НОВИХ ВИКЛИКІВ

5.1. Фінансові інвестиції: трансформаційні зміни в умовах цифровізації

Людмила Алексеєнко,

доктор економічних наук, професор,

Західноукраїнський національний університет,

м. Тернопіль, Україна

Україна як країна кандидат на вступ до Європейського Союзу у своєму розвитку керується принципами та нормами ЄС, які розроблені для розвинутих економік. Стратегма розвитку фінансового ринку в умовах становлення мережевої економіки потребує реалізації нової Стратегії розвитку фінансового сектору України, спрямованої на підтримання відновлення економіки і досягнення стратегічних цілей: макроекономічної стабільності, фінансової стабільності, задіяння фінансової системи у відновленні країни, надання сучасних фінансових послуг і гарантування інституційної спроможності державних регуляторів.

Євроінтеграційний вектор України зумовлює динамічний розвиток всіх процесів, націлених на створення цифрової інфраструктури. Перспективи інституціонального забезпечення формування цифрової інфраструктури України та напрями залучення до неї інвестицій досліджував Д. Затонацький¹. Аргументовано, що теоретична складність опису цифрової інфраструктури полягає в тому, що кількість компонентів, котрі входять до неї, чітко не визначена, межі між ними розмиті, функції державних та приватних інституцій у її складі можуть виконувати й інші організації, не зареєстровані як організації цифрової інфраструктури.

Відновлення економіки України у воєнний і поствоєнний періоди потребує трансформації ринкових мікроструктур та неможливе без сучасної інституційної структури фондового ринку. Формування і розвиток ринкових мікроструктур під впливом екзогенних та ендогенних чинників досліджувала Г. Филлок². О. Борзенко, Є. Редзюк

¹Затонацький Д. А. Інституціональне забезпечення формування цифрової інфраструктури в умовах євроінтеграційних процесів: кейс для України. *Фінанси України*. 2023. № 2. С. 71-89.

²Филлок Г. М. Особливості трансформації ринкових структур у транзитивній економіці. Теоретичні і прикладні питання економіки. Вип. 24. С. 196-204. URL: http://tppe.econom.univ.kiev.ua/data/2011_24/Zb24_25.pdf.

відзначають підвищення ролі фондового ринку у формуванні цін на цінні папери та товарні активи, а застосування чат-боту ChatGPT має сприяти більшій віртуалізації фондового ринку. Однак наукові й прикладні аспекти методології реформування та підвищення ліквідності фінансового ринку з урахуванням внутрішніх, зовнішніх, об'єктивних, суб'єктивних чинників і загроз в економічних дослідженнях інформаційного забезпечення інвестиційної діяльності потребують подальших наукових досліджень.

Масштабування фінансових інвестицій в умовах цифровізації потребує системного дослідження торгів фінансовими інструментами на операторах організованих ринків капіталу в умовах нової економічної реальності; визначення специфіки діяльності учасників фінансового ринку при запровадженні заходів впливу для відновлення фінансової стабільності і ліквідності; систематизації основних етапів та завдань інформаційного забезпечення інвестиційної діяльності на фондовому ринку в умовах формування мережевої економіки.

В цифровій економіці становлення і розвиток фінансового ринку визначає застосування сучасних технологічних платформ з розвинутою інфраструктурою, конкурентоспроможними фінансовими інструментами та інноваційними технологіями (фінтех, краудсорсинг, краудфандинг), підвищеною часткою спекулятивних активів.

Розвиток мережевої економіки відбувається у складних умовах фрагментації світу, зростанням економічного протекціоналізму та посиленням напруженості між ключовими геополітичними іграками. Р. Раджан у праці «Менше – це краще» визнає, що в світі, який мілітаризується й деглобалізується, високі ціни на активи, високий рівень боргу й залежність від ліквідності може призвести до того, що центральний банк зіштовхнеться з фінансовим домінуванням, при якому грошово-кредитна політика буде більше реагувати на фінансові зміни в приватному секторі, а не на макроекономіку, інфляцію¹.

Фрагментація глобального виробництва і торгівлі, розриви на фондових ринках, значне боргове навантаження країн потребують узгодженості і адаптивності інформаційного забезпечення фінансових операцій як на міжнародних, так і на національних

¹Raghuram Rajan. Less Is More. *Finance and Development*. 2023. March. P. 10-14.

ринках¹. Н. Демчишак, В. Радик досліджуючи сучасні тренди розвитку цифрової інфраструктури та блокчейн-технології визнають, що цифровізація має на меті перетворення існуючих аналогових економічних систем та сфер у нову цінність та якість².

Глобальна економіка після пандемії і енергетичної кризи відновлюється, але повільно та нерівномірно. Економічна політика більшості розвинених країн і країн з економікою, що розвивається дозволяє уникати так званого «жорсткого приземлення». Ключовим фактором суспільного розвитку є інвестиційна діяльність, яка забезпечує відтворювальний процес в економічних системах. В вітчизняній економічній літературі під поняттям «інвестиційна діяльність» розуміють таке: сукупність дій, скерованих на перетворення заощаджень у інвестиції; процес організації інвестування за моделями поведінки інвесторів; в процесі реалізації інвестицій здійснення проектної, управлінської та організаційної діяльності³.

Важливо керуватися науковим підходом щодо формування, вкладення, трансформації і управління фінансовими інвестиціями з використанням стандартних цифрових систем, платформ та інфраструктур. У світовій практиці створено необхідні передумови для забезпечення відкритого доступу до знань, що сприяє цивілізованому співробітництву в сегменті цифровізації. Проте технологічні системи фінансового ринку мають складну правову адаптацію. Розвиток інформаційного супроводу ринкових мікроструктур зумовлює зростання трансакційних витрат специфікації і захисту прав власності, пошуку інформації. Використання мережевої електронної

¹Концепція розвитку цифрових компетентностей: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 167-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text>; Про електронні довірчі послуги: закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2155-19>; Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2163-19>; Про хмарні послуги: закон України від 17.02.2022 № 2075-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2075-20#Text>; Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення укладання угоди між Україною та Європейським Союзом про взаємне визнання кваліфікованих довірчих послуг та імплементації законодавства Європейського Союзу у сфері електронної ідентифікації: закон України від 01.12.2022 № 2801-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-20#n1233>.

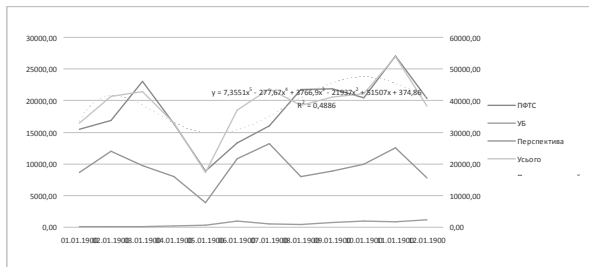
²Демчишак Н. Б., Радик В. В. Розвиток цифрової інфраструктури та блокчейн-технології в Україні. Інноваційна економіка. 2020. № 3-4. С. 188-194. DOI: 10.37332/2309-1533.2020.3-4.27.

³Затонацький Д. А. Інституціональне забезпечення формування цифрової інфраструктури в умовах євроінтеграційних процесів: кейс для України. Фінанси України. 2023. № 2. С. 71-89; Борзенко О. О., Редзюк С. В. Перспективні напрями розвитку фондового ринку України з урахуванням сучасних тенденцій. Фінанси України. 2023. № 3. С. 44-54. <https://doi.org/10.33763/finukr2023.03.044>.

взаємодії має глобальний характер і дає змогу через створення краудфандингових платформ здійснювати пошук інвесторів для реалізації стартапів, проектів «зеленого переходу» і відновлення. Так, на електронну платформу Advantage Ukraine, на якій розміщено національні інвестиційні проекти і пропозиції секторів економіки щодо інвестування, надходять пропозиції від потенційних інвесторів (їх близько 400) щодо інвестицій в технології та інновації⁴.

Фінансові інвестиції застосовують в інвестиційній діяльності, яка забезпечує проведення операцій з корпоративними правами, майновими та інтелектуальними цінностями, а також у процесі реалізації інвестиційних проектів. В рамках певних правил і правових процедур варто враховувати трансакційні витрати, які виникають при укладанні угоди, обміні між суб'єктами інвестиційної діяльності правами власності на економічні активи, а також витрати на захист від претензій третіх осіб на частину корисного ефекту, отриманого в результаті угоди, укладеної на краудфандинговій платформі.

З огляду на багатоаспектність застосування фінансових інвестицій, проаналізуємо торги на організованих ринках капіталу протягом 2021-2023 років. У 2021 році обсяг торгів фінансовими інструментами склав 451,96 млрд грн, тобто збільшився на 34,75% у порівнянні з 2020 роком (рис.1). Найбільший обсяг торгів за фінансовими інструментами зафіксовано за ПФТС.

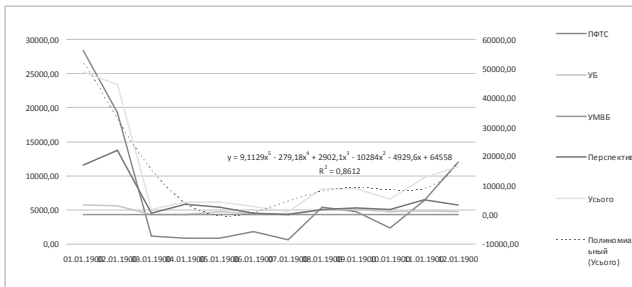
Рис. 1. Часові тренди за місяцями торгів фінансовими інструментами на операторах організованих ринків капіталу протягом 2021 року⁵

* Джерело: <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/>.

⁴Інвестори тікають із традиційних активів: як цим скористатися Україні. Мінфін. 2022. 30 січ. URL: <https://minfin.com.ua/ua/currency/articles/kuda-budut-vkladuvat-dengi-investory-i-kak-k-etomu-podgotovitsya-ukraine/>.

⁵Аналітичні дані щодо розвитку фондового ринку. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/>.

У 2022 році на початку військової агресії Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку ухвалила безкомпромісне рішення і заблокували всі операції на ринках капіталу та товарних ринках. Це дало змогу попередити паніку і можливий обвал цих ринків, а також забезпечити доступ до даних та прав власності. У 2022 році порівняно з 2021 роком обсяг торгів фінансовими інструментами зменшився на 291,36 млрд грн (рис. 2).

Рис. 2. Часові тренди за місяцями торгів фінансовими інструментами на операторах організованих ринків капіталу протягом 2022 року¹

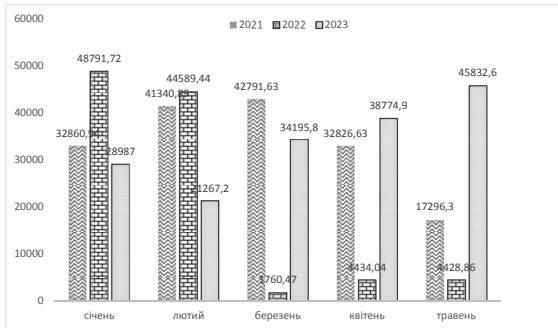
* Джерело: <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/>.

Протягом січня 2023 року обсяг торгів фінансовими інструментами зменшився на 19,76 млрд грн (січень 2022 року – 48,79 млрд грн). Протягом січня-травня 2021–2023 років порівняно з аналоговим періодом 2022 року обсяг торгів збільшився (рис. 3). Зауважимо, що найбільший обсяг торгів зафіксовано з ОВДП (91,9%).

Специфіка діяльності учасників фінансового ринку зумовлена тим, що, по-перше, є території, на яких ведуться бойові дії, або тимчасово окуповані; рф територій; по-друге, посилено контроль за структурою власності в умовах воєнного стану; по-третє, відбуваються системні зміни щодо моніторингу, ліцензування (спрощена процедура), звітності діяльності учасників ринку. Із внесеними змінами до постанови Правління Національного банку України від 06 березня 2022 року № 39 «Про врегулювання діяльності учасників ринку небанківських фінансових послуг, небанківських фінансових груп, учасників платіжного ринку, колекторських компаній та юридичних осіб, які отримали ліцензію на надання

¹ Аналітичні дані щодо розвитку фондового ринку. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/>.

банкам послуг з інкасації» узгоджується процедура застосування Національним банком до перелічених установ заходів впливу у вигляді затвердження плану відновлення фінансової стабільності та не застосування інших заходів впливу, якщо відповідні порушення спричинені негативним впливом військової агресії проти України.

Рис. 3. Обсяг торгів фінансовими інструментами на операторах організованих ринків капіталу протягом січня-травня 2021-2023 років, млн грн

* Джерело: <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/>.

При відсутності ринку корпоративних цінних паперів суб'єкти господарювання втратили можливість інвестування. Поділяємо точку зору, що рух України від однієї кризи до іншої і не цілком адекватне регулювання кредитної діяльності в цих умовах наочно відображаються при розрахунку відношення кредитного портфеля банків до валового внутрішнього продукту¹. Тому банки на першому етапі введення воєнного стану фактично втратили можливість заробляти на кредитуванні.

Експерти Національного банку України вважають, що бізнес, адаптувавшись до умов повномасштабної війни, у квітні 2023 року позитивно оцінив результати своєї діяльності. Це пов'язано з поліпшенням інфляційних та курсових очікувань, підвищенням споживчих настроїв населення, що позитивно позначилися на більшості секторів економіки. Індекс очікувань ділової активності, який

¹Любіч О. О., Дроб'язко А. О., Борщук О. С. Державні банки України як фактор забезпечення стабільності грошового обігу в умовах воєнного стану. Фінанси України. 2023. № 1. С. 65-84. <https://doi.org/10.33763/finurk2023.01.065>.

Національний банк розраховує щомісяця, є інструментом оперативної оцінки та відстеження тенденцій розвитку економіки. Індекс очікувань ділової активності у квітні 2023 року підвищився до 51.5 із 49.5 у березні, перетнувши нейтральний рівень (50 пунктів)¹. Це свідчить про очікування щодо зростання виробництва і необхідності кредитування.

Військова агресія співпала з реформуванням регуляторів ринків капіталу для побудови нової інфраструктури, спроможної наповнювати ліквідністю ринки капіталу (залучати інвестиції). М. Сіракава в праці «Час змін» констатує, що вплив тригерних подій залежить від сформованих до цих подій фінансових умов, які, у свою чергу, визначалися грошово-кредитною політикою².

Протягом 2022-2023 років фінансовий сектор підтвердив свою інституційну спроможність в умовах воєнного стану. Діяльність банків за участю держави в капіталі у період повномасштабної агресії підтвердила їхній вагомий внесок у стабілізацію фінансової системи і розвиток фондового ринку. Любіч О., Дроб'язко А., Борщук О. актуалізують подальше нормативно-правове забезпечення оптимізації моделей ведення бізнесу банків за участю держави у капіталі в умовах посилення вимог до фінансової безпеки³. Г. Бхатт в праці «Нові турботи для керівників центральних банків» визнає, що мандати центральних банків і навіть їхня незалежність піддаються все більшому політичному тиску, що впливає на фінансову стабільність банківської системи⁴.

Банки за участю держави в капіталі стали в авангарді підтримки рішень уряду і інвестування економіки. Виокремимо основні тренди збереження можливостей здійснення інвестиційної діяльності банками і активізації внутрішніх залучень з метою зниження ризиків емісійного фінансування:

– при введенні воєнного стану Національний банк відійшов від політики інфляційного таргетування до політики фіксованого курсу, що позитивно вплинуло на стабільність фінансового ринку загалом;

– банки працюють в умовах підвищеного кредитного, процентного та найбільше валютного ризиків;

¹Індекс очікувань ділової активності вперше за півтора року перевищив рівноважний рівень. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/indeks-ochikuvan-dilovoyi-aktivnosti-vpershe-za-pivtora-roku-perevischiv-rivnovazhnyi-riven-2023-04-01>

²Masaaki Shirakawa. Time for Change. *Finance and Development*. 2023. March. P. 18-20.

³Любіч О. О., Дроб'язко А. О., Борщук О. С. Державні банки України як фактор забезпечення стабільності грошового обігу в умовах воєнного стану. *Фінанси України*. 2023. № 1. С. 65-84. <https://doi.org/10.33763/finukr2023.01.065>.

⁴Gita Bhatt. New Worries for Central Bankers. *Finance and Development*. 2023. March. P. 2.

–прибутковість банків є визначальним чинником збільшення обсягів капіталу;

–відновлення попиту на кредити: в корпоративному сегменті (з боку великих підприємств); у роздрібному сегменті – на іпотеку; погіршення якості кредитів домогосподарствам (тому банки пом'якшують кредитні стандарти домогосподарствам);

–банки нарощують обсяги фондування та прогнозують зниження його вартості, зокрема зниження вартості депозитів для корпорацій та населення;

–банки мають збільшення зобов'язань перед населенням, аніж перед бізнес-структурами.

Важливими учасниками інвестиційної діяльності є небанківські фінансові установи, для яких: поновлено застосування плану відновлення фінансової стабільності; здійснено заходи щодо захисту прав споживачів фінансових послуг; реалізовано ініціативи з урегулювання прострочених боргів; встановлено додаткові вимоги щодо етичної поведінки (попередження колекторських підходів). У контексті розширення інвестиційної діяльності особливої уваги заслуговують нові підходи до створення фінансових компаній. Згідно Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» Національний банк встановлює пруденційні вимоги та нормативи (адекватності капіталу, максимального ризику на одну особу (групу пов'язаних осіб), запасу ліквідності) до фінансових компаній. У перспективі діяльність фінансових компаній сприятиме розширенню сегмента фінансових активів, надання гарантій та поручительств, що обмежуватиме ризики на ринку капіталів.

Методологія дослідження ринкових структур (моделі) та їх складових є складним і багатоплановим пізнавальним явищем, яке охоплює: закономірності виникнення, розвитку і функціонування внутрішньої організації ринку; мережеві та ієрархічні зв'язки між суб'єктами ринку; склад і структуру продукції (послуг); доступ до цифрової інфраструктури. Мережева економіка вимагає розвитку ринкових мікроструктур, які будуть задіяні в цифрові системи, що потребує методичного забезпечення розроблення та впровадження різноманітних форм повноважень. В умовах воєнного стану застосування на практиці різноманітних підходів, прийомів, процедур потребує стандартизації регламенту адаптації таких

цифрових інфраструктур з ринковою мікроструктурою. Технічна інфраструктура фондового ринку має забезпечувати формування цін на цінні папери, товарні активи, використовуючи ціни на інструменти біржової торгівлі, зокрема опціони і ф'ючерси. Науково-прикладні дослідження інформаційного забезпечення ринкових мікроструктур мають враховувати специфіку фінансової дійсності: дотримання встановлених критеріїв для суб'єктів господарювання, які мають важливе значення для національної економіки; дотримання умови Government VI щодо оперативного обміну інформацією для якості управлінських рішень; участь в розбудові інститутів BigData, які розвиватимуть систему інтегрованості відкритих даних.

Курс на євроінтеграцію потребує створення цифрової інфраструктури і відповідно інформаційне забезпечення інвестиційної діяльності відіграє важливу роль у прозорому залученні інвестицій. Процес цифровізації потребує розробки відповідних фінансових алгоритмів для залучення фінансових інвестицій:

По-перше, у 2023 році зростає попит на використання Системи BankID Національного банку (біля 3 млн запитів на початок року), яка дає змогу отримати віддалену ідентифікацію (верифікацію) громадян для дистанційного отримання послуг як в державному, так і фінансовому секторах (онлайн-сервіс з надання інформації з Кредитного реєстру Національного банку, доступ за допомогою платіжних карток до широкого спектру дистанційних фінансових послуг). Масштабування інфраструктури ідентифікації та довіри (BankID, citizenID, mobileID, довірчі послуги) має супроводжуватися заходами безпеки щодо захисту персональних даних громадян України.

По-друге, здійснюють заходи щодо уніфікації інформаційного забезпечення загальних вимог та порядку подання документів (ліцензування, реєстрації, авторизації) учасників ринку фінансових послуг та учасників платіжного ринку до Національного банку. Це здійснюється згідно вимог нових редакцій законів України «Про фінансові послуги та фінансові компанії», «Про страхування» та «Про кредитні спілки». Це сприятиме моніторингу в межах окремих процедурних форм, способів подання, достовірності та легалізації документів.

По-третє, діючі механізми ідентифікації фізичних осіб (Система BankID) та спрощена процедура для нерезидентів купівлі ОВДП

дозволили проводити дистанційно загальні збори, спростили реєстраційні процедури, продовжили дії сертифікатів для учасників, перевели документообіг в електронний формат (із застосуванням електронного цифрового підпису). У перспективі транзакційно-процесингова інфраструктура (сервіси fintech, інструменти cashless, онлайн-платежі) має розвивати цифрові навички та цифрові права громадян.

По-четверте, успішна та систематизована цифровізація учасників фондового ринку потребує інституціонального забезпечення формування цифрової інфраструктури. Сучасна економіка потребує домінуючого застосування технологій (продуктів, процесів), що надають мережеві (телекомунікаційні, обчислювальні) можливості електронної взаємодії (обміну даними, сигналами) саме на цифровій, а не на аналоговій основі. Це досліджено і науково обґрунтовано в працях Д. Затонацького¹.

Важливо визначити основні етапи та завдання інформаційного забезпечення інвестиційної діяльності на фондовому ринку для залучення фінансових інвестицій в умовах становлення мережевої економіки з урахуванням воєнного стану (табл. 1).

Таблиця 1

Основні етапи та завдання інформаційного забезпечення інвестиційної діяльності на фондовому ринку

№	Етапи	Завдання	Результативна інформація
1	2	3	4
1.	Теоретико-прикладні підходи	Визначити: – сутність фондового ринку в економічній системі держави; – стан фондового ринку та масштабування інвестицій в умовах становлення мережевої економіки; – побудову мережевої інфраструктури фондового ринку і участь в залученні інвестицій; – організаційні засади інвестиційної діяльності на фондовому ринку, ліквідність; – правові засади діяльності учасників фондового ринку і їх зацікавленість в інвестиціях; – особливості діяльності учасників фондового ринку в умовах воєнного стану.	Дослідження: сучасних моделей розвитку економічної науки; теорій мережевої економіки; нової класичної макроекономіки; теорій неоконсерватизму; структурних течій посткреніанського напрямку; теорій інституціонального напрямку (теоретичні відгалуження); теорій нового інституціоналізму (трансакційних витрат, прав власності).

¹Затонацький Д. А. Інституціональне забезпечення формування цифрової інфраструктури в умовах євроінтеграційних процесів: кейс для України. Фінанси України. 2023. № 2. С. 71-89.

Продовження табл. 1

1	2	3	4
2	Аналітично-дослідницький	<p>Дослідити:</p> <ul style="list-style-type: none"> - функціонування і розвиток фондового ринку в економічній системі України; - конкретні наміри інвесторів стосовно входження на український фондовий ринок; - стан фінансово-кредитних установ і можливості задоволення попиту суб'єктів господарювання в інвестиціях; - можливості створення нових фінансових компаній, небанківських фінансових груп для залучення інвесторів; - доцільність запровадження інвестиційних рахунків; - нові тенденції розвитку національного фондового ринку, привнесені можливістю репатріації капіталів країни-агресора. 	<p>Формування інформаційної бази потенційних учасників фондового ринку із зазначенням їхніх основних характеристик: задіяння інфраструктури центрів обробки та збереження даних (віртуалізованої інфраструктури); спеціалізованої фондової інфраструктури; інфраструктури кібербезпеки.</p>
3.	Аналітично-прогнозний	<p>Прогнозування:</p> <ul style="list-style-type: none"> - впливу на глобальне економічне зростання війни, перманентно високої інфляції, фінансових шоків, кліматичних катаклізм, протекціонізм в русі інвестицій; - можливих змін на фондових ринках під впливом потенційно тривалого періоду високих процентних ставок, зниження залучення грошових заощаджень і відповідно ліквідності; - виявлення порівняльних переваг і недоліків залучення інвестицій донорів і учасників фондового ринку у проекти з відновлення, задіяння механізмів регуляторного середовища відповідно до чотирьох свобод для України щодо руху капіталів, товарів, послуг, вільного переміщення робочої сили. 	<p>Обґрунтування прийняття рішень та інвестиційних проєктів згідно Національної економічної стратегії-2030 «Інвестиційна привабливість, ринки капіталу та макроекономічна стабільність» з урахуванням постулатів і стандартів Європейського Союзу та політики повсякденного Відновлення економіки.</p>

Ефективність моделі мережевої економіки і конкурентоспроможність фінансового ринку визначаються вмінням реалізувати оригінальні ідеї в затребувані ринком технології, товари і фінансові послуги. Наукова полеміка та суспільний інтерес до трендів розвитку мережевої економіки визначаються її роллю у розвитку ринкової мікроструктури, фінансової інноваційності, зростанні ділової активності на фінансовому ринку, алгоритмізації інтегральної сукупності кількісно-якісних характеристик інвестиційної діяльності, створення нових фінансових інструментів і продуктів.

В Україні відбувається реформування державних регуляторів (діджиталізація процесів, скасування юстування нормативних актів, скорочення чисельності персоналу, підвищенням оплати праці кваліфікованим спеціалістам). При розробці інвестиційної політики державні регулятори мають враховувати особливості геоекономічної фрагментації при відновленні економіки, вимоги

інвесторів щодо забезпечення «зеленого» переходу, необхідність запровадження інвестиційних рахунків, що сприятиме посиленню конкуренції між фінансовими інструментами, ліквідності.

Учасники фінансового ринку мають дотримуватися фінансової етики, керуватися ціннісними орієнтирами для підтвердження своєї агрегованої здатності до інвестування для збереження ліквідності. В умовах відновлення економіки зростає попит на інвестиції, корпоративні і роздрібні кредити. Інформатизація сприятиме застосуванню нових програм та технологій (адаптованих девайсів) для мінімізації ризиків від залучення і вкладення інвестицій.

Перспективними подальшими розвідками є розробка Дорожньої карти інтеграції України до Єдиного цифрового ринку Європейського Союзу; вдосконалення організаційно-економічного механізму інвестування відповідно до національної модифікованої структури фондового ринку; залучення нових учасників (небанківських фінансових груп) і узгодження стратегій їх діяльності; визначенням параметрів проєктів відновлення, необхідних для проведення експрес-аналізу інвестування, який дав би інформацію для прийняття оперативних управлінських рішень.

5.2. Розвиток інституційних засад банківського регулювання: методико-прикладні підходи

Європейський вибір України відбувається в умовах масштабування військових конфліктів, глобальних зрушень від геоекономічної фрагментації та нових економічних викликів, які можуть загальмувати конвергенцію в Європейській Союз. Європейський центральний банк займається наглядовими процедурами, які призводять до прийняття наглядових рішень, що визначають надання або відмову у дозволах (ліцензіях) піднаглядним суб'єктам, встановлення вимог до капіталу (ліквідності), застосування адміністративних стягнень, попередження неплатоспроможності банків. Українське банківське законодавство має визначити правовий статус учасників відносин неплатоспроможності, процедури тимчасової адміністрації, фінансового оздоровлення і ліквідації банків з урахуванням принципів і норм законодавства ЄС.

У теорії і практиці не існує загальноприйнятого визначення понять неплатоспроможності, ліквідації, банкрутства, фінансового оздоровлення. У вітчизняній літературі різні підходи до висвітлення організаційно-правових засад виникнення неплатоспроможності. Л. Примостка акцентує увагу на ролі банківського кредитування на різних фазах економічного циклу для визначення заходів послаблення негативного впливу кредитної експансії на циклічність економіки¹. О. Любіч, А. Дробязко, О. Борщук досліджують роль державних банків у забезпеченні стабільності банківського сектору в умовах воєнного стану².

Багатоаспектність виникнення неплатоспроможності банків досліджують С. Брана, Д. Ченаф-Нісе, Д. Лахет – вплив транскордонних банківських вимог; Т. Нгуен Хуу, Д. Караман Орсал – вплив геополітичних ризиків та фінансових стресів; Л. Рагідо-Аннотен – вплив фінансової та банківської інтеграції; Л. Бунадер, Г. Трафіканте – вплив монетарної політики в поведінковому середовищі; К. Папатанассіу – вплив банківського нагляду.

Розвиток інституційних засад банківського регулювання потребує системного дослідження особливостей фінансової й банківської інтеграції в умовах європейського вектору вибору України; визначення специфіки монетарної політики та пруденційного нагляду в ЄС; відстеження трендів між неплатоспроможністю та неліквідністю банків; визначення пріоритетів політики банків за участю держави в капіталі та банків з іноземним капіталом для попередження неплатоспроможності при запровадженні заходів впливу.

В умовах глобальної геоекономічної фрагментації перед ЄС стоїть складне завдання відновлення політико-економічної стабільності. Цьому має сприяти фінансова стабільність, підтримка політики інвестування «зеленого зростання» і цінова стабільність в довгостроковій перспективі.

Україна, як країна кандидат на вступ до ЄС, має враховувати особливості фінансової й банківської інтеграції країн Центральної, Східної й Південно-Східної Європи. Характерною рисою цих країн є зростання зовнішньої фінансової уразливості з початку перехідного

¹Примостка Л. О. Вплив економічних циклів на банківську діяльність. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острого : Вид-во НУ«ОА», травень 2017. № 4 (32). С. 175–180.

²Любіч О. О., Дробязко А. О., Борщук О. С. Державні банки України як фактор забезпечення стабільності грошового обігу в умовах воєнного стану. *Фінанси України*. 2023. № 1. С. 65-84.

періоду, оскільки зростає питома вага транскордонних банківських операцій, зокрема з ЄС. Емпірично, на основі гравітаційної моделі, визначено вплив валових фінансових потоків на фінансову стабільність; оцінено довгострокові історичні, географічні та фінансові детермінанти транскордонних банківських вимог; проаналізовано вплив внутрішніх (pull), зовнішніх (push) та глобальних факторів¹.

Пруденційний нагляд в ЄС з 2014 року здійснює ЄЦБ. Основні правила встановлюють чіткі межі того, як ЄЦБ може здійснювати нагляд і вживати заходів, що можуть негативно вплинути на банк. Суд ЄС визнає недійсним будь-який захід, який порушує фундаментальні права людини. Основоположні права є потужною противагою стандарту обмеженого перегляду, встановленому судовою системою ЄС для діяльності Європейського банківського нагляду². Банки використовують однакові права для захисту від будь-яких заходів, що негативно впливають на їхню діяльність, незалежно від того, чи були ці заходи прийняті відповідно до законодавства ЄС або національного законодавства. У судовому порядку встановлюють, що вищі норми міжнародного права підпадають під дію *jus cogens*. Це стосується обов'язкових положень щодо універсального захисту прав людини, від яких не можуть відступати ні держави-члени ЄС, ні органи ООН, оскільки вони становлять непорушні принципи міжнародного права. Ці правові норми важливі для України щодо використання заблокованих активів власників банків країни-агресора, яка порушила міжнародний мир і безпеку.

З 2023 центральні банки ЄС (далі – ЦБ) суттєво посилюють монетарну політику, а уряди ЄС скорочують бюджетні трансферти та фіскальну підтримку економіки. Жорстка монетарна політика зумовлює підвищення вартості кредитів, погіршення балансу нерухомості домогосподарств й корпорацій. Банківський сектор ЄС має достатній запас капіталу, але в умовах фінансових шоків чи геополітичної конкуренції може виникнути несприятливий сценарій, який ускладнить умови кредитування.

Поширення фінансових інновацій між країнами формує критичний канал, через який фінансові шоки передаються між

¹Leonore Raguideau-Hannotin. The case of financial and banking integration of Central, Eastern and South Eastern European countries: a gravity model approach. Working papers. INFER. 2022.05. 50 p.

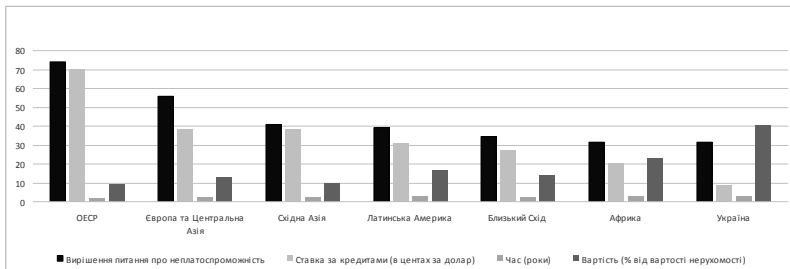
²Papathanassiou C. Fundamental rights and banking supervision. *J Bank Regul.* 2023. 24. pp. 420–431. <https://doi.org/10.1057/s41261-022-00204-5>.

економіками. Використання середньомасштабної моделі DSGE для двох країн, яка включає ендогенний механізм зростання, підтверджує про вплив інновацій¹. Модель демонструє міжнародне розповсюдження технологій.

Загальні, зовнішні та внутрішні потрясіння приблизно однаково впливають на економічну стабільність банків, які застосовують новітні технології.

Невизначеність макроекономічної ситуації впливає на ринкову рівновагу та ускладнює дорожні карти регулятора.

Методологія фінансового оздоровлення у рамках «Doing Business» визначила доцільність дослідити час, вартість та результати провадження у справах про неплатоспроможність національних юридичних осіб². Ці змінні були використані для розрахунку коефіцієнта повернення коштів (центів на долар), отриманих забезпеченими кредиторами в результаті реорганізації (ліквідації, примусового стягнення боргу) (рис. 4-5). Найбільшою теперішню вартість суми, відшкодованої кредиторами, була в країнах ОЕСР, Європи та Централної Азії, що свідчить про відпрацьоване правове регулювання.

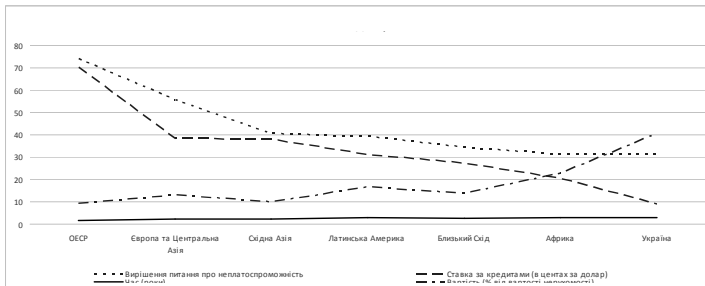

Рис. 4. Вирішення питань неплатоспроможності юридичних осіб³

¹Leonore Raguideau-Hannotin. The case of financial and banking integration of Central, Eastern and South Eastern European countries: a gravity model approach. *Working papers*. INFER. 2022.05. 50 p.

²Resolving Insolvency. URL: <https://archive.doingbusiness.org/en/data/exploretopics/resolving-insolvency>

³Resolving Insolvency. URL: <https://archive.doingbusiness.org/en/data/exploretopics/resolving-insolvency>

Рис. 5. Вирішення питань неплатоспроможності юридичних осіб¹

Для врегулювання неплатоспроможності варто виділити основні внутрішні чинники, які зумовили проблеми для банків: недобросовісна поведінка власників та топ-менеджменту банку (неповернення кредитів), маніпулювання з реальним станом дотримання встановлених нормативів (банки неправдиво відображають свою балансову вартість), зловживання при формуванні і структуруванні кредитного портфелю (здійснення ризикових операцій, недооцінка кредитоспроможності позичальників та забезпеченості кредитів). Фонд гарантування вкладів фізичних осіб відстежує використання злочинних схем для виведення коштів неплатоспроможними банками (подання неправдивої інформації про власників (акціонерів) банку, подрібнення великих депозитів, продаж заставленого майна за заниженими цінами).

Доцільно відстежувати тренди між неплатоспроможністю та неліквідністю, оскільки якщо проблеми виникають через неліквідність, то регулювання ліквідності банки можуть отримати від ЦБ під заставу своїх довгострокових активів, оскільки висока доходність цих активів повернеться в майбутньому. Якщо проблеми полягають у неплатоспроможності, то власний капітал має сприяти усуненню збитків банку. Регулювання ліквідності може не спрацювати, якщо існує невизначеність щодо визначення проблем банку, оскільки банки не можуть отримати достатньо ліквідності, так як заставне майно за наявності ризику неплатоспроможності більше не вважається ліквідним.

¹Resolving Insolvency. URL: <https://archive.doingbusiness.org/en/data/exploretopics/resolving-insolvency>

Для регулювання ліквідності банки повинні мати додатковий буфер власного капіталу для покриття додаткових витрат. Вимоги до власного капіталу також можуть бути неефективними, оскільки складність визначення реального фінансового стану робить володіння акціонерним капіталом ще дорожчим. Як правило, неспроможність ринку визначають за допомогою компактних моделей. Це дає змогу розробити належні регуляторні правила.

Ускладнення економічних процесів в фінансовому сегменті доцільно досліджувати не ізольовано для того, щоб учасники банківського сектору мали досконалу інформацію про фінансові кризові явища та типи шоків.

В умовах невизначеності практикують застосування робастно-оптимальної монетарної політики в поведінковому середовищі. Заслугує на увагу реалізація цієї політики в поведінковій новокейнсіанській моделі для визначення взаємодії центрального банку і приватного сектору під впливом цінової невизначеності¹. За таких умов центральний банк розв'язує задачу оптимальної робастної монетарної політики і діє принцип затухання Брейнарда, тобто монетарна політика стає більш агресивною.

Щодо регулювання процентної ставки (IRS) в умовах невизначеності, то використання простої моделі реалізації грошово-кредитної політики і політики кількісного пом'якшення (QE) показує переваги політики QE, оскільки надає центральним банкам ступінь свободи та покращує їх здатність утримувати ставки грошового ринку відповідно до цільового рівня².

Банки за участю держави в капіталі (далі – БДК) відіграють важливу роль в стабілізації фінансової системи в умовах військової агресії³. Порівняння фінансових результатів й місця кожного БДК з банками іноземних фінансових груп і банками із приватним капіталом свідчить про доцільність перегляду переліку ключових стратегічних показників банків із позиції уніфікації та зручності для вимірювання і порівняння результативності роботи топ-менеджменту, а також моніторингу інвестиційної привабливості.

¹Lahcen Bounader, Guido Traficante. Robustly optimal monetary policy in a behavioral environment. Working papers. INFER. 2022.01. 32 p.

²Campbell A. Bank insolvency and the interests of creditors. J Bank Regul. 2006. 7, pp. 133–144. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jbr.2340009>.

³Любіч О. О., Дробязко А. О., Борщук О. С. Державні банки України як фактор забезпечення стабільності грошового обігу в умовах воєнного стану. *Фінанси України*. 2023. № 1. С. 65-84.

Фінансові інновації ускладнюють визначення того, чи є фінансова установа неплатоспроможною або неліквідною. Поширення фінансових інновацій між країнами формує критичний канал, через який фінансові шоки передаються між економіками. Використання середньомасштабної моделі DSGE для двох країн, яка включає ендогенний механізм зростання, підтверджує про вплив інновацій¹. Модель демонструє міжнародне розповсюдження технологій.

Катастрофічні події можуть зумовити зменшення обсягів кредитування, в той час як від банків очікують розширення кредитування для відновлення. Природні катаклізми, тайфуни впливають на кредитну діяльність банків, зокрема китайських. Емпірично доведено, за методом різницевих коефіцієнтів на основі аналізу даних 161 тис. банківських відділень 327 китайських банків за період з 2004 по 2019 рік, що в середньому тайфуни спричиняють зменшення обсягів кредитування, що становить 2,8% від загальних банківських активів². Це скорочення відбувається в комерційних банках, а сільські банки виступають в ролі амортизаторів. Отже, державна власність і політичний тиск пом'якшують скорочення кредитування комерційними банками, що постраждали від тайфуну.

Доцільно визначити можливість неплатоспроможності банків з іноземним капіталом в Україні. Загалом транзитивні ринки є фактором притягання для транскордонних банків і тому вони визначають особливі вимоги для регулювання. Залучення міжбанківських кредитів за участі банків з іноземним капіталом надає конкурентні переваги національним банкам при ухваленні кредитування масштабних проєктів відновлення економік. Дотримання банківських вимог визначається економічною ситуацією в країнах-кредиторах і країнах-позичальниках, тобто традиційними макроекономічними факторами, що впливають на попит і пропозицію. Варто враховувати стан міжнародних банків, які володіють інформацією про транскордонні банківські потоки і визначають завдання дочірнім компаніям у країнах з ринками, що розвиваються. Емпірично встановлено, що міжнародні материнські банки підтримують свої дочірні банки. Це доведено при аналізі інтеграції детермінант транскордонних

¹Leonore Raguideau-Hannotin. The case of financial and banking integration of Central, Eastern and South Eastern European countries: a gravity model approach. *Working papers*. INFER. 2022.05. 50 p.

²Pauline Avril, Gregory Leveigue, Camelia Turcu. Do bankers want their umbrellas back when it rains? Evidence from typhoons in China. *Working papers*. INFER. 2023. 42 p.

банківських вимог на панелі з 28 країн, що розвиваються і для трьох випадків та країн з перехідною економікою¹. Для цього враховують: 1) фінансний стан міжнародних банків-кредиторів, їх ліквідність; 2) наявність іноземних філій у країнах з ринками, що формуються; 3) стратегії фінансування в країнах, що розвиваються; 4) дотримання пруденційних правил.

Також варто відстежувати вплив геополітичних ризиків (далі – ГПР) на фінансовий стрес (далі – ФС). Емпірично з використанням методу панельної квантильної оцінки встановлено, що ці ризики створюють серйозні ризики для стабільності фінансового стану в країнах з економікою, що розвивається². Якщо ФС дорівнює або перевищує середній рівень, то ГПР посилюють цю нестабільність. На противагу цьому, коли фінансова ситуація є стабільною, ГПР не провокують стрес. Розвинені країни (G7) зазнають негативні наслідки ГПР на своїх фондових ринках, але мають незначний вплив на інші складові їхніх фінансових систем. У країнах, що розвиваються, валютні ринки, меншою мірою банківський сектор і ринок боргових зобов'язань страждають від наслідків геополітичної напруженості сильніше, ніж фондовий ринок.

В бізнес-середовищі відбувається масштабування судових позовів акціонерів до топ-менеджерів за недотримання корпоративної етики, неправильне публічне розміщення акцій, ігнорування фінансової безпеки, сприяння неплатоспроможності банків. Емпірично доведено, що закони про універсальний попит (UD), які на практиці обмежують судові позови акціонерів для дисциплінування менеджерів, впливають на ризики банківських холдингових компаній³. Вважаємо, що зростання загроз судових позовів акціонерів зменшує агентські проблеми, узгоджує розбіжності інтересів між акціонерами та менеджментом, зумовлює реформування власне управління банком.

Топ-менеджмент має приділяти увагу заходам щодо запобігання неплатоспроможності банків у процесі дотримання регуляторних вимог; створення та ліцензування банків, систем електронних грошей, платіжних систем; внутрішнього аудиту проспектів емісії

¹Sophie Brana, Dalila Chenaf-Nicet, Delphine Lahet. Drivers of cross-border bank claims: The role of foreign-owned banks in emerging countries. Working papers. INFER. 2023. 29 p.

²Tam Nguyen Huu, Deniz Karaman Orsal. Geopolitical risks and financial stress in emerging economies. Working papers. INFER. 2022.09. 40 p.

³Marta Degl'Innocenti, Franco Fiordelisi, Wei Song, Si Zhou. Shareholder litigation and bank risk. *Journal of Banking & Finance*. 2023, January. Vol. 146. 106707.

цінних паперів та іншої документації; дотримання вимог до капіталу, резервів; рефінансування, видачі забезпечення за фінансовими зобов'язаннями; створення та реєстрації суміжних кредиторів, що надають споживчі кредити; консультування з питань боргових зобов'язань; підготовки документації у сфері фінансування придбання; підготовки документації в угодах з кредитування інфраструктури та нерухомості; гарантування безпеки; відстеження документації, пов'язаної з фінансовими інноваціями, деривативами.

У прикладному аспекті управління ризиками неплатоспроможності банків потребує знаходження інноваційних рішень для обрання оптимального плану виходу з ситуації, який зведе до мінімуму втрати, збереже репутацію і ділові зв'язки. В практиці ЄС запрошують консалтингові компанії для супроводжування міжнародних та місцевих кредитних транзакцій. Зовнішній аудит приділяє увагу дотриманню регуляторних вимог, надання позик, кредитів та залучення коштів через публічні питання.

З урахуванням сучасних реалій для врегулювання неплатоспроможності проблемних банків та фінансового оздоровлення доцільно розробити заходи щодо запобігання неплатоспроможності; підвищення ефективності управління фінансовими зобов'язаннями; проведення переговорів із боржниками; захисту інтересів керівників та акціонерів; консультування з питань міжнародної неплатоспроможності.

Розвиток інституційних засад банківського регулювання у теоретико-прикладному контексті потребує систематизації економічних процесів в фінансовому сегменті для того, щоб учасники банківського сектору мали досконалу інформацію про можливість виникнення фінансової нестабільності. Врегулювання неплатоспроможності потребує регуляції всіх секторів, підвищення вимог до міжбанківських кредитів, небанківського сектору. Невизначеність макроекономічної ситуації впливає на ринкову рівновагу та ускладнює дорожні карти регулятора. Тому при дослідженні неплатоспроможності банків варто враховувати, що фінансові інновації ускладнюють визначення того, чи є фінансова установа неплатоспроможною або неліквідною. Крім того, наявність механізмів врегулювання неплатоспроможності проблемних банків є потенційним стабілізуючим фактором, що зацікавлює іноземних інвесторів.

Банки за участю держави в капіталі мають особливості стратегічного розвитку в умовах посилення вимог до фінансової безпеки, що потребує удосконалення законодавчого забезпечення оптимізації моделей ведення бізнесу для цих банків. Це важливо для збереження платоспроможності і досягнення конкурентних переваг БДК, оскільки міжнародні материнські банки завжди підтримують свої дочірні банки. Також у прикладному аспекті управління ризиками неплатоспроможності банків потребує знаходження інноваційних рішень для обрання оптимального плану виходу з ситуації, який зведе до мінімуму втрати, але збереже репутацію і ділові зв'язки.

5.3. Вибір пріоритетних напрямів фінансування покращення житлових умов внутрішньо переміщених осіб в умовах сучасних викликів і загроз

В умовах геополітичних конфронтацій і військової агресії вирішення житлового питання назріло в українському суспільстві. Директор-розпорядник МВФ К. Георгієва в праці «Навігація у більш крихкий світ» визнає, що світ переживає фундаментальне зрушення у світовій економіці: від відносно передбачуваного світу (із правилами міжнародного економічного співробітництва, низькими процентними ставками, низькою інфляцією) до світу, що відрізняється більшою нестабільністю (висока невизначеність, економічна волатильність, руйнівні стихійні лиха)¹.

Актуалізується проблематика поетапного залучення коштів міжнародних донорів для реалізації інтеграційних проєктів доступного житла для внутрішньо переміщених осіб, оскільки без їх участі такі масштабні проєкти просто не будуть здійснені. У даному контексті варто зазначити, що у світі в багатьох секторах економіки спостерігається зростання пріоритетів і рівня соціальної відповідальності, управління корпоративними соціальними програмами економічних агентів, суспільства й держави щодо розвитку соціального партнерства. До основних мотивів, що активізують соціальну відповідальність

¹Kristalina Georgieva. Navigating A More Fragile World. Retrieved from <https://www.imf.org/en/News/Articles/2022/10/06/sp-2022-annual-meetings-curtain-raiser>.

компаній і топ-менеджерів можна віднести як підвищення іміджу, так і виграш тендеру чи конкурсу, вихід на нові ринки.

Найбільшим глобальним інститутом розвитку є Міжнародна фінансова корпорація (далі – МФК), підрозділ Групи Світового банку, діяльність якого сфокусована на приватному секторі ринків, що формуються. Одним із головних напрямків Стратегії МФК 3.0 є створення ринків і в рамках цієї стратегії МФК активно працює «на випередження», підключаючись до розробки проєктів з метою забезпечення можливостей для інвестицій, включаючи створення ринків, які раніше не існували¹. У 2022 році обсяг здійснених МФК інвестицій склав 32.8 млрд дол. США.

Регіональна директорка МФК в Європі А. Гарсія Мора визнає, що війна веде до значних економічних втрат у Європі, тому ключовим завданням для МФК буде нарощувати зусилля для взаємодії з усіма зацікавленими сторонами, включно із приватним сектором, урядом і партнерами². Такий підхід допомагає розвивати приватний сектор в країнах, що розвиваються, і реалізувати інвестиційно привабливі проєкти, що мають як достатню фінансову підтримку, так й ділові перспективи для залучення закордонних інвесторів.

Векторність наукових досліджень ґрунтується на формуванні новітньої парадигми цифровізації в соціальному просторі (Геєць В.)³, нормативно-правового регулювання та саморегулювання житлових відносин (Аврамова О.)⁴, трансформації суспільства і житлового забезпечення населення⁵, визначенні трендів молодіжної житлової політики (Боднарук І., Воронкова Т., Кошеленко О.)⁶, а також пріоритетності інвестицій в доступне житло для внутрішньо

¹IFC/MIGA Independent Accountability Mechanism (CAO) Policy. Retrieved from <https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/d3e7f1c4-fd6b-40fd-ae76-fb028916611d/IFC-MIGA-Independent-Accountability-Mechanism-CAO-Policy.pdf?MOD=AJPERES&CVID=nFDGwP2>.

²Response to War in Ukraine Key Focus Area for IFC's New Regional Director for Europe. Retrieved from <https://pressroom.ifc.org/all/pages/PressDetail.aspx?ID=27208>.

³Геєць В. М. Соціальна реальність у цифровому просторі. *Економіка України*. 2022. № 1. С. 3–28.

⁴Аврамова О. Є. Теоретичні засади приватно-правового регулювання житлових відносин в Україні: монографія. Тернопіль: ЗУНУ, 2021. 426 с.

⁵Житлові умови населення: чинники, сучасний стан і політика регулювання / Л.М. Черенько, С.В. Полякова, В.С. Шнипкін, В.С. Заяць, Ю.Л. Когатько, О.А. Васильєв, А.Г. Реут, Ю.А. Клименко, Т.В. Новосільська; Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи. Електронне видання. Київ, 2020. 257 с.

⁶Боднарук І.Л. Особливості та проблеми реалізації програм державного молодіжного житлового кредитування в Україні. *Український соціум*. 2020. № 3 (74). С. 78–90; Воронкова Т. Є., Кошеленко О. А. Проблеми та перспективи доступного житла для молоді в Україні. *Ефективна економіка*. 2018. № 10.

переміщених осіб (Тулай О., Петрушенко Ю., Кузнецов А., Деркач Ю.)¹.

Директор-розпорядник МВФ визнає, що у 2022 році цілий ряд потрясінь, у їхньому числі безглузда війна, повністю змінили картину економіки, зумовила новий етап в міграційних процесах². В науці дослідження міграції становить детальний порівняльний аналіз міжнародної та національної нормативно-правової бази у сфері забезпечення конституційно-правового статусу переміщених осіб (Роговенко О., Цимбалістий Т., Блащак А.)³, а також технологічних змін в економіці внаслідок міграційних процесів (І. Клемент, М. Серор, І. Чжан, Я. Зільберберг)⁴. Е. Г. Равенштайн (1885) вперше визначив одинадцять гіпотез внутрішньої міграції, які складають основу для більшості сучасних досліджень міграції⁵. В умовах погіршення економічної ситуації вчені А. Штеффен, К. Бадарінца, Л. Лю, Дж. Маркс, Т. Рамадорай акцентують увагу на змінах у прийнятті фінансових рішень домогосподарствами про купівлю житла⁶. Незважаючи на досить ґрунтовні наукові праці з досліджуваної тематики, є низка питань, що потребують поглибленого дослідження, зокрема визначення місця і ролі житла у ієрархії потреб внутрішньо переміщених осіб і фінансування доступного житла у післявоєнний період.

Важливо визначити теоретичний концепт і методичні засади оцінки організаційно-правових засад фінансування доступного житла для внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО). Це потребує здійснення огляду методологічних засад ринкового, державного та змішаного механізмів фінансування розвитку ринку доступного житла; аналізу особливостей національної програми забезпечення доступним житлом і визначення її стратегічних напрямів з урахуванням

¹Alekseyenko Lyudmyla, Tulai Oksana, Petrusenko Yuriy, Kuznetsov Andriy, Derkash Julia. Affordable housing for internally displaced persons: the priorities for investment and development in Ukraine. *Investment Management and Financial Innovations*. 2021. 18(1). P. 101-113.

²Kristalina Georgieva. Navigating A More Fragile World. Retrieved from <https://www.imf.org/en/News/Articles/2022/10/06/sp-2022-annual-meetings-curtain-raiser>.

³Роговенко О. В. Аналіз міжнародних правових стандартів та національного законодавства у сфері забезпечення конституційного статусу переміщених осіб. Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. Вип. 82 / редкол.: В. В. Завальнюк (голов. ред.) та ін. Одеса : Гельветика, 2019. С. 182-187; Цимбалістий Т., Блащак А. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні. Актуальні проблеми правознавства. 2019. 4 (20). С. 126-130.

⁴Imbert Clement, Marlon Seror, Yifan Zhang, Yanos Zylberberg. Migrants and Firms: Evidence from China. *American Economic Review*, 2022, 112 (6): 1885-1914.

⁵Ravenstein E. G. The Laws of Migration. *Journal of the Statistical Society of London*. Vol. 48. 2. 1885. P. 167-235.

⁶Andersen, Steffen, Cristian Badarinza, Lu Liu, Julie Marx, and Tarun Ramadorai. 2022. Reference Dependence in the Housing Market. *American Economic Review*, 112 (10): 3398-3440.

можливостей донорськовій підтримки; дослідження діяльності інвестиційно-будівельного консорціуму з залученням юридичних осіб, фізичних осіб, некомерційних організацій та публічних утворень та умови участі учасників консорціуму в програмах доступного житла; визначення економіко-правових механізмів координації дій між державними та недержавними установами, спрощення надання публічних адміністративних послуг для ВПО, залучення коштів міжнародних донорів для реалізації інтеграційних проєктів доступного житла для ВПО.

Ефективність функціонування одного із найбільш капітало-містких ринків в світі – ринку житлової нерухомості – обумовлена механізмом його фінансування, який дозволяє об'єднати інтереси держави, приватного сектора і громадян з метою покращення житлових умов останніх; розширити джерела залучення фінансових ресурсів для активізації будівництва та реконструкції житлової нерухомості; активізувати розвиток сфери житлового будівництва, зокрема доступного (соціального) житла. Зазначений механізм включає в себе джерела, форми, напрямки та моделі фінансування розвитку ринку доступного житла і потребує визначення форм фінансових методів, фінансових важелів впливу, фінансових інструментів, а також зацікавлених фінансових інституцій.

Для реалізації інтеграційних проєктів доступного житла для ВПО необхідно розробити механізми залучення коштів міжнародних донорів. Важливим напрямом діяльності МФК в рамках Стратегії 3.0 є мобілізація великих обсягів приватного капіталу для розвитку країн з низьким рівнем доходу і країн з нестабільністю й конфліктами. МФК надає перевагу проєктам із високим ступенем впливу, які допомагають регіонам сфокусуватись на ключових сферах – від зеленого відновлення та інновацій до цифрових технологій і фінансової інклюзії. Розроблені МФК «Операційні принципи управління цільовими соціальними інвестиціями» допомагають сформулювати загальний стандарт для інвестицій, спрямованих як на одержання прибутку, так й на прогнозований позитивний економічний, соціальний або екологічний вплив.

324 лютого 2022 року через військову небезпеку та руйнування інфраструктури одній третині населення України довелося залишити свій дім. За даними Звіту «Швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення», підготовленого Світовим Банком, Європейською Комісією та Урядом України загальна сума збитків, завданих житловому сектору, оцінювалась станом на 1 червня 2022 року у 39,2 млрд дол. США; потреби на відновлення та відбудову сягають 69 млрд дол США (майже 33 млрд дол. США є необхідними негайно)¹. У 2023 році загальна сума прямих задокументованих збитків, завдана інфраструктурі України через повномасштабну війну, сягає 151,2 млрд дол. США (за вартістю заміщення)². Внаслідок війни продовжуються руйнування житлових будинків, інфраструктури, освітніх закладів, що і призводить до зростання загальної суми збитків. У загальному обсязі прямих збитків найбільшою часткою залишаються втрати житлового фонду – 55,9 млрд дол. США. Загалом зруйновано або пошкоджено внаслідок бойових дій 167,2 тис. об'єктів житлового фонду, з них 147,8 тис. – приватні будинки; 19,1 тис. – багатоквартирні.

В Україні чітко виражений змішаний механізм фінансового забезпечення розвитку ринку доступного житла. Поділяємо точку зору, що можливість у перспективі отримати власне житло підвищить рівень захищеності населення, що стимулюватиме молодь жити й працювати в Україні³. З точки зору вибору фінансових методів особливої уваги заслуговує форма вираження фінансових відносин, що визначає конкретні способи формування і використання кредитування, бюджетного фінансування та самофінансування. Відтак, розрізняють ринковий, державний та змішаний механізми фінансування розвитку ринку доступного житла.

За першого типу механізму основою фінансування будівництва житла виступають залучені в інвестиційних цілях грошові кошти економічних агентів і населення. Така форма фінансового забезпечення превалює у високорозвинених країнах

¹IFC and EU to Provide 25 Million in Grants to Help Ukrainian Cities Offer Quality Housing to Internally Displaced People. Retrieved from <https://pressroom.ifc.org/all/pages/PressDetail.aspx?ID=27212>.

²Загальна сума прямих збитків, завдана інфраструктурі України через війну, сягає \$151,2 млрд. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news>.

³Боднарук І.Л. Особливості та проблеми реалізації програм державного молодіжного житлового кредитування в Україні. *Український соціум*. 2020. № 3 (74). С. 78.

за рахунок сформованого середнього класу, стабільної банківської системи, розвинених ринків іпотечного житлового кредитування та іпотечних цінних паперів. Водночас наголосимо, що незважаючи на ринковий механізм вирішення житлової проблеми, він одночасно є об'єктом економіко-адміністративного регулювання і нагляду.

Державний механізм фінансування розвитку ринку житлової нерухомості передбачає залучення бюджетних і позабюджетних ресурсів задля вирішення житлової проблеми в суспільстві. При цьому, зважаючи на їх обмежений характер, він не може бути домінуючим у будь-якій економічній системі. Саме тому більшість моделей фінансування житлових систем визначається поєднанням ринкового і державного типу фінансового забезпечення та носить характер змішаного типу. Він має доволі практичне застосування, не виключає державної чи приватної участі у розвитку ринку житлової нерухомості.

Змішаний механізми фінансового забезпечення розвитку ринку житлової нерухомості найбільш яскраво проявляється в умовах фінансової стабільності, коли здійснення агресивної депозитної політики банками зумовило надлишок ліквідності в банківській системі, тому банки були зацікавлені в реалізації довготермінових іпотечних житлових програм. Натомість, в умовах фінансової нестабільності багато банків призупинили реалізовувати свої програми іпотечного житлового кредитування, що частково сприяло монополізації іпотечного ринку.

Міграція є об'єктом міждисциплінарного дослідження (політології, економіки, соціології), а також державного та міждержавного регулювання¹. В економічній науці залежно від того, як громадяни втягуються в процес переселення виділяють три види міграції: добровільні, вимушені, примусові міграції. Це пов'язано з загрозою життю, війною, політичними переслідуваннями тощо. О. Проценко виділяє два основні незмінні критерії, які характеризують внутрішнє переміщення: недобровільний характер руху; міграцію внутрішньо переміщених осіб в межах національних кордонів². Вважаємо, що у більшості випадків економічні причини міграції є визначальними.

¹Ravenstein E. G. The Laws of Migration. *Journal of the Statistical Society of London*. Vol. 48. 2. 1885. P. 167-235.

²Проценко О. О. «Внутрішньо переміщені особи» як категорія теоретизування та соціальної практики. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2018. Т. 21. № 4. С. 49.

У контексті нашого дослідження внутрішнього переміщення, згідно з принципами Організації Об'єднаних Націй, проблематику визначають внутрішньо переміщеними особами, які були змушені покинути свої будинки або місця постійного проживання в результаті або з метою уникнення порушень прав людини і наслідків збройного конфлікту. Поділяємо точку зору, що сучасна доктрина прав людини не передбачає пріоритетності будь-якого з прав, однак з точки зору теоретичного дослідження право на свободу переміщення як природне і невідчужуване право людини виступає у якості індикатора свободи особи¹.

Доступне і навіть тимчасово безкоштовне житло буде критично важливим для повоєнної України². Відповідно виникне потреба у швидкому розвитку та будівництві житла після завершення військових дій. Це потребуватиме удосконалення житлового законодавства з урахуванням рекодифікації цивільного законодавства. Окреслена проблематика стосуватиметься не тільки громадян, які втратили свої домівки, а й тих, хто вирішить залишитися в західній частині України. О. Аврамова (2021) визнає, що постійне оновлення норм житлового законодавства призводить до певного розгалуження фактично існуючих житлових відносин та їх нормативного регулювання, зокрема при прийнятті нормативних актів не завжди враховують міжнародні стандарти прав людини та засади конституційних норм³.

МФК має переваги у роботі із приватним сектором у країнах світу з «найбільш складними ринками», зокрема до цих переваг можна віднести досвід інноваційної діяльності, можливості впливати в глобальному масштабі й рішучість домагатися суттєвого впливу на розвиток. Фінансові аналітики МФК відзначають, що для забезпечення швидкого надання доступного житла, потрібно розробити «алгоритм створення вартості»: сприятливе нормативне середовище (спрощений і прозорий процес придбання або розподілу землі, отримання дозволів на будівництво); функціональні ланцюги поставок; доступні інвестиційні та фінансові інструменти для забудовників, будівельних компаній),

¹Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: національний та міжнародний аспекти / [С.Б. Булеца, О.І. Котляр, Я.В. Лазур та ін.]; за заг. ред.: д-ра юрид. наук, проф. О.Я. Рогача; д-ра юрид. наук, проф. М.В. Савчина; к.ю.н., доц. М.В. Менджул. Ужгород: РІК-У, 2017. С. 8.

²Prerequisites for post-war rebuilding of Ukraine housing and construction sector. URL: <https://ukraineinvest.gov.ua/news/08-11-22/>.

³Аврамова О. Є. Теоретичні засади приватно-правового регулювання житлових відносин в Україні: монографія. Тернопіль: ЗУНУ, 2021. С. 252.

кінцевих користувачів, які орендуватимуть або купуватимуть приміщення для розміщення.

МФК в Європі приділяє увагу стійкості та інклюзії, збереженню і створенню нових робочих місць, підвищенню стійкості сталих шляхів відродження економіки після збройного конфлікту. У даному контексті розробка національної програми забезпечення доступним житлом ВПО має включати три стратегічні напрямки з урахуванням можливостей донорської підтримки:

– по-перше, короткострокова програма тимчасового проживання до завершення військових дій. Створення єдиної платформи для моніторингу та збору даних щодо ситуації з ВПО¹, інформування про ситуацію на ринку доступного житла. Постійне та публічне оприлюднення інформації про наявність тимчасового житла для ВПО. Щоб житло для переміщених осіб було зручним та безпечним партнери узгодили набір критеріїв, які застосовують до відбору будівель (якісне підключення до інженерних систем, близькість до соціальної інфраструктури, зокрема громадського транспорту, шкіл, медичних закладів);

– по-друге, середньострокова програма з перспективою безпечного повернення. Необхідно враховувати непошкодженість інфраструктури та житла, що збільшує можливості для безпечного повернення. МФК завершує роботу над Платформою заходів реагування на війну в Україні, яка підтримуватиме проекти, залучаючи змішане фінансування. Пріоритними є інвестиції, які скеровуватимуть на підтримку переміщених осіб, збереження бізнесу, постраждалих муніципалітетів, інфраструктури (логістики, енергетику);

– по-третє, довготермінова програма інтеграції в місцях переселення. На першому етапі важливо розбудовувати колективні центри, де ВПО можуть перебувати до отримання постійного житла.

Другий і третій етапи зумовлюють необхідність розробки диференційованих підходів і концептуальних програм забезпечення постійним житлом. В умовах міграції важливо здійснити оцінку складових житлових умов населення з урахуванням соціально-демографічних процесів. Зауважимо, що у процесі збільшення темпів будівництва у розвинених країнах і за рахунок міграційних

¹Мінсоцполітики підключено до Єдиної інформаційної системи соціальної сфери всі регіони України для надання соціальних послуг ВПО. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/22268.html>.

процесів у 2020 р. на одне житлове приміщення припадало 1,7 особи у розвинених країнах та 3,4 особи по всіх країнах¹.

Саме тому виникає необхідність розробки нової концепції формування фінансово-кредитного інструментарію й механізму фінансування розвитку ринку доступного житла, які базуватимуться на реалізації житлової доктрини з урахуванням інтересів усіх учасників процесу житлового будівництва. Вони повинні ґрунтуватись на ринкових принципах фінансування за рахунок власних коштів громадян, довготермінових іпотечних кредитів та інвестиційних ресурсів суб'єктів господарювання при державній підтримці найбільш незахищених верств населення.

Оскільки в Україні сформовано змішаний механізм фінансування ринку доступного житла, однією з форм такої співпраці і як альтернативи фінансування будівництва житлової нерухомості є створення інвестиційно-будівельних консорціумів (далі – ІБК). Їх діяльність на ринках доступного житла й іпотечного житлового кредитування сприяє вирішенню не тільки питання житлового забезпечення населення країни, а й розширенню ємності фінансового ринку, диверсифікації його інституціональної структури й фінансових інструментів. З точки зору формування ринку доступного житла створює механізми здешевлення позичкового ресурсу, формує та збалансовує інтереси учасників іпотечного ринку, забезпечує досягнення соціально-економічного ефекту в процесі споживання учасниками ринку відповідного іпотечного житлового продукту.

Основними учасниками інвестиційно-будівельного консорціуму, окрім юридичних і фізичних осіб, є також некомерційні організації та публічні утворення, зокрема партнери МФК, функціонування яких відбувається за поданими у табл. 2 економіко-правовими засадами.

Системний підхід у визначенні оптимальної структури джерел фінансування програм доступного житла з використанням розробленої інформаційної системи передбачає можливість використання інвестиційно-будівельним консорціумом розрахунків для сценарного аналізу. В. Геєць визнає, що в практиці фінансування і управління інвестиціями дедалі ширше застосовуватиметься алгоритмізація

¹Житлові умови населення: чинники, сучасний стан і політика регулювання / Л.М. Черненко, С.В. Полякова, В.С. Шишкін, В.С. Заяць, Ю.Л. Когатько, О.А. Васильєв, А.Г. Реут, Ю.А. Клименко, Т.В. Новосільська; Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи. Електронне видання. Київ, 2020. С. 50.

прийняття рішень на основі використання великих баз даних, тому для обробки цих даних залучається так звана «зброя математичного знищення»¹. Це дає змогу закласти і реалізовувати інтерес тих, хто збирає та обробляє дані для досягнення певних цілей.

Сценарний аналіз дає змогу сформувати оптимальну структуру джерел фінансування програм: на основі визначення різноманітних критеріїв, які використовують при проектуванні (максимізація грошових потоків, максимізація ефективності проекту, керування проектом, мінімізація середньозваженої вартості джерел фінансування будівництва); для усунення кризових ситуацій розробляють декілька сценаріїв формування структури джерел фінансування проекту; розраховують ефект від реалізації проекту при різній структурі джерел фінансування.

Таблиця 2

Економіко-правові засади функціонування інвестиційно-будівельного консорціуму

1.		<i>Учасники консорціуму:</i>
1.1.	<i>Юридичні особи</i>	- мають правоздатність із моменту створення (державної реєстрації) у встановленому законом порядку, вільні в здійсненні будь-якої не забороненої законом діяльності, у тому числі в об'єднанні з іншими юридичними особами на договірній основі. Для здійснення деяких видів діяльності банку (фінансовим установам) потрібна наявність спеціального дозволу (ліцензії);
1.2.	<i>Фізичні особи</i>	- можуть бути учасниками консорціумів, створених як на договірній, так і позадоговірній основі. Якщо консорціум утворений на основі угоди і його кінцева мета – інвестування, то фізичні особи отримують статус інвесторів;
1.3.	<i>Некомерційні організації</i>	- можуть входити в консорціум на договірній основі. Варто враховувати їх обмежені права на майно та обмеження на здійснення ними підприємницької діяльності;
1.4.	<i>Публічні утворення</i>	- муніципальні утворення, область, місто, селища та інші.
2.		<i>Економіко-правові засади консорціуму:</i>
2.1.		- непостійний характер функціонування на основі договірних відносин;
2.2.		- здійснення управління з урахуванням особливостей інтегральних і локальних зв'язків учасників;
2.3.		- взаємини між партнерами й іншими зацікавленими економічними агентами через угоди, договори і взаємне володіння власністю.
3.		<i>Умови, які необхідні для укладання договору:</i>
3.1.		- визначити предмет договору про стратегічне партнерство – намір сторін стати стратегічними партнерами, утворити консорціум, співробітничати й координувати свою діяльність із метою досягнення результатів;
3.2.		- сформулювати мету і сферу діяльності консорціуму, у якій здійснюється співробітництво;
3.3.		- узгодити операції управління майном, руху фінансових і матеріальних ресурсів.

¹Гесь В. М. Соціальна реальність у цифровому просторі. *Економіка України*. 2022. № 1. С. 3–28.

Продовження табл. 2

1	2
4.	<i>Координаційна рада:</i>
4.1.	- забезпечує підбір виконавців проектів відповідно до пріоритетів програми;
4.2.	- розглядає результати експертизи змісту та вартості проектів і заходів, запропонованих для реалізації програми;
4.3.	- визначає обсяги фінансування програми в межах програмних заходів;
4.4.	- розробляє механізми для концентрації ресурсів, необхідних для реалізації програми;
4.5.	- сприяє розвитку матеріально-технічної бази будівельних організацій, що входять до складу консорціуму;
4.6.	- ухвалює рішення щодо проведення перевірок виконання програмних заходів та цільового використання коштів;
4.7.	- виявляє організаційні та технічні проблеми в процесі реалізації проекту.

Вибір джерел фінансування доступного житла має враховувати різноманітні фактори: вартість залученого капіталу, ефективність віддачі від нього; співвідношення власного й залученого капіталів для визначення рівня фінансової незалежності; ризики, що виникають при використанні різноманітних джерел фінансування, а неспівпадання економічних інтересів як учасників інвестиційно-будівельного консорціуму, так і приватних інвесторів.

Відновлення України залежатиме від вирішення проблеми дефіциту житла. Кабінет Міністрів України керується українськовою мудрістю «Твій дім там, де про тебе думають», тому розробляє ефективний інструмент подолання житлової кризи – програму «Доступна іпотека»¹. Програма стартувала з 1 жовтня 2022 року і за своїм змістом вона має особливі умови для чотирьох категорій осіб: військовослужбовців-контрактників, працівників сфери безпеки та оборони держави; медичних працівників; вчителів і педагогічних працівників; науковців. Умови програми «Доступна іпотека»: іпотечна ставка – 3%; строк кредитування – 20 років; початковий внесок – 20% від суми за житло.

При виборі інвестиційно-будівельним консорціумом інвестиційно привабливих програм доступного житла доцільно враховувати економічну надійність банку, який буде задіяний у процесі іпотечного кредитування. Необхідно оцінити його стратегічні орієнтири щодо пріоритетних напрямів розвитку; фінансового

¹Доступна іпотека: як програма допоможе вирішити «квартирне питання». URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/16/690445/>.

потенціалу; позиціонування банку на фінансовому ринку; гарантування фінансової безпеки; ефективності ризик-менеджменту та маркетингової політики.

Публічне акціонерне товариство «Державний ощадний банк України» із 29 липня 2022 року також поновив надання іпотечних позик і громадянам доступні три програми кредитування житла: програма «Звісно, зручно» передбачає надання кредиту на вторинну нерухомість, ставка – від 14,5%; програма «Споживчий кредит під іпотеку» передбачає виділення позики для покупки первинного житла під заставу вторинного; державна програма «Доступна іпотека 7%» розроблена суто для громадян, які відповідають її вимогам¹.

Особливої уваги заслуговує надання безвідсоткових довгострокових цільових кредитів для ВПО; можливості відстрочки платежів за кредитами, взятими раніше. МВФ визнає, що високі процентні ставки стримують внутрішній попит, у тому числі на ринках житла². Зауважимо, що сплачувати іпотеку в умовах воєнного часу згідно чинного законодавства потрібно. Банк-учасник інвестиційно-будівельного консорціуму в умовах фінансової невизначеності має оптимізувати лібералізацію умов кредитування для клієнтів. Якщо в умовах фінансової стабільності банк міг видавати іпотечні житлові кредити в розмірі не більш 80 % від вартості житла, то в умовах нестабільності він має переглядати іпотечні житлові програми щодо підвищення первісного внеску клієнтів. При цьому, доцільно уніфікувати кількість документів, які позичальник може використовувати для підтвердження джерел доходу, а також обмежити число позичальників за одним іпотечним житловим кредитом – їх повинно бути не більше трьох. Також банку-учаснику варто використовувати спеціальні програми «Експрес іпотека», що передбачають розгляд заявки на кредит під заставу наявної у власності нерухомості протягом доби.

Зважаючи на те, що фінансове забезпечення розвитку житлової нерухомості за участі інвестиційно-будівельного консорціуму відбуватиметься переважно за рахунок іпотечного житлового

¹Публічне акціонерне товариство "Державний ощадний банк України". URL: <https://www.oschadbank.ua/credit/ipoteka7>.

²Kristalina Georgieva. Navigating A More Fragile World. Retrieved from <https://www.imf.org/en/News/Articles/2022/10/06/sp-2022-annual-meetings-curtain-raiser>.

кредитування, яке пов'язане з технологічними фінансовими потоками, для ІБК залишається проблема забезпечення іпотеки нерухомістю; застава майна та/або іпотека майнових прав на нерухомість, що перейде у власність заставодавця; порука іншого з подружжя позичальника; порука іншої фізичної особи; депозитна порука.

Задля її вирішення інвестиційно-будівельному консорціуму доцільно розробити іпотечну накопичувальну програму «Іпотечне житлове заощадження», яка передбачатиме оформлення потенційним позичальником депозиту в банку-учаснику ІБК терміном не менше 14 місяців з можливістю пролонгації та обов'язковим щомісячним поповненням (без врахування нарахованих за цим вкладом відсотків) на суму не менше планового місячного платежу по іпотечному кредиту. При цьому, найменша сума щомісячного поповнення депозитного рахунку протягом попередніх 6 місяців приймається банком до розрахунку сукупного чистого доходу та враховується при оцінці фінансового стану позичальника.

Для повноцінного забезпечення процесу надання доступного житла потрібно налагодити економіко-правові механізми щодо:

1) координації дій між державними та недержавними установами. При цьому варто враховувати прогнози Міжнародного валютного фонду, який визнає, що зростають ризики для фінансової стабільності: швидка й неупорядкована переоцінка активів може збільшуватися існуючими факторами уразливості, включаючи високий суверенний борг і стурбованість щодо ліквідності в ключових сегментах фінансового ринку і житловому сегменті¹;

2) спрощення надання публічних адміністративних послуг для ВПО (оформлення прав власності)². Усі етичні проблеми, які в довоєнний період були пов'язані з функціонуванням ринку доступного житла (довгобуду і недобудоване житло на ринку

¹Kristalina Georgieva. Navigating A More Fragile World. Retrieved from <https://www.imf.org/en/News/Articles/2022/10/06/sp-2022-annual-meetings-curtain-raiser>.

²Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України № 1706-VII від 20.10.2014 року. Дата оновлення: 21.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>; Успіхи та досягнення при спільній роботі НААУ з проєктом Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень». URL: <https://unba.org.ua/news/print/6282-uspihi-ta-dosyagnennya-pri-spilnij-roboti-naau-z-proektom-radi-evropi-vnutrishne-peremishennya-v-ukraini-rozrobka-trivalih-rishen.html>.

первинної нерухомості, подвійні продажі об'єктів нерухомості)¹ мають бути вирішені у правовому статусі, зокрема чітко визначена матеріальна відповідальність забудовників і учасників ринку;

3) залучення коштів міжнародних донорів для реалізації інтеграційних проєктів доступного житла для ВПО. За даними дослідження Міжнародної організації з міграції станом на 23 серпня 2022 року кількість внутрішньо переміщених осіб зросла і становить 6,9 млн осіб. Майже 44% внутрішньо переміщених осіб є працездатного віку наразі не отримують доходу; лише одна третина опитаних назвала заробітну плату як основне джерело доходу після переміщення, а 24% зазначили, що покладаються на державну підтримку. Зауважимо, що в ситуації з Україною без залучення коштів донорів такі проєкти просто не будуть здійснені. МФК для підвищення ефективності інвестицій розробив систему оцінки впливу «Система оцінки й моніторингу передбачуваного впливу», яка дає змогу оцінювати дієвість соціальних проєктів, виходячи як з їхніх передбачуваних результатів для розвитку, так і впливу на формування ринків, зокрема доступного житла.

У перспективі громадяни, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України в умовах широкомасштабної війни, повинні мати першочергове право на отримання житлового приміщення або грошової компенсації за належні жилі приміщення. По-перше, проблематика доступного житла та його фінансування для внутрішньо переміщених осіб має вирішуватися з залученням прийнятих в експлуатацію житлових будинків на первинному та вторинному ринку нерухомості, а також з інвестуванням в об'єкти житлового будівництва. По-друге, для швидкого надання доступного житла потрібно розробити національний алгоритм створення вартості: сприятливе нормативне середовище; функціональні ланцюги поставок; доступні інвестиційні та фінансові інструменти для забудовників, будівельних компаній, а також кінцевих користувачів, які орендуватимуть або купуватимуть житло.

¹Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження середньострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2024 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1364-р. від 28.10.2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909-2017-%D1%80>; Малиха М. І. До проблеми сутності поняття «внутрішньо переміщені особи»: державна політика та регіональна практика. Науково-теоретичний альманах «Грані». 2015. Т. 18. № 8. С. 6-11.

По-третє, ефективне функціонування інвестиційно-будівельних консорціумів забезпечить зростання обсягів введеного в експлуатацію доступного житла і рівня забезпечення населення житлом, здешевлення вартості збудованого житла через початкове спрямування капіталу у виробничий процес без додаткового залучення кредитних ресурсів. Додаткове забезпечення державних гарантій зі страхування ризиків участі у такому будівництві, а також податкових пільг і цільових адресних дотацій лише зробить більш привабливим для інвесторів участь в інвестиційно-будівельному консорціумі.

Розробка нової концепції формування фінансово-кредитного інструментарію й механізму фінансування доступного житла ринку має базуватися на реалізації архітекторами та будівельниками житлової доктрини з урахуванням інтересів учасників військових дій. При виборі ринкових принципів фінансування має бути законодавчо закріплена державна інвестиційна підтримка найбільш незахищених верств населення. Подальші дослідження важливо зосередити на підвищенні ефективності фінансування інтеграційних проєктів доступного житла та побудови спеціалізованих соціальних селищ із урахуванням конструктивних особливостей, пристосованих для проживання сімей, у складі яких є особи з інвалідністю внаслідок війни. Прагнення створити сучасний, індивідуальний та комфортний житловий простір для внутрішньо переміщених осіб і учасників бойових дій має осучаснити підходи до типового (стандартного) житла з типовими (стандартними) умовами.

Список використаних джерел

1. Alekseyenko Lyudmyla, Tulai Oksana, Petrushenko Yuriy, Kuznietsov Andriy, Derkash Julia. Affordable housing for internally displaced persons: the priorities for investment and development in Ukraine. *Investment Management and Financial Innovations*. 2021. 18(1). P. 101-113. doi:10.21511/imfi.18(1).2021.09.
2. Andersen, Steffen, Cristian Badarinza, Lu Liu, Julie Marx, and Tarun Ramadorai. Reference Dependence in the Housing Market. *American Economic Review*, 2022. 112 (10): 3398-3440. DOI: 10.1257/aer.20191766.

3. Campbell A. Bank insolvency and the interests of creditors. *J Bank Regul.* 2006. 7, pp. 133–144. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jbr.2340009>.
4. Gita Bhatt. New Worries for Central Bankers. *Finance and Development.* 2023. March. P. 2.
5. IFC and EU to Provide 25 Million in Grants to Help Ukrainian Cities Offer Quality Housing to Internally Displaced People. Retrieved from <https://pressroom.ifc.org/all/pages/PressDetail.aspx?ID=27212>.
6. IFC/MIGA Independent Accountability Mechanism (CAO) Policy. Retrieved from <https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/d3e7f1c4-fd6b-40fd-ae76-fb028916611d/IFC-MIGA-Independent-Accountability-Mechanism-CAO-Policy.pdf?MOD=AJPERES&CVID=nFDGwP2>.
7. Imbert Clement, Marlon Seror, Yifan Zhang, Yanos Zylberberg. Migrants and Firms: Evidence from China. *American Economic Review*, 2022, 112 (6): 1885-1914. DOI: 10.1257/aer.20191234.
8. Kristalina Georgieva. Navigating A More Fragile World. Retrieved from <https://www.imf.org/en/News/Articles/2022/10/06/sp-2022-annual-meetings-curtain-raiser>.
9. Lahcen Bounader, Guido Traficante. Robustly optimal monetary policy in a behavioral environment. *Working papers.* INFER. 2022.01. 32 p.
10. Leonore Raguideau-Hannotin. The case of financial and banking integration of Central, Eastern and South Eastern European countries: a gravity model approach. *Working papers.* INFER. 2022.05. 50 p.
11. Marta Degl'Innocenti, Franco Fiordelisi, Wei Song, Si Zhou. Shareholder litigation and bank risk. *Journal of Banking & Finance.* 2023, January. Vol. 146. 106707.
12. Masaaki Shirakawa. Time for Change. *Finance and Development.* 2023. March. P. 18-20.
13. Papatthanassiou C. Fundamental rights and banking supervision. *J Bank Regul.* 2023. 24. pp. 420–431. <https://doi.org/10.1057/s41261-022-00204-5>.
14. Pauline Avril, Gregory Leveuge, Camelia Turcu. Do bankers want their umbrellas back when it rains? Evidence from typhoons in China. *Working papers.* INFER. 2023. 42 p.

15. Prerequisites for post-war rebuilding of Ukraine housing and construction sector. URL: <https://ukraineinvest.gov.ua/news/08-11-22/>.
16. Raghuram Rajan. Less Is More. *Finance and Development*. 2023. March. P. 10-14.
17. Ravenstein E. G. The Laws of Migration. *Journal of the Statistical Society of London*. Vol. 48. 2. 1885. P. 167-235. Retrieved from <https://rss.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.2307/2979181>.
18. Resolving Insolvency. URL: <https://archive.doingbusiness.org/en/data/exploretopics/resolving-insolvency>.
19. Response to War in Ukraine Key Focus Area for IFC's New Regional Director for Europe. Retrieved from <https://pressroom.ifc.org/all/pages/PressDetail.aspx?ID=27208>.
20. Sophie Brana, Dalila Chenaf-Nicet, Delphine Lahet. Drivers of cross-border bank claims: The role of foreign-owned banks in emerging countries. *Working papers*. INFER. 2023. 29 p.
21. Tam Nguyen Huu, Deniz Karaman Orsal. Geopolitical risks and financial stress in emerging economies. *Working papers*. INFER. 2022.09. 40 p.
22. Аврамова О. Є. Теоретичні засади приватно-правового регулювання житлових відносин в Україні: монографія. Тернопіль: ЗУНУ, 2021. 426 с.
23. Аналітичні дані щодо розвитку фондового ринку. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/>.
24. Боднарук І.Л. Особливості та проблеми реалізації програм державного молодіжного житлового кредитування в Україні. *Український соціум*. 2020. № 3 (74). С. 78–90.
25. Борзенко О. О., Редзюк Є. В. Перспективні напрями розвитку фондового ринку України з урахуванням сучасних тенденцій. *Фінанси України*. 2023. № 3. С. 44-54. <https://doi.org/10.33763/finukr2023.03.044>.
26. Воронкова Т. Є., Кошеленко О. А. Проблеми та перспективи доступного житла для молоді в Україні. *Ефективна економіка*. 2018. № 10. DOI: 10.32702/2307-2105-2018.10.67. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6626>.
27. Геєць В. М. Соціальна реальність у цифровому просторі. *Економіка України*. 2022. № 1. С. 3–28. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.01.003>.

28. Демчишак Н. Б., Радик В. В. Розвиток цифрової інфраструктури та блокчейн- технології в Україні. Інноваційна економіка. 2020. № 3-4. С. 188-194. DOI: 10.37332/2309-1533.2020.3-4.27.
29. Доступна іпотека: як програма допоможе вирішити «квартирне питання». URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/16/690445/>.
30. Житлові умови населення: чинники, сучасний стан і політика регулювання / Л. М. Черенько, С. В. Полякова, В. С. Шишкін, В. С. Заяць, Ю. Л. Когатько, О. А. Васильєв, А. Г. Реут, Ю.А. Клименко, Т.В. Новосільська; Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи. Електронне видання. Київ, 2020. Об'єм даних 3,91 Мб.
31. Загальна сума прямих збитків, завдана інфраструктурі України через війну, сягає \$151,2 млрд. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news>.
32. Затонацький Д. А. Інституціональне забезпечення формування цифрової інфраструктури в умовах євроінтеграційних процесів: кейс для України. Фінанси України. 2023. № 2. С. 71-89.
33. Інвестори тікають із традиційних активів: як цим скористатися Україні. Мінфін. 2022. 30 січ. URL: <https://minfin.com.ua/ua/currency/articles/kuda-budut-vkladyvat-dengi-investory-i-kak-k-etomu-podgotovitsya-ukraine/>.
34. Індекс очікувань ділової активності вперше за півтора року перевищив рівноважний рівень. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/indeks-ochikuvan-dilovoyi-aktivnosti-vpershe-za-pivtora-roku-perevischiv-rivnovajniy-riven--rezultati-opituvannya-pidpriyemstv-u-kvitni>.
35. Концепція розвитку цифрових компетентностей: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 167-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text>.
36. Любіч О. О., Дроб'язко А. О., Борщук О. С. Державні банки України як фактор забезпечення стабільності грошового обігу в умовах воєнного стану. Фінанси України. 2023. № 1. С. 65-84. <https://doi.org/10.33763/finukr2023.01.065>.
37. Любіч О. О., Дроб'язко А. О., Борщук О. С. Державні банки України як фактор забезпечення стабільності грошового обігу в умовах воєнного стану. Фінанси України. 2023. № 1. С. 65-84.

38. Малиха М. І. До проблеми сутності поняття «внутрішньо переміщені особи»: державна політика та регіональна практика. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2015. Т. 18. № 8. С. 6-11.
39. Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: національний та міжнародний аспекти / [С. Б. Булеца, О. І. Котляр, Я.В. Лазур та ін.]; за заг. ред.: д-ра юрид. наук, проф. О.Я. Рогача; д-ра юрид. наук, проф. М.В. Савчина; к.ю.н., доц. М.В. Менджул. Ужгород: РІК-У, 2017. 348 с.
40. Мінсоцполітики підключено до Єдиної інформаційної системи соціальної сфери всі регіони України для надання соціальних послуг ВПО. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/22268.html>.
41. Примостка Л. О. Вплив економічних циклів на банківську діяльність. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка» : науковий журнал*. Острог : Вид-во НУ«ОА», травень 2017. № 4 (32). С. 175–180.
42. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення укладання угоди між Україною та Європейським Союзом про взаємне визнання кваліфікованих довірчих послуг та імплементації законодавства Європейського Союзу у сфері електронної ідентифікації: закон України від 01.12.2022 № 2801-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-20#n1233>.
43. Про електронні довірчі послуги: закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2155-19>.
44. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України № 1706-VII від 20.10.2014 року. Дата оновлення: 21.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>.
45. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2163-19>.
46. Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження середньострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2024 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1364-р. від 28.10.2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909-2017-%D1%80>.

47. Про хмарні послуги: закон України від 17.02.2022 № 2075-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2075-20#Text>.
48. Проценко О. О. «Внутрішньо переміщені особи» як категорія теоретизування та соціальної практики. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2018. Т. 21. № 4. С. 47-55.
49. Публічне акціонерне товариство «Державний ощадний банк України». URL: <https://www.oschadbank.ua/credit/ipoteka7>.
50. Роговенко О. В. Аналіз міжнародних правових стандартів та національного законодавства у сфері забезпечення конституційного статусу переміщених осіб. Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. Вип. 82 / редкол.: В. В. Завальнюк (голов. ред.) та ін. Одеса : Гельветика, 2019. С. 182-187.
51. Успіхи та досягнення при спільній роботі НААУ з проектом Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень». URL: <https://unba.org.ua/news/print/6282-uspihi-ta-dosyagnennya-pri-spil-nij-roboti-naau-z-proektom-radi-evropi-vnutrishne-peremishennya-v-ukraini-rozrobka-trivalih-rishen.html>.
52. Філюк Г. М. Особливості трансформації ринкових структур у транзитивній економіці. Теоретичні і прикладні питання економіки. Вип. 24. С. 196-204. URL: http://tppe.econom.univ.kiev.ua/data/2011_24/Zb24_25.pdf.
53. Цимбалістий Т., Блащак А. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні. Актуальні проблеми правознавства. 2019. 4 (20). С. 126-130.

Наукове видання

**ГЕОСТРАТЕГІЯ УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ
ВИКЛИКІВ І ЗАГРОЗ**

МОНОГРАФІЯ

за редакцією

**доктора економічних наук, професора Андрія КРИСОВАТОГО
та доктора економічних наук, професора
Оксани ТУЛАЙ**

Комп'ютерна верстка **Ольги Слимак**
Дизайн обкладинки **Марії Юрків**

Підписано до друку 15. 10. 2025 р.
Формат 60x84 1/16. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублюкаторі.
Умов. друк. арк. 18,6. Облік.-вид. арк. 20
Тираж 300 прим.

Видавець та виготовлювач
Західноукраїнський національний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46004

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 7284 від 18.03.2021 р.

Видавничо-поліграфічний центр «Університетська думка»
вул. С. Короля 2 м. Тернопіль 46004
тел. (0352) 47-58-72

E-mail: edition@wunu.edu.ua